

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

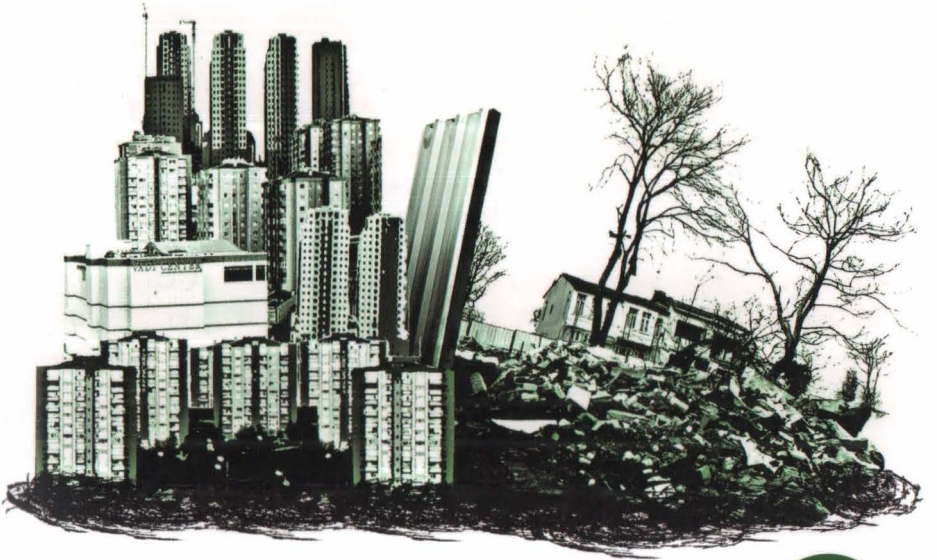
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İSTANBUL:

MÜSTESNA ŞEHRİN
İSTİSNA HALİ *

DERLEYEN: AYŞE ÇAVDAR - PELİN TAN

İSTANBUL: MÜSTESNA ŞEHRİN İSTİSNA HALİ*

AYŞE ÇAVDAR, Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde, yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yaptı. 1992 yılından itibaren Yeni Şafak, Ülke, Yeni Yüzyıl, Nokta, Atlas, Aktüel gibi gazete ve dergilerde muhabir ve editör olarak çalıştı. Kadir Has Üniversitesi'nde ders verdi. Bir+Bir ve Express dergilerinde yazıları yayınlanıyor. Doktorasını Viadrina Üniversitesi, Kültürel Antropoloji dalında yapıyor.

PELİN TAN, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'nden 1996 yılında mezun oldu. 1996-1999 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde lisansüstü programına katılan Tan, yüksek lisansını İTÜ Sanat Tarihi Bölümü'nde "Küreselleşme ve 1990 Sonrası Güncel Sanat" başlıklı teziyle aldı. Doktorasını ise kentsel alanda sosyal angajmanlı sanat pratiklerinde yerellik kavramı üzerine 2011'de tamamladı. Doktora sonrası araştırmasını "Artistic Research Methodology" konusunda yaptı (MIT, Cambridge). Kadir Has Üniversitesi Yeni Medya bölümünün ardından Eylül 2013'ten itibaren Mardin Artuklu Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

***SEL YAYINCILIK**

Piyerloti Cad. 11 / 3 Çemberlitaş - İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

<http://www.selyayincilik.com>

E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:

Çatalçeşme Sokak, No: 19, Giriş Kat
Cağaloğlu - İstanbul

E-mail: siparis@selyayincilik.com

Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

***SEL YAYINCILIK: 617**

KENTSEL: 03

ISBN 978-975-570-636-8

İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali
Derleyen: Ayşe Çavdar, Pelin Tan

© Pelin Tan, 2013

© Sel Yayıncılık, 2013

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Dizi editörü: Bilge Sancı

Dizi yayın danışmanı: Pelin Tan

Kapak görseli: Sevgi Ortaç

Kapak uygulama ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Birinci Baskı: Ağustos 2013

İkinci Baskı: Ekim 2015

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası

Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203

Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

İSTANBUL: Müstesna Şehrin İstisna Hali

- Osman Balaban
- Ayşe Çavdar
- Alev Erkilet
- Tolga İslam
- Aslı Kıyak İngin
- Tayfun Kahraman
- Jean-François Pérouse
- Pelin Tan
- Cevdet Yılmaz
- Erbay Yücek

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Müstesna şehrin istisna hali	7
Kent hukukunun yeni yüzü: Düzenleyici devletten seçkinleştirici devlete Tayfun Kahraman	17
Neoliberal yeniden yapılanmanın Türkiye kentleşmesine bir diğer arınağanı: Kentsel dönüşümde güncelin gerisinde kalmak Osman Balaban	51
Kentsel dönüşüm uygulamalarında belirleyici bir rol üstlenen Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) belirsiz kimliği üzerinde birkaç saptama Jean-François Pérouse	81
Orta sınıflar üzerine düşünmek: İstanbul'da orta sınıfların ajandasına risk yazmak Cevdet Yılmaz	99

“Düzgün aileler” “yeni gelenler”e karşı: Korku siyaseti, tahliyeler ve kentsel ayrışma	
Alev Erkilet	127
Orta sınıfın evi	
Ayşe Çavdar	149
Bir Roman mahallesinin yeniden tanzim edilmesi	
Aslı Kıyak İngin ve Tolga İslam	167
Yerellik, direniş ve mekânsal hakkaniyet: Felaketin yanından koşmak	
Pelin Tan	179
İstisnalar şehrinde muhalefet	
Erbay Yücek	193
Yazarlar hakkında	237

İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali

Sunuş

İstanbul’u gelecekte daha da hareketli günler bekliyor. Çünkü İstanbul, adına “kentsel dönüşüm” denilen bir hamleyle küresel finans piyasalarına bağımlılaştırılıyor. Onu var eden, şekillendiren, üzerine kurulu olduğu tarih ve coğrafyadan beslenen otonomisi, yani en değerli varlığı, böylece ortadan kaldırılmış oluyor. Şehrin, dünyanın en büyük şantiyesi görünümü kazanmış olması tesadüf değil. Bu görünüm, İstanbul’un geleceği hakkında spekülasyon yapmayı kolaylaştırıp bağımlılık ilişkisini derinleştiriyor. Bu denklemde görünür olmayan tek şeyse İstanbul’da yaşayanlar.

İstanbul sahipsiz bir şehir. Her müdahale etme şansı bulanın hangi parçasını koparsam gözüyle baktığı, kaynaklarını ve güzelliğini sınırsız ve bitmez sanarak hoyratça harcadığı, kendi çarpık tarih ve estetik anlayışını dayattığı sahipsiz bir şehir. Gariptir, ona en çok zarar verenler de en çok sevenler. Yapılanları “İstanbul aşkıyla” açıklamak ise verdiği zararı mazur gösteren bir çılgınlık hali gibi. Ancak bu söylemin, yüzeyi kaplayan plastik bir ambalajdan ibaret olduğunu herkes biliyor ve bu yüzden İstanbul çılgınlığının ceza salahiyetleri baki...

İstanbul’u yıkmak için ürkütücü bir hızla atılan adımlar şehre, şehirlik ve vatandaşlık kavramlarına ilişkin bir dizi dönüştürücü düzenlemeyi de beraberinde getirdi. Örneğin hukukçular, kentsel dönüşüm hamleleri dolayısıyla açılan davalarda “mülkiyet” sözcüğünün artık 10 yıl öncesinden çok farklı bir anlamı olduğunu keşfetmeye başladılar. “Barınma”, “ev”, “sokak”, “inşaat”, “deprem”, “afet”, “komşu”, “birey”, “hane”, “vatandaş” gibi sözcükler de biz farkına varmadan, İstanbul’u dönüştürmek için yapılan hamleleri yasallaştırmak amacıyla hayata geçirilen kanunlar eliyle özü değişen kavramlara tekabül ediyor.

Çünkü bir şehre müdahale ettiğinizde, o şehre hayatîyet ve özgünlük kazandıran tüm ilişkileri yeniden düzenlemeniz gerekir. Ma-

halleder bir ev yıkıldığında o evde yaşayanlarla aranızdaki hukuk da yıkılmış olur. Şehirde bir mahalle yıkıldığında, o mahallenin şehrin diğer mahalleleriyle arasındaki hukuk da ortadan kalkar. Devlet sivil hayat içerisinde şekillenmiş bu hukuku, kendi yaptığı yasalarla yıkmaya her yeltendiğinde aslında vatandaşlar arasındaki ilişkilere de müdahale etmiş olur. Yani bina ya da mahalle yıkmak aslında o şehrin üzerine kurulu olduğu sivil dili yıkmaktır. Devlet bu dili yıkıp yerine kendisini koyduğunda ortaya çıkan dil boşluğunu doldurmak hiç de kolay olmayacaktır. Böylesi bir ortamda devlet komşunuzla, çocuğunuzla, bakkalınızla, sucunuzla aranızdaki diyalogda bir tercümana, aracıya dönüşür. Vatandaş olarak böylesi bir durumda, devletin yasalarına bağımlılığınız ve onun karşısındaki kırılganlığınız artar. İşte bu kentsel dönüşüm hamlesinin yaratmak istediği toplumsal terkinin temelinde de bu var. Devlet vatandaşları arasındaki ilişkilerin moderatörü, muhtar olmak istiyor. Onsuz nefes bile almayalım diye yıkıyor mahallelerimizi... Birbirimizle konuşmayalım, anlaşmayalım ve yalnızca devletin sınırlarını çizdiği formel bir dille, önce ona sonra birbirimize biat edelim diye yıkılıyor İstanbul. Yıkılan her mahalle, İstanbul'u var eden özerk ve özgün beşeri ilişki ağlarının, devletin gücünü sınırlayan sivil dilin ve direncin mezarlığına dönüşüyor.

Peki ne yapmak lazım?

Birçok şey için çok geç. İstanbullular birbirleriyle konuşmadıkları, kendilerine “ne istiyoruz?” diye sormadıkları için bu çılgın ve yok edici sürecin suç ortağı haline geldiler bile. Belki de en doğrusu evvela oturup bu suçla yüzleşmek, sonra da daha fazla zarar vermemek için her şeyi bir anlık da olsa durdurmak olur.

Galiba öncelikle İstanbul'a sahip olmaya çalışmaktan vazgeçip ona sahip çıkmak gerekiyor. Şehri yok eden bu tuhaf sahiplenme yarışını bitirmek mümkün ve anlamlı, ama bu yarışın kurallarını değiştirmek ve bu şekilde şehri korumak ve yeniden yaşanabilir kılmak mümkün. Bunun için herkesin iyice anlaması gereken ilk şey şu: Bir şehre sahip çıkmak, sizi o şehirde hayatta tutan özgürlüklere, haklara sahip çıkmakla eşdeğer. Bu yüzden şehre sahip çıkma siyaseti bir orta sınıf, burjuva nostaljisi ya da hevesine indirgenemeyecek

kadar değerli. Bırakın komşunuzu, çoluğunuzla çocuğunuzla, hat-ta kendi bedeniniz ve iradenizle aranızda girmeye çalışan bir devlet mekanizmasına sınır koyabileceğiniz bir cephe aslında şehir. Siz devlete haddini bildirmezseniz, o size kendini dayatmak için kırk dereden su getirmeye devam edecek. İşin kötü tarafı, sizi var eden özgürlüklerden konfor adlı o zehirli sulardan içmek suretiyle vaz-geçeceksiniz.

Genel çerçeve ve bölümler

Devlet ve vatandaş arasındaki kurumsal ilişkilerin en görünür oldu-ğu mekânlar kentlerdir. Kentlerdeki her dönüşüm devletle vatandaş arasındaki ilişkilerin de değişmekte olduğunun göstergesidir. Son yıllarda dünyanın her yerindeki kentsel değişim süreçleri üzerinden vatandaşlık, mülkiyet ve sosyal haklar gibi ucu egemenlik süreçleri-nin işletilmesine değen her tartışmada “istisna” kavramına gönder-me yapılır oldu. Biz de İstanbul gibi karmaşık bir tarihsel ve top-lumsal geçmişe sahip bir şehirde, kentsel dönüşümün üzerine kur-gulandığı yeni hegemonik çerçeveyi daha yakından tanıyabilmek için “istisna” kavramı etrafında bir tartışmanın faydalı olabileceğini düşündük. Dolayısıyla bu kitap, öteden beri “müstesna” bir şehir olarak tarif edilen İstanbul’da istisna halinin hangi süreçler çerçe-vesinde şekillendiğini, bir başka deyişle devlet-vatandaş ilişkilerin-deki değişimin dinamiklerine ve bu dinamiklerin vatandaş-vatandaş ilişkilerine nasıl yansıdığını tartışmak üzere kurgulandı.

Agamben çeşitli mekânsal pratikler (örneğin “kamp”) üzerinden Carl Schmitt’in olumladığı “istisna hali”ni bir kez daha sorgular. Ona göre egemen, coğrafya üzerinde kendi meşruiyetine dayana-rak tanımladığı herhangi bir istisna durumunu kontrol ederek ya da yine herhangi bir gerekçeyle -bunu yaparken bir insanlık suçu bile işliyor olabilir- bir istisna hali yaratarak kendini yeniler. Böylesi bir durumda istisna hali bu tanımlanmış dışlama alanında vücut bulur, somutlaşır:

“(Her) istisna (exception) bir tür dışlamadır (exclusion) ...istisna olarak dışlanan şey, kuralla olan ilişkisini, kuralın askıya alınması biçiminde devam ettirir. Kuralın istisna üzerindeki geçerliliği, ar-

tık onun üzerinde uygulanmama ve ondan çekilme suretiyle devam eder.”¹

Bu koşullar altında siyasi alan ancak istisna-dışlama mekânı ile hukukun “ben varım” dediği alanın sınırlarında, yani marjinlerde oluşur ya da yeniden şekillenir.² İstanbul’daki dönüşüme bu çerçeveden baktığımızda bir dizi tekilmiş gibi görünen uygulamanın aslında mantıklı, tutarlı, ancak çok da açık olmayan bir sözü olduğunu görürüz.

Örneğin, Tarlabası’nda 5366 sayılı kanunun çıkmasından itibaren egemenle, egemenin bu örnek olaydaki nesneleri (Tarlabası sakinleri ve oradaki fiziksel çevre) arasındaki ilişkinin mekânsal çözümlemesi, Agamben’in sözünü ettiği siyasetin aslında hangi aşamalar çerçevesinde cereyan ettiğine dair önemli ipuçları taşır.³ Türkiye’nin ilk sosyal konut projelerinden biri sayılabilecek olan Tarlabası, 1950’lerden itibaren mülkiyet ilişkilerinin ulus-devletleştirilmesi sürecinde çıkardığı uyum problemleri dolayısıyla bir “kamp” alanına zaten dönüşmeye başlamıştı. Kampın sınırları, 1980’lerde Bedrettin Dalan’ın Tarlabası Bulvarı’nı açmasıyla iyiden iyiye belirginleşti. 1990’larda zorunlu göçle köylerinden edilen Kürt ailelerin yerleştiği Tarlabası artık etnik ve dilsel ayrımlar da içeren büyük ölçekli bir iç-kamptı. Kürt ailelere 1990’larda Afrika’lı göçmenler ve LGBT vatandaşlar da katıldılar. Bir başka deyişle, toplumsal değer yargılarının, hukukun ve politik tarihin dışladığı hemen herkes için Tarlabası birbirleriyle dışlanma merkezinde dayanışıp bir yandan da kimlikli farklılıkları çerçevesinde rekabet içinde oldukları bir merkezi kamp alanına dönüştü. 5366 sayılı yasa⁴ ise bu bölgeyi bir “yenileme alanı” olarak tarif etmek suretiyle yeniden hukuksallaştırma ve kendi egemenlik pratiklerine dahil etme kararı vermiş oldu. Ancak bu dahil etme sürecinin başlayabilmesi

1 Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan / Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, Çev. Daniel Heller, İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.28

2 Agamben, a.g.e, s.18

3 Agamben, a.g.e. s.226; “Kamp, gerçek ile hukuku, kural ile uygulamayı, istisna ile kuralı birbirinden ayırmanın asla mümkün olmadığı; ama buna rağmen, bu ikisini sürekli birbirinden ayıran bir mekândır.”

4 16 Haziran 2005 tarihinde kabul edildi. Tam adı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun”.

için öncelikle Tarlabası'nın marjinalleştirilmesi, hukuk dışına çıkarılması, verili mülkiyet ve vatandaşlık prosedürlerinin askıya alınması gerekiyordu. Ne var ki bizatihi istisnai bir kanunla yapıldığı için Tarlabası bu defa da “müstesna” bir örnek olarak egemenin hukukun hangi sınırlarında kendi meşruiyetini sınıadığını ele veren bir sürecin karşılığı oldu. İktidar hukuku, yepyeni bir gerekçe (çöküntü alanı) çerçevesinde ve yine yeni bir mekanizmayla (Koruma Kurullarını bertaraf eden bir Yenileme Kurulu icat ederek) yeniden şekillendiriyor, gelen tepkilerin niteliğini gördükten, aktörleri belirleyip onlarla hangi temelde müzakere edebileceğini, kimi neyle korkutup neyle satın alabileceğini bu denemelerle ortaya çıkardıktan sonra, bu istisnai adımı sistematik bir işleyişe dönüştürüyordu.

Benzer bir örnek de Sulukule'de yaşandı. 5366 tam da bu gerekliliği yerine getirmek üzere aslında çok iyi düşünülmüş bir yasal metin olarak çıktı karşımıza. Ardından devletin kısmen askıya aldığı ve daha mahalleye ilişkin projeyi açıkladığı anda spekülatif bir niteliğe büründüğü mülkiyet ve vatandaşlık hukukunun yeniden tesis edilebilmesi için GAP İnşaat'ın bölgeyi satın almaya başladığını gördük. Gerçekte söz konusu olan ise mülkiyet transferi yoluyla, Tarlabası'nda hukuku yeniden tesis etme girişimiydi. Bir başka deyişle bir hukuksal coğrafya olarak İstanbul, Tarlabası'nı kapsayabileceği yeni bir zemin arıyor, bu kapsama ilişkisi zamanla göreceğimiz gibi İstanbul'un tamamını belirleyen yeni bir hukuksal çerçeve yaratılmasına da zemin hazırlıyordu. Afet Yasası, 5366'nın “yenileme alanı” terminolojisini deprem referansı ile yalnızca İstanbul değil, tüm şehirlerde uygulanacak kentsel dönüşüm sürecinin meşru aracı kıldı (istisna halini normalleştirdi/normlaştırdı). Zaten Agamben de istisna halinin gerekçelerinin savaş ve doğal afetler olduğunu belirtir. Yaşadığımız son 20 yılda, sosyal refah devleti sonrası egemenlik pratiklerinde, ekonomik kriz de bu gerekçelere eklendi. Savaş ve afetlerde uygulanma sınırlılığı bulunan acil kamulaştırma aracının Sulukule'de (bu alanda bir tür kentsel kriz tanımlamak suretiyle) uygulanmış olması, savaş ve doğal afet hallerine ilişkin tanımların ne denli genişlediğini ortaya koyuyordu.

Marjinlerde oluşmuş (oluşturulmuş) mekânlardaki (örneğin Tarlabası, Ayazma veya Sulukule) sakinlerin yerinden edilmesi; mül-

kiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi sadece fiziksel (barınma, mimari, mekânsal) bir değişimden ibaret görülemez. Bütün bunlar aynı zamanda vatandaşın mekân üzerinden marjinalleştirilerek “homo sacer”leştirilmesidir. Şehir bir kampa, vatandaş bir homo sacer’e dönüştürüldüğünde, egemen mutlaklaşır. Daha doğrusu, kendini mutlaklaştırma eğilimindeki egemenin aklına gelen ilk atılım, hukukun askıya alındığı mekânların alanını genişletmek ve sonrasında işlettiği mantık zinciriyle bu alanlar üzerinden vatandaşlık ilişkisini askıya almak olacaktır. Peki bu mekânsal yerinden edilme karşısında “vatandaş”a ve “vatandaşlık hali”ne ne olur?

Kentsel dönüşüm siyaseti, kentin en kırılgan ve zayıf mahalleleri ile egemen arasındaki çekişme ve müzakere sürecinde kotarıyor. Afet Yasası’nın çıktığı güne kadar, bu denklemde homo sacer; Tarlabasılı Kürtler, Sulukuleli Romanlar, gecekondu yoksulları... Afet Yasası çıktığı gün işe tüm şehirlielerin vatandaşlık statülerinde bir tensikat yapılarak homo sacer’e dönüştürüldüklerini görmüş olduk. Çünkü devlet depremi gerekçe göstererek her birimizi içinde yaşadığımız evlerden, kendi bilgisizliğimizden ve deprem karşısındaki endişesizliğimizden koruma ve kurtarma görevini üstlenmiş oldu bu yasayla. Bizi, bize rağmen, rızamızı gerekirse zorla almak suretiyle koruyacağını söyledi. Bir başka deyişle içinde yaşadığımız, sahibi olduğumuz mülklerimiz ve hayatlarımız üzerindeki tasarrufta bulunma hak ve irademizi sınırladı. Bizi kendisi hakkında rasyonel kararlar alamayacak, korunmaya muhtaç varlıklar olarak yaftaladı...

Bu kitaptaki makaleler, işte bu çerçeveden yola çıkarak, egemenin kendini yeniden üretme sürecinin şekillendiği bir kamp alanı olarak şehrin tecrübe etmekte olduğu dönüşüm sürecinin hangi mekanizmalar çerçevesinde gerçekleştiğini sorunsallaştırıyor.

Tayfun Kahraman, prosedürel hukukun kentsel dönüşüm sürecinde ne şekilde araçsallaştırıldığını son yarım yüzyılın temel aksları üzerinden ele alıyor. Kanunların bizatihi mülkiyet transferi ve rant üretimi amacıyla ne şekilde kullanıldığını ve bu kullanımın kanun koyan irade (egemen) hakkında ne söylediğini tartışıyor.

Osman Balaban da aynı problemi planlama perspektifinden ele alıyor ve kentsel dönüşüm kavramını planlama merkezinde tarihsel bir zeminde tartışıyor. Bir başka deyişle planlamanın yukarıda sö-

zünü ettiğimiz istisna halinin üretimi açısından ne tür bir araç olarak kullanıldığına bakıyor.

Tolga İslam ve Aslı Kıyak İngin'in ortaklaşa yazdıkları makalede, Sulukule'nin önce bir istisna, sonra da müstesna bir alana dönüş-türülmesi süreci hikâyelendiriliyor.

Jean François Pérouse ise kentsel dönüşümün en büyük ve mutlak aktörlerinden biri olan TOKİ'yi ele alıyor.

Cevdet Yılmaz, yukarıda "müselman" eğretilmesiyle konumladığımız orta sınıfın, bütün bu dönüşüm sürecinde nasıl bir rol oynadığını ya da oynayamadığını risk kavramı üzerinden sorguluyor. Yılmaz aslında, "müselman"ın siyaset çerçevesinin dışında pasif bir öge olarak yer almasının sebeplerinden söz ediyor makalesinde.

Alev Erkilet Başar, İstanbul'un kentsel dönüşüme maruz kalan ya da yükselen değer olarak dikkat çeken semtleri üzerinden orta sınıflarla yoksullar, yukarıdaki terminolojiden gidecek olursak homo-sacer'le müselmanlar arasındaki ilişkilerin hangi zeminde şekillendiğini resmediyor.

Ayşe Çavdar, orta sınıfın kendilik algısını eve ve şehre ilişkin talep ve tahayyülleri açısından irdelerken, Pelin Tan, şehrin merkezi semtlerinde kültürel üretim ve pazarlama üzerinden yeniden çizilen sınıfsal sınırlarda kentsel parçalanmanın izlerini sürüyor.

Son olarak Erbay Yücek da kendisiyle yaptığımız söyleşide 1999 Ağustosunda yaşanan deprem sonrasında giderek artan bir ivmeyle ve uygulamalardaki pek çok çelişkiyle hayata geçirilen kentsel dönüşüm pratiklerinin, hangi kesimlerde nasıl yankılar bulduğu sorusunun cevabını veriyor. Yücek'in üzerinde durduğu en önemli mesele ise, kentsel dönüşümün içerdiği yeni hukuksal hegemonyayla ne şekilde mücadele edilebileceği.

Günümüzde, Agamben'in felsefesi ışığında; ikâme etme, alan (*territory*) oluşturma, mıntika ve mekân kurguları yeniden ele alınıyor. Mimari ve mekân kurgusunun, istisnai hallerde (toplama kampları, mülteci kampları, gettolar, istisna durumdaki vatandaşlık hallerinin...) tanımlanan yasaların olağan zamanlara -şehir- uyarlanmak üzere çeşitli şekillerde ve tehditkâr bir geleceğe gönderme yapılarak meşrulaştırılması, mülkiyet ve kutsal hayat alanında yaşamını sürdüren vatandaşların bu kurgu içindeki konumlarının yeniden analiz

edilmesi, yeni bir biyosiyaset kurgusunun kodlarını çözümlemeye yardımcı oluyor. Bu kitaptaki makalelerin, yalnızca İstanbul’da değil, bütün Türkiye’de ve hayatın her alanını egemenliğin yeni bir tanımıyla tanıştırmak suretiyle süre giden kentsel dönüşüm projelerinin işleyiş ve meşruiyet sorgusuna ve bu alanda yapılan analizlere katkı sağlayacağını umuyoruz.

Mevcut hukuksal düzenlemeler, hangi kesimlere ayrıcalıklı imar hakları ve kentsel rant sağlıyor?

Kentsel mekânda devlet düzenleyici rolünü bir tarafa bırakıp, seçkinleştirici bir işlev üstleniyor. Meşruiyet ölçütü olarak uyguladığı sosyal politikaları değil, yarattığı zenginliği sunuyor. Kent mekânını düzenleyen kanunların hazırlanma biçimi, yöntemi ve içeriğinin de gösterdiği üzere bu yeni dönemde devletin meşruiyeti, değer yaratma potansiyeli ile ölçülüyor. Kente dair hukuksal düzenlemeler de alt gelir gruplarını kent merkezinden çeperlere doğru iterek, merkezde değer yaratmayı hedefliyor.

Kent hukukunun yeni yüzü: Düzenleyici devletten seçkinleştirici devlete

Tayfun Kahraman⁵

Ekonomik, sosyal ve siyasal ilişki ve aktivitelerin gerçekleştiği kent-sel mekân üzerinde sistemi organize eden kent planlama ve ona yön veren ilişkileri düzenleyen imar hukuku sistemi bir arada kurallar bütünü oluşturur. Kent mekânı üzerinde gerçekleşen kente özgü aktivitelerin mekân kullanımı da, yine aynı kurallar bütünü içinde şekillenen yazılı hükümler çerçevesinde belirlenir. İşte burada kent-sel mekân üzerinde kullanım ve düzenleme anlamında belirleyici bir işlev üstlenen hukuku anlama çabası, çoğu kez mekân üstünde yaşanan ilişkiler bütünü de gözler önüne serer. Bu makalenin amacı da, son dönem içerisinde Türkiye’de gerçekleşen hukuki değişikliklerin altında yatan ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkileri okumak ve kentsel mekân üzerinde bu ilişkileri konumlandırarak mekânı nasıl şekillendirdiklerini anlamak olacaktır.

Türkiye’de 2000’li yıllarda başlayan ve kabaca neoliberalleşme süreci şeklinde adlandırabileceğimiz dönem, kentsel mekân üzerinde de yeni bir hukukun temellerinin atıldığı bir sürece tekabül eder. Bu sürecin belirleyici özelliği ise kentsel mekânın, rant baskısı -değer yaratma istemi- etrafında yeniden şekillenmesidir. Özetle söylemek gerekirse bu dönemde başta imar mevzuatı olmak üzere kentsel yaşamı ve etkinlikleri düzenleyen kurallar, söz konusu “değer yaratma” talebi çerçevesinde yeniden belirlenir. Devlet, gerek yasama gücünü gerekse elindeki kamu mülklerini kullanmak suretiyle kentsel mekânın değer yaratacak bir araç olarak yeniden şekillenmesine ve araçsallaşmasına öncülük ederken aslında toplumsal ve siyasal ilişkileri ve hiyerarşiyi de belirli öncelikler çerçevesinde yeniden düzenler. Dolayısıyla gerek imar mevzuatları gerekse kent-

5 TMMOB Şehir Plancıları Odası, İstanbul Şube Başkanı.

sel dönüşüm projeleri bu bağlamda ele alındığında, yeni dönemin ne türden siyasal tercihler üzerine kurgulandığı da açıkça ortaya çıkar. Yaratıkları ve ortadan kaldırdıkları ayrıcalıklarla söz konusu yeni siyasal bağlamın müzakere ve va'z edildiği hukuksal düzenlemeler ise bu yeni dönemin zihinsel haritasını ve gramerini gözler önüne serer. Çünkü hukuk, her dönemde toplumların siyasal ve ekonomik rejimlerinin oluşturulmasının en temel aracı olagelmıştır. Şu halde bu aracın uygulamadaki sonuçlarının toplumsal ve siyasal rekabetin hangi taraflarına ne şekilde hizmet ettiğini gözlemleyerek, söz konusu müzakere sürecinin temel dinamiklerini görmek de mümkün olacaktır.

Bu makalenin ele aldığı konu özelinde; kentsel mekân üzerinde değer oluşturmayan kamu arazilerinin değer yaratılarak satışının kolaylaştırılması, büyük ölçekli inşaat projelerinin yer arayışına çözüm olmak üzere kentsel dönüşüm projelerinin yapımının yine merkezi hükümetin yasama erki aracılığıyla hızlandırılması, kentlerin değişen vizyonlarına uygun yeni kentsel mekânlar üretilmesi amacıyla kimi alanların boşaltılması, devletin kent mekânı üzerinde kentsel rantlar aracılığıyla üretilen değerden pay alması sürecinde hukuk, önemli bir enstrüman olarak kullanılır. Öte yandan “yerelleşme” söyleminin ön plana çıktığı bu son dönemde, merkezi idarenin yerel dinamiklerin şekillenmesi sürecinde giderek daha etkin bir rol aldığı da gözlemlenir. Bunun pratikteki karşılığı olan, kentsel mekân üzerindeki yenilemeler ile mekân kimliğinin ortadan kaldırılması, kentsel dönüşüm sürecinin kimi kesimlerin şehir merkezinden uzaklaştırılması kimilerinin ise kentsel rantın devlet eliyle arttırıldığı merkezlere davet edilmesi şeklindeki tüm uygulamalar, aslında yerele hukuk aracılığıyla merkezden yapılan siyasal müdahaleler olarak değerlendirilebilir.

Son dönemde öne çıkan ve kent üzerine yapılan çalışmaların birçoğunun konusu olan kentsel dönüşüm kavramı, hukuksal zeminde yapılan değişikliklerin en önemli gündem maddelerinden biridir. Kavramı açık bir ifade ile tanımlayan, bu işlevi gerçekleştirecek kurumları ve yöntemi düzenleyen hukuki değişiklikler, çoğunlukla son birkaç yılda şekillenmiş gibi görünse de; yaklaşık on yıldır hayata geçirilen projelere izin veren, bazı kamu kurumlarını bu konuda

sınırsız yetkilendiren hukuki düzenlemeler, kavramın işaret ettiği dönüşüm sürecinin temellerini oluşturmuştur. Son yıllarda gerçekleşen hukuki düzenlemeler ise, sosyal ve ekonomik anlamda mekân üzerinde yarattığı olumsuz tablo sıklıkla vurgulanan kentsel dönüşüm projelerine meşru bir zemin hazırlarken, imar hukukunda da yeni bir kavramı yerleştirdi. Hukuki düzenlemelerin de gösterdiği üzere, devletin ilgisini kentsel mekâna çevirmesi, kurumsal olarak kendisine biçtiği yeni toplumsal, siyasal ve ekonomik misyonun pratik bir sonucundan ibaretti. Kentsel mekân üzerinde çok baskın bir hal alan kullanım değişikliği talebini karşılamak üzere kurgulanan kentsel dönüşüm kavramı ve bu kavramın hukuki altlığını oluşturan düzenlemeler, ortaya koyduğu fırsatlar ve sorunlar, yalnızca kentlerdeki değişimin değil, devletin toplumun ve tek tek bireylerin hayatlarındaki yeni karşılığının da tartışılması sonucunu kaçınılmaz olarak beraberinde getirdi.

Peki mekânsal karşılığı bu kadar kesin olan ve kentsel mekânda belirleyici bir rol üstlenen bu hukuksal değişimin arka planında yatan nedir? Bu yazının amacı, kentlerin yeni hukuksal düzenlerine bakarak bu sorunun cevabını aramaktır. Dolayısıyla öncelikle hukuk ve kentsel rant bağlantısı üzerinde kısaca durulduktan sonra, Türkiye’de İmar Mevzuatı’nın yaşadığı evrim ve dönemsel olarak kentsel alana devletin müdahale biçimleri tartışılarak, 2000 sonrasında yapılan hukuksal düzenlemelerin kentsel rant, siyaset ve hukuk ilişkisi çerçevesinde nasıl bir karakteristik gösterdiği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda son bölümde, kamu tarafından gerçekleştirilen hukuksal düzenlemelerde hangi araçlarla, hangi kesimlere ayrıcalıklı imar hakları ve kentsel rant sağladığı sorusuna da cevap aranacaktır.

Kent mekânı, hukuk ve rant

Toplumsal ilişkiler ve coğrafi kullanımların belirlediği bir yeryüzü parçası olarak kent, daima eşitsizliklerin, rekabetin ve bunların beraberinde getirdiği umudun mekânı olmuştur. Çünkü her toplumsal ilişki ve süreç gibi, kent mekânı da kendi içinde bir diyalektiği barındırır. Bu diyalektik süreç, bir yanıyla hakim ekonomik ideo-

lojinin ürünü olan kentsel sistemin ürettiği eşitsizliklere temel oluştururken; bir yanıyla da eşitsizlikleri görünürleştirerek yeni beklentilere ve umutlara kapı açar.

Marksist tarih yazımı, kentleri kapitalist üretim ilişkileri içerisinde burjuvazi ile sanayi proletaryası arasındaki çatışmanın mekânları olarak görür. Bu perspektiften bakıldığında kent algısı ve tanımının geçirdiği dönemsel değişimler, söz konusu sınıflar arasındaki çatışmanın seyri ve içeriği doğrultusunda şekillenir. Üretim ilişkileri feodal niteliğini kaybedip kapitalizm kendini olgunlaştırırken endüstrileşme ve modernite ile yeniden tanımlanan kentlerin bu dönüşüm sürecindeki temel işlevi, kapitalizmin emeği yeniden ürettiği mekânlar olmalarıdır. Oysa ilerleyen evrelerde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde endüstriyel ekonomi ve modernitenin yaşadığı krizler, kentsel mekânın da yeniden işlevlendirilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Uzun ve büyük ölçüde yaşanan ekonomik ve siyasal krizler çerçevesinde şekillenen bugünün kentleri ise, emeğin değil sermayenin yeniden üretim mekânları olarak işlevlendirilmekte. Zira, kapitalizmin tarihsel serüveninde ortaya çıkan Keynesyen ve ithal ikameci gelişme stratejilerinin yarattığı bunalımdan çıkmak için sermaye kesimlerinin ve hükümetlerin geliştirdikleri hayatta kalma yöntemleri, emek kesimlerini kentsel oyunun-rekabetin dışında bırakma eğilimindedir.

Bu dönemin kentsel mekânın karakteristiğini belirleyen özelliklerinden biri de, şeylerin mekânda üretiminin yerini mekânın kendisinin üretimine bırakması, kentsel rekabette şeylerin değil, önceliklerin/ayrıcalıkların değişimine dayalı ilişkilerin ön plana çıkmasıdır. Diğer bir deyişle, metaların üretiminin öncelikli olduğu kentler yerlerini, kendileri metalaşan kentlere bırakır. Bu yeni ayrıcalık/öncelik değişimlerinin belirleyiciliği, kentlerin üretimin değil, küreselleşen toplumsal müzakereler/çatışmalar çerçevesinde şekillenen spekülasyon etkinliklerinin mekânları olmaları sonucunu da doğurur.

Kentler, Lefebvre'nin (1976) belirttiği üzere, kapitalizmin 20. hatta 21. yüzyılı görmesinde büyük rol oynamıştır. Kent, kapitalizmi var eden ilişkilerin mekânı olarak, sermaye kesimlerinin kentin üzerinde şekillendiği toprağı tekelleştirme eğilimi çerçevesinde ortaya çıkan ilişkileri düzenleyici bir rol üstlenen devletin mekân ol-

gusuna yaklaşımını da belirler. Bu bağlamda, kent mekânı ile devlet arasındaki ilişkinin dönüşümü aslında kapitalist çatışma/müzakere süreçlerinin dönüşümü demektir. Her ne kadar söz konusu süreç farklı toplumsal ve siyasal bağlamlarda kimi özgün biçimler alsada, ilişkilerin tarihsel karakteristiği pek çok benzerlik gösterir. Söz konusu sürece Türkiye’den bakıldığında, Şengül’den (2003) yola çıkarak söyleyecek olursak, İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’lerin sonlarına kadar süren birinci dönem, kent-devlet ilişkisinin birincil olarak emeğin yeniden üretim sürecinde kurulduğu bir aralığa tekabül ederken, 1980’lerde başlayan ve devam eden ikinci dönem ise bu ilişkinin öncelikle sermayenin yeniden üretimi merkezinde şekillendiği tarihsel modellerle uyum içindedir.

Harvey (1999) de kapitalist toplumların kentleşme dinamiklerinin sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılamayacağı görüşündedir. Ona göre, meta üretimi ve tüketiminin gerçekleştiği birinci çevrimde biriken sermayenin tekrar yatırıma dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözmenin başlıca yollarından biri olarak karşımıza çıkar. Gerek devlet gerekse piyasa tarafından, ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentsel yapıyı çevreye yönlendirilecektir. Yapılı çevreye yönlendirilen yatırımlar bir yandan aşırı birikim sorununu çözerken, diğer yandan yeni taleplerin ortaya çıkmasını teşvik ederek birinci çevrimde ortaya çıkan krizin çözülmesine yardımcı olur. Bu aşamada kentsel yapıyı çevre kendi başına bir sermaye biçimine dönüşür. Dolayısıyla, metalaşan kentsel mekânın, kapitalizmin giderek sıklaşan yapısal krizleri karşısında bir tür sığınak işlevi gördüğü öne sürülebilir.

Ne var ki, kapitalizmin kent mekânını sürekli yeniden keşfederek sürdürdüğü bu başarı elbette bedelsiz değildir. Kapitalizm, mekânı bu şekilde dönüştürürken onu barındırdığı toplumsal ve siyasal ilişkilerden soyutlayarak adeta içeriksizleştirir. Çünkü bu aşamada kapitalizm için mekânın daha önce emeğin yeniden üretimine hizmet eden kullanım değeri değil, değişim değeri ön plana çıkar. Mekânın barındırdığı toplumsal değerler ancak söz konusu değişim değerine katkıda bulundukları ölçüde hesaba katılırlar, çünkü ancak bu şekilde “mekân piyasası” diyebileceğimiz spekülasyon ortamının bir

değişkeni olarak işlem görürler. Bu açıdan bakıldığında birbirinden tarihsel olarak çok farklı olan iki mekân (temsili ya da reel anlamda barındırdıkları tüm toplumsal içerikle birlikte) kapitalizm açısından, pazarda alınıp satılan soyut birer parsel ya da binadan başka bir şey değildir.

Bu nedenle kapitalizmin soyut mekân kavrayışı üzerinden gelişen kentsel mekân tasviri, öncelikle işçi sınıfının yaşamını sürdürdüğü somut mekânlara yönelik pek çok tehdit içerir. Çelişkili bir şekilde, bir yandan barındırdığı ilişki biçimlerinden soyutlanırken öte yandan o ilişki biçimleri piyasa değerine çevrilerek metalaştırılan kentsel mekân üzerinde satılamayacak hiçbir şey yoktur. Üstelik örneğin emekçi sınıfların (ya da küçük burjuva ailelerin) kent merkezlerindeki değer yaratma potansiyelleri yüksek yaşam alanları, kapitalizm için bulunmaz birer nimettir. Bu mekânlara, kendi sürekliliğini sağlamak adına piyasa değerini belirleyerek önce talep olan, ardından yeniden pazara arz eden sermaye kesimleriyle, kapitalizmin bir önceki evresinde yeniden üretilmesi zorunlu emek kaynağı olarak buralarda zaten yaşamakta olan kesimler arasındaki çatışma, eşitsizliklerin mekânı olarak tanımladığımız kentin tarihsel diyalektiğinde yeni bir aşamanın ortaya çıktığına dair işaretler taşır. Devlet, bu aşamada üstlendiği rolle söz konusu çatışma/rekabet/müzakere sürecinde doğrudan doğruya taraf olur. İşte bu yüzden, kentsel mekâna ilişkin hukuksal düzenlemelerin niteliği ve dili,⁶ devletin kendi hegemonik meşruiyetini hangi kesimlerin çıkarları üzerinde şekillendirdiğini anlamamıza büyük bir katkı sağlar. Dolayısıyla Türkiye ve özellikle İstanbul örneğinden yola çıkarak devletin hangi dönemlerde, hangi yasal araçlar ve dayanaklarla kentsel mekâna

6 Kant'ın da söylediği gibi, hukukun genel anlamda uzlaşmış bir tanımı olmasa da; hukuk, siyasal örgütlenme ile bireysel ve toplumsal ilişkileri düzenleyen, uyulması devlet zoruna bağlanmış kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Hegel'in hukuk felsefesinde hukuk, belirleme işlevi olarak ele aldığı yasama gücü ile siyasal ana yapının yani devletin bir aradlığının ve çatışmalarının belirleyicisidir. "Yasama gücü, ek bir belirlenim gerektirdikleri ölçüde yasa olarak yasalarla, içeriklerine göre tamamen genel bir önem taşıdıkları ölçüde devletin iç işleriyle ilgilenir. Bu gücün kendisi, siyasal ana yapının bir parçasını oluşturur, varlığı onun varlığını ön gerektirir ve dolayısıyla siyasal ana yapı bu gücün etkinlik gösterdiği alanın kesin olarak dışında kalır. Bununla birlikte, yasaların yetkinleşmesi ve genel hükümet örgütünün ilerlemeleri sayesinde siyasal ana yapı da gelişir ve ilerler." (Hegel, 1991: 241)

müdahale ettiği izleğinden giderek varacağımız nokta, küresel anlamda yalnızca kentlerin değil, esasında kendisi de kentli bir kurum/alan olan devletin yeni içeriği olacaktır.

Hukukun kenti, rantın devleti

Hukuk alanının kentler ile ilişkisine bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan "herkese sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının sağlanması" hükmü ile devletin anayasal bir görev olarak kent mekânına müdahale ettiği görülür. Bu müdahalenin niteliği tartışmalı olsa da, kent mekânında kentsel adaleti sağlama görevi, anayasa tarafından devlete verilmiştir. Anayasal çerçevede devlet, kentlerin özgün koşullarını ve çevre şartlarını gözetecek, kent planlama aracılığı ile sağlıklı kentsel mekânlar sunmak ve vatandaşların konut ihtiyacını karşılamak, bunların gerçekleşmesi için tedbirler almak üzere görevlendirilmiştir. Hiç kuşkusuz devletin anayasa ile kendisine verilen bu görevleri yerine getirmesi için, kentte yapılacak her ölçek ve türdeki faaliyeti tanımlaması ve imar mevzuatını şekillendirmesi gerekecektir. Bu amaçla devlet, sağlıklı kentsel çevreler yaratmak ve herkese sağlıklı konut ve yaşama alanları sağlamak üzere; bir yasal çerçeve içinde hareket etmeli ve gerekli tedbirleri bu araçlar ile birlikte almalıdır.

Fakat devletin merkezi ve yerel örgütlenme şeması içinde kurguladığı yasal çerçevenin esas belirleyicisi genel iktisadi ideolojidir. Bir başka deyişle merkezi ve yerel yönetim yapılarının kentlere yaklaşımları hakim iktisadi ideoloji çerçevesinde belirlenir. Bugün içinde bulunduğumuz dönem, piyasa belirleyiciliğinde sermaye birikim süreçlerinin spekülatif alanlara yöneldiği bir aşamayı işaret ederken; devletin merkezi yapılanması, içinde bulunduğu dönemin gereklilikleri çerçevesinde örgütlenmekte, politikalarını bu yönde belirlemekte ve yasal çerçeveye de uygun bir şekil vermektedir. Neoliberal ve piyasa merkezli dönemin, kentsel alandaki uygulamaları da bu perspektifte oluşan kentleşme eğilimini ve bu eğilimi önceleyen yasal bir çerçeveyi ortaya koymaktadır.

Harvey (1997: 257) "Dünyanın haritalanması, mekâna özel kullanım amacıyla mülk edinilmeye açık bir şey olarak bakmanın yolu-

nu döşüyordu,” cümlesiyle mekân kavramının bir yönüyle özel mülkiyetini öncelediğine dikkat çeker. Çünkü özel mülkiyetin kendisi kamusal bir yaşam alanı olan ve farklı grupları barındıran kozmopolit kent mekânında ayrışmaları ve sınıfsal çatışmaları yaratan ana etkindir. Kent mekânını oluşturan sınırlar içindeki topraklar, özel mülkiyet ile kamu mülkiyetinin oluşturduğu bir bütün olarak tahayyül edildiğinde kentte oluşan sınıfsal ve ekonomik farklılaşmanın kaynağının da bu ayrım olduğu görülür. Bu ayrım içinde kamuya ait toprağın varlığı, bir yandan toplumdaki sınıfsal farklılıkları işaretlerken diğer yandan kamuya planlama ve benzeri araçlarla kamusal kent mekânına ve içerdiği sınıfsal ilişkilere müdahale etme yetisi kazandırır. Burada önemli olan devletin söz konusu yetiyi hangi yönde kullandığını tespit edebilmektir. Çoğunluğun oylarıyla belirlenen temsili rejimlerde kendisi de bir müzakere ortamı olan devlet, bir yandan farklı grupların varlıklarını garanti altına alırken, diğer yandan bu gruplar arasındaki çıkar çatışmalarının moderasyonunu da üstlenir. Bu yönüyle devletin düzenleyici erki aracılığıyla oluşturduğu kentsel rant, kimi tarihsel-toplumsal bağlamlarda kentteki eşitsizliklerin önlenmesine, kimilerinde ise bu eşitsizliklerin derinleşmesine hizmet edebilir.

Adam Smith (2001:128) “Rant, otlanın kalitesi oranında artmaktadır,” diyerek, tarımsal üretim kaynaklı artı değer üzerinden rant kavramını tanımlar. Smith’in yanı sıra David Ricardo ve Karl Marx’ın öncü çalışmaları ile tarımda gerçekleşen kapitalist üretimi anlamak üzere kurgulanan kavram, günümüz kapitalizminin yeni çehresi ile kentsel mekânın kavranması açısından da önemli bir analiz ölçeği olarak karşımıza çıkar. Klasik iktisadın kurucu isimleri olan Smith ve Ricardo’nun değeri oluşturan etmenler ile toprağın konumu ve verimliliği arasındaki ilişkileri sorgulayan rant kuramları, ayrıca Ricardo tarafından ortaya atılan farklılık rantı kavramı 18. yy. iktisadının temellerini oluşturmuştur. Bu çalışmaların eleştirisini yapan ve rantı kategorilere ayıran Karl Marx ise bugün hâlâ geçerliliğini sürdürmekte olan eleştirel yaklaşımın öncüsü olmuştur. Özellikle 1970’ler sonrasında kentsel rantların tanımı ve sorgulanmasında Marksist iktisat önemli bir rol oynamıştır.

Marx'ın rant kavramını anlamak için önce değeri tanımlamak gerekir. Rant kavramını, bu kavramı ilk kullanan iktisatçı olan Petty'nin izleğini takip ederek tanımlayan Marx "üçlü formül" olarak tabir ettiği kurgu içinde, değer kavramını; sermaye ile onun ürünü olan kâr, toprak ile onun ürünü olan rant ve emek ile onun ürünü olan ücretler şeklinde tanımladığı kategoriler üzerinden analiz eder (Marx, 2003: 712-728). Bu üç bileşenin toplamı değer olarak görünse de, Marx'a göre artı değer, bu girdilerin toplamı değildir. Çünkü değer üç ayrı girdiye bölünmesi ile değer bağımsız üç değer toplamı olması durumu aynı şey değildir. Bu nedenle kâr, rant ve ücrette Marx, "üç ağacın her yıl tüketilebilir meyveleri gibidir" der (Marx, 1999: 51) ve değer teorisi içinde bu üçlünün birbirleriyle ilişkilerini irdeler. Rant, kâr ve emek arasındaki bu ilişkişellikte de esasın emek olduğunu belirterek, kârı ve rantı; işçinin kendi ücretlerinin bir eşdeğerini üreten emek miktarının üzerinde bedava olarak harcadığı emek olarak görür ve değer kuramında emeğin birincil roîünü aktarır. Öte yandan Marx'a göre; farklı üretim tarzları içinde gelişen çeşitli rant biçimlerinin birbirine karıştırılmasının nedeni; rantın mal edinilmesi, yani toprak mülkiyetine belirli kişilerin sahip olmasıdır.

Marx'ta toprak sahibinin kapitalistten nihai olarak farkı yoktur. Yatırdığı sermaye ile rantını büyüten toprak sahibinin, bir kapitalistle, yani sermaye sahibi ile toplumsal ilişkiler anlamında da farkları bulunmamaktadır. Sonuçta, kapitalist ile toprak sahibi arasındaki ayrım kalkmaktadır ve artık sadece iki toplumsal sınıf vardır: İşçi sınıfı ile kapitalistler. Nasıl kapitalist üretim tarzı, daima emeğin koşullarının emekçilerin elinden alınmasına dayanıyorsa, tarımda da tarım emekçilerinin topraktan kopartılmalarını ve tarımın kâr amacıyla yürüten kapitaliste bağ(ım)lı kılınmalarını öngörür (Marx, 2003: 544, 722-723). Böylece toplumda ister tarım olsun ister sanayi, hangi alanda kâr etmeye uğraşırsa uğraşsın kapitalistler ve emek arasındaki ilişki biçimleri değişmemektedir.

Rantı verili koşullara ve elde edilme şekline göre türlere ayıran Marx, *Kapital III*'te rantın oluşum koşullarına bakarak rant kategorizasyonlarını aktarır. İlk olarak "farklılık rantı"nı değerlendiren Marx, Ricardo'da da olduğu gibi; eşit büyüklükteki toprak parça-

larına uygulanan eşit nitelikteki emek ve sermayenin eşit olmayan sonuçlarının iki genel nedene, toprağın verimliliği ve yerine bağlı olduğunu söyler. Buradan yola çıkan Marx, toprağın verimliliği ve konumu nedeniyle ortaya çıkan farklılık rantını son kertede birbiriyle özdeş olarak gördüğü iki kategoride tanımlar: “Farklılık rantı I” arazinin özgün koşullarından, “farklılık rantı II” ise arazide sermaye yatırımı ve insan emeği ile yapılan iyileştirmeler sonucu doğan farklılığın rantıdır. Bu nedenle, aynı farklılığı başka bir nedenle tanımladığından farklılık rantı II, farklılık rantı I ile özdeştir. Diğer bir rant kategorisini açıklayan Marx’a göre; toprak doğanın kıt ve üretilemez bir kaynağı olmasaydı, özel mülkiyet ve toprak rantı da olamazdı ve tarımsal rant bir tekel fiyatını işaret etmezdi. Bu şekilde toprak, özel mülkiyete ait doğal bir ürün, sınırlı ve mülk edinilebilir niteliği ile tekel olması sebebiyle, bir artı değer bileşeni yani “mutlak rant”ı yaratır. Marx’ın aktaracağımız son rant kategorisi ise “tekel rantı”dır. Marx, esasında tüm rant kategorilerinde tekel olma durumundan bahsetmesine karşın, tekel rantını yeryüzünün çok özel koşullarının tekel altına alınmasının ve toprak sahiplerinin topraklarının pazar fiyatını yükseltmek için girdikleri rekabetin sonucu olarak görür. *Kapital III*’te rant kuramına geniş yer veren Marx; tarımsal üretim ilişkileri içinde rant kategorizasyonunu ortaya koyarken, yine sistematik olmasa da kent toprakları üzerinde tanımladığı arsa sorunu ile kentsel rantlardan bahsetmektedir.

Marx’ın detaylı bir biçimde ele almadığı kent sorunsalı ardılları tarafından geliştirilir. Marksizm’in kentsel mekân çalışmalarında yeni dönemde karşımıza çıkan ve onun rant kuramını kentsel mekâna uyarlayan en önemli kuramcı David Harvey’dir. Harvey, *Sermayenin Sınırları* (1999) adlı eserinde sermaye birikim süreçlerini kentsel mekân üzerinden okuyarak, kentsel rant kuramını sermaye birikiminin yarattığı ekonomik kriz ile ilişkilendirir. Buna göre, yapılı çevre, rekabetçi ortamda kaçınılmazlaşan aşırı birikim krizine giren sermaye için aynı zamanda bir çözüm mekânıdır. Sermayenin Harvey’in aktardığı döngüsel yapısı içinde üretimden kentsel mekâna geçişindeki koşullar ise kamu eliyle yaratılır. Devlet, döngüsellliği korumak amacıyla kentsel mekânda yaptığı yatırımların yanında, kamu mülklerini sermayeye devrederek ekonomik değer

olarak boş alanlarda mutlak ve tekelci rantın oluşmasına imkân sağlamakta ve bu şekilde sermaye birikim sürecine doğrudan müdahil olmaktadır. Kapitalist sistemde devlet, sistemin yaşadığı krizleri aşması için gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlidir ve devletin özel mülkiyeti öncelleyerek kenti ranta doygun bir yer hâline getirmesi işlemi, bu düzenleyici görevlerinden biri olarak ortaya çıkar.

Sonuç olarak, hukuksal düzenlemelerin biçimlendirdiği kentsel politikalara ilişkin yazına açıklık getirmek üzere aktardığımız kavramsal tablonun bütününe baktığımızda tüm kent, hukuk, mülkiyet ve rant çemberinde esas birleştiricinin devlet olduğu görülür. Fakat bu kurguda esas sorun devlet iken ve hukuki düzenlemeler bir işbirliği halindeyken; kentsel yapılı çevrenin ve bu çevrede politika üretme sürecinin kapitalizmin tekrar üretilmesine ilişkin önemi perde arkasına gizlenmiş gibidir. Yukarıda özetlenen Marksist kentsel politikaların mekân ve sınıf üzerine geliştirdiği yazında görüldüğü gibi, sadece bireyin değil toplumun da kurucu ögesi olan mekânın politika ve ideoloji yüklü olduğu gerçeğinden hareketle hakim olanın hukuksal düzeni de belirlediği; mekâna, mülkiyet ilişkileri ve rantın bölüşüm biçimlerine bu enstrüman aracılığı ile doğrudan müdahale ettiği açıktır. Bu nedenle, mekânsal pratikler hiçbir zaman tarafsız değil, her zaman ideoloji yüklüdür. Mekân politiktir, çünkü bahsettiğimiz gibi toplumdaki sınıfsal yapıya dayanan eşitsiz güç ilişkilerinin bir aracı ve örtülü ifadesidir. Mekân, toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerinin ve kapitalizmin yaşadığı dönemsel krizlerin normalleştirilip sıradanlaştırdığı, gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır. Bu alanda yer alan toplumsal yapının mekânsal pratiklerinin altında soyut iktidar ilişkileri gizlidir ve bu iktidar ilişkileri soyut yasal düzenlemeler kurularak gizlenir. Çalışmanın devam eden bölümünde ise bu noktadan hareketle ülkemizde Cumhuriyet dönemi boyunca kapitalizmin yaşadığı değişim dönemsel bir bakış ile ele alınarak kentsel mekân, mülkiyet ve rant kavramları üzerinden gerçekleştirilen hukuksal değişiklikler ve devletin değişen mekân yaklaşımları aktarılacaktır.

Cumhuriyetten bugüne kent ve hukuk

Kentsel adaletin değişen anlamı ve kentlilere yönelik iktidarın değişen yaklaşım biçimlerini imar hukuku üzerinden okumaya çalışırken, cumhuriyetin kuruluşundan bugüne değişen yaklaşımlara da kısaca bakmak gerekir. Bu bağlamda Türkiye kentleşmesi ile hukuksal düzenlemeleri paralel bir dönemleme ile ele almak mümkün. Söz konusu tarihsel arka plan kısaca cumhuriyetin kuruluşu, sanayileşme ve gecekondulaşma, özelleştirme dönemleri çerçevesinde başlıca üç başlık altında incelendiğinde, “Ayrıcalıklı İmar Hakları Dönemi” olarak adlandırılabileceğimiz bugünkü gelişmelere temel oluşturan tarihsel öykünün ana hatları daha da belirginleşmiş olur.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde (1923 – 1950) kentsel mekâna ilişkin yasal düzenlemelerin yeni bir devletin ve başkentinin inşası üzerine kurgulandığı görülür. Bu dönemin önemlice bir bölümünde, kentleşme pratiklerinin yönü değişse de, Osmanlı bakiyesi yasal çerçeve geçerli olmuştur. Örneğin her il için bir imar planı yapılmasına ilişkin yasal düzenlemeler gerçekleştirilerek planlama çalışmalarına başlansa da, 1957’ye kadar bir genel imar kanunu düzenlenmemiş, bunun yerine 1848 yılında İstanbul’un yapılaşmasına bir düzen getirmek amacıyla hazırlanan Ebeniye Nizamnamesi geçerli olmuştur. Dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara’da oluşan imar faaliyetleri de bu nizamname benzeri o kente özgü hükümler çerçevesinde şekillenmiş, genel bir düzenleme getirilmemiştir.

Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki kentleşme ve kent planlama pratikleri, büyük ölçüde Osmanlı modernleşmesiyle başlayan dönüşümün mirasçısıdır denilebilir. Ancak Cumhuriyet döneminde modern kentleşme pratikleri büyük bir ivme kazanmıştır. Örneğin, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun’la, liberal mülkiyet tasarrufuna dayanan bir mülkiyet rejimi tesis edilmiş ve modern kentleşme süreci bu şekilde hızlandırılmıştır. Mülkiyet sisteminin yeniden inşası sürecinde, Medeni Kanun ve diğer düzenlemeler ile devletin toprak üzerindeki tasarruf hakları ve toprağın işlenmemesi durumunda alınması uygulamalarına da son verilmiş ve devlet mülkünün kişiler adına tescil edilmesine olanak sağlanarak zilyetlik yoluyla büyük miktarda kamu mülkü özel mülkiyete devredilmiştir. Deni-

lebilir ki, Medeni Kanun'un mülkiyet rejimi üzerinde yaptığı en büyük değişiklik, devlete ait topraklar üzerindeki bireysel kullanım haklarının, özel mülkiyete dönüştürülmesi olmuştur. Bunun sebebi ise, cumhuriyeti kuran modernleştirici iradenin taşınmaz sahipliği ve servet birikimi arasındaki bağın güçlenmesinde yarar görmesi, dolayısıyla mülkiyet dağıtımını servet birikiminin ve yoksullukla mücadelenin temel aracı olarak kullanmasıdır.

Bu bağlamda devlet, bir yandan yeni bir kentleşme ve sağlıklı bir çevre yaratma uğraşı verirken, diğer yandan -ve kısmen çelişkili bir biçimde- kentsel gelişmeyi kendi mülkiyetindeki alanları kullanarak yönlendirmek yerine, yasal düzenlemeleri kullanmak suretiyle yarattığı kentsel rantlardan gelir elde etmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla devlet, yurttaşların zenginliğini arttırmak amacıyla kentsel rantı önleyici değil teşvik edici bir rol üstlenmiştir.

Ankara'nın hükümetin merkezi olması ile birlikte, arsa fiyatları çok yükselmiş ve devletin kuruluşu amacıyla ucuz arsaların imar politikasının temeli olduğu düşüncesiyle, Ankara Belediyesi'ne Yeni Mahalle'nin bulunduğu 4 milyon m² alanın kamulaştırma yetkisi verilmiştir (Yavuz, 1950: 286). Cumhuriyet dönemi arsa politikalarından biri de, Ankara'da artan arsa değerinin kamuya mal edilmesi girişimi olmuştur. 1939 yılına kadar 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu ile % 20 oranında alınan değerleme resmi, o tarihte çıkarılan 3710 sayılı Belediye İstimlak Kanunu ile % 50'ye yükseltilmiştir (Yavuz, Keleş, Geray, 1978: 617). Fakat daha sonra Türkiye'de, arsa rantından kamu payının alınması anlamına gelebilecek böyle bir şerefiye uygulamasının hayata geçirilmesi girişiminde bulunulmamıştır.

1926 yılında kurulan Emlak ve Eytam Bankası ise konutsuz halka uzun vadeli, düşük faizli kredi açmak, yapı ve yapı malzemesi üretimi ve ticareti yapmak, konut yaparak peşin ve taksitle satmak gibi amaçlarla donatılmıştır (Akın, 2007: 97). 1946 yılında bu kurum, Emlak Kredi Bankası'na dönüştürülmüş ve ucuz konut üretmek amacıyla kurulan Emlak Kredi Bankası'nın konut yapımı eylemleri amacına ulaşmamış; konutlar üst gelir grupları için inşa edilmiş, bahçeli konutların yerini çok katlı bloklar ve geniş daireler almaya başlamıştır. Genel konut ihtiyacının karşılanması problemi yanında, Ankara'da

konut talebi oluşturan en büyük sınıf olan memurlar için konut arzı ise, yeni cumhuriyetin önemli imar sorunları arasında yer almıştır. Bu amaçla 1928 yılında memurlara apartman yapmak üzere Maliye Bakanlığı'na yetki verilmiş ve 1929 tarihli 1452 sayılı Kanun'un 18. maddesi ile memurlara mesken ödeneği kanunlaşmıştır. Fakat Ankara'da bulunan nüfuzlu kişilerin, memur konutlarının inşası sürecinde spekülatif faaliyetlerini sürdürmeleri (Yavuz 1980: 17) bu uygulamanın da kısmen başarısızlığa uğramasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, cumhuriyetin kuruluşu ile yeni devlet, gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler ile ülkenin imarı sorunu çerçevesinde; kentsel toprak mülkiyetinin yeniden dağıtımında özelleştirme politikasını izlemiştir. Özelleştirme uygulaması ile kentlerde, plan çalışmaları ile yeniden düzenlenmiş alanların dağıtımı yapılmış ve bu yolla belediyelere arsa ve gelir aktarımı sağlanmıştır. Ayrıca başkentte yeni oluşan memur sınıfı ve orta sınıflar için konut üretimi teşvik edilirken; kentsel alanlarda bu süreçten asıl yararlananlar dönemin nüfuzlu kişileri, tarımsal alanlarda ise yine yerel seçkinler olmuştur. Ankara'da ortaya çıkan spekülatif arsa uygulamaları, 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiş, savaş sonrası tüm ülke kentlerine yayılmış ve İstanbul, Ankara'nın spekülasyondaki öncülüğünü devralmıştır.

Sanayileşme ve gecekondulaşma dönemi (1950–1980), tek partili dönemden çok partili döneme geçerek büyük bir rejim değişikliğine imza atan, öte yandan ekonomik kalkınma alanında sanayileşmeyi önceleyen bir ülkenin kentleşmesi de, yaşanan hızlı dönüşümün izlerini taşır. Kamunun bu denetimsiz kentleşme dönemindeki işlevi, söz konusu sürece meşruiyet kazandırmaktan ibaret olabilmektedir. Bu dönemin belirleyici özelliklerinden biri cumhuriyetin başkenti Ankara'nın düşüşe geçmesi ve yeni iktisadi gelişme ekseninde İstanbul'un kentleşme sürecinde yeniden ön plana çıkmasıdır. İstanbul'da kentleşme şehrin sanayileşmesine paralel büyük bir hızla devam ederek Ankara'yı gölgede bırakırken Marshall Yardımları ile tarımda yaşanan modernizasyon, bu hızı daha da arttıracaktır.

Bu dönem ile birlikte özellikle Türkiye'nin kentleşme dinamikleri, Amerika ve Batı Bloğu ile başlayan ilişkiler sonrası alınan Marshall Yardımlarının yarattığı değişim sürecinde şekillenmiştir. Ülke bir yandan genel anlamda kapitalizmin yeniden inşa süre-

cinden kaynaklanan sorunlarla yüzleşirken, diğer yandan özellikle kentsel gelişme bağlamında başı boş denilebilecek bir dönemsel tecrübe yaşamıştır. Planlamadaki boşluklar, kentsel rantlar ve kentsel toprak üzerinden spekülasyon yaratma eğilimini beslerken, devletin kentsel rant yaratıcı fonksiyonu değişmemiş, aksine yine yerli bir burjuvazi yaratmak ve finansal krizleri aşmak üzere rant üretimini temel müdahale aracı olarak gören kamu yönetimi anlayışı belirleyici olmuştur. Rant üretimine dayanan bu politikalar, yeter sayıda planlı konutun üretilmemesi dolayısıyla 1930’lu yıllarda başlayan kaçak yapılaşmanın artması⁷ (Şenyapılı, 1985: 42) ve kamu mülklerinin özelleşmesiyle sonuçlanmıştır.

Tarımın modernizasyonu ile topraktan kopan ve kente doğru yönelen vasıfsız nüfus, hâlihazırda yeterli gelişkinlik düzeyine erişmemiş durumda bulunan kentlerde sanayi tarafından da istihdam edilememiş ve kentin dışında kalmış, kent çeperlerinde gecekondu üretmek suretiyle barınma ihtiyaçlarını karşılamıştır. Sayıları hızla artmaya başlayan gecekondu karşılarında devlet, önceleri kararsız kaldıysa da, bir süre için iradesini gecekonduların yıkılması yönünde kullanmıştır (Akın, 2007: 101). Öte yandan gecekonduya yönelik yıkım politikaları bu dönemde hayli ikircikli bir karakter sergilemiştir. Dünyada yaşanan Keynesyen birikim süreciyle ortaya çıkan sosyal devlet anlayışının yarattığı meşruiyet çerçevesi, gecekondu önleme politikalarından kısmen vazgeçilmesine zemin oluşturmuş, ancak gecekondu bölgelerinin planlanmasına yönelik diğer önlem ve yöntemler de gelişme hızının çok gerisinde kalarak önceleri dışlanma, sonraları ise yeni rant yaratma alanları olarak gecekondu olgusunun derinleşmesine hizmet etmiştir.

1950’li yıllar ile birlikte hızla sanayileşen ülkede emek gücü kentleşirken, işçi hareketlerinin önüne geçmek ve meskensizliği kullanarak işçi sınıflar arasında mülkiyet ilişkilerini geliştirmek üzere çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu anlamda seçimlere girerken “Her İşçiye Bir Çatı” sloganını kullanan ve sermaye gruplarının çıkarlarını gözetken Demokrat Parti; işçi meskenlerinin önemini ve ge-

7 O dönemde gecekondu tanımı kullanılmasa da bahsedilen, gecekondulaşmanın başlamasıdır.

rekliliğini kavramıştır. Demokrat Partili Çalışma Bakanı Hayrettin Erkman'ın sözleri, dönemin kentleşme dinamiklerini özetler niteliktedir: “Mülk sahibi olan işçinin, mülkiyet müessesine düşmanlığı ve bu yüzden gelebilecek sosyal ve politik tehlikeler bertaraf edilmiş olur. İşçi evlerinin inşasında sosyal bakımdan dikkat edilecek husus, büyük ve müstakil işçi siteleri yerine, şehirlerin muhtelif semtlerine yerleştirme ve serpiştirilme olmalıdır. Bu sayede işçi vatandaşı, kendisini cemiyetin kucakladığını, ayrı ve aşağı telakki etmediğini her gün kendi şuurunda hisseder ve vatandaş şuurundan başka ayrı bir şuurun arkasında koşmaktan kurtulur. Hemen ve şükranla belirtmek isterim ki, Türk işçisi böyle bir komplekse düşmekten çok uzaktır ve onun vatandaşlık vasfı her şeyin üstündedir.” (Koçak, 2008: 105)

Bu süreç ile birlikte 1948 yılında ilk gecekondu affı yasası kabul edilmiştir. Yasanın amacı, gecekondulaşmaya son vermek ve belediyelerin imarlı arsa üretip devretmelerini sağlayarak konut ihtiyacını karşılayacak zemini yaratmaktır. Ancak takip eden dönemlerde kabul edilen 13 imar affı yasası ile gecekondu yerleşimlerinin formelleştirilmesi ve bulundukları alanların çoğunun af ile imar parseli olarak kabul edilmesi; kentlerin sağlıklı gelişmesini imkânsız kılarken, kamu mülkiyetinin özelleştirilmesi anlamında özgün bir yöntemin şekillenmesi ile sonuçlanmıştır.

Bu dönem konut politikasının, devletin mülkiyet dağıtmak için desteklediği bir kendiliğindenlik çevresinde şekillendiği görülmektedir. Devlet eliyle sağlıklı konut üretilmemesi sorunu karşısında, alt gelir grupları gecekondulaşma aracılığıyla konut hakkını elde etmeye çalışırken; orta gelirli kiler kendi geliştirdikleri yöntemlerle çözüm aramaya mecbur kalmıştır. Kat Mülkiyeti Kanunu ile ortaya çıkan yap-satçı konut üretimine karşı, devletin sağlıklı bir konut arzı politikası geliştirememesi; “meslek sahibi olan, resmi makamlarla ayrıcalıklı ilişki kurabilen kişilerce” (Keyder, 2000: 182) alternatif bir model ile kooperatifler yoluyla konut üretimi sürecini başlatmıştır. Bu modele göre, başlangıçta arsa alımı için bir miktar ödeme yapan kooperatif üyeleri, daha sonra yaptıkları ödemelerle inşaatın sürmesini sağlamaktadır. 1970'lerin sonuna kadar bu model ile konut arzı belli ölçüde önem kazansa da, popülist ve himayeci bir ilişki tarzı sonucu ortaya çıkan kooperatif modeli; özellikle 1980 sonrasında deforme

olarak yaygınlaşacaktır. Bu dönemde devlet eliyle geliştirilen toplu konut uygulamaları ise istisnasız olarak her seferinde alt gelir grubunca ödenebilecek olan miktarda üzerinde maliyetler çıkartarak, bu gruplar için bir alternatif olmaktan çıkmıştır. Bir başka deyişle, devlet tarafından üretilen konutlar, yapılacak ödemeleri karşılayacak maddi güce sahip olmayan alt gelir gruplarının erişimine kapalı olmuştur (Keleş, 1984: 93).

İmar afları aracılığıyla gecekonduların alanlarının formelleştirilmesi, gecekondular yapısının ticarileşmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Kentte üst gelir grubu, kamuya ait imarlı kentsel arsaların özelleşmesi ya da kendi arsaları üzerinden yarattıkları spekülasyon ile rant elde ederken; kentsel toprağın kamu mülkiyetinde olan kesiminde yer seçen gecekondular, toplumun alt gelir grubunun kentsel rant elde etme aracı haline gelmiştir. Bu çerçevede gecekondular, artık masum barınak olmaktan çıkarak; kentsel ranttan, alt gelir grubunun kamu mülklerini kullanarak pay almasını sağlayan bir yatırım aracı haline almıştır. Alt gelir grubunun konut sorununu çözmek konusunda isteksiz olan devlet ise, mülkiyetin dağıtımını sağlamak üzere bu sürece göz yumarak, yeni imar aflarıyla söz konusu sürece katkıda bulunmuştur.

Özelleştirme (1980-2001) veya küreselleşme olarak adlandırılan dönem, piyasa serbestliği ile yeniden yapılanmanın tüm kürede olduğu gibi, Türkiye’de de yeni bir ekonomik ideolojinin temellerinin atılmasına zemin oluşturduğu bir dönemi işaret eder. Küreselleşme olarak adlandırılan bu dönem ile birlikte tüm kürede, sermaye farklı sektörlere yönelirken, yerel yönetim yapılarından merkezi hükümetlere değin devletin de yeniden yapılanması ve ideolojik bir dönüşüme uğraması söz konusudur. Bu dönemin belirleyici dinamiği, 1970’lerde içine düştüğü bunalımdan çıkamayan Keynesyen ve ithal ikameci gelişme anlayışının emek gücünü destekleyen stratejilerinin yerini, sermayenin desteklenmesine yönelik stratejilerin ön plana çıktığı neoliberal ekonomi politikalarının almasıdır. Sermaye ise, yaşamakta olduğu krizden çıkmak için üretici rolünden uzaklaşarak spekülasyon alanlarına kaymıştır. Bu alanların başında ise kuşkusuz finans sektörü ve rant yaratma potansiyelleri dolayısıyla kentler gelmektedir.

Türkiye’de bu dönem, özelleştirmelerin ve devletin üretimden çekilmesinin başladığı ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişlediği yıllara denk düşer. Bu dönemin karakteristiği bir yanda şehir yönetimlerinin yapısal değişikliklere uğraması, diğer yanda ise bireysel konut talebinin artması ile ortaya çıkan bir dizi dinamik üzerinde şekillenmiştir. Şehir idareleri örgütsel anlamda çeşitlilik göstermeye başlamış, örneğin büyük şehir belediyeleri kurulmuştur. İmar ve planlama yetkisi adem-i merkeziyetçi bir anlayışla yeniden dağıtılmıştır. Belediyeler ayrıca istihdam ve mali mimarilerinde yaptıkları değişiklikler ve sundukları alternatif hizmetlerle kentsel talebin yönlendirilmesinde belirleyici bir rol üstlenmişlerdir (Güler, 1998).

Bu yaklaşımın en net biçimde somutlaştırıldığı yasal araçlardan birinin 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı İmar Kanunu olduğu söylenebilir. Bu kanun, dönemin piyasayı önceleyen imar anlayışının yasal çerçevesini oluşturur. Özetle piyasa koşullarına devlet müdahalesi olabildiğince engellenirken, şehir idaresinin niteliği serbest piyasa kuralları çerçevesinde yeniden belirlenir. Kanunun en belirleyici özelliklerinden biri -her ne kadar 9. maddesi aracılığıyla başkanlıkça kesintiye uğratılsa da- imar planı yapma ve yaptıрма hakkını belediyelere devrederek, planlama yetkisini yerelleştirmesidir.

12 Eylül darbesi ile yönetime gelen Danışma Meclisi’nin ilk icraatlarından biri de, 24 Ocak Kararları sonrasında bir imar affı çıkartmak olmuştur. Politik kaygılarla 1983 yılında kabul edilen 2805 sayılı kanun açıkça gecekondu affı getiren ilk yasal düzenleme olarak tarihe geçmiş ve bir önceki paragrafta altını çizdiğimiz serbest piyasanın kentteki hakimiyetine dayalı anlayışın popülist meşruiyet araçlarından biri olarak işlev görmüştür. Öte yandan gözden kaçırılmaması gereken nokta, her ne kadar gecekondu affı olarak yansıtılmışsa da, kanunun imar mevzuatına aykırı yapılmış tüm yapıları kapsıyor oluşudur. Bir başka deyişle kanun, “gecekondu affı”nın yarattığı popüler meşruiyeti serbest piyasa aktörlerinin yararlandığı geniş bir yasal özgürlük zeminine tercüme etmiştir. Zaten, uygulamaya tam anlamıyla geçilemeden ve öngördüğü tespitler yapılmadan yürürlükten kalkarak yerini aynı mantıkla kurgulanmış olan 2981 sayılı İmar Affı’na bırakacaktır.

Yapılan genel seçimlerden galip çıkan ANAP hükümetinin ilk icraatlarından biri, yine bir İmar Affı Kanunu hazırlayarak yürürlüğe koymak olmuştur. 2981 sayılı İmar Affı, 2805 sayılı Kanun ile benzerlikler taşımasına karşın; kaçak yapılaşmış alanlarda yaşam koşullarını iyileştirerek mülkiyete ilişkin sorunları çözmek gayesinin yanı sıra, bu alanları kentsel arsa stoğu haline getirme gibi bir misyon da üstlenmiştir. Bunun sebebi ise, çoğu kamu mülkü olan bu alanların mülkiyetini özelleştirmenin yanında, onları ıslah imar planları ile yapılaşmaya açmak ve rant değerlerini arttırmaktır. Kanun uyarınca bu alanlarda oturanlar mülkiyet hakkını elde ederek, ıslah imar planları sayesinde yüksek yapılaşma haklarına kavuşmuş ve bu yüksek yapılaşma koşullarına uygun yapı yapmak üzere müteahhitlerle kat karşılığı anlaşmaya varabilmişlerdir.

Bu dönemde konut açığının cumhuriyetin ilk yıllarına göre hayli azalmış olmasına rağmen, toplu konut sektöründe de büyük bir hareketlenme yaşanmıştır. 1981 tarihli ve 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu, kent çeperlerinde bulunan düşük değerli arazileri kentsel arsaya dönüştürmek ve halkın tasarruflarını değerlendirmesini sağlayarak; ekonomiyi canlandırmak, istihdam yaratmak ve böylece kamu açıklarının kapatılması sorununa çözüm getirmek amacıyla hazırlanmıştır (Akkar, 1997: 28). Bu kanunu izleyen ve 1984 yılında yürürlüğe giren 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ise sosyal konut yapma amacından çok, inşaat sektörünü daha da geliştirmek amacıyla yasalaşmıştır. Bu iki kanunun ortak işlevi, büyük bir bölümü mevcut kamu arazileri olan kent çeperindeki arazileri arsalaştırmak olmuştur. Fakat iki kanun da, alt gelir grubuna yönelik konut üretme misyonlarını yerine getirememiştir.

Bu kanunun bir diğer sonucu ise amacı sermayenin toprağa yönelmesini sağlayarak ekonomik faaliyet yaratmak ve kentsel rantlar aracılığıyla sermaye birikimine yardımcı olmak olan Toplu Konut İdaresi'nin kurulmasıdır. Fakat 1984 yılında kurulan Toplu Konut İdaresi (TOKİ), özellikle 1990'larla birlikte sürekli ilan edilen imar afları ve 1980 sonrası desteklenen konut üretim süreci ile konut fazlasının oluşması nedeniyle gözden düşecektir. TOKİ'nin kaderi 2000'lerde tümüyle farklı bir misyonla yeniden yapılandırılmasının ardından bir kez daha değişecektir.

Bu dönemde temel ekonomik değişimler sonucu ithal ikameci birikim tarzının terk edilmesiyle üretim alanından çekilen sermayenin, finans piyasalarından sonra yöneldiği ikinci adres, yüksek değerlendirme oranıyla kentsel rant ve tüketim alanları olmuştur. Türkiye’de bu gelişme sonrası ortaya çıkan tablo Şengül’ün de ifade ettiği üzere sermayenin kentleşmesi (2001: 171-174) sonucunu getirecektir. Neoliberal yeniden yapılanma sürecini, sermayenin uluslararasılaşmasının etkileri ile birlikte değerlendirdiğimizde, sermayenin kentleşmesinin Türkiye’nin kentleşme tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı anlamına geldiği görülecektir.

Kent mekânında yasal seçkinleşme süreci

Yukarıda anlatılanlar, Türkiye’nin kapitalizmin “yeni zamanlar”ında⁸ yaşadığı dönüşümün kentsel mekânlardaki izdüşümlerinin özeti niteliğindeydi. Daha genel ve elbette küresel bir çerçeveden baktığımızda Türkiye’de yaşananlar küresel bir dönüşüm sürecinin parçalarıydı. Bu süreci kentsel mekândan bakarak özetlediğimizde karşımıza şöyle bir manzara çıkar: Bu dönemde gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde Keynesyen ve ithal ikameci birikim stratejileri çözülmüş, yerlerini neoliberal birikim stratejileri almıştır. Devlet ve yerel yönetimler bu değişimin dışında kalmamış, ülkelerin kendi özgün koşulları çerçevesinde söz konusu dönüşümün taşıyıcıları olmuşlardır. Bu dönüşümün en belirgin stratejilerinden biri sermayeyi yerelleştirme çabalarıdır. Yerelleşme sürecinin idari karşılığı ise merkezi hükümetin yerele müdahalesinin azalması değil, aksine artmasıdır. Bir başka deyişle sermayenin yerelleşmesi, ancak merkezi hükümetlerin yerel dinamiklere yasalar aracılığıyla müdahale ederek ona hareket edileceği alanlar kazandırmasıyla mümkün olmuştur.

1980 sonrasında yaşanan neoliberal birikim süreci, özellikle 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında gösterdiği değişim ile sermayenin yerelleşmesi sürecinde yeni bir aşamaya geldiğinin izleriyle doludur. 2001 krizinin ardından “yerel kalkınma” söylemi parti programlarına girmiş ve partilerin yerel seçimlerde belirledikleri

⁸ Alıntının özgün tanımı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. “Hall, Stuart & Jacques, Martin. 1995. *Yeni Zamanlar*, Ayrıntı, İstanbul.”

sloganların ana teması olmaya başlamıştır. Bu süreçte merkezi hükümetin yerelde uyguladığı politikalarda da daha derin müdahale yöntemleri geliştirdiği gözlemlenir. Yerele yapılan müdahalelerin merkezi hükümete bu denli çekici görünmesinin sebebi ise kuşkusuz kentsel dönüşüm, büyük projeler ve kamu mülklerinin satışı üzerinden yaratılan rantların ülkenin kaynak sıkıntısını giderebilecek araçlar olarak görülmesidir.

Bu dönemin dikkat çekici özelliklerinden biri, merkezi hükümetin idari vesayeti yerel yönetimlere aktardığı söylemi üzerine şekillenen adem-i merkezîyetçi tavrın, çelişkili bir biçimde yerel politikaların merkezden giderek artan ölçüde belirlendiği yeni idari mekânizmaların geliştirilmesiyle sonuçlanmış olmasıdır. Örneğin yeni yerel yönetimler yasası ile merkezi hükümetin yetki devrini, çeşitli nedenlerle tehlikeli gördüğü belediyeler yerine merkeze bağlı İl Özel İdarelerine devretme isteği bu eğilimin bir kanıtı olarak görülebilir. Öte yandan, hükümet acil eylem planlarında bahsedildiği üzere yerelde sivil toplum ve sermaye gibi ilgi/çıkar gruplarının katılımını sağlayacak kent konseyleri kurulması için çalışmalar yapmakta, ancak hizmetin en yetkin şekilde götürülebileceği ölçeğe sahip alt bölgeler bazında oluşturduğu kalkınma kurumlarının yapısını ve kaynaklarını da yine merkezden belirlemektedir.

İstanbul: Küresel model-yerel istisna

İstanbul, ülke ekonomisinde sahip olduğu merkezi önemle her anlamda bu yeni pratiklerin hayata geçirildiği bir model olarak işlev görmektedir. Dönüşüm ve projecilik üzerine kurgulanan politikaların ilk maddesi olan “küresel kent İstanbul”da yapılmaya çalışılan, sermayenin ilgisini çekebilecek yeni inşaat projeleri ve bu yöndeki yatırım taleplerini karşılayabilecek bir kent yaratmaktır. Bu hedef için birçok kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri hazırlanmaya başlanmış ve öne çıkan faaliyetlerin arsa taleplerinin karşılanması için; sanayisizleşen kentte kamu iktisadi teşekküllerinin yer aldığı araziler bu amaçla satışa çıkarılmıştır. Bunu kamu mülkiyetindeki diğer kentsel topraklar ve hatta okul alanlarının satışı izleyecektir. Bu aşamada İstanbul için sanayisizleşmeye ilişkin birçok sektörün

adı anılır ve kentten yeni ihtisas alanlarında uzmanlaşması beklenirken, esas kaynak yaratacak ve sermayeye bu yatırımları ilginç kılacak enstrüman; kentsel mekân üzerinde yaratılacak rant olacaktır.

Bu son dönemin sanayisizleşme politikası içerisinde ilk göze çarpan gelişmelerden biri kentsel bağlamda emeğin yeniden üretimine dayanan tüm politikaların ortadan kaldırılmasıdır. Bu anlamda ilk bakışta önceki dönemlerde uygulanan politikalardan kopuş gibi görünen pek çok uygulama, aslında mantıksal bir devamlılık arzeder. Örneğin, kentte bulunan kaçak yapılaşmış alanlar bir önceki dönemde, inşaat sektörünün desteklenmesi ve ekonominin canlandırılması için bir araç olarak görülerek özelleştirilmişken, değişen paradigmada daha önce özelleşen bu alanlar kentsel dönüşüm projeleriyle yeniden şekillendirilmek suretiyle rant değerleri artırılarak adeta ikinci kez özelleştirilir. Devlet daha önce imar afları aracılığıyla özelleştirdiği ve müdahale etmekten geri durduğu alanlarda yarattığı rantı, sıkı bir projecilik anlayışıyla şekillendirdiği ikinci müdahale aracılığıyla arttırmakta ve konsolide etmektedir. Ne var ki bu ikinci müdahale, söz konusu kentsel rantların gerektirdiği yatırım kapasitesine sahip kesimlerin yararlanabilecekleri şekilde yapılandırılır.

Bu bağlamda kentsel dönüşüm projeleri, kentin ve kentte rekabet halinde bulunan farklı kesimlerin rollerini yeniden dağıtır. Bu çerçeveden bakıldığında söz konusu projelerin birbirlerinden bağımsız ve rastlantısal olmadıkları kolaylıkla anlaşılır. Projelerin içeriğinde, 2000’li yıllarla başlayan süreçte finans sektörünün yanı sıra bir diğer spekülative rant elde etme alanı olan kentsel toprağa yönelen sermaye kesimlerinin talepleri ön plana çıkar. Bu yeni dönemde kamuya ait olan ya da alt gelir gruplarının işgal ettiği kentsel toprak, merkezi ve yerel yönetimlerin tasarrufunda bulunan kentsel planlama değişiklikleri ile daha değerli araziler elde etmek amacıyla fonksiyonları değiştirilerek satılmakta ve kamu eliyle yaratılan kentsel rant sermayeye devredilmektedir. Bu işlemleri mevcut kullanıcılar için zorunlu kılmak ve rant gelirini yükseltmek üzere ayrıcalıkları tanımlamak görevi, yapılan yasal değişikliklere düşmektedir.

Türkiye'yi küresel ekonomiye adapte etmek üzere 2001 krizi ile başlayan ve İstanbul'u ön plana çıkartan bu süreçte, bahsettiğimiz yaklaşıma uygun olarak mevzuatın belli kurumları yetkilendirdiği görülür. Özellikle TOKİ ve Özelleştirme İdaresi bu dönemde elde ettikleri sınırsız yetkilerle kentsel toprağa müdahale etme imkânlarını arttırmışlardır. 2004 yılında kabul edilen kanun değişikliği ile Arsa Ofisi kaldırılarak, yetkileri Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na devredilmiş ve TOKİ'ye Kanun'da tanımlı alanlarda her ölçekteki imar planını yapma ve yaptırma yetkisi verilmiştir. Bu yasanın yürürlüğe girmesi ile devletin kâr amacı gütmeyen bir kuruluşu olan TOKİ, inşaat şirketleri ile birliktelikler kurarak, gelir paylaşım modeli⁹ adı altında, kâr amaçlı konut üretimine başlayacaktır. Bu uygulama ile yerel yönetimlere devredildiği söylenen planlama gibi düzenleyici işlemleri yapma hakkını elde eden TOKİ'nin durumu, yerleşme söylemine aykırı görünse de, dönemin özelleştirme yaklaşımına ve sermayenin yeniden üretiminin merkezi uygulamalar ile hızlandırılması istemine aykırı değildir.

2008 yılında kabul edilen 5793 sayılı torba kanunda ise TOKİ ve Özelleştirme İdaresi'ne kendi tasarruflarındaki kamu mülkleri üzerinde plan yapma hakkı genişletilerek, yerel yönetimlere ait plan onama ve askıya çıkarma yetkileri de bu kurumlara devredilecektir. Yapılan bu müdahale ile muhalif partilerin iktidarda olduğu yerel yönetimlerin, bu kurumların icraatlarını engellemelerinin önüne geçilmektedir. Kanun ile TOKİ'nin yalnızca toplu konut alanlarında geçerli olan plan yapma yetkisi kendi mülkiyetindeki alanlara da genişletilmekte, ayrıca TOKİ'nin konut dışında finans merkezi, otel, alışveriş merkezi gibi diğer fonksiyonlara ait projelere ilişkin düzenlemeleri gerçekleştirmesinin önü açılmaktadır.

Diğer taraftan aynı kanun ile Özelleştirme İdaresi'nin yetkileri de benzer şekilde genişletilmiştir. 3194 sayılı İmar Kanunu'nun ek 3. maddesi ile özelleştirme programına alınan arsa ve arazilerin, ida-

⁹ Gelir paylaşım modeli ile TOKİ, rant getirisi yüksek olan kamu arazileri üzerindeki yapılaşma haklarını kendi imar planı yapma yetkisi ile arttırmakta ve bu alanlarda özel sektör tarafından yapılan konut projelerinden elde edilen geliri alt ve orta sınıfa yönelik konut yapmak söylemi altında kullanmaktadır. Bu şekilde yapılan konutların % 90'ı İstanbul'da yer almaktadır.

rece her tür ve ölçekte imar planlarının ilan ve askıya dair hükümlerden muaf olarak, beş yıl süreyle değiştirilemez hükmü ile onanması sağlanmıştır. Yeni kanun maddesinde görüldüğü gibi, Özelleştirme İdaresi kendi tasarrufundaki toprakların kullanım haklarının da ötesinde her türlü plan işlemini yapmaya, yapılan planların değiştirilmesini engelleyerek tüm pürüzleri ortadan kaldırmaya yetkili kılınmıştır. Hükümet yapılan kanun değişiklikleri ile kentsel toprağın özelleşmesi ve rantın sermayeye aktarılması sürecini kolaylaştırmaktadır.

Aynı yaklaşım ile 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu, belediyelerin özelleştirilmesi sürecinin de başlangıcıdır. Bu kanunla belediyeler hizmetlerini ve mülklerini istedikleri şekilde kullanmaya başlayacak ve kaynak yaratmak isteyen belediyeler için çözüm özelleştirme olacaktır. Özellikle İstanbul’da bu dönemde belediye mülkleri, merkezi yönetimin uygulamalarına benzer şekilde imar hakları arttırılarak özelleştirilecektir. Orman alanları, kıyı alanları ve kentsel mekânda yer alan kamu arazileri özelleşirken, kentsel dönüşümün ön plana çıktığı dönemde, özel sektörün kentsel toprakları kâr amaçlı kullanımının olanakları yasal düzenlemeler ile arttırılmıştır. Kamu mülkiyeti yanında, dönüşüm alanlarındaki kentsel toprağın toplulaştırılması ile oluşan kentsel arsaların, sermaye birikimine katkı yapacak bir kaynak olarak kullanılacağı görülmektedir.

Öyle ki kent merkezinde yer alan sit alanları da bu süreçten kendisine düşen payı alacak, yeni çıkarılacak bir hukuki düzenleme ile köhneleşmeleri meşruiyet nedeni olarak kullanılacak bu alanlar; çıkarılan yüksek faturalar ile sahiplerinden alınarak üst sınıfa mensup yeni sahiplerine devredilecektir. 2005 yılında çıkarılan Yıpranan Kent Dokularının Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, kent merkezinde köhneleşmiş ve bu anlamda ekonomik bir değer yaratamayan, kentsel rant üretme amacıyla özel sektörün girmekte çekindiği tarihi dokunun yoğun olduğu sit alanlarının devlet eliyle sermayeye rant üretme amaçlı kullandırılmasının yolunu açmıştır. Bu kanun uyarınca belediyelerce ilan edilen “Yenilenme Alanları”nın nasıl belirlendiği açıklığa kavuşmazken, esas amacın her türlü spekülasyona açık mekânlar üretmek olduğu ortadadır. Kanuna göre kentsel sit bütününden ayrı olarak ve ayrı koruma kurullarınca değerlendirilen bu alanlarda, mer’i planların

hükümleri geçersizleştirilmekte ve sit alanı içindeki parçacı uygulamalar ile kentsel rantların sermaye aktarımı önündeki tüm engeller kaldırılmaktadır.

Ayrıca, bu dönem içinde sıkça gündeme gelen Dönüşüm Alanları Yasa Tasarısı ise kent merkezlerinde daha fazla değer yaratmayı mümkün kılmak üzere bir takım yeni formüllerin devreye girmesini sağlayacaktır. Kanun tasarısı uzun süredir rafa kaldırılmış görünse de, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 73. maddesinde yapılan değişiklik ve TBMM Bayındırlık Komisyonu'nda 24 Şubat 2012 tarihinde görüşülerek kabul edilen Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun Tasarısı bu istemi karşılamaktadır. Sürekli çıkarılmak istenen ve son olarak Van Depremi ile birlikte meşruiyet zemini yaratılarak gündeme getirilen kentsel dönüşüm amaçlı kanunlar ile aynı mantık zemininde, tüm kentsel ve kırsal toprakların dönüşümünün yolu açılmaktadır. Bu kanunlar ile bugün işgalli olan ve yatırım için kentsel arsa olarak kullanımı oldukça zor olan tüm topraklar, pürüzlerinden arındırılarak rant elde etme istemindeki sermayeye sunulmakta ve bu konudaki hukuki prosedürler düzenlenmektedir. Yasa tasarısı bu alanlarda mülkiyet sahipleri ile anlaşmaya varılamaması durumunda, idareye kamulaştırma hakkı vermekte ve kentsel topraktaki mülkiyetin zorla el değiştirmesi sağlanmaktadır. Sonraki aşamada ise özel sektör tarafından yapılacak uygulamanın müşterileri de hazırlanmakta, depreme karşı güvenli inşaat projelerinin; mekânın bugünkü kullanıcılarını borçlandırmak suretiyle kendilerine satılması planlanmaktadır. Elbette inşaat sektörünü, böylece tüm ülke ekonomisini ayakta tutacak bu projelerin bedelini ödeme kabiliyetinde olmayanlar, bu alanları terk etmek zorunda kalacaktır.

Görüldüğü gibi ekonominin kentsel rantlar üzerinden krizini aştığı ve küreselleşme ekonomisine tam adaptasyonun sağlandığı bu dönem, getirilen yeni kanun ve kanun tasarıları ile kentsel mekân üzerindeki rant baskısının genişlediğini ve rant baskısının özellikle kentsel mekânda değer yaratamayan alt gelir grubu üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu yeni süreç ile görünen o ki, kamu ve sermayenin ilgisi tüm kentsel topraklara genişlemiştir ve bu sürecin etkilerinin kentsel mekândaki yansımalarının yıkıcı olacağı açıktır.

Kapitalizmin küreselleşen mantığına kentsel rant elde etmek amacıyla teslim edilmiş olan kentsel toprak; eşitsizliklerin, ekonomik ve toplumsal anlamda derinleştiği yeni bir biçim almakta ve üzerindeki yaşam, yaratılacak ekonomik değer ile yeniden tanımlanmaktadır.

Sonuç: Herkese ürettiği değer kadar var olma şansı

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne gerçekleşen hukuki değişikliklerin altında yatan ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkileri ve bu ilişkilerin konumlandıkları mekânı nasıl şekillendirdiklerini gördük. Cumhuriyet döneminde modern kentler kurmaya çabalayan devletin, sonrasında emeğin yeniden üretimi için mekân algısının nasıl değiştiğini; özelleştirmeler ve imar afları ile birlikte inşaat sektörüne sarılan devletin ise son dönemde kentlerde spekülasyonu yönlendiren bir idari çerçeveyi nasıl ördüğünü tartıştık. Tartışmanın sonunda ortaya çıkan spekülasyon yaratma ve kentsel rantı önceleme isteği üzerine kurgulanan yeni kent hukuku, kentsel mekân üzerinde tanımladığı yeni bölüşüm ve paylaşım ilişkileri ile mekânda nasıl bir yeniden yapılanma süreci tanımlıyor?

Bu sorunun cevabı, bir önceki bölümde aktarılan bugüne ait hukuksal düzenlemelerin mekânda sergilenen yansımaları ile gözlemlenebilir. Görüldüğü üzere, yeni kanun düzenlemeleri, kentte işgal edilen ve arsa olarak yeniden düzenlenmesi gereken toprağı, rant değerini oluşturacak kentsel arsa olarak biçimlendirmeyi kolaylaştıracak hukuki prosedürleri şekillendirmektedir. Bunu gerçekleştiren de kentsel topraktaki mülkiyet haritasını yeniden çizmekte ve toprağın rant değerini yükseltecek yeni yapılanma koşullarına olanak sağlamaktadır. Özellikle son bir kaç yılda yapılan düzenlemelerle ülkenin umudunun bağlandığı inşaat sektörü tarafından inşa edilecek yapıların müşterileri hazırlanmakta, toprak üzerinde mülkiyet hakları yeniden düzenlenerek kentlinin borçlandırılması ile oluşan yapı stokunun satışı gerçekleştirilmektedir. Önümüzdeki tablo, 1980’li yıllar ile başlayan süreçte özelleştirmeler ile devletin boşalttığı toprak üzerinden soğurulan rant baskısının genişlediğini ve kentsel mekânda değer yaratamayan alt gelir grubunun işgal ettiği mekânlar üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu anlamda hukuksal olarak yeniden

kurgulanan kent toprağına müdahale araçları, devletin kentteki düzenleyici ve uzlaştırıcı rolünden uzaklaşarak, kent mekânını seçkinleştiren ve mülkiyeti yeniden dağıtan bir rol üstlendiğini gözler önüne sermektedir. Yeniden yazılan kentsel adaletin terazisi, özellikle kent merkezinde, değer yaratan sınıfların kesesinde ağırlaşırken, değer yaratmaktan uzak alt sınıfların kesesi boşalmaktadır.

Bulunulan dönemin hakim ekonomik algısı ile kent mekânında yapılan tercihleri bu yönde şekillendiren devlet, neoliberal dönem içinde yeni bir tercih yapmış ve bu tercih doğrultusunda hukuksal altyapıyı revize etme sürecini başlatmıştır. Bugünden sonra yapılacak düzenlemelerin de bu yönde gerçekleşeceğini, gündemdeki yasa tasarıları üzerinden okumak mümkündür. Tercihlerin yönelimine bakarak oluşacak yeni mekânsal düzen kurgusu bizi, özellikle kent merkezinde değer yaratma potansiyeli yüksek alanlara ilişkin müdahalelerin artacağı sonucuna götürür.

İçinde yer aldığımız dönem, yapılan yasal düzenlemeler ile birlikte devletin kentsel mekâna olan ilgisinin ne tür bir değişime uğradığını açıkça gösterir. Devlet mekân üzerinde düzenleyici ve toplumsal alanda uzlaştırıcı rolünden uzaklaşmakta ve ekonomik anlamda değer oluşturan projelerin hazırlanması için gerekli koşulları yaratmaktadır. Bu çerçevede, yerel yönetim yapılarından merkezi hükümetlere devletin yapılanması ve ideolojisi de değişikliğe uğrar; sermaye, farklı bir sektör olarak kentsel mekâna yönelmiştir. Sermaye içine girdiği krizden çıkmak üzere üretici alandan çıkarak, spekülasyon alanına kaymış; ilgisini finans sektörü ve rant yaratma potansiyelleri ile kentlere yönlendirmiştir. Bu dönem özelleştirmelerin ve devletin üretimden çekilmesinin başladığı ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişlediği yıllardır. Bu ilkeler doğrultusunda da, büyük şehirlerde örgütsel çeşitliliğe gidilirken imar planlama yetkisi desantralize edilmiş, yerel yönetimlerinin yeniden şekillenmesi sağlanmış ve devletin üretimden çekilmesi ile oluşan boşluk kamu mülkü kentsel toprakta yapılan özelleştirmelerle kapatılmaya çalışılmıştır. Küreselleşmeye adapte olmaya çalışan ve ekonomisi bu aşamada zayıf kalan bir devlet için, değişen ekonomik kararları uygulamak üzere; kamu mülkiyetindeki topraklar, pazarlanması en kolay mallar olarak görülmüştür.

Bu süreçte planlamanın rolü de radikal bir değişim geçirmiştir. Devlet kendisine kanunlar ile verilmiş bir düzenleyici işlev olan planlama işlevini, yine kanunlar ile kurumlar arasında daha da dağıtmış ve kentsel mekândaki çok aktörlü yapıyı genişletmiştir. Bu çok aktörlü yapı ise kentsel mekândaki özelleştirmeleri arttırırken, kentsel planlamanın bütünsel yaklaşımını ise tamamen ortadan kaldırmıştır. Özellikle plan değişikliklerinin ön plana çıktığı ve kamu kurumları arasında planlama yetkisinin giderek ayrıştığı bu dönemde, devlet planlamaya yüklediği yeni misyon ile kentsel rant değerlerini yükseltmiştir. Devlet, toprağın özelleşmesi ya da mülkiyet ilişkilerinin yeniden tanımlanması ile ortaya çıkan mutlak rant ek olarak; planlama faaliyeti ile toprağın kârlılığını arttırarak farklılık rantı yaratmakta ve bu değeri sermayeye devretmektedir. Bu şekilde devlet tarafından mülkiyet aktarımı ile mutlak rantın, planlama işlemi ile farklılık rantının birlikte sermayeye aktarılması; toplumsal ve ekonomik anlamda oluşan etkiyi de ikiye katlamaktadır. Devlet düzenleyici işlevlerini kentsel mekân üzerinde mümkün olan en yüksek değeri yaratmak üzere kullanmakta ve sonucunda kent mekânının kullanıcıları arasında, bu bedeli ödeyebilenleri öncelemektedir.

1980’li yıllar ile birlikte azalan bir seyir ile sürdürülen refah devleti politikalarının, kentsel mekân üzerindeki sonucu olarak; devletin hem sermaye çıkarını, hem de toplumun çıkarını gözeterek gerçekleştirdiği müdahaleleri sona ermektedir. Öncelikle, özelleştirmeler ile kentte rekabet halinde olan farklı sermaye ve toplum kesimlerinin çatışma alanı olarak yeniden konumlanan kentteki kamu mülkiyetinin sunduğu sosyal iyileştirici politikalardan, bu alanların satışı ile vazgeçilmiştir. Sermayenin ve devletin kentsel mekân üzerinde değer yaratmak üzere faaliyet alanlarını genişlettiği süreçte, elde kalan proje alanları, değer ihtiva etmeyen fakat bu anlamda potansiyel barındıran mevcut iskân edilmiş kent toprakları olmuştur. Son dönem kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri üzerine geliştirilen yasal düzenlemelerin amacı da bu potansiyelden yararlanmaktır. Potansiyel değerın ortaya çıkması için, bir tercih yapılmakta ve yaşam alanları değer üreten mekânlar haline getirilirken, önceki yerleşimciler ise kentte başka alanlara doğru bir göç yaşamaktadır.

Risk ve devletin kentsel risklerle mücadelesi olarak yansıyan, riskli alanların yeniden iskânını getiren düzenlemelerin, örtük gerekçeleri de sürekli bu nedenler etrafında dolanmaktadır. Devletin kentsel mekânın içerdiği risklerin bertaraf edilmesi üzerine gerçekleşen kentsel dönüşüm örneklerinin sonuçları, bu tespiti kanıtlamaktadır. Başka bir örneği ise Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun Tasarısı ile birlikte meclis gündemine taşınan Orman Kanunu'nun 2. Maddesi (b) fıkrasında tanımlanan orman vasfını kaybetmiş alanların satışı oluşturmaktadır. Bu kanun tasarısı ile riskli alanların gerektiğinde kamulaştırılıp dönüşümlerinin gerçekleştirileceği ifade edilirken, diğer bir tasarı ile tamamı kaçak olarak yapılaşmış ve mühendislik hizmeti almadığı için riskli bulunan yapıların bulunduğu alanların satışı gerçekleştirilmektedir. Riskin ortadan kaldırılması için satışları öncesinde dönüşümün sağlanması gereken bu alanlar satışa konu edilirken, özel mülkiyete konu olan alanların dönüşüme tabi olması tasarının gerçek amacına ilişkin büyük bir soru işareti oluşturmaktadır.

Özetle, kamu mülkiyetindeki toprağın özel mülkiyete geçişi ve kentte özel mülkiyetin el değiştirmesi ile yaratılan rant sonucu oluşan baskılar, yasal çerçevenin değişimi ile devletin işlevinin de değişimini getirmiştir. Bu süreç, kentsel mekânda devletin düzenleyici rolünün zayıfladığını ve seçkinleştirici bir işlev üstlendiğini gösterir. Bugün devlet artık sosyal olduğu kadar değil, zenginlik yarattığı kadar meşrudur. Kent mekânına ait kanunların hazırlanma biçimi, yöntemi, içeriği ve rant yaratma yollarının gösterdiği gibi; devletin meşruiyeti, değer yaratma potansiyeli ile ölçülürken, kentte devletin tanımı da değişmiştir. Esas olan değer yaratmaktır ve kentte hukuksal düzenlemelerin gelmek istediği sonda, alt gelir grupları değer yaratamadıkları kent merkezinden kentin çeperine doğru çekilmelidir. Devletin düzenleyici rolünü terk etmesi, hukukun adaleti ve sosyal adalet kavramlarının giderek silikleştiği kentte, herkese ürettiği değer kadar değer verildiği ve öncelik tanındığı bir noktaya geldiğini gösterir. Vergi vermeyenin oy da veremediği Roma Hukuku'na benzer şekilde, herkese kentte ürettiği değer kadar değer vermek; kentlerin geleceklerine ilişkin hazırlanan senaryonun ipuçlarını göstermek açısından ilginç bir tespittir.

Keskinok'un Kenti Tüketmek dediği özelleştirmeci yaklaşım; “kentin mekânlarının, kentin kamusalılıklarının değişim değeri olarak tanımlanmasını ve değişim değerine dönüştürülmesini tanımlamaktadır” (Keskinok, 2009: 75). Bugün kamusalılığı değişim değerine çeviren özelleştirmeci yaklaşımların yanına, dönüşüm projelerinin sağladığı yeniden yapılanma süreci de eklenmiştir. Daha iyi hizmet üretmek için kaynak yaratma gerekçesi ile yapılan özelleştirmeler yanında, riskli alanların daha sağlıklı bir çevreye kavuşturulması için yapılan dönüşüm projelerinin; çoğunlukla kent merkezlerinde görülmeleri de amacını yansıtmaktadır. Bu girişimlerin amaçları kamusal olarak görülse de; kamusal yararların özel yararlar, kullanım değerlerinin değişim değerlerine, kamusalığın özel olana dönüştürülmesini sağlamaktadır. Kentsel mekân üretimden, tüketim; kentsel işlevler üretici fonksiyonlardan, rant sağlayan değişim değerine odaklanırken, kentler yalnızca kentsel rantlarla var olan bir yaşam alanı haline gelmektedir. Devletin hukuk düzenlemeleleri bu yeni düzeni kurgularken, kentsel yaşam alanları ise değişim değerini paylaşanlar ve bu değişim değerini ödeye(bile)nlere terk edilmektedir. Devletin kentsel mekânda yaptığı tercihlerin sonucu sosyal yapıda yaşanması beklenen eşitsizlikleri engellemesi, değer yaratamayan sınıfları koruması beklenirken; düzenleyici fonksiyonunu bu yönde kullanması beklenen devlet cephesinde, yaratılan rantın kamusal maliyetinin geri kazanılması yollarının sağlanması yönündeki girişimler ise yok denecek kadar azdır.

Kaynaklar:

- Akın, Emel. 2007. *Kentsel Gelişme ve Kentsel Rantlar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akkar, Müge. 1997. *Kent Planlamasında Kamu Arazileri*, s. 27-32, Özelleştirme ve Kamu Arazileri içinde, der. S. Karaduman; G. Kubin, ŞPO, Ankara.
- Güler, Birgül Ayman. 1998. *Küreselleşme Döneminde Yerel Yönetimler, Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri içinde*, s. 133-164, WALD, İstanbul.
- Harvey, David. 1997. *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis, İstanbul.
- Harvey, David. 1999. *The Limits to Capital*, Verso, Londra. Harvey, David; 2012. *Sermayenin Sınırları*, Çev. Utku Balaban, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hegel, G. W. F. 1991. *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Keleş, Ruşen. 1984. Dar Gelirli Kentliler İçin Bir Konut Edindirme Yöntemi – Evini Yapana Yardım Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi içinde, 43-1, s. 81-112.
- Keleş, Ruşen. 2002. *Kentleşme Politikası*, İmge, Ankara.
- Keskinok, H. Çağatay. 2009. Kenti Tüketmek Üzerine, *Mimarist* içinde, Güz 2009, 33, s. 74-77.
- Keyder, Çağlar. 2000. Enforinel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına, İstanbul: *Küresel İle Yerel Arasında* içinde, s. 171-191, der. Çağlar Keyder, Metis, İstanbul.
- Koçak, Hakan. 2008. “Türkiye’de İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950’ler”, *Toplum ve Bilim* içinde, 113, s. 90-126, İstanbul.
- Lefebvre, Henri. 1976. *Survival of Capitalism*, Londra, Alison and Busby.
- Marx, Karl. 1997. *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1997, Ankara.
- Marx, Karl. 1999. *Ücret, Fiyat ve Kâr*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl. 2003. *Kapital III*, Çev. Alattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- Smith, Adam. 2001. *Ulusların Zenginliği*, Çev. Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Şengül, Tarık. 2001. *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İmge, Ankara.
- Şengül, Tarık. 2003. “Yerel Devlet Sorunu ve Yerel Devletin Dönüşümünde Yeni Eğilimler”, *Praksis*, 9: s. 183-220.
- Şenyapılı, Tansı. 1985. *Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi*, Kent Koop., Ankara.
- Yavuz, Fehmi. 1950. Cumhuriyet Dönemi Ankara’sının İmarında Birinci Merhale, 1923-1938 ve Arsa Meselesi, 4-1, s. 282-297.
- Yavuz, Fehmi. 1958. İstanbul’un İmar ve Arsa Politikası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13-1, s. 89-108.

Yavuz, Fehmi. 1980. *Kentsel Topraklar*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

Yavuz, Fehmi; Geray, Cevat; Keleş, Ruşen. 1978. *Şehircilik “Sorunlar - Uygulama ve Politika*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

Türkiye’de uygulanan kentsel dönüşüm niçin çağın gerisinde, niçin beklentileri karşılayamaz?

Bugün dünyanın pek çok kentinde karar vericiler, kendilerini kentleri pazarlamakla mükellef görmüyor; bilakis mesailerinin önemli bir bölümünü, kentleri daha adil, yaşanabilir ve sürdürülebilir yerler haline getirmek için çalışmaya ayırıyorlar. Kentsel dönüşümü ise, salt daha fazla sermaye çekmek amacıyla kentleri cırlayıp parlatmak olarak görmüyorlar. Kentsel dönüşümü, kentleri yaşanabilir ve sürdürülebilir olmaktan çıkaran ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunları aynı anda ve birini diğerine feda etmeden çözmeye çalışmak olarak algılıyorlar. Bizde ise durum tam tersi!

Neoliberal Yeniden Yapılanmanın Türkiye Kentleşmesine Bir Diğer Armağanı: Kentsel Dönüşümde Güncelin Gerisinde Kalmak

Osman Balaban¹⁰

Giriş

Kentsel politikanın bir alanı ve aracı olarak kentsel dönüşüm, Türkiye’de özellikle 2000’lerin ortalarından itibaren sıkça gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Bu tartışmalar halen belirli aralıklarla da olsa devam etmektedir. Kuşkusuz bunda en önemli etken, son yıllarda merkez ve yereldeki ana akım siyasal aktörlerin, kentsel dönüşümü, kentlerin geliştirilmesi sürecinin esaslı bir parçası haline getirmekteki kararlılıkları olmuştur. Bu kararlılığın somut göstergelerinden birisi, 2000’lerin ortalarından sonra kentsel dönüşüm uygulamalarına yaygınlık kazandırmak amacıyla çıkarılan yasal ve kurumsal düzenlemelerdir. Bir diğeri ise, bu düzenlemeleri temel alarak gerek yerel yönetimler gerek TOKİ eliyle son dönemde yapımına başlanan “kentsel dönüşüm projeleri”dir. Önceki cümlelerin sonundaki ifadeyi tırnak içine almamın nedeni, kentsel dönüşüm kavramı ve uygulamaları etrafında son yıllarda süregiden siyasi, teknik ve bilimsel tartışmalara dikkat çekmektir.

Bu tartışmalarda sıklıkla vurgulanan ve benim de büyük ölçüde haklı bulduğum bir tespite göre; Türkiye’de son dönemde yapımına başlanan “kentsel dönüşüm projeleri”, hedefleri ve içerikleri itibarıyla, pek çok gelişmiş ülke kentlerinde örnekleri bulunan güncel kentsel dönüşüm projelerinden farklıdır. Bu farklılığın nedeni ise bizdeki projelerin arka planındaki siyasal hedeftir. Yaygın kanı; siyasal aktörlerin, kentsel dönüşüm kavramını (biraz da bahane olarak) kullanarak, kentlerin eskimiş, köhnemiş ve bu nedenle yenilen-

10 United Nations University-Institute of Advanced Studies, Yokohama, Japonya.

meye lüzum gösteren ama aynı zamanda da yenilenmeyi müteakip yüksek gayrimenkul rantları vaat eden bölgelerinde bir imar hareketliliği başlatmak istedikleri yönündedir.¹¹ Bu isteğin farklı yerlerde farklı tezahürleri de söz konusudur. Ankara’da sıkça karşılaştığımız, kentin çeperindeki boş araziler için verilen “kentsel dönüşüm alanı” kararları ve bunların bazılarında yapımına başlanan “kentsel dönüşüm projeleri” gibi.¹²

Kent planlamaya dair belirli bir yasal ve kurumsal sistemin yürürlükte olduğu bir ortamda, bu türden bir imar hareketliliği gerçekleştirmek kolay değildir. Çünkü kent planlama, kentlerin gayrimenkul rantı yaratmak amacıyla sınırsız ve kuralsız bir biçimde büyütülmesini değil, kamu ve toplum yararını merkeze alarak hem mevcut kentsel sorunlara çözüm getiren hem de yeni kentsel ihtiyaçların karşılanmasına olanak veren strateji ve eylemlerin bütüncül bir yaklaşım ile geliştirilmesini ve uygulanmasını esas alır. Mevcut yasal ve kurumsal düzenlemelerin lafzına da bu anlayış egemen olduğu için yukarıda belirtilen türde bir imar hareketliliği başlatmanın önündeki en büyük engel, çoğu durumda yürürlükteki mevzuat olmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda hazırlanan ve içinde kentsel dönüşümüne yer verilen hemen tüm yasal düzenlemelerde, kentsel dönüşüm kavramı adeta, yasal ve kurumsal bir vakumda gerçekleştirilen imar hareketliliği olarak tarif edilmiştir. Diğer bir deyişle, bu yasal düzenlemelere göre bir bölge, “kentsel dönüşüm alanı” ilan edilince adeta “kurtarılmış bölge”ye dönüştürülmekte ve yürürlükteki mevzuattan kaynaklanan pek çok kural ve kısıtlama bu bölgeler için geçerli olmaktan çıkarılmaktadır. Böylelikle, kamu ve toplum yararı yerine siyasal ve özel çıkarlar ile daha fazla ilişkili, kentlerin mevcut bazı sorunlarına, ancak yeni bazı sorunlar yaratma pahasına çözüm getiren imar hareketlerinin önü açılmaktadır.

11 İmar hareketliliği başlatmak Türkiye’de “Büyük Sağ” geleneğinin ve “Türk muhafazakarlığının” adeta amentüsüdür. Bu konu hakkında güzel bir değerlendirme için, Tanıl Bora’nın Birikim Dergisi’nin 270. sayısındaki, “Türk Muhafazakârlığı ve İnşaat Şehveti: Büyük Olsun Bizim Olsun” başlıklı yazısına bakılabilir.

12 Detaylı bilgi için S. Zafer Şahin’in, Planlama Dergisi’nin 2006/2 no’lu sayısındaki, “Kentsel dönüşümün kentsel planlamadan bağımsızlaştırılması/ayrılması sürecinde Ankara” başlıklı yazısına bakılabilir.

Türkiye’de siyasal aktörlerin ve dolayısıyla devletin, inşaat faaliyetlerini arttırmak ve imar hareketliliğini teşvik etmek konusundaki heveskâr tutumu, 2000 yılı sonrasına özgü değildir. 1980 yılı Türkiye’de, devletin yapılı çevre üretimindeki rolü bakımından çok önemli bir kırılmanın ve dönüşümün yaşandığı milat olmuştur. 1980 öncesinde, ithal ikameci politikaların da zorlamasıyla, yapılı çevre üretimine kaynak aktarmakta ve katılmakta gönülsüz olan devlet, 1980 sonrasında bu alana etkin ve hevesli bir aktör olarak giriş yapmıştır. Gerek doğrudan yapılı çevre üretimi gerek yasal ve kurumsal düzenlemeler yoluyla inşaat sektöründeki büyümenin teşvik edilmesi, önemli bir kamu siyasası haline gelmiştir. Bu siyasanın devreye sokmaya çalıştığı araçlar içerisinde kentsel dönüşüm uygulamaları da önemli bir yer tutmuştur.

Bu yazı, 1980 sonrasında Türkiye’de devletin yapılı çevre üretimi sürecindeki değişen rolünü ve bu bağlamda kentsel dönüşüm uygulamalarının yerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Yazıda ayrıca, sözü edilen analizi müteakip, Türkiye kentlerini haiz yapısal sorunların çözümü için elzem olan kentsel dönüşüm politikasının hedeflerine ve içeriğine dair de bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Kentsel dönüşüm kavramının tarihsel gelişimi

Kentsel dönüşüm, kökleri oldukça eskilere uzanan ve zaman içinde evrim geçirmiş bir kavramdır. Kentsel dönüşüm kavramına bugünkü popülerliğini kazandıran ise hiç kuşkusuz, kavramın 1980 sonrası neoliberal yeniden yapılandırma süreci içerisinde işlevsel kılınması ve bu süreçte yeni anlamlar kazanmasıdır. 1980’lere gelene kadar, kentsel dönüşüm politikası kapsamında daha çok fiziksel yenileme odaklı uygulamalar yer almıştır. 1970’lerde pek çok İngiliz ve Amerikan kentinde yürütülen kentsel dönüşüm projeleri esas olarak, kentlerin terk edilmiş ve çöküntüye uğramış bölgelerinin fiziksel olarak dönüştürülmesini esas alan girişimlerdir (Healey, 1995). Bu dönemde uygulanan projeler çoğunlukla, “kentsel yenileme” ya da “kentsel iyileştirme” projeleri olarak ifade edilmiştir (Akkar, 2006). Ancak zaman içinde, fiziksel yenilemenin kentlerin çöküntü bölgelerinde süre giden sorunlara kalıcı bir çözüm getirmediği anlaşılmış,

istihdam olanaklarının arttırılması ve meslek eğitimi gibi ekonomik hedeflerin de kentsel iyileştirme için elzem olduğu kabul edilmeye başlanmıştır (Fraser, 2003). Bu çerçevede, 1980 sonrasında, kentsel dönüşüm kavramı kent ekonomisi ile ilişkilendirilmiş, kentlerin ve kent merkezlerinin canlandırılması, kentsel dönüşüm projelerinin temel işlevi olarak tanımlanmıştır. Bu değişimde, kentleri sermaye kapma yarışının öznelere haline getiren neoliberal yeniden yapılanma ve küresel sermaye hareketleri de etkili olmuştur.

1980’ler başta İngiltere ve Amerika olmak üzere pek çok gelişmiş ülke kenti, “lider” (*flagship projects*) ya da “saygın” (*prestige projects*) projeler olarak ifade edilen kentsel dönüşüm projelerinin yapımına sahne olmuştur. Bu projelerin hemen hepsi, kentlerde yeni yapılacak ofis, endüstriyel ve ticari yapılar ile bunları içeren kent bölgelerinin, yerel ekonomik gelişmeyi teşvik edeceği ve kolaylaştıracığı varsayımından hareketle geliştirilmiştir (Healey, 1995). Bu bağlamda, 1980’lerin ana akım kentsel dönüşüm projelerinin asıl hedefi, kentlere daha fazla yatırım çekmek ve “girişimci kent” (*entrepreneurial city*) modelini hayata geçirmek için kentlerin imajını yenilemek ve parlatmak olmuştur (Hubbard, 1995; Loftman & Nevin, 1995; Kidokoro vd., 2008). Londra’daki Canary Warf, New York’taki Battery Park City ve Dublin’deki Temple Bar, hemen hepsi kamu-özel sektör işbirliği içerisinde gerçekleştirilen “lider” kentsel dönüşüm projelerinin önemli örnekleri arasında sayılmaktadır (Akkar, 2006; Hemphill vd., 2004). Ne var ki 1980’lerin sonlarına doğru, kentlerin parlatılıp, pazarlanmasına dayanan bu dönüşüm politikası ve projelerine yönelik eleştiriler hız kazanmıştır (Healey, 1995). Projelerin bir kısmının zaten başarısız olduğu, başarılı örneklerde ise projelerin ekonomik getirisinin yatırımcının cebine giden rant ile sınırlı kaldığı ve dolayısıyla yakın çevrede yaşayan farklı toplumsal kesimlerin bu projelerden faydalanamadıkları, 1980’lerin “lider” dönüşüm projelerine yöneltilmiş eleştirilerin başında gelmektedir (Healey, 1995). Bunun yanı sıra bu projeler, kapalı kapılar ardında verilen kararlar ile toplumun farklı kesimlerini dışladıkları, kimi zaman ihtiyaç fazlası yapılar çevre üretimi yoluyla arz fazlasına neden oldukları ve çevrenin korunmasına hemen hiç katkı yapmadıkları şeklinde de eleştirilmişlerdir (Kidokoro vd. 2008; Healey,

1995). Bu eleştiriler, kentsel dönüşüm kavramının 1990'lar boyunca geçirdiği değişim sürecinin de kapılarını açmıştır.

Kentsel dönüşüm kavramının tarihsel gelişimi bağlamında 1990'lar, kentsel dönüşüm politikası ve projelerinin, sürdürülebilirlik ilkeleri ile buluşturulmaya çalışıldığı bir döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde, mevcut kentsel alanlarının iyileştirilmesinin ve yeniden düzenlenmesinin önemli çevresel yararlar¹³ sağlayacağı fikri yaygınlık kazanmış ve dönüşüm projelerinin sürdürülebilir gelişmenin üç temel hedefine hizmet edecek şekilde planlanıp uygulanması genel kabul görmüştür (Akkar, 2006; Couch & Fraser, 2003). Böylece 1990 sonrasında ekonomik kalkınma, toplumsal adalet ve çevrenin korunması hedeflerinin hepsini birlikte gerçekleştirmeyi esas alan, “sürdürülebilir kentsel dönüşüm” kavramı ortaya çıkmıştır. Bazı ülkelerde “sürdürülebilir kentsel dönüşüm” kavramı, önemli kentsel politika dokümanlarına dâhil edilerek, kavrama yasal ve politik dayanak kazandırılmıştır. Örneğin İngiltere’de, “Sürdürülebilir Gelişme: Birleşik Krallık Stratejisi” (*Sustainable Development: The UK Strategy*) ve “Tek Dönüşüm Bütçesi” (*Single Regeneration Budget*) isimli politika dokümanlarında, kentsel dönüşümün sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasındaki önemine vurgu yapılmış, “sürdürülebilir kentsel dönüşüm” projelerini teşvik edecek yasal ve kurumsal araçlar ile tedbirlere yer verilmiştir (Couch & Dennemann, 2000; Hemphill vd., 2004). Bu dönemde ayrıca, kentsel dönüşüm projelerinin kamu-özel işbirliği çerçevesinde kapalı kapılar ardında verilen kararlar ile yürütülmesi yaklaşımı yerini, farklı toplumsal kesimlerin katılımına olanak veren çok aktörlü pratiklere bırakmaya başlamıştır (Akkar, 2006).

Günümüzde ise kentsel dönüşüm politikası ve projeleri kapsamında çevrenin korunması hedefi daha fazla ön plana çıkarılmaktadır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğine bağlı olumsuz etkilerin sıklıkla gözlenmeye başlaması, pek çok ülkede iklim-dostu (*climate-friendly*) ve düşük karbonlu (*low-carbon*) kentsel gelişme modellerine olan ilgiyi arttırmıştır. Kentsel dönüşüm politika ve proje-

13 Bu yararların başında, kentsel saçaklanmanın önlenmesi ve kent formlarının daha derişik (*compact*) hale getirilmesi yoluyla kent çevresindeki doğal alanların ve kaynakların daha az tahrip edilmesi gelmektedir.

lerinin de bu bağlamda ele alınmasını ve yeniden düzenlenmesini vurgulayan çalışma ve araştırmaların sayısı giderek artmaktadır. Ancak bu çalışmalar henüz yeni geliştirilmekte olup, kuramsal ve pratik temellerinin oluşturulması zaman alacaktır. Bu alandaki mevcut gelişme, başta Kuzey Avrupa ülkeleri olmak üzere belirli bazı ülkelerdeki dönüşüm projeleri ile sınırlıdır. Örneğin İsveç'in başkenti Stockholm'de, kent içerisindeki eski bir sanayi bölgesi (Hammarby Sjostad), bir dizi kentsel dönüşüm projesi ile ekolojik açıdan sürdürülebilir ve iklim-dostu bir kentsel çevreye dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Bu projeler, kent içerisindeki atıl alanların, karma kullanımlı, enerji ve kaynak kullanım verimliliği yüksek, toplu taşıma ve motorize olmayan ulaşım türleri ile iyi entegre olmuş yaşam alanlarına dönüştürülerek daha verimli kullanılmasını hedeflemektedir (Suzuki vd., 2010). Yapımı kısmen tamamlanmış olan bu projenin ilk sonuçlarına göre proje alanında, yenilenemez enerji kullanımı, su tüketimi ve küresel ısınmaya katkı potansiyeli sırasıyla, % 28, %41 ve % 29 oranında azaltılmıştır (Suzuki vd., 2010). Japonya kentlerinde de benzer girişimler gözlenmektedir. Japonya'daki güncel eğilim, mevcut kentsel dönüşüm proje alanlarını, ek ve yeni yatırımlar ile "akıllı kentsel çevre"lere (*smart communities / smart districts*) dönüştürmektedir. Örneğin yapımına 1980'lerin ortalarında başlanan ve Tokyo Metropolitan Alanı'ndaki "lider" dönüşüm projelerinin önemli örneklerinden birisi olan Minato Mirai, Yokohama Belediyesi tarafından çevre ve enerji alanındaki güncel ve ileri teknolojilerin devreye sokulması yoluyla "akıllı bir kentsel çevre"ye dönüştürülmeye çalışılmaktadır (MM 21, 2010).

Görüldüğü gibi, kentsel dönüşüm kavramı zaman içinde evrim geçirerek yeni anlamlar ve yönelimler kazanmıştır. Kentsel dönüşüm projeleri, 1980 ile birlikte neoliberal yeniden yapılandırma politikalarının da etkisi ile daha çok ekonomik hedefler ile ilişkili olarak geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Ancak zamanla, toplumsal adaletin sağlanması ve çevrenin korunması gibi hedefler de dönüşüm kavramının önemli bileşenleri haline gelmiştir. Son yıllarda ise, kentsel dönüşüm kavramının çevre politikaları ile ilişkisinin daha da güçlendirilmesi ve dönüşüm projelerinin iklim değişikliği ile ilişkisinin kurulmasını fikri yaygınlık kazanmaktadır.

Yazının izleyen bölümlerinde, 1980 sonrasında Türkiye’de devletin yapılı çevre üretimi alanına nasıl müdahale ettiği ve bu bağlamda ne tür bir kentsel dönüşüm yaklaşımını hangi amaçlarla hayata geçirmeye çalıştığı tartışılmaktadır. Bu tartışma ayrıca, kentsel dönüşüm kavramının Türkiye’deki ve dünyadaki gelişim süreçleri arasındaki dönemsel uyumsuzluğa da (*time-lag*) işaret etmektedir.

2. 1980 sonrasında Türkiye’de yapılı çevre üretimi, devlet ve kentsel dönüşüm

1980 sonrası, yakın dönem Türkiye ekonomisinde gerek birikim rejiminin gerek bölüşüm politikalarının niteliği açısından ayrıksı ve belirleyici bir döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde, bir yandan Türkiye ekonomisinin küresel sisteme eklemlenmesini sağlayacak neoliberal yeniden yapılandırma politikaları uygulanırken, diğer yandan da yapılı çevre üretiminin hem neoliberal politikaların uygulanması hem de reel siyasetin devamlılığı açısından işlevsel kılınması bağlamında radikal adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler arasında kentsel dönüşüm uygulamalarının önünü açan yasal düzenlemeler ile belediyeler ya da merkezi kurumlar eliyle gerçekleştirilen dönüşüm proje ve girişimleri de yer almıştır. Bu dönemde gündeme getirilen kentsel dönüşüm politika ve uygulamalarının içeriği zamanla değişim göstermişse de esas olarak kavramın uluslararası düzeydeki gelişiminin belirli bir gecikme (*lag*) ile takip edilmesi alışkanlığı baki kalmıştır.

2.1 Küresel sisteme entegrasyon: 1980 sonrası neoliberal yeniden yapılandırma politikaları

24 Ocak Kararları, 1980 öncesinin ithal ikamesine dayanan ekonomik politikalarına son vermek ve Türkiye ekonomisini, ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde uluslararası sisteme entegre etmek için tasarlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için, başta reel ücretlerin geriletilmesi yoluyla emek maliyetini azaltmak ve iç talebi kısmak olmak üzere ihracatı artırma amaçlı pek çok tedbir uygulamaya konulmuştur. Emek kesiminin 1980 öncesinde elde ettiği sendikal haklar, toplu sözleşme

ve yüksek ücretler gibi pek çok kazanım, 12 Eylül askeri darbesinin sağladığı ortamda ya azaltılmış ya da geri alınmıştır. Örneğin 1983'ten 1987'ye kadar geçen dört yıllık sürede, maaş ve ücretlerin özel sektör imalat sanayi katma değeri içindeki payı % 27,5'den % 17,1'e, kamu sektörü imalat sanayi katma değeri içindeki payı ise % 25'den % 13'e düşürülmüştür (Boratav vd., 2000). Benzer şekilde, 1983 ve 1988 yılları arasında reel ücretlerde % 18 oranında gerileme gerçekleşmiştir (Boratav, 2003). Daha açık bir ifade ile 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşümün ve neoliberal politikaların emek kesimi üzerindeki maliyeti ve etkileri oldukça ağır olmuş ve sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştür.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan dönüşümün önemli aşamalarından birisi de 1989 yılında yürürlüğe konulan "32 no'lu karar" olmuştur. Bu karar ile birlikte Türkiye ulusal finans piyasası, uluslararası finans piyasalarına entegre edilmeye çalışılmış ve ülke içine ve dışına parasal sermaye hareketlerine tam serbestlik getirilmiştir (Altıok, 2002). Sermayenin serbest dolaşımı ya da "finansal sermayenin hegemonyası"na geçiş olarak da ifade edilen bu değişim (Boratav, 2003), Türkiye ekonomisinin izleyen yıllarına damgasını vurmuştur. 1989 yılı sonrasında, ağırlıklı olarak sıcak para girişlerinin kontrol edilmemesi ve vergilendirilmemesi nedeniyle ülke ekonomisi sürekli bir kriz ortamına sürüklenmiş ve hemen her krizin ardından IMF tarafından dikte ettirilen yapısal uyum programları ile krizler aşılmaya çalışılmıştır (Boratav, 2003). Her kriz ve ardından gelen uyum programları ve tedbirler, emek kesimi üzerindeki yükleri daha da arttırmıştır. Ekonomik istikrarsızlık ortamında devlet, giderek artan kaynak ihtiyacını, çoğu zaman yüksek faizle, iç ve dış kaynaklardan borçlanma yoluyla çözmeye çalışmış ve ortaya çıkan bütçe açığının kapatılması ve borçların çevrilmesi için yeni finansman bulunması ekonomi politikalarının temel hedefleri haline gelmiştir. Bu dönemde faiz oranları, enflasyon ve devletin iç borç yükü, rekor düzeyde artış göstermiştir. 1980'lerin sonlarına doğru % 60'lar dolayında olan faiz oranları, 1990'ların sonuna gelindiğinde %100'e ulaşmıştır.¹⁴ Enflasyondan arındırılmış gerçek faiz ora-

14 Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) kaynaklarından derlenmiştir.

nı ise kriz yıllarında değişiklik göstermekle birlikte aynı dönemde ortalama % 5'ler düzeyinde seyretmiştir. Bu da finans piyasalarını cazip bir yatırım alanı getirmiş, iç borçlanma araçlarına olan ilgiyi arttırmıştır. Örneğin, kamu iç borç stokunun milli gelire oranı 1980'lerin sonunda % 15'ler dolayında iken, 2001 yılına gelindiğinde bu oran % 70'e ulaşmıştır. Bu sürecin ekonomi üzerindeki temel etkilerinden birisi, üretken sektörlerden kopan sermayenin giderek daha kârlı ve cazip hale gelen iç borçlanma araçlarına ve finans piyasalarına kayması olmuştur. Yapılan bir araştırma sonucuna göre, Türkiye'nin büyük sanayi kuruluşlarının sektör dışı gelirlerinin sektör içi gelirlerine olan oranı, 1985 yılında % 24'ten, 1999 yılında % 219'a çıkmıştır (Batmaz vd., 2006). Bu dönemde Türkiye ekonomisinde birikim oranı ise, 1988 yılında % 26'dan, 2002 yılında % 16,4'e düşmüştür (Boratav, 2003).

Neoliberal yeniden yapılandırma sürecinin son halkasını ise 2001 yılında yaşanan büyük krizden sonra uygulamaya konan yapısal uyum programı oluşturmuştur. "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adı altında yürürlüğe konulan bu program temel olarak, önceki dönemden devralınan kamu iç borç stokunu ve iç borçlanma ihtiyacını ortadan kaldırmayı ve bu amaçla yabancı sermaye girişini hızlandıracak adımları atmayı hedeflemiştir. Düşük döviz-yüksek faiz ikilisinin de yardımıyla ülkeye gelen yabancı sermaye miktarının arttırılacağı ve bunun da ekonominin süregelen sorunlarına çözüm olacağı varsayılmıştır (BSB, 2006). Ancak kısa bir süre sonra, yeni ekonomik programın ülkenin yapısal ekonomik sorunlarına çözüm getirmekten çok, devleti küçültmeyi ve kaynak yaratmak adına kamuya ait varlıkların mümkün olabilen en yüksek düzeyde satışını hedefleyen büyük bir özelleştirme girişimini esas aldığı anlaşılmıştır. Yeldan (2001), yeni ekonomik programın arkasındaki temel güdünün, uluslararası sermayeye yeni ve taze yatırım alanları açmak için devlete ait varlıkların özelleştirilmesi olduğunu belirtmektedir. Yaklaşık on yıldır uygulanmakta olan bu program sonucunda, devletin borçlanma durumunda fazla bir değişiklik olmadığı, giderek artan dış borç yükü ve son yıllarda tarihi zirvelerini yaşayan cari açık verileri dolayısıyla açıkça ortadadır.

Ekonomik istikrarsızlık ve krizler ile her kriz sonrası ortaya çıkan kaynak yaratma ihtiyacı, devletin yapıyı çevre üretimi sürecine yönelik tutum ve politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Neoliberal ekonomik yeniden yapılanmanın neden olduğu bazı toplumsal sorunlar da bu süreçte etkin rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, yapıyı çevre üretimi süreci, çeşitli müdahaleler yoluyla, ekonomik sorunların ve bunların toplumsal yansımalarının çözümü için işlevsel kılınmaya çalışılmıştır. Bu tartışmanın ayrıntıları izleyen bölümde, inşaat ve yapı sektöründe 1980 sonrası yaşanan iki büyüme dönemi özelinde verilmektedir.

2.2 İnşaat sektöründe iki büyüme dönemi, devletin rolü ve kentsel dönüşüm

Türkiye’de inşaat sektörü faaliyetlerinin 1980 sonrasındaki gelişimi incelendiğinde, ilki 1980’lerde, ikincisi ise 2000’lerde olmak üzere iki büyüme döneminin yaşandığı görülmektedir. İlk büyüme dönemi, 1982 yılı ile birlikte başlamış ve 1988 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı, 1982 yılında 54.361’den, 1988 yılında 139.995’e yükselmiştir.¹⁵ İnşaat sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı ise 1982 yılında % 5,2’den, 1987 yılında % 7,3’e yükselmiştir. 1987 yılı, inşaat sektörünün GSMH içindeki payının tüm 1980 sonrasındaki dönem içinde zirve yaptığı yıl olmuştur. Benzer şekilde, 1980’lerin sonuna doğru Türkiye’de konut yatırımlarının GSMH içindeki payının, gelişmiş ülkelerde konut yatırımlarının GSMH içindeki payına yaklaştığı olduğu bilinmektedir (Türel, 1989).

İkinci büyüme dönemi ise bir kriz sonrası başlayıp, bir diğer kriz ile son bulmuştur. Bu büyüme dönemi, 2001 ekonomik krizini takiben 2002 yılında başlamış ve 2008 yılında tüm dünyayı etkileyen küresel ekonomik kriz ile birlikte sona ermiştir. Bu dönemde ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı, 2002 yılında 43.430’dan, 2006 yılında 114.204’e, 2007 yılında 106.659’a çıkmıştır. İnşaat sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı ise 2004

15 Veriler inşaat ruhsatlarına göre olup, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yayınlarından alınmıştır.

yılında % 3,8'den, 2006 yılında % 4,8'e yükselmiştir. 2004 ile 2007 yılları arasında, yıllık ortalama % 12'lik büyüme oranı ile inşaat sektörü, ekonominin en çok ve hızlı büyüyen sektörü olmuştur. Ayrıca bu dönemde inşaat sektöründe istihdam oranları da artmış ve sektördeki istihdamının toplam istihdam içindeki payı, 2003 yılında % 6,9'dan, 2007 yılında % 7,8'e çıkmıştır.

2.2.1 Birinci büyüme dönemi ve imar afları yolu ile kentsel dönüşüm

1980 sonrasında inşaat sektöründe yaşanan her iki büyüme döneminde de devlet, gerek yaptığı doğrudan ve dolaylı yatırımlar gerek yasal ve yönetsel düzenlemeler ile büyümeyi desteklemiştir. 1980'lerdeki birinci büyüme döneminde kamu altyapı yatırımları önemli rol oynamıştır. 1980 öncesinde, ithal ikamesini desteklemek amacıyla kaynaklarını sanayileşmeye ayıran devlet, 1980 sonrasında politika değişikliğine giderek yapıli çevre üretimi için de kaynak ayırmaya başlamıştır. Bu politikanın en kestirme sonucu, 1980'lerin ikincisi yarısı ile birlikte artan kamu altyapı ve inşaat yatırımları olmuştur. 1980'ler boyunca kamu altyapı ve inşaat yatırımlarının GSMH içindeki payı, yıllık % 10'nun üzerinde olmuş ve 1980 yılında % 9,8 olan bu oran, 1985 yılına gelindiğinde % 11,7'ye yükselmiştir. Türkiye'de inşaat sektöründeki büyüme ile kamu yatırımları arasında yüksek bir korelasyon olduğu ve kamu sektörüne sağlanan finansman desteğinin, inşaat sektörünün büyümesinde etkili olduğu bilinmektedir (Ercan ve Saatçioğlu, 2004).

Birinci büyüme döneminde devletin rolü, sadece kamu altyapı ve inşaat yatırımları ile sınırlı kalmamıştır. Kimi kurumsal düzenlemeler de büyümede etkili olmuştur. Bugün Türkiye'de kentsel yapıli çevre üretiminde etkin bir aktör konumuna gelen Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) kuruluşu ile Toplu Konut Fonu'nun oluşturulması bu döneme rastlar. Her iki düzenleme de, konut üreticilerine ve kooperatiflerine ucuz kredi ve finansman sağlayarak, kentlerde konut üretimini teşvik etmek ve desteklemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1984-1995 yılları arasında yaklaşık olarak bir milyon konuta, konut fonu üzerinden kredi desteği sağlanmıştır (Türel, 1996). TOKİ ve konut fonundan sağlanan destek, 1980 öncesinin aksine, ülkede toplu

konut üretiminin yaygınlaşmasına, büyük ölçekli firmaların ve kooperatiflerin inşaat sektöründeki ve konut üretimindeki etkinliğinin artmasına yol açmıştır. Bu dönemde devlet ayrıca, TOKİ eliyle, özellikle dar gelirli grupların konutlandırılması amacıyla konut üretmiştir. Büyük ölçekli firmalar ile konut kooperatiflerinin orta ve orta-üst gelir gruplarına yönelik konut üretimi yapması, devleti, TOKİ eliyle düşük gelir gruplarına yönelik konut projeleri geliştirip uygulamaya yöneltmiştir (Buğra, 1998). Kısaca Toplu Konut İdaresi ve Toplu Konut Fonu'nun kurulması, 1980'lerde yapı sektöründeki büyümeyi teşvik eden önemli etmenlerden birisi olmuştur.

Kurumsal düzenlemelere ek olarak, başta imar ve planlama mevzuatındaki değişiklikler olmak üzere bazı yasal düzenlemeler de inşaat sektöründeki büyümede etkin rol oynamıştır. Halen yürürlükte olan 3194 sayılı İmar Kanunu, 1985 yılında yürürlüğe konmuş ve bu kanun ile birlikte, 1980 öncesinde merkezi yönetimin sorumluluğunda olan imar ve planlama yetkileri büyük oranda yerel yönetimlere devredilmiştir. İmar ve planlama yetkilerindeki bu âdem-i merkezileşmenin, kentlerde imar ve inşaat faaliyetlerini arttırdığı ve bu yolla yapı sektöründeki büyümeye katkı yaptığı bilinmektedir. Bu düzenlemeler sayesinde, kent çeperlerinde yer alan ucuz kentsel araziler hızlı ve kolay bir biçimde kentsel arsaya dönüştürülüp inşaat faaliyetine konu edilebilmişlerdir. Bu dönemde çok sayıda büyük ölçekli inşaat firması, belediyeler ile işbirliği içinde kentlerin yakın çevresinde ucuz arsa toplayıp bunları hızlı bir biçimde imara açma şansına sahip olmuşlardır (Türel, 2004).

Bugün olduğu gibi birinci büyüme döneminde de kentsel dönüşüm, büyümeyi teşvik eden bir araç olarak devreye sokulmuştur. Ancak o dönem kentsel dönüşüm uygulamaları, bugün olduğundan farklı bir biçimde gündeme gelmiştir. Birinci dönemde siyasi irade, imar afları yolu ile kentsel dönüşümün ya da diğer bir ifade ile kentlerde fiziksel yenileme süreçlerinin önünü açmıştır. Başta 2981 sayılı kanun olmak üzere 1984 yılında yürürlüğe konulan imar affı kanunları, özellikle büyük kentlerin kaçak yollarla gelişen bölgelerinde, gecekondulardan apartmanlara doğru dönüşümü hızlandırmış ve inşaat faaliyetlerini arttırmıştır. Söz konusu imar affı kanunlarına dayanarak verilen inşaat ruhsatlarının sayısı 1984 yı-

linda 40.000'den, 1987 yılında 110.000'e yükselmiştir. Türkiye'nin uzun yıllara sari imar afları serüveninde 1980'lerin ortalarında çıkarılan af kanunlarının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu kanunlar ile gecekondular sadece affedilmekle kalmamış, aynı zamanda alınıp satılmalarına, ilave imar hakları kazanmalarına ve arsalarının kat karşılığı olarak müteahhilere verilmelerine de olanak tanınmıştır (Uzun, 2006). Diğer bir ifade ile, 1984 yılında çıkarılan imar afları eliyle kentlerde sistematik bir biçimde fiziksel yenileme süreçlerinin başlatılması hedeflenmiştir. Yine bu nedenledir ki, bu dönem yürürlüğe konulan af yasaları ile birlikte yeni bir planlama türü de devreye sokulmuştur. Islah İmar Planları, bir anlamda, imar afları eliyle kentsel dönüşümün yasal dayanağı ve uygulama aracı olarak geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

Birinci büyüme döneminde gündeme getirilen imar afları eliyle kentsel dönüşüm yaklaşımı, içeriği itibariyle gelişmiş ülkelerin 1970'lerde uygulayıp, 1980'lerin başından itibaren terk ettikleri, "kentsel yenileme" ya da "kentsel iyileştirme" projelerine hâkim olan yaklaşım ile benzeşmektedir. Her iki örnekte de asıl amaç, daha fazla sermaye ve yatırım çekmek için kentleri parlatmak ya da ilgili bölgedeki ekonomik, fiziksel ve toplumsal koşulları uzun vadeli olarak iyileştirmek değil, kent içerisindeki belirli bölgelerin fiziksel olarak yenilenmesini sağlamaktır. Türkiye'deki uygulamanın özgün bir tarafı ise, fiziksel yenilenme sürecinde ortaya çıkacak rantın, küçük üreticiler ve gecekondularda yaşayan yoksul ve dar gelirli kentli nüfus arasında pay edilmesine izin verilmesidir. Bu iznin ise rastlantısal olarak değil bilinçli bir politik tercih sonucu verildiğini düşünmek daha doğrudur. Bunun nedenlerine ileride değinilmektedir.

2.2.2 İkinci büyüme dönemi ve kurlsızlaştırmanın aracı olarak kentsel dönüşüm

2002 yılı sonrasındaki ikinci büyüme döneminde de benzer süreçler yaşanmıştır. Bu dönemde de devlet, inşaat sektöründeki büyümeyi teşvik edecek ve destekleyecek çok sayıda yasal ve yönetsel düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Bu düzenlemelerin önemli bir kısmının odağında yine TOKİ yer almıştır. 1980'lerin aksine bu dönemde TOKİ, ko-

nut projelerine ve üreticilerine finansman desteği sağlayan bir kurum olmaktan çıkmış, inşaat ve yapı sektörünün en önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir. 2002-2008 yılları arasında TOKİ'nin faaliyet alanlarını genişleten ve kaynaklarını arttıran 14 adet yasal düzenleme yapılmıştır (Balaban, 2009). Bu düzenlemeler sonucunda TOKİ; konut ve arsa üretimi alanında tek yetkili kurum haline getirilmiş, kâr amaçlı proje üretiminden tarihi dokuların korunmasına kadar yeni görevler edinmiş ve mülkiyeti kendisine devredilen arsa ve araziler için imar planlarını yapma ve onama yetkilerine sahip kılınmıştır. 2010 yılı itibarıyla TOKİ'nin ülke genelinde ürettiği konut sayısı 450.000'i bulmuştur.¹⁶ Bunun yanı sıra TOKİ, pek çok belediye ve özel firma ile işbirliği içinde kentsel yenileme ve dönüşüm projeleri ile “kaynak yaratma” adı altında rant amaçlı kentsel projelere girişmiştir.

İkinci büyüme döneminde etkili olan devlet müdahaleleri arasında, inşaat yatırımları için arsa ve arazi tahsisleri de yer almaktadır. Kamuya ait arsa ve arazilerin gerek satış gerek tahsis yoluyla başta konut projeleri olmak üzere farklı tür ve ölçekteki kentsel projeler için kullandırılması, 2003 yılı sonrasında önemli bir politik tercih halini almıştır. Bu konuda çok sayıda yasal düzenleme yapılmış ve bu düzenlemelerden bazıları ile Maliye Bakanı'na, kamuya ait arsa ve arazileri satması ya da tahsis etmesi için genel yetkiler verilmiştir. Örneğin TOKİ tarafından gerçekleştirilen projelerin pek çoğu, bazı kamu kurum ve kuruluşlarına tahsisli olan arsalar üzerinde, sözü edilen yasal düzenlemeler yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Birinci büyüme dönemine benzer şekilde ikinci dönemde de devlet, planlama ve imar mevzuatında çok sayıda değişiklik yapmış, planlama ve şehircilik sisteminin kurumsal yapılanmasını köklü bir biçimde değiştirmiştir.¹⁷ Bu dönemde yapılan değişikliklerin genel amacı, özellikle inşaat, gayrimenkul ve turizm gibi alanlarda yapılacak yatırımların hızlı ve zahmetsiz bir biçimde gerçekleştirilmesi için planlama ve imar düzeninin serbestleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması olarak ifade edilebilir.¹⁸ Ayrıca yatırımcı kuruluşlara imar ve planlama yet-

16 Detaylı veriler için TOKİ'nin websitesine bakılabilir.

17 Bu konuda detaylı bir inceleme için Balaban'a (2012)'ye bakılabilir.

18 Burada “serbestleştirme” terimi, İngilizcedeki “liberalisation” teriminin; “kuralsızlaştırma” terimi ise “deregulation” teriminin yerine kullanılmaktadır. Her iki terim

kileri verilerek, 1980'lerin ortalarında adem-i merkezileştirilen planlama yetkileri, bu dönemde kısmi bir biçimde merkezileştirilmiştir. Konut projeleri ile kentsel dönüşüm projeleri yapan TOKİ, kıyı bölgelerinde turizm yatırımlarına onay veren Kültür ve Turizm Bakanlığı ve kamuya ait arsa ve araziler üzerindeki devlet mülk ve tesislerini özelleştiren Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2003 yılı sonrasında imar planı yapma ve onama yetkisi verilen kurumlar arasındadır. Planlama yetkilerinin, belirli sektörler özelinde merkezde toplanması, ana akım siyasal aktörlerin planlamaya bakışları ile yakından ilgilidir. Planlamayı yatırımların önündeki bürokratik engel olarak görmek ve yatırımlara serbestlik sağlamak için yasal çerçeveyi esnetmek, Türkiye'de sağ siyasetin geleneksel alışkanlıklarından birisidir.¹⁹ 2002 sonrasında bu alışkanlık, planlama yetkilerinin merkez düzeyindeki belirli yatırımcı bakanlık ve kuruluşlar elinde toplanması biçiminde karşımıza çıkmıştır. Bu durumun bir diğer boyutunu ise büyükşehirler özelinde planlama ve imar yetkilerinin önemli bir bölümünün ilçelerden alınarak büyükşehir belediyelerine verilmesi oluşturmaktadır.²⁰ Kısaca, planlama ve imar yetkilerini, merkezi yönetimin daha rahat ve kolay

ile ifade edilen, belirli bir politika alanındaki kural ve düzenlemelerin tümüyle ortadan kaldırılması değildir. "Serbestleştirme" ile bir politika alanındaki kural ve düzenlemelerin daha esnek hale getirilmesi; "küralsızlaştırma" terimi ile ise bir politika alanındaki mevcut kuralların, daha az sayıda, basit ve kolay aşılır kurallar ile değiştirilmesi kastedilmektedir.

- 19 Turgut Özal'ın "bize plan değil, pilav lazım" sözleri ile Süleyman Demirel'in bir otomobil fabrikası özelindeki tartışma sürecinde "gerekirse Çankaya Köşkü'nün bahçesini bile veririm" sözleri bu anlayışın yakın geçmişteki veciz ifadeleri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu sağ geleneğin devamı olan AKP döneminde ise söz konusu anlayış, yasal ve kurumsal açıdan daha sistematik bir temele kavuşturulmuştur. Bu yazı kapsamında yer yer ifade edilen, "planlama ve imar düzeninin serbestleştirilmesi ve küralsızlaştırılması" tespiti ile de bu duruma gönderme yapılmaktadır.
- 20 2002 yılı sonrasında, diğer bir deyişle AKP'nin iktidara gelmesinin ardından gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemelere bakıldığında, genel eğilim adem-i merkezileşmeden yana gibi görünse de, özellikle belirli sektör ve hizmet alanlarında yetki, sorumluluk ve kaynakların tek elde ya da belirli bir merkezde toplanmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Belirli bakanlıkların birleştirilmesi, Arsa Ofisi ve Konut Müsteşarlığı gibi kurumların lağvedilerek bunların kaynak ve yetkilerinin TOKİ'ye aktarılması gibi düzenlemeler bu minvalde değerlendirilebilir. 2004 yılında hazırlanan ancak yürürlüğe konulmasında belirli gecikmeler yaşanan Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Belediye Kanunu'nda yer alan düzenlemelerde de yetkilerin büyükşehir belediyeleri elinde toplanması eğiliminin ağır bastığı görülmektedir.

bir biçimde kontrol edebileceği yerlerde toplayarak, özellikle inşaat, konut ve turizm gibi sektörlerdeki yatırımların hızlı ve zahmetsiz bir biçimde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Planlama ve imar düzeninin serbestleştirilmesi ve kuralısızlaştırılması sürecinin anahtar kelimelerinden birisi de “kentsel dönüşüm” olmuştur. Bu dönemde, kentsel dönüşüm projelerine dayanak oluşturması için bir dizi yasal ve kurumsal düzenleme yürürlüğe konmuştur. Bunların başında 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gelmektedir. Bu kanunlarda yer alan madde düzenlemeleri ile belediyelere kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulama yetkisi verilmiştir. Ayrıca 2005 yılında yürürlüğe giren 5366 sayılı kanun ise, yıpranan ve özelliğini yitirmeye başlayan tarihi kent dokularında kentsel yenileme amaçlı uygulamalar yapılmasına olanak tanımıştır. Ancak, bu mevzuat düzenlemeleri, kentlerin belirli bölgelerinde kentsel dönüşüm projeleri uygulanacağını kayıt altına almakla birlikte, bu uygulamaların hangi esaslara göre yapılacağına açıklık getirmemiştir. Kentsel dönüşüm projelerinin gerekliliği, hangi sorunları ne tür bir yaklaşımla ele alıp çözeceği ve farklı toplumsal kesimlerin sürece nasıl katılacağı gibi hususların üzerinde hemen hiç durulmamıştır (Uzun, 2006). Ayrıca, kentsel dönüşüm projelerinin, kentlerin mevcut planlama kararlarıyla uyumlu ve ilişkili olarak geliştirilip, uygulanması konusu dikkate alınmamış, aksine kentsel dönüşüm proje alanı olarak belirlenen yerler için mevcut mevzuattan kaynaklanan kısıtlama ve yükümlülükler büyük ölçüde kaldırılmıştır. Kısaca, ikinci büyüme döneminde kentsel dönüşüm, planlama ve imar düzeninin serbestleştirilmesi ve kuralısızlaştırılması sürecinin bir parçası olarak gündeme gelmiştir. Kentsel dönüşüm uygulamaları ile kentlerin eskiyen kesimlerinde ortaya çıkan ekonomik, fiziksel, toplumsal ve çevresel sorunların kalıcı bir biçimde çözülmesi yerine, rant amaçlı kentsel projelerin yürürlükteki imar ve planlama kurallarına tabi olmadan gerçekleştirmesi hedeflenmiştir.

Bu çerçevede, Türkiye’deki güncel kentsel dönüşüm yaklaşımı, pek çok gelişmiş ülke kentinde 1980’lerde uygulanan dönüşüm projelerine temel teşkil eden yaklaşım ile benzerlikler göstermektedir. Her iki yaklaşım da, kentleri ekonomik olarak canlandırmayı ve kentlere

daha fazla yatırım çekmeyi amaçlamakta ve bunun temel aracı olarak ise, kentlerin imajını yenileyip parlatacak “prestij” projelerini devreye sokmaktadır. Kenti projeler temelinde inşa etme anlayışına dayanan bu yaklaşım, kentsel planlamayı yerel ekonomik gelişmenin önünde bir engel gibi görmekte ve kent planlama sürecini projeler sepetinden seçim yapma düzeyine indirgemektedir (Kidokoro vd., 2008). Bu tür bir kentsel dönüşüm yaklaşımının, politika yapma ve karar verme süreçlerine egemen olduğu pek çok örnekte, kentsel dönüşüm projelerine yaygınlık kazandırmak amacıyla planlama sistemlerinin ve ilgili yasal çerçevenin esnetilip gevşetildiğine tanıklık edilmiştir. Örneğin Japonya’da 1986 yılında, “lider” ve “saygın” kentsel dönüşüm projelerine dayanak oluşturmak amacıyla yürürlüğe konulan “Kentsel Rönesans” (*Urban Renaissance*) isimli politika, yürürlükteki mevzuatı esneten ve dönüşüm projelerine serbestlik getiren düzenlemeler içermiştir (Shima vd., 2007). Ancak Türkiye deneyimi ile dünya deneyimi arasındaki en temel fark, Türkiye’de söz konusu yaklaşımın dünya deneyiminden yaklaşık 20 yıl kadar sonra uygulanmaya çalışılmasıdır. Bu yazının ikinci bölümünde ayrıntılı olarak tartışıldığı üzere, dünya ve Türkiye deneyimleri arasındaki 20 yıllık sürede, kentsel dönüşüm kavramının kendisi önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu süre boyunca, ekonomik hedeflerin yanı sıra toplumsal adaletin sağlanması ve çevrenin korunması gibi hedefler de dönüşüm kavramının önemli bileşenleri haline gelmiştir. Kentsel dönüşüm projelerinin sürdürülebilir gelişmenin üç temel hedefini gerçekleştirmeye yardımcı olacak şekilde tasarlanıp uygulanması fikri yaygınlık kazanmıştır. Ne yazık ki, Türkiye’deki güncel kentsel dönüşüm projelerinin pek çoğu, çevrenin korunması bağlamında eleştirilere konu olurken, başka bazı ülkelerde kentsel dönüşüm uygulamalarının çevre politikaları ve özellikle de iklim değişikliği ile mücadeleyle ilişkisini güçlendirilmeye yönelik girişimler hız kazanmaktadır.

2.3 İnşaat sektörü ve neoliberal yeniden yapılandırma arasındaki ilişki

1980 sonrasında inşaat sektöründeki iki büyüme dönemi, Türkiye kapitalizminin neoliberal bütünleşme amaçlı reformlara tabi tutulduğu alt dönemlere tekabül etmektedir. Büyüme dönemlerinden ilki,

neoliberal yeniden yapılandırmanın ilk etabı olan 1980’lerde, ikincisi ise 2001 krizi sonrasında ana hatları çizilen ve “yapısal uyum” olarak adlandırılan son reformun ardından gerçekleşmiştir. Her iki büyüme döneminin ortak bir özelliği, devletin büyümede önemli bir rol oynaması ve sektördeki büyüme ve hareketliliği arttıracak politikaları kararlı bir biçimde yürürlüğe koymasındır. Bu tutumun nedeni, siyasal aktörlerin inşaat ve yapı sektöründeki büyümeden salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasal çıkar elde etme beklentileri olmuştur. Diğer bir deyişle, 1980 sonrasında inşaat ve yapı sektöründeki büyüme, Türkiye kapitalizminin yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkan kimi sorunların çözümü için araç olarak kullanılmak istenmiştir. Kentsel dönüşüm politika ve uygulamaları da böyle bir bağlam içerisinde gündeme getirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu çerçevede, sektördeki büyümenin esas olarak şu üç amaca hizmet ettiği düşünülebilir: (a) siyasetin kitlesel destek ve taban oluşturmaya, (b) reel ücretlerdeki kaybın rant ile telafi edilmesi, (c) kısa dönemli kaynak ve finansman ihtiyacının karşılanması.

İnşaat ve yapı sektöründeki her iki büyüme, Türkiye’nin güçlü sağ partiler tarafından, pragmatik söylem ve politikalar yoluyla yönetildiği dönemlerde gerçekleşmiştir. İlk dönem ANAP’ın, ikinci dönem ise AKP’nin % 40’lar düzeyinde oy oranları ile iktidara geldikleri dönemlere denk gelmektedir. Her iki parti de siyasal gücünü, yüksek oranda oy ve kitlesel destek aldıkları toplum kesimlerine borçludur. Bu desteği sürekli kılmak içinse geniş toplum kesimlerini memnun edecek pragmatik politikaları devreye sokmuşlardır. Bu politikaların bir ayağını, geniş toplum kesimlerinin kentsel rantlardan pay almalarına olanak veren düzenlemeler oluşturmuştur. Her iki büyüme döneminde çıkarılan imar afları (birinci dönemde gecekondu afları ve ikinci dönemde imar afları ile birlikte 2B arazilerinin satışına yönelik girişimler) bu düzenlemelerin başında gelmektedir. İmar afları ile özellikle düşük gelirli toplumsal kesimlerin kentsel rantlardan pay almalarına imkân tanınması ve bu yolla bu kesimlerin siyasal desteğinin alınması hedeflenmiştir. Benzer şekilde TOKİ eliyle konut üretimi ve kredi temini ile de, düşük ve orta gelirli toplum kesimleri üzerinde benzer etkiler yapılmaya çalışıldığı düşünülebilir. Sosyal konut projeleri daha çok düşük gelir gruplarının,

konut kredileri ve kooperatifler eliyle konut üretimi de orta ve orta-üst gelir gruplarının desteğini hedeflemiştir.²¹

Hem ANAP hem AKP neoliberal ideoloji ve politikalara sıkı sıkıya bağlı olan partilerdir. Her iki partinin iktidarlara boyunca, ülke ekonomisinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu çerçevede ANAP, 24 Ocak kararlarını (ağırlıklı olarak 1988'e kadar) katı bir biçimde uygularken, AKP 2001 krizi sonrasında IMF tarafından dikte ettirilen yapısal uyum programına ve reformlara sadık kalmıştır. Her iki dönemdeki ekonomik dönüşüm ve yeniden yapılanmanın temel sonuçları arasında işsizlik, reel ücretlerde gerileme ve gelir dağılımı adaletsizliğinin artması gelmektedir. Bu sonuçlar, özellikle alt ve orta gelir gruplarını ciddi biçimde etkilemiştir. Gerek ANAP gerek AKP kentleşme politikalarını, ekonomik yeniden yapılanmanın belirli toplum kesimleri üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşatacak biçimde kullanmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca inşaat sektöründeki canlanma ve büyüme yoluyla işsizliğin, geçici ve dönemsel olarak azaltılmasının hedeflendiği de bilinmektedir. İlk büyüme döneminde yürürlüğe konulan imar afları yoluyla kentsel dönüşüm yaklaşımı da bu çerçeve içerisinde anlam kazanmaktadır. Gerek çıkarılan af yasalarının gerek ıslah planları yoluyla hayata geçirilen dönüşüm uygulamalarının niteliği ve içeriği dikkate alındığında, o dönemki kentsel dönüşüm yaklaşımının, kentlerin belirli bölgelerini haiz ekonomik, fiziksel ve toplumsal sorunları uzun vadede çözmekten ziyade fiziksel bir dönüşüm sürecini müteakip oluşacak rantların küçük üreticiler ve yoksul kentliler arasında paylaştırılmasını amaçladığı açıktır.

1989 yılındaki mali serbestleşme sonrasında Türkiye ekonomisi, spekülasyon sermaye hareketlerine bağlı olarak sürekli bir kriz ortamına sürüklenmiştir. Bu da beraberinde borçlanma ihtiyacını ve bütçe açıklarını getirmiştir. 1990'larından başından beri siyasal iktidarlara, kaynak yaratma sorunu ile baş başa kalmışlar ve bu sorunu aşmak için çeşitli politikaları yürürlüğe koymuşlardır. 1990'larda bu sorun özelleştirme politikaları ile aşılmaya çalışılırken, 2000 sonrasında buna ek olarak inşaat ve gayrimenkul yatırımları yoluyla da kaynak

21 Benzer bir değerlendirme için Özdemir'e (2010) bakılabilir.

sorununun çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile 2000 yılından sonra siyasi aktörlerin inşaat ve yapı sektöründeki büyümeyi desteklemelerinin arkasında yatan nedenlerden birisi de, inşaat yatırımlarının kaynak yaratma aracı olarak görülmesidir. Özellikle kamuya ait arsa ve arazilerin, başta kentsel dönüşüm projeleri olmak üzere çeşitli kentsel projelere satış yoluyla tahsis edilmesinin arkasında bu niyet bulunmaktadır. Arsa satışı öngören yasal düzenlemelerin gerekçeleri incelendiğinde de bu açıkça görülmektedir. Örneğin, TCDD'ye ait taşınmazların satışına ilişkin yasal düzenlemelerde, satışın amacının kaynak yaratmak olduğu açıkça ifade edilmektedir.²² Ayrıca TOKİ'nin 2002 yılı sonrasında giriştiği, başta kentsel dönüşüm olmak üzere, gayrimenkul projeleri ve yatırımlarının bir kısmı, "kaynak yaratma" amacıyla gerekçelendirilmiş ve bu şekilde isimlendirilmiştir. İkinci büyüme döneminde gündeme gelen, kuralsızlaştırmanın aracı olarak kentsel dönüşüm yaklaşımı da bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Siyasi irade, kentlerin rant getirme potansiyeli yüksek bölgelerinde herhangi bir kısıtlama ve düzenlemeye tabi olmadan geliştirilecek dönüşüm projeleri yoluyla hem kaynak yaratmayı hem de kent ekonomilerini canlandırmayı hedeflemiştir. Bu amaçla, kamuya ait arsa ve araziler, dönüşüm projelerine tahsis edilmek istenmiştir. Dahası kent merkezindeki okul ve hastanelerin bu tür projelerin gerçekleştirilmesini teşvik etmek için satılmasını öngören yasal düzenlemeler de yürürlüğe konmuştur.²³ Ayrıca, kent içerisindeki çöküntü ve gecekondu bölgelerinde ağırlıklı olarak TOKİ eliyle kentsel dönüşüm projeleri başlatılmıştır. Bu projeler kapsamında yerinden ve mağdur edilen yoksul kesimlerin siyasal desteğini kaybetmemek içinse, yine TOKİ'nin kentlerin çeperinde yürüttüğü toplu konut projeleri devreye sokulmuştur.

Özetle, Türkiye'de siyasi aktörler inşaat ve yapı sektöründeki büyümeyi, ekonomik yeniden yapılandırmanın yarattığı bazı sorunları çözenin ya da en azından sonuçlarını yumuşatmanın aracı olarak değerlendirme eğiliminde olmuşlardır. Bu eğilim doğrultusunda, imar ve inşaat faaliyetlerini teşvik edecek yasal ve kurum-

22 Bu konudaki en bilinen örnek Haydarpaşa Garı'na ilişkin düzenleme ve girişimdir.

23 2003 yılında çıkarılan 5005 ve 2004 yılında çıkarılan 5220 sayılı kanunlara bakılabilir.

sal düzenlemeler ile birlikte çeşitli araçlar devreye sokmuşlardır. Bu araçların içinde kentsel dönüşüm uygulamaları da yer almıştır. 1980’lerde yaşanan birinci büyüme döneminde imar afları yolu ile fiziksel dönüşüm ekseninde bir kentsel dönüşüm yaklaşımı; 2002 sonrası yaşanan ikinci büyüme döneminde ise kuralsızlaştırmayı ve kentleri projeler eliyle büyütmeyi temel alan bir dönüşüm yaklaşımı devreye sokulmuştur. Her ne kadar, her iki yaklaşım da, kentsel dönüşüm alanında yaşanan dünya deneyimi ile uyumlu olsa da, Türkiye’deki deneyimin, dünya deneyimini en az 10-15 yıllık bir gecikme ile takip ettiği açıktır.

Bugün yapılması gereken, aradaki bu farkın bir an evvel kapatılması ve Türkiye kentlerinin yapısal sorunlarını uzun vadeli ve kalıcı bir biçimde çözmeye yardımcı olacak kentsel dönüşüm yaklaşımını dünya deneyimi ile eş zamanlı olarak devreye sokmaktır. Yazının izleyen bölümünde bu türden bir değerlendirmeye Türkiye kentlerinin ihtiyaç duyduğu kentsel dönüşüm yaklaşımının ana hatlarının neler olması gerektiğine dair kısa bir tartışma yapılmaktadır.

3. Güncel kentsel sorunlar çerçevesinde kentsel dönüşümü yeniden düşünmek

2009 yılı itibariyle dünya nüfusunun kentlerde yaşayan bölümü (3,42 milyar), kırdaki yaşayan bölümünü (3,41 milyar) geçmiş ve kentsel nüfus oranı % 50,1 olarak hesaplanmıştır (UNDESA, 2009). Bu oranın 2050 yılı itibariyle % 68,7’ye çıkması beklenmektedir (UNDESA, 2009). Gelişmekte olan ülkeler, gelecekte yaşanacak kentsel nüfus artışının büyük bölümünden sorumlu olacaklardır. 2050 yılına kadar dünya kentsel nüfusuna eklenmesi beklenen 2,8 milyar insanın yalnızca % 6’sı (170 milyon) gelişmiş ülke kentlerinde yaşayacaktır (UNDESA, 2009). Çin ve Hindistan ikilisinin 2050 yılına kadar yaşanacak 2,8 milyarlık kentsel nüfus artışının üçte birinden sorumlu olmaları beklenmektedir. Bu dönemde Çin kentlerine 400 milyon, Hindistan kentlerine ise 510 milyon yeni insanın ekleneceği hesaplanmaktadır (UNDESA, 2009). Bu demografik gelişme ve eğilimler, son yıllarda kentlere olan ilgiyi arttırmış ve kentleri, güncel sorunlar ile gelecekte ortaya çıkması muhtemel pek

çok sorunun çözülmesi sürecinin öznelere haline getirmiştir. Bugün uluslararası toplum, kentleri eskiden olduğundan çok daha fazla dikkate almakta ve kentsel sorunların çözümünde örnek nitelikte ve yaratıcı uygulamalar yapan kentlerin belediye başkanlarına, pek çok uluslararası organizasyonda, devlet başkanları ve başbakanların yanında yer verilmektedir.²⁴

Türkiye’de de nüfus artışı, son yıllarda hız kesmiş olsa da halen devam etmektedir. Siyasetçilerin, “en az üç çocuk” hedefi ile topluma verdikleri “çoğalın” direktifi bu süreci ne kadar geciktirir bilinmez ancak demografik hesaplamalar, Türkiye nüfusunun 2050 yılına kadar artmaya devam edeceğini ve yaklaşık olarak 91,5 milyona ulaştıktan sonra diğer pek çok gelişmiş ülke örneğinde olduğu gibi düşüşe geçeceğini göstermektedir (UNDESA, 2010). Bunun kentsel alana yansımaları ise, halen % 70 olan kentsel nüfus oranının 2050 yılında % 84’e çıkması şeklinde olacaktır (UNDESA, 2009). 2050 yılına kadar Türkiye kentlerine ilave 29 milyon insanın gelmesi beklenmektedir (UNDESA, 2009). Ayrıca, halen 12 olan 500.000 ve üzeri nüfusa sahip kent sayısı, 2025 yılında 17’ye yükselecektir (UNDESA, 2009). Bu da göstermektedir ki, Türkiye’nin önümüzdeki yıllara dair kentsel gündeminin öncelikli maddelerinden birisi, kentlere gelecek yeni nüfusa yetecek kadar iş, konut ve yaşam alanının temin edilmesidir. Dolayısıyla, kentsel gelişme eksenindeki uygulamalara olan ihtiyaç yakın gelecekte de devam edecektir.

Türkiye’de sağlıklı ve yaşanabilir kentsel çevreler yaratmak için yapılması gerekenlerin arasında, önceki dönemlerde yaşanan hızlı kentleşme sürecinin armağanı olan yapısal sorunların çözülmesi de yer almaktadır. Bu sorunların başında ise, kentlerdeki ikili mekânsal yapı gelmektedir. Bu sorunun çözümünde halen pek fazla yol alındığı söylenemez. Kaçak yollarla gelişmiş olan, mühendislik

24 Bu konuda belki de en bilinen ve önemli örnek Brezilya’nın Curitiba kenti ve belediye başkanıdır. Curitiba 1960’lardan beri planlı ve sürdürülebilir kentsel gelişme uygulamaları ile uluslararası toplumun ilgisini ve takdirini kazanmış olup, pek çok çalışma ve araştırma kapsamında emsal olarak lanse edilmektedir. Kentin belediye başkanı ise pek çok uluslararası toplantıda, deneyimlerini paylaşması için ağırlanmakta ve uluslararası toplum nezdinde, ulusal düzeydeki pek çok Brezilyalı politikacıdan daha fazla tanınmaktadır.

hizmeti almamış düşük kaliteli binalar içeren ve çoğu durumda afet riski yüksek bölgelerde bulunan kentsel alanların iyileştirilmesi ve sağlıklılaştırılması hâlâ Türkiye'nin kentsel gündeminin önemli bir maddesi olarak durmaktadır. Dolayısıyla, kentsel gelişme, yanı sıra kentsel yenileme eksenindeki uygulamalar da Türkiye'de kentsel planlama ve politika yapma sürecinin önemli bir bileşeni olmaya devam edecektir.

Türkiye ekonomisi, dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında ve yine ekonomik ölçütlere göre çoğu zaman gelişmiş ülke kategorisinde yer almaktadır. Gelişmiş ülke tanımının beraberinde getirdiği tek şey itibar ya da siyasi söylem oluşumuna malzeme değildir; uluslararası topluma karşı yerine getirilmesi gereken ve giderek artan kimi sorumluluk ve görevler de bulunmaktadır. Bunların başında ise çevrenin korunması ve küresel çevre sorunlarının çözülmesinde etkin rol alınması gelmektedir. Gelişmiş ülkeler sadece kendi ülkelelerinden kaynaklanan çevre sorunlarını gidermek ile değil, bu konuda gelişmekte olan ülkelere, gerek maddi gerek bilgi ve teknoloji desteği sağlayarak yardımcı olmakla da yükümlüdürler. Türkiye'den de yakın bir gelecekte bu alanda daha etkin bir rol oynaması istenecektir. Kaldı ki küresel ve yerel çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak, Türkiye'nin doğrudan kendi çıkarına da hizmet eden bir durumdur. Türkiye coğrafi konumu ve fiziksel koşulları itibarıyla iklim değişikliğinin pek çok etkisine maruz kalma potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, Akdeniz havzasında yer alan diğer ülkeler ile birlikte Türkiye'nin ilerleyen yıllarda su varlığında azalma ve su kıtlığı gibi sorunlara maruz kalması beklenmektedir (Wilby, 2007). Buna, deprem başta olmak üzere ülkenin doğal afetler karşısındaki hassas konumu da eklenince, Türkiye kentlerini geleceğe hazırlama faaliyetleri arasına, düşük-karbonlu ve afetlere karşı dayanıklı kentsel çevreler oluşumunu da eklemenin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye kentlerini geliştirirken ve yenilerken, tüm bu sürecin çevre ve iklim dostu olması sağlanmalı ve Türkiye kentlerinin çevresel ayak izleri (*environmental footprints*) en aza indirilmelidir.

Türkiye kentlerini gelecekte daha sağlıklı, güvenli ve yaşanabilir yerler haline getirmek için gerekli şart, yukarıda belirtilen her üç

sorunun da eş zamanlı ve birlikte çözülmesidir. Bu sorunlardan birisi ya da ikisinin çözümü diğer(ler)ine yeğ tutulur ve hepsi bir arada ele alınmaz ise, bugün ülke kentlerinin sahip olduğu sorunların bir bölümünü geleceğe taşımak kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla, Türkiye’de politika yapımcıların, karar vericilerin ve profesyonellerin yoğunlaşmaları gereken önemli bir konu, bu üç sorunun eş zamanlı olarak çözülmesine hizmet edecek kentsel planlama ve politika araçlarının geliştirilmesidir. Kentsel dönüşüm uygulamaları, böyle bir araç olma potansiyelini taşımaktadır. Kentsel dönüşüm projeleri her şeyden önce, Türkiye kentlerindeki ikili mekânsal yapının giderilmesinde etkin rol oynayabilir. Kent içerisindeki eskimiş ve yıpranmış dokular ile birlikte kaçak gelişmiş bölgeler, dönüşüm projeleri yardımıyla yenilenebilir ve sağlıklılaştırılabilir. Bu yapılırken, yenileme ve sağlıklılaştırma süreci sonucunda oluşacak kentsel çevrenin, enerji ve kaynak kullanım verimliliği yüksek, sürdürülebilir ve afetlere (iklime bağlı olanlar da dahil) karşı dirençli olmalarını sağlayacak tedbirler alınıp, düzenlemeler yapılabilir. Ayrıca, kent içerisinde yapılacak dönüşüm projeleri ile birlikte mevcut kent dokularında yoğunluk artışları sağlanarak hem kentsel saçaklanma önlenir hem de kentlere yeni gelecek nüfusun ihtiyacı olan yaşam alanlarının belirli bir bölümü mevcut kentsel alanlar içerisinde üretilebilir. Ancak kentsel dönüşüm uygulamalarına içsel bu potansiyelin hayata geçirilebilmesi, Türkiye’de 2000’lerin ortalarından beri siyasal aktörler ve bürokratik mekânizmalar tarafından dayatılan kentsel dönüşüm yaklaşımı ile pek mümkün değildir. Bu durum dünya deneyimi ile de sabittir. Yapılması gereken, yukarıda sözü edilen kentsel sorunların birlikte ele alınıp çözümlerini hedefleyen kapsamlı bir kentsel gelişme ve planlama vizyonunun oluşturulması ve dönüşüm projelerinin bu vizyon ile uyum içerisinde geliştirilip, uygulanmasıdır. Mevcut yaklaşımda ısrar etmek, tekerleği yeniden keşfetmek için zaman ve kaynak israf etmekten başka bir anlam taşımayacaktır.

Sonuç

Dünyayı geriden takip etmek bizde adettendir. Biz bir kavram üzerine olanca iştahımızla atladığımızda, dünyanın geri kalanı o kavramı çoktan yenisi ile değiştirmiş oluyor. Bu durumun en güncel örneklerinden birisini de, kentsel dönüşüm alanında 2000'lerin ortalarından beri süregelen gelişmeler oluşturmaktadır. Türkiye'de son dönemde başlatılan ve ısrarla sürdürülmeye çalışılan kentsel dönüşüm kalkışmasının bir benzerini, gelişmiş dünya ülkelerinin bir bölümü 1980'lerin ortalarından itibaren uyguladı ve sonuçlarını aldı. Elde edilen sonuçların beklentileri karşılamaması nedeniyle de, sonraki dönemde kentsel dönüşüm kavramı kapsamlı bir yenilemeye tabi tutuldu. 1990'ların ortalarından itibaren kentsel dönüşüm kavramına (bizim muhtemelen en erken 10 yıl sonra keşfedeceğimiz) yeni yönelimler ve boyutlar kazandırıldı. Bugün dünyanın pek çok kentinde karar vericiler, kendilerini kentleri pazarlamakla mükellef görmüyorlar, bilakis mesailerinin önemli bir bölümünü, kentleri daha adil, yaşanabilir ve sürdürülebilir yerler haline getirmek için çalışmaya ayırıyorlar. Kentsel dönüşümü ise, salt daha fazla sermaye çekmek amacıyla kentleri cilalayıp parlatmak olarak değil, kentleri yaşanabilir ve sürdürülebilir olmaktan çıkaran ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunları aynı anda ve birini diğerine feda etmeden çözmeye yardımcı olacak kentsel politik bir araç olarak ele alma eğilimi giderek ağırlık kazanıyor.

Türkiye'de de bu tür bir değişimin yaşanması son derece önemli ve gereklidir. Aksi takdirde, ülke kentlerinin hemen hepsinde gözlenmekte olan yapısal sorunları çözmek ve kentleri daha adil, sağlıklı, yaşanabilir ve sürdürülebilir yerler halinde getirmek mümkün olmayacaktır. Bu tür değişimin gerçekleştirilmesinin önündeki en büyük engellerden birisi, siyasal aktörlerin ve karar vericilerin zihniyet ve bakış açılarıdır (*mindset*). Türkiye'de siyasal aktörler, kentsel yapıyı çevre üretimi sürecini, kimi ekonomik ve siyasal sorunların çözümü için sınırsız bir biçimde kullanılabilecek bir araç olarak görmeye devam etmekte, mekânsal ve çevresel pek çok değeri, ekonomik hedefler için feda etmekten çekinmemektedirler. Toplum nezdinde de karşılık bulan bu bakış açısını değiştirmek, kentler

ve kentsel süreçler ile ilgili meslek insanlarının, akademisyenlerin ve sivil toplum aktivistlerinin öncelikli görevlerinden birisi olmalıdır. Ancak bu görevi layıkıyla yerine getirmek için gereken güncel bilimsel bilginin yeterince üretilmediği ve gerekli araştırmaların yapılmadığı da açıktır.

Kaynaklar:

- Akkar, Z. M. (2006). Kentsel Dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye. Planlama, 36, s. 29-38.
- Altıok, M. (2002). Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz. Praksis, 5, s. 77-130.
- Balaban, O. (2012). The Negative Effects of Construction Boom on Urban Planning and Environment in Turkey: Unraveling the Role of the Public Sector. Habitat International, 36 (1), s. 26-35.
- Balaban, O. (2009). Planlama ve Mimarlık Ekseninde TOKİ Uygulamaları. TMMOB Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı için- de, TMMOB Yayınları, s. 93-115, Ankara.
- Batmaz, E.S., Emiroğlu, K. & Ünsal, S. (2006). İnşaatçıların Tarihi. Türkiye Mühendisler Birliği Yayını, Ankara.
- Bora, T. (2011). Türk Muhafazakarlığı ve İnşaat Şehveti: Büyük Olsun Bizim Olsun. Birikim, 270 Ekim 2011, s. 15-18.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi*. İmge, 7.Baskı, Ankara.
- Boratav, K., Yeldan, E. & Köse, A.H. (2000). Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998. CEPA Working Paper Series I, Working paper no. 20, Center for Economic Policy Analysis, New School University, New York, USA.
- Buğra, A. (1998). The Immoral Economy of Housing in Turkey. International Journal of Urban and Regional Research, 22 (2), s. 303-317.
- BSB (2006). IMF Gözetiminde On Uzun Yıl 1998-2008: Farklı Hükümetler Tek Siyaset. Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu, Ankara.
- Couch C. & Dennemann, A. (2000). Urban Regeneration and Sustainable Development in Britain: The Example of the Liverpool Ropewalks Partnership. Cities, 17 (2), s. 137-147.
- Couch, C. & Fraser, C. (2003). Introduction: The European Context and Theoretical Framework. In *Chris Couch, Charles Fraser & Susan Percy* (ed.), Urban Regeneration in Europe, s. 1-16, Oxford, Blackwell.
- Ercan, H. & Saatçioğlu, Ş. (2004). İç ve Dış Pazarlarda Türk İnşaat Sektörü: Büyüme ve İstihdam Dinamikleri. İktisadi Sektörlerde Gelişme Stratejileri

- Tebliğ Metinleri-II içinde, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, Cilt 5, s. 235-256, Ankara.
- Fraser, C. (2003). Change in the European Industrial City. In Chris Couch, Charles Fraser & Susan Percy (ed.) *Urban Regeneration in Europe*, s. 17-33, Oxford, Blackwell.
- Healey, P. (1995). The Institutional Challenge for Sustainable Urban Regeneration. *Cities*, 12 (4), s. 221-230.
- Hemphill, L., McGreal, S. & Berry, J. (2004). An Indicator Based Approach to Measuring Sustainable Urban Regeneration Performance: Part 2, Empirical Evaluation and Case-study Analysis. *Urban Studies*, 41, s. 757-772.
- Hubbard, P. (1995). Urban Design and Local Economic Development. *Cities*, 12 (4), s. 243-251.
- Kidokoro, T., Murayama, A., Katayama, K. & Shima, N. (2008). New Directions in Urban Regeneration and the Governance of City Regions, In Kidokoro, T., Harata, N., Subanu, L.P., Jessen, J., Motte, A., Seltzer, E.P. (ed.) *Sustainable City Regions: Space, Place and Governance*, s. 3-21, Springer, Japan.
- Loftman, P. & Nevin, B. (1995). Prestige Projects and Urban Regeneration in the 1980s and 1990s: A Review of Benefits and Limitations. *Planning Practice and Research*, 10 (3-4), s. 299-316.
- MM 21 (2010). Minato Mirai 21 Eco-Information. MinatoMirai 21 Promotion Division, Urban Development Bureau, City of Yokohama, Japan.
- Özdemir, D. (2010). The Role of the Public Sector in the Provision of Housing Supply in Turkey, 1950–2009. *International Journal of Urban and Regional Research*, DOI:10.1111/j.1468-2427.2010.00974.x.
- Shima, N., Hiramoto, K., Seta, F., Katayama, K., Kim, C., Cho, S., Matsutani, H. (2007). Tokyo's Large-Scale Urban Redevelopment Projects and Their Processes. 43rd ISOCARP Congress, Belgium.
- Suzuki, H., Dastur, A., Moffatt, S., Yabuki, N. & Maruyama, H. (2010). *Eco2Cities: Ecological Cities as Economic Cities*. The World Bank: Washington DC.
- Şahin, S. Z. (2006). Kentsel dönüşümün kentsel planlamadan bağımsızlaştırılması/ayrılması sürecinde Ankara. *Planlama*, 2006/2, s. 111-120.
- Türel, A. (2004). Türkiye'de İllere Göre Konut Üretiminin Farklılaşması. Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge - 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyum Bildiriler Kitabı içinde, 2. Cilt, s. 703-716, Ankara.
- Türel, A. (1996). Toplu Konut İdaresi. Yüzyıl Biterken içinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 3. Cilt, s. 796-797, İletişim, İstanbul.
- Türel, A. (1989). 1980 Sonrasında Konut Üretimindeki Gelişmeler. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, s. 137-154.
- UNDESA (2009). World Urbanization Prospects: The 2009 Revision Population Database. United Nations Department of Economic and Social Affairs, <http://esa.un.org/unpd/wup/unup/index.asp?panel=1> (son erişim 09.02.2012).
- UNDESA (2010). World Population Prospects: The 2010 Revision. United

- Nations Department of Economic and Social Affairs, http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_population.htm (son erişim 09.02.2012).
- Uzun, C. N. (2006). Yeni Yasal Düzenlemeler ve Kentsel Dönüşüme Etkileri. Planlama, 36, s. 49-52.
- Wilby, R. (2007). A Review of Climate Change Impacts on the Built Environment. Built Environment, Vol. 33 No. 1, s. 31-45.
- Yeldan, E. (2001). Türkiye Ekonomisinde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 4 Sayı 17, s. 195-203.

“İnşaat sektörünün efendisi”
TOKİ ne kadar güçlü?
Bu gücün kaynağı ne?

TOKİ'nin varlığı birtakım yanlış anlamalar, yanlışlıklar veya kurumsal çarpıtmalar üzerinde kurulmuş gözükür. Bu yanlış anlamaların başında ise TOKİ'nin sözde sosyal boyutu bulunur. Genellikle söylendiğinin aksine TOKİ tarafından üretilen komutların yüzde 10'u bile gerçek sosyal konut olarak kabul edilemez.

Kentsel Dönüşüm uygulamalarında belirleyici bir rol üstlenen Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) belirsiz kimliği üzerinde birkaç saptama

Jean-François Pérouse²⁵

TOKİ, kentsel dönüşüm uygulamaları ve konut piyasasının en belirleyici aktörlerinden biri oldu ve geniş ölçekli konut üretiminin başlıca hakemi konumuna geçti. Üstelik Türkiye çapında yayılmış ve tekrarlanmış egemen normatif söylemiyle, TOKİ, asli görevlerinin aksine, konut alanının hızlı metalaştırılma sürecine yoğun katkılarda bulunuyor. Bütün bunların ötesinde, öncelikle vurgulanması gereken bir husus daha var: TOKİ tarafından “sosyal konut” adı altında sunulan emlak ürünlerinin alıcıları aslında bu konutlara muhtaç olanlar değil.

24 Ağustos 2009 günü TOKİ, Kayabaşı'nda 118 metrekarelik 1809 adet “sosyal konut” arzında bulundu. “Tahmini ortalama konu fiyatı” 125.000 TL olarak belirlenmişti. Ödeme şartları ise şu şekilde yapılandırılmıştı: 4.000 TL başvuru bedeli. 16.000 ile 21.000 TL arasında “sözleşme tarihinde ilave peşinat” ve 120 ay vadeli ödeme sistemi içerisinde 875 TL'lik bir “taksit başlangıcı.” Rakamları gözönünde bulundurarak aylık taksiti, asgari ücreti aşan bir konutu “sosyal konut” diye adlandıran bir kurumun, sürekli vurguladığı konut sorununa “gerçeküstücü” bir yaklaşım geliştirdiğini söyleyebiliriz. Devlete dayanan güçlü, rakipsiz bir kurum olarak TOKİ, sanki müşterek kelimelerimizin anlamını tamamen değiştirecek bir güce sahip. Aynı projede “yoksul grubu” olarak nitelendirilen konut kategorisinde ise, “başlangıç taksiti” 100 TL olan 47,65 metrekarelik konutlar bulunuyordu. Büyüklük açısından, bu nitelikte bir konut da -istatistiklere göre dullardan başka talip bulamayacağından- mevcut konut ihtiyacıyla uyuşmayan bir arz olarak değerlendirilebilir.²⁶

²⁵ Galatasaray Üniversitesi/Toulouse-II Üniversitesi

²⁶ Resmi bir yapı olan TÜİK'e göre, 2007 senesi itibarıyla, Türkiye'deki 16,6 milyon hane halkı arasında sadece 3 milyon kişi TOKİ tarafından şekillendirilmiş konut

Adem-i merkeziyetçi gidişata karşı çıkabilen ve ülkenin temel yapısal sosyal gerçeklerini örtbas edebilen TOKİ nasıl böyle devasa bir kuruma dönüştü?

Bir merkezi kurumun hızlı güçlendirilmesi

Kısaca hatırlatmak gerekirse; kentsel dönüşümü mümkün kılan TOKİ'nin yapısal dönüşümü belli bir ortamın içerisinde meydana gelmişti. 1990'ların sonundan itibaren, en büyüklerden başlamak üzere şehirlere doğru yeni bir sermaye akımı yoğunlaşmaya başladı. Bu doğrultuda, geçerli tek siyaset olarak yaygınlaşan “şehirler arasındaki acımasız küresel rekabet” ideolojisi çerçevesinde yeni şehir pazarlama stratejileri oluşturulmaya başlandı. O dönemde “Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning”²⁷ kitabı bütün planlama kitaplarını ikame etmişti. Artık kent politikasını “yarışabilirlik” (rekabetçilik) kavramı belirlemeye başlamıştı.

Bu kent politikası ve sermayenin yeniden yönlendirilmesine paralel olarak 2001'den beri arsa ve konut fiyatlarının artışı, inşaat sektörünün aktörleri için çok teşvik edici/kışkırtıcı oldu. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, bilinen Zincirlikuyu Karayolları arazisine 2001'de 150.000 dolara değer biçilmişti. Aynı arazi 2007'de 800.000 dolara satıldı.

Ayrıca, 2003'ten itibaren, İstanbul başta olmak üzere bütün ülkede ciddi bir inşaat furyası başladı. Böylece konut sektörüne yoğun bir yatırım akışı söz konusu oldu. Tekstil, turizm gibi çeşitli sektörlerden, konut sektörüne geçişler tespit edildi. Halkalı'da prestij projeleri gerçekleştiren tekstil kökenli Eroğlu Grubu, bahsedilen sektör kayışının en önemli örneklerinden biridir.

Kısa sürede, inşa edilebilir arsaların seyrekleşmesinde kritik bir noktaya gelindi ve mevcut arsaları dönüştürmeyi zorlayan ve hızlandıran önlemler alınması gerektiğine karar verildi. Böylece, şu ana kadar göz ardı edilen merkezi semtler, yeniden değerlendirildi ve buralara yatırımcılar tarafından farklı bir gözle bakılmaya baş-

sistemine girebiliyordu. Kalan kesim ise ya giremiyordu ya da gelir yapısından dolayı kalıcı bir şekilde barınamıyordu.

27 G. J. Ashworth & H. Voogd, John Wiley & Sons, 1993.

landı. Eski şehir arsalarının yeniden değerlendirip/piyasaya sokulması sürecinde TOKİ önemli bir işlev üstlendi.

1984'teki kuruluşundan itibaren TOKİ'nin dönüşüm hikâyesi, muhtelif açılardan çok manidardır. Bu hikâyeyi anlamak için kurumun resmi tarihçesinin ötesine gitmemiz gerekir. TOKİ, 1981 ile 1984 arasında çıkan, zemin hazırlayıcı nitelikteki bir takım yasaların sonucunda şekillenmiş bir kurumdur. Bilindiği üzere 2 Mart 1984 tarihli ve 2985 sayılı "Toplu Konut Kanunu" ile "Toplu Konut Fonu" oluşturulup "Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi" (TOKİ) Başkanlığı kurulmuştur. 1984 ile 2002 yılları arasında Toplu Konut Fonu'nun imkânlarıyla, başlıca kooperatif kredileri kapsamında -549.000, 1989 yılı sonuna kadar olmak üzere- 940.000 konuta kredi desteği sağlanmıştır. TOKİ'nin bir milyona yakın konut için sağlanan kredi olanaklarını 1984-2003 döneminde en başarılı biçimde kullanan yapımcı kuruluş olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Aynı dönemde, Emlak Bankası'ndan devralınan 7.852 konutla birlikte TOKİ, toplam 43.145 konutu bizzat üretmiştir. Yiğit Gülöksüz'ün başkanlığı sırasında -yani Ocak 1992 ile Aralık 1996 arasında- TOKİ, genelde konut yapı kooperatiflerine kredi sağlayan bir kurum olarak faaliyet göstermişti. 1990 yılında, 412 ve 414 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı şeklinde iki ayrı idare olarak örgütlendi. 24 Mart 1997'te *Milliyet* gazetesinde yayınlanan bir haberde, Yiğit Gülöksüz'den sonra TOKİ'nin nasıl bir değişim geçirdiğinden bahsedilirken, Gülöksüz yerine gelen yeni TOKİ başkanı açıkça, projelerin "sosyal nitelikte olmaktan çıkması" dolayısıyla eleştiriliyordu. Başka bir deyişle, TOKİ'nin kökten dönüşüm süreci AKP'den çok önce başladı. Toplu Konu Fonu, 20 Haziran 2001 tarih ve 4684 sayılı Kanunla da tamamen yürürlükten kaldırıldı. Fonun kaldırılması Toplu Konut İdaresi kaynaklarını büyük ölçüde azalttı ve bütçeden aktarılan ödeneklere bağımlı hale getirdi. Yine Haziran 2001'de, Emlak Bankası'nın bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme yetkisi sona erdirildi. Bu kararın ardından bankanın gayrimenkulleri TOKİ, Ziraat ve Halk bankaları arasında bölüştürüldü. Başka bir deyişle, çöken Emlak Bankası'nın konut ve arsa portföyünün ciddi bir kısmını aldıktan sonra TOKİ'nin gücü aniden katlanmış

oldu. Ama “tuhaf bir şekilde” TOKİ elindeki arazileri 2003 yılının sonuna kadar değerlendirmemişti.²⁸ Bu değerlendirme ancak “Emlak Konut GYO” oluşturulduktan ve söz konusu GYO, TOKİ’nin en işlevsel iştiraki olarak konumlandıktan sonra başladı.

6 Ağustos 2003 tarih ve 4966 sayılı Kanunla yapılan değişikliklerle, Toplu Konut İdaresi’nin 2985 sayılı Kanunla tanımlanan görevleri arasına yeni görevler eklendi.²⁹ Bu yasayla TOKİ’nin özel sektörle işbirliği imkânları geniş anlamda pekiştirildi. Yeni bir kademe olan 15 Aralık 2004 tarih ve 25671 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan 5273 sayılı “Arsa Ofisi Kanunu ve Toplu Konut Kanununda Değişiklik Yapılması İle Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü’nün Kaldırılması Hakkında Kanun” ile 29 Nisan 1969 tarihli ve 1164 sayılı “Arsa Ofisi Kanunu”nun adı “Arsa Üretimi ve Değerlendirilmesi Hakkında Kanun” olarak değiştirildi ve kanundaki görevler Toplu Konut İdaresi Başkanlığı’na devredildi. Böylece, oldukça kısa bir zaman zarfında TOKİ Türkiye’nin en büyük kentsel arsa sahiplerinden biri haline geldi. Zira bu kanun vesilesiyle TOKİ, kentsel arsa piyasasının düzenleyicisi rolünü bir hayli güçlendirdi. Ayrıca idare arsalarının gelir paylaşımı yoluyla ihale edilmesi sürecinde, arsa değerinin saptanması yetkisi TOKİ Başkanı’na verildi. Artık kentsel askeri arazilerin bir kısmının TOKİ’ye devredilmesi konuşulmaya başlanmıştı bile.³⁰

Şubat 2011’de yayınlanan “Torba Yasa”nın 7. maddesiyle, 2 Mart 1984 tarihli ve 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu’nun 4. maddesinin birinci fıkrası değiştirildi. Bu madde değişikliği ile, TOKİ Başkanlığı’na gecekondü dönüşüm projesi uygulayacağı alanlarda veya mülkiyeti kendisine ait olan (devlet tarafından kendisine bedelsiz verilen araziler

28 Burak Mavi : “Emlakbank’ın suçu ne?”, *CNBC-e Business*, Aralık 2010, 93-94.

29 Yeni görevler: “-*Ferdi veya toplu konut kredisi vermek, köy mimarisinin geliştirilmesine, gecekondü alanlarının dönüşümüne, tarihi doku ve yöresel mimarinin korunup yenilenmesine yönelik uygulamalar yapmak ve bu konulardaki projeleri kredilendirmek ve gerektiğinde tüm bu kredilerde faiz sübvansiyonu yapmak, - Yurt içi ve yurt dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; konut, alt yapı ve sosyal donatı uygulamaları yapmak veya yaptırmak, - İdareye kaynak sağlanmasını teminen kar amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak, - Doğal afet meydana gelen bölgelerde gerek görüldüğü takdirde konut ve sosyal donatıları, alt yapıları ile birlikte inşaa etmek, teşvik etmek ve desteklemek.*”

30 NTVMSNBC, 18 Nisan 2011.

üzerinde) ve toplu konut iskân sahası olarak belirlenen alanlarda, çevre imar bütünlüğünü bozmayacak şekilde her tür ve ölçekteki planları yapma, yaptıırma ve değıştirme yetkisi verilmektedir.

Dolayısıyla, 2001’den řu ana dek, onlarca yasa veya yasa değışikliği aracılığıyla TOKİ’nin yaptırım gücü ve yetkileri iyice genişletilmiş oldu.³¹ Bu on senelik dönüşüm sürecinin sonucunda, TOKİ, faaliyet alanları, projeleri³² ve yönleri sayısız olan, eşsiz, karışık bir kamu kurumu haline gelmişti. Kuveyt, Romanya, Venezüela, Pakistan, Suudi Arabistan, Nijerya da dahil³³ olmak üzere yurtdışında pek çok inşaat projesine sahip olan TOKİ, ayrıca Merkez Bankası’nın yeni yerleşkesiyle, TBMM lojmanlarıyla ilgilenir, bina restorasyonu için kredi sağlar, sınırlarda jandarma karakolu inşa eder; Galatasaray Futbol Kulübü stadyumu, ordu için konut, Süryaniler’e özel evler, yabancılara güney sahillerinde villa yapar... Bu kontrolsüz ve orantısız büyümenin, inanılmaz bir işlev/görev karışıklığına neden olduğu ise ortada.

Buna paralel olarak, iktidar tarafından sık sık tekrarlandığı gibi, 2003’ten beri TOKİ’nin görünen sayısal performansları ilk bakışta etkileyicidir. 2010 sonu itibarıyla, 400.000’den fazlası satılmış olmak üzere 480.000 konut üretildi. Öyle ki TOKİ’nin sayısal performansları, Nisan 2011’de dağıtılan “Milletimiz kazandı/Türkiye kazandı” isimli AKP broşüründe olduğu gibi, seçim öncesi iktidarın başarılarına dair bir gösterge olarak da kullanıldı.

Kamusal konut politikasının yoldan çıkmış bir aktörü olarak TOKİ

Giriş bölümünde ifade edildiği gibi, TOKİ’nin varlığı bir takım yanlış anlamalar, yanlışlıklar veya kurumsal çarpıtmalar üzerinde kurulmuş gözükür. Bu yanlış anlamaların başında ise TOKİ’nin sözde sosyal boyutu bulunur. TOKİ’nin kullandığı kategoriler çoğunlukla kuruma

31 TOKİ’yi ilgilendiren en son yasa değışikliği, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nda değışiklik yapan 6225 sayılı kanunla Nisan 2011’de oldu.

32 En son ilan edilen projeler arasında, Ankara’daki “Medeniyetler Parkı” ve sıfırdan oluşturulacak 210 hektarlık Selçuklu mimarisi ağırlıklı “tarihi bölge”den söz edebiliriz.

33 Bkz. “Nijerya Cumhurbaşkanı TOKİ’den konut istedi”, *Milliyet*, 4/02/2011, s. 19; veya “Yurtdışında ilk dev proje. TOKİ, Pakistan’da 4.620 konut yapacak”, *Birgün*, 19/02/2011, s. 5.

özgüdür. Örneğin, Kayabaşı Ağustos 2009 teklifinde 3 temel kategori zuhur eder: “Yoksul Grubu” (100 TL’lik “Başlangıç taksiti”), “Alt Gelir Grubu” (daire büyüklüğüne göre 244 ile 451 TL arası) ve “Sosyal Konut” (875 ile 883 TL arası). Bu üç kategorinin doğrultusunda, konut sayısına baktığımızda, “Yoksul Grubu” (dullar, şehit aileleri...) tüm arz edilen konutların sadece yüzde 6.64’ünü teşkil eder.³⁴ Keza “yoksullar” için TOKİ’nin tespit ettiği “başvuru şartları” arasında “İstanbul ilinde son 3 yıl ikamet etme” şartı, en muhtaç olanlara yönelik dışlayıcı bir koşul olarak görünebilir.

2010 senesini sonunda TOKİ, alıcı kitlesini genişletmek için İstanbul’daki “Alt gelir” grubunun gelir sınırlarını 2.500 TL’den 3.100 TL’ye yükselterek, bu kategoriye yüklenen anlamı da iyice sarsmış oldu.³⁵ Yine başvuru tarihleri 10 Ocak-31 Mart 2011 olan Halkalı’daki TOKİ konutları 1.667 ile 2.925 TL arasındaki “Başlangıç taksiti” ile halka sunuldu.³⁶ Üstelik, Taşoluk ve Bezirganbahçe’de gözlediğimiz gibi, kentsel dönüşüm uygulamalarının sonucunda yerinden edilenler için yapılan TOKİ konutları, kısa zamanda, taksitlerini ödeyemeyen ya da konutlarından memnun olmayan hak sahipleri tarafından boşaltıldı. Şubat 2011’de, Taşoluk’ta TOKİ tarafından tespit edilmiş Sulukuleli hak sahiplerinden yüzde beşi bile kalmamıştı.³⁷

Bu örneklerden hareket ederek, genellikle söylendiğinin aksine TOKİ tarafından üretilen konutların yüzde 10’u bile gerçek sosyal konut olarak kabul edilemez.³⁸ Zaten her TOKİ projesinde, başlangıçta belirlenen sosyal şartlar zamanla ya kaldırılıyor ya da çarpıtılıyor... Sonunda, devlet imkânlarıyla üretilmiş konutlar şartsız bir şekilde pazarlanıyor. Zira, TOKİ’nin kamunun hesap verebilir olması gerekliliğinden masun olması, bir başka deyişle her tür denetimden azade olması da bu türden çarpıtmaların takibini hayli zorlaştırıyor.³⁹

34 Başka bir deyişle 504 adet/7 588 adet.

35 Bkz. “TOKİ gelir sınırlarını yükseltti”, *Dünya*, 13 Aralık 2010.

36 Bkz. *Radikal*, 16/01/2011, s. 4.

37 Yine de inkâr edilemez bu gerçek resmi söylemleriyle çelişiyor; bkz : “Gecekondu oturan Roman kalmayacak”, *Yeni Şafak*, 7/07/2010.

38 Resmi TOKİ rakamlarına göre, 2003-2008 dönemi için, yaptırılan konutların % 1’i “tarım köy uygulamaları”, % 3’ü “afet konutları”, % 12’si “gecekondu dönüşüm”, % 25’i “alt gelir grubu” ve % 59’u “dar ve orta gelir grubu”ndan oluşuyor; bkz: www.tysr.yem.net.

39 Bkz. Ahmet Erhan Çelik, “TOKİ: Pandora’nın kutusu”, *Fortune*, Mart 2009, s. 44-46.

Böylece meşruiyet söylemini zaman zaman “zenginden alıp yoksula aktarıyoruz” sloganıyla özetleyen TOKİ’nin “Robin Wood” stratejisinin çok da ikna edici olmadığını görmüş oluyoruz. “Hasılat/Gelir Paylaşımı” ya da “Kaynak Geliştirme” adı altında, TOKİ daha çok orta, üst-orta ve üst sınıflara hitap ediyor.⁴⁰ Dahası, bu projelerde kazanılan para daha çok TOKİ’nin özel paydaşlarına gidiyor. TOKİ’nin bu gidişatının karşısında, muhafazakâr iş çevrelerinden kaynaklanan manidar tepkiler de yükselmedi değil. 9 Ocak 2011 tarihli *Yeni Şafak* gazetesinde, MÜSİAD İnşaat Kurulu Başkanı Mahmut Asmalı’nın sözleri şu başlıkla aktarılıyordu örneğin: “TOKİ ve Kiptaş lüksten çıkmalı.”⁴¹ Özetle, başta kamu kişiliğini ve kamulaştırma yetkisi olmak üzere kamu yetkilerini kullanarak TOKİ özel iştiraklerine arsa ve iş veriyor. Yakından bakıldığında, TOKİ’nin gerçek hedef kitlesinin resmen ilan edilen hedef kitlesi olmadığı bütün açıklığıyla görülüyor.

Ayrıca, sırf “mülk sahipliği” statüsüne erişime odaklanarak TOKİ, başka ülkelerde yaygın olan sosyal konut politikalarının önemli bir boyutunu reddetmiş oluyor. Bu boyut, piyasadan arındırılmış, kamu tarafından yardım edilen/desteklenen kiralık konut sektörüdür.

Hem Taşoluk, hem de Bezirganbahçe için çok kullanılan fakat eleştirilmesi gereken bir başka resmi iddiası daha bulunuyor TOKİ’nin: Bu iddiaya göre, özellikle “gecekondu dönüşümü” adı altında yürütülen uygulamalarda, TOKİ konutlarına geçme süreci, bir nevi medeniyet veya çağdaşlığa geçiş süreci olarak sunuluyor. Yüzeysel, görünür bir “yaşam çevresi” değişikliği, yani gecekondu apartman dairesine geçiş, imrenilecek bir sınıf atlama hamlesini ifade ediyormuş gibi yansıtılıyor. 2007 boyunca, yeni yapılan Bezirganbahçe TOKİ konutları hakkında, *Zaman*, *Bugün*, *Yeni Şafak* gazeteleri bu tür resmi söyleme bolca yankı verdiler. Fakat ilk bakışta olumlu gibi görünen bu yaşam çevresinin geçirdiği değişim sürecinin, ailenin gelir kaynaklarına dair kalıcı bir yapısal değişim

40 Artık TOKİ için bazı muhalif “Toplu Konak İdaresi” açıklamasını kullanmaya başladılar.

41 Aynı şekilde, bkz: *Milliyet*, 9/01/2011, s. 11. Ayrıca, 2008 GYODER raporlarından birinde, şu cümle okunabilir: “TOKİ konuttan çekilsin, finansman desteği sağlansın” (bkz: *Referans*, 6 Haziran 2008, s. 6). Yine *Referans* gazetesinde, Tüm İnşaat Müteahhitleri Federasyonu başkanı Tahir Tellioglu, “TOKİ kartel yapılmak isteniyor” diye konuştu (4 Temmuz (TİMF) 2008, s. 11).

anlamına gelmediği gözden bilinçli olarak kaçınıldı. Bu mucizevi değişime inanç, ciddi hiçbir sosyolojik incelemeye dayanmıyordu.⁴² Gecekondu-lardan gelenlerin apartman dairelerine geçmeleri, günlük hayatta önemli bir değişim teşkil etse de, bu değişim hiçbir şekilde, söz konusu ailelerin sosyal konumlarını değiştiremez. Sunulan konforlu medeniyet, güvenlik donanımları ve bol bol tüketim fırsatlarından oluşan tek kalıplı ve yönlü bir yaşam tarzından ibarettir.⁴³

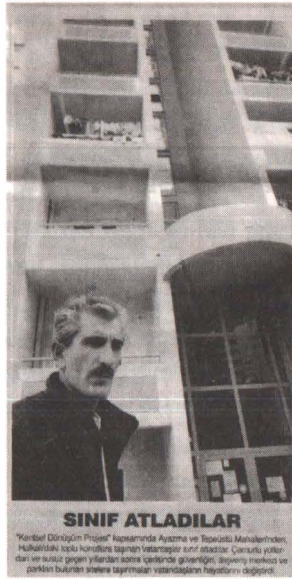
Bu yüzden, TOKİ'nin “yeni orta sınıflar” yaratma kapasitesi hakkındaki analizlere şüpheyle bakmaya devam ediyorum. Özellikle sosyal bilimcilerin, bu söyleme son derece dikkatli yaklaşmaları gerekir. TOKİ'nin yanıltıcı nitelikteki bu söyleminin bekçiliğini yapmak sosyal bilimcilerin üstleneceği türden bir rol olamaz. Yeni hâkim siyasi güçlere bağlı ve paralel olarak yükselen bazı sosyal grupların mevcudiyeti ve söz konusu sosyal grupların, ayırt edici bir anlamla yüklenen TOKİ/KİPTAŞ konutlara yönlendirilmesi inkâr edilemez bir olgudur. Fakat bu olguyu genel bir orta sınıflaşma süreci olarak tarif etmek için henüz çok erken olduğunu düşünüyorum. Bezirganbahçe'deki blokların bir kısmı, şartsız bir şekilde arz edilmesine rağmen, hiç alıcı bulamamıştı. Demek ki TOKİ tarafından yaratılmış bu arzu edilen yeni orta sınıf çok da geniş değil.

Üstelik resmi mecralardan yeterince dile getirilmemiş bir husus var: “sosyal” olarak sunulan TOKİ konutları, kısa bir zaman içerisinde sıradan özel konut piyasasına düşüyor. Bezirganbahçe'de görüldüğü gibi, TOKİ ve ilçe belediyesi tarafından tespit edilen “hak sahipleri”nin önemli bir kısmı, karaborsada haklarını satıp ortadan kaybolmuşlar.⁴⁴

42 Burada, bence acilen Türkçeye çevrilmesi gereken 1970'te yayınlanmış olan kent sosyolojisinin bir anıt metnine gönderme yapmak isterim: CHAMBOREDON, J.C. & LE-MAIRE, M. (1970), “Proximité spatiale et distance sociale. Les Grands Ensembles et leur peuplement”, *Revue Française de Sociologie*, N°XI/1. Ama maalesef, gerek Fransa'da gerekse Türkiye'de, siyasi ve akademik alanlarda, halen bu şekilsel mucizeyi sunan ve destekleyenler var.

43 Bkz. bizim: “Ayazma'dan Bezirganbahçe'ye geçme sancıları: ‘Niye bizi soktun buraya?’”, *Express*, 2008/1, sayı 89, s. 45.

44 Bkz. İsa Sezen, “Fakirler için yapılan evler karaborsada satılıyor”, *Zaman*, 5/02/2006.

Zaman, 03 Mart 2007

TOKİ'nin hegemonyası ve kamusal kimliği

Ağır bir “kurumsal iletişim” aracılığıyla kendi hegemonyasını sürekli besleyen TOKİ'ye karşı çıkmak kolay değil.⁴⁵ TOKİ, kendisini eleştirenleri, “terörist”, “vatan haini” seviyesindeki yaftalarla mahkum etme yolunu seçiyor. Geniş çaplı TOKİ propagandası ve yurttaşların bilgiye erişimi önündeki engeller eleştiri yapmayı da zorlaştırıyor. Bu sayede TOKİ, “inşaat ve gayrimenkul sektörünün” bir nevi rakipsiz başhakemi olarak iktidarını iyice hissettiriyor.⁴⁶

TOKİ'nin kendine özgü kamu anlayışı

TOKİ'ye kamu kavramından yola çıkılarak ciddi bir dizi eleştiri yapılabilir. TOKİ, “Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi” olarak ku-

45 Bkz. Toplu Konut İdaresi (TOKİ), *Bilinirlik, Güvenilirlik ve Marka İmajı Araştırması*, TOKİ Araştırma Dizisi 4, Ankara, 2008, s. 29 ve s. 58-59.

46 “TOKİ 24 müteahhidi kara listeye aldı”, *Taraf*, 16 Ağustos 2008, s. 5.

rulmuştu. Oysa zaman içinde TOKİ'nin “kamusal” boyutu kayboldu. TOKİ, kimliği ve niteliği belirsiz bir yapı ve gücünü de bu belirsizlikten alıyor. Fiili uygulamalarına bakacak olursak, hem kamu, hem özel, hem işveren, hem yüklenici... Hem yatırımcılara yönelik proje geliştiricisi,⁴⁷ hem konut yöneticisi; hem bir *Robin Wood*, hem hesap veremeyen rakipsiz bir kral... Bu büyüklükte ekonomik hacme sahip bir kurumun İhale Yasası'nın dışında kalması kolayca kabul edilebilecek bir durum değil. Ayrıca, TOKİ'nin devlet arazilerini satış koşulları ve yöntemlerinin de şeffaf olduğu söylenemez.⁴⁸

Bana kalırsa, kamunun asli görevleri arasında, süreklilik ve sürdürülebilirlik sağlama, bilgiye erişim ve bilgi paylaşımını mümkün kılma, mekânsal/sosyal eşitlik ve çeşitlilik temin etme de bulunuyor. Oysa özünde bir kamu kurumu olan TOKİ, bu temel görevleri ciddi biçimde göz ardı ediyor. Sürdürülebilirliğin sağlanması açısından da durum pek parlak görünmüyor. Ayazma'da olduğu gibi, TOKİ yerel kentsel belleğin yıkılmasına ortak oluyor. Bu örnekte, yüzlerce hayat, aile, birey hikâyeleriyle otuz yıldır var olan bir yerleşim yeri tamamen silindi ve yerine TOKİ etkin katkısıyla iş adamı Ali Ağaoğlu tarafından (!) üst-sınıflara yönelik 3.500 konutluk bir kapalı “residence” inşa edildi. Bu arazinin mekânsal geçmişle hiçbir canlı bağlantısı kalmadı. Burada olan şeyin adı iddia edildiği üzere dönüşüm değil, yok etmeydi...

Sürdürülebilirliği sağlama görevine gelince, TOKİ, hazine arazilerini satarak veya “gelir paylaşımı” sistemi kapsamında iri bir inşaat grubuna devrederek, kamu kaynaklarını israf ediyor. Çünkü böylece kentsel yayılmaya karşı en etkin kamusal silahlardan birini hızlı tüketiyor.

Eşitlik temin etme vazifesine gelince: TOKİ, yurttaşların doğa ya da tarih güzelliklerine erişim haklarının eşitlenmesini savunmak yerine, kentin nimetlerinin eşitsiz dağıtılması yönünde adımlar atıyor. TOKİ'nin “hak sahipliği” anlayışına göre, TOKİ'nin uygulamalarından ilk nemalananlar mülk sahipleri oluyor. Mülk sahibi, yani hak

47 2005'te TOKİ başkanı bizzat bu tür nasihatlerde bulunuyordu : “Gayrimenkule yatırım yapmanın tam zamanı”; bkz. *Vatan*, 30/05/2005.

48 *Birgün*, 7 Nisan 2008, s. 5.

BASINA VE KAMUOYUNA

Yıktıkları evlerimizin üzerinden lüks konut... Tarumar ettikleri hayatlarımız üzerinden hayat satıyorlar... Bu bir TOKİ-Belediye ve Sermaye sahibi uygulamasıdır... Ağaoğlu İnşaatın reklamlarda gösterdiği proje alan ,evlerimizi yıkarak , zorla bizl gönderdikleri alandır... Ayazma - Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi mağdurları olarak Küçükçekmece Atatürk parkındaki bekleyişimizin 52.hafta'sına girdik. Kamu idarecilerinin bizlere söz verip tutmamasından gına gelmiş vatandaşlar olarak hem verilen sözlerin tutulmasını sağlamak hem de verdiğimiz dilekçelerin bürokrasinin unutulmuş derinliklerinde kaybolmasına mani olmak için,

4 yıl barakada-sokakta kaldıktan sonra kabul edilen hak sahipliğimizin , gereğinin yerine getirilmesini istemekteyiz, 1 yıldır her pazar günü saat 09:00' da başlayıp pazar günü saat 16 : 00 arasında Küçükçekmece Belediye Binası Yanındaki Atatürk parkında adaletin tecellisini beklediğimiz oturma eylemimizi Bu hafta Emek ve Dayanışma Bayramı 1 Mayıs alanında sürdüreceğiz. Ayazma Kentsel dönüşüm mağduru alleler olarak, pankartımızla, dövizlerimizle , Taksimde 1 Mayıs alanında olacağız.

1 Mayıs 2011'de dağıtılan Ayazma bildirisi

sahibi olmayanlar ise öncelikli/ayrıcalıklı olmadıklarından en iyi ihtimalle çeperlerin de çeperlerine, örneğin Taşoluk'a, Bezirganbahçe'ye ve Kayaşehir'e gönderiliyorlar. Zaten TOKİ yürürlüğündeki kentsel dönüşüm, bir şekilde, belli bir açıdan "yanlış" bir yerde bulunan yoksulların, varlıklıların imrenilen konumlarına bir kaydırma süreci olarak okunabilir. Böylece yukarıdan belirlenen yeni bir düzen oturulmuş oluyor. Ne var ki bu kaydırma yukarıda da belirtildiği üzere alabildiğine yüzeysel olduğundan, aslında bir sınıfsal hareketliliğe tekabül etmiyor.

Bunun yanında 1982 Anayasası'nın 57. maddesinde tanımlanan kamunun barındırma görevi, TOKİ tarafından eşitlik ilkesi doğrultusunda üstlenilmiyor artık. Dönüştürülmüş Ayazma'da kimlere oturma ve "yaşama hakkı" tanındığına bakılarak TOKİ'nin nasıl bir eşitsizlik yarattığı rahatlıkla görülebilir. Çünkü bu "dönüşüm" çok sınırlı bir sosyal gruba mahsustur. Dahası, bu örnekte eşitsizlik, TOKİ himayesinde üretilmiş bir ayrıcalık ve pazarlama kozu olarak sunuldu.

Sonuç olarak, TOKİ'nin kamunun yoldan çıkmış bir kurumu olduğu ve kamu raylarına yeniden yerleştirilmesi gerektiği ortada. Bunun için de, konut üretimi ve arzının yalnızca iktidar tarafından kullanılan bir seçim malzemesi olarak kullanılmasına son vermek

gerekir.⁴⁹ Doğrudan başbakanlığa bağlı merkezi bir yapı olarak, çoğu zaman kamu ruhunun dışında devletin meşruiyeti, otoritesi ve limitsiz imkânlarını/kaynaklarını kullanan bir yapıdır TOKİ. Gerekli “konut seferberliği”ni üstlenmek üzere, devlet ve umumi menfaat adına istimlâk kararını verebilen bir yapıdır. Ayrıca umumi menfaati tanımlayabilen, tespit edebilen bir kurum olarak da karşımıza çıkar. Böyle bir kurumun Şubat 2011’de geçen “torba yasa”yla, konut dışı projeleri için Kamu İhale Kanunu kapsamından çıkartılması kabul edilebilecek bir gelişme olamaz.

Zaman içerisinde, kamu/özel ortaklığını teşvik etmeye kurulmuş bir makineye dönüşen TOKİ’yi buna muktedir kılan yasa ve yasa değişikliklerinin dikkatle okunması gerekir. Bu yönde, en önemli yasa değişiklikleri, 31 Temmuz 2003’te ve 5 Mayıs 2004’te yapıldı ve TOKİ yasasına getirilmiş bu eklerle, “Konut sektörüyle ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere ve finans kurumlarına ortak olmak” TOKİ’nin sayısız yetkileri arasındaki yerini aldı.

Bu yasal vesilelerle 28 Şubat 2011 itibariyle aralarında 6,275 milyar TL’lik değeriyle piyasanın en büyüklerinden biri olan “Emlak Konut GYO A.Ş.”nin de bulunduğu onlarca iştirake sahip oldu TOKİ.⁵⁰ Bundan böyle, birbirini güçlendiren ikizler gibi TOKİ ve Emlak Konut GYO A.Ş., Halkalı veya İspartakule’de olduğu gibi İstanbul’un değerleri hızla yükselen belli bölgelerinde inşaat tekeli oluşturdular.⁵¹ Bunun neticesinde, kooperatiflere karşı ucuz ve alt-yapılı arsa sağlama görevini yerine getiremeyen TOKİ, toprak rantının yüksek olduğu arsaları büyük holdinglerin gayrimenkul yatırım ortaklarına “hasılat paylaşımı” adı altında devrediyor.⁵²

Dahası bu ilişki çerçevesinde taşeron sistemine sistematik olarak başvurulmasından dolayı, TOKİ şantiyelerinde maaşlar düzenli verilmiyor ve gerekli iş güvenlik tedbirleri alınmıyor. Sadece buna bakarak bile TOKİ’nin kamu niteliği tartışılabilir. Çünkü denilebilir

49 Bkz. *Referans*, 4 Temmuz 2008, s. 11.

50 1990’da kurulan Emlak Konut A.Ş. 29 Temmuz 2002 tarihinde Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.’ye dönüşmüştür. Emlak Konut’tan başka, İhlas Holding GYO, “Yeşil GYO”, “Kiler GYO”, “Sinpaş GYO” ve “Torunlar GYO” zikredilebilir.

51 Bkz. Burak Mavi, “Emlakbank’ın suçu ne?”, *CNBC-e Business* dergisi, Aralık 2010, 93-94.

52 Geray, s. 751

ki, madem TOKİ, inşaat sektörünün, kamudan gelen seçkin, eğitici gücü olmak istiyor, neden çalışma koşulları açısından tavizsiz ve özel sektöre örnek olacak nitelikte bir işleyiş sergilemiyor?

Daha önce vurgulandığı gibi, TOKİ için konut alanındaki tek selametli çıkış yolu mülk sahibi olmaktan geçer. Türkiye'nin, Avrupa ülkeleri arasında ev sahipliği oranının en yüksek olduğu ülke olması dikkate alınması gereken bir durum.⁵³ Çünkü kamu tarafından desteklenen bir kiralık konut stoğu yani sosyal konut politikası bulunmuyor. TOKİ'nin sunduğu "kira öder gibi ev sahibi olma" çözümü, epeyce sağlam, istikrarlı bir hane halkı gelir kaynağını gerektiren "dışlayıcı" bir çözüm olarak, sahici bir sosyal konut politikası olmaktan çok uzak.

TOKİ ve kamusal yerelliğin ısrarcı inkârı

TOKİ bütünüyle ulusal bir perspektif üzerine kurulu.⁵⁴ TOKİ'nin temsil ettiği merkezi ve dikey yaklaşım, farklı mekânların farklı renklerinin bir toplu inkârına neden oluyor. Başka bir deyişle, TOKİ'nin hiçbir alan anlayışı yok. Belli bir mekânda, o mekânın bütün paydaşlarıyla beraber hareket etmiyor. Hep merkezden ve tepeden, kendi dar kurumsal mecrasında kalıyor ve gözü kapalı bir özgüvenle müdahalede bulunuyor.

Küçükçekmece-Ayazma örneğinde görüldüğü üzere, TOKİ'nin el attığı yerlerde ilçe belediyeleri çok belirleyici olamıyor. 2004'ten itibaren burada tanık olduğumuz süreçte, ilçe belediyesinin inisiyatif alanını TOKİ lehine nasıl kaybettiğini gözlemledik. Nihayet, 2006 sonunda TOKİ, dönüşümü yürütme görevini eline almış bulunuyordu.

Ayrıca, TOKİ'nin politikası, yerel karar alma ve planlama sürecinin dışında geliştirilen bir merkezi arsa/altyapı/konut politikasıdır da. TOKİ, mesela, 2005'te çıkan yeni Belediye Yasası'yla kurulan Kent Konseylerini, muhatap alınabilecek, geçerli bir paydaş olarak tanımıyor. Aynı zamanda, TOKİ'nin planlama ve müzakere süreç-

⁵³ Bkz. *Hürriyet*, 4 Ekim 2007, s. 6.

⁵⁴ "(...) TOKİ, ülkemizde konut ve kentleşmeye ilişkin sorunlara ulusal düzeyde çözüm üretmeyi amaçlayan bir kamu kurumudur" (biz vurguluyoruz); bkz. Toplu Konut İdaresi (TOKİ), *Bilinirlik, Güvenilirlik ve Marka İmajı Araştırması*, TOKİ Araştırma Dizisi 4, Ankara, 2008, s. 5.

lerini yönetme tarzı kentsel planlamayla kesişmiyor. Öyle ki örneğin ulaşım planlaması ve TOKİ projeleri, birbirlerinden bağımsız işleyen süreçler olarak karşımıza çıkabiliyor.

TOKİ'nin varlık sebebi:

Türkiye'nin sözde "Konut açığı" meselesi

Resmi söylemlerde, hep tekrarlanır: "Türkiye'de 2,5 milyonluk bir konut açığı var." Buna dayanılarak ve TOKİ'nin izinde geniş bir konut seferberliği ilan edildi. TOKİ'nin propaganda gücü, Türkiye'deki korkutucu ve bir an önce doldurulması gereken konut açığı üzerinde kuruldu.⁵⁵ Bu konut açığı meselesi tartışılmaz ve sugötürmez bir gerçek olarak görülmeye başlandı. Fakat bu tesir edici rakama nasıl varıldığı hiç açıklanmıyor ve gözümüzü kapatıp inanmamız bekleniyor. Oysa inşaat sektöründe de İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde de, TOKİ'nin "konut açığı" tezini paylaşmayan ve ara sıra duyulan sesler var. O farklı sesleri dinlediğimizde, görünen şu: Aslında İstanbul'da yüz binlerce boş konut var. Kiraya verilmemiş ya da verilememiş, satılamamış, tamamen bitirilmemiş, altyapısız, inşaat ruhsatı, iskân ruhsatı olmayan, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı henüz değerlendirilmemiş konutlar... Bu farklı gerçeği göz önünde bulundurarak konut seferberliğinin işleyişini yeniden düşündüğümüzde, "konut açığı" söyleminin ne tür çıkar gruplarına faydalı olduğunu da anlamış oluruz: Örneğin bu söylemin mevcut konut stokunu değerlendirmeden ve arkalarına bile bakmadan yeni konut üretenlerin çıkarına olduğunu anlamak hiç de zor değil.

Son olarak, TOKİ'nin konum ve görev tanımındaki kaymayı özetlemek üzere, *Milliyet* gazetesinin emlak uzmanı Fehim Genç'in bir yazısına attığı başlığı hatırlamakta fayda var: "TOKİ zenginlere ucuz konut satacak" (28 Ocak 2006, s. 2). Gerek yetki, gerekse arsa açısından devletin olağanüstü imkânlarını kullanarak TOKİ, kolayca ödeyebilen ya da yatırım yapmak isteyen bir kitleye konut üretiyor. Bu da TOKİ'nin kamusal niteliğini unuttuğunun ilk ispatı olarak görülebilir. Bugüne kadar TOKİ ne hayal ettiği gibi

⁵⁵ Bu egemen söylemin başka bir versiyonu: "TOKİ gecekondularını çözer" (*Yeni Şafak*, 2 Ocak 2008, s. 5).

şehirleşmiş bir yeni orta sınıf müşteri kitlesine, ne de dışlanmış ve görünmezleştirilmiş muhtaçlara ulaşabildi. Oysa, TOKİ'nin kuruluşundaki niyet toplumun en muhtaç kesimlerine ulaşılabilir konut sağlamaktı. Bunun yerine TOKİ, umumi çıkar ve konut krizini bahane ederek, konut sektörü ve piyasasının en belirleyici konumuna geçti. Üstelik, kamu kontrolünün dışında kalan oldukça kapalı bir kutu olarak işlerini yürütmeyi tercih etti.⁵⁶ Kısacası "TOKİ, devlet eliyle yap-satçılık yapmaktan" öteye gidemedi.⁵⁷

Kaynaklar:

- Aykaç, Ç. & Yılmaz, E. & Danış, D. (2008), "Bir 'medenileştirme' projesi olarak toplu konutlar. İstasyon Mahallesi ve sonrası", *İstanbul Dergisi*, Sayı 64, s. 26-31.
- Atayurt, U., "TOKİ'nin İcraatları" *Express Dergisi* 2008/07 & "İspanya modeli" kapıda", *Express*, Aralık 2008, s. 34-36 & "Key Ödemeleri" *Express Dergisi* 2008/09.
- Barthel, P.-A., Zaki L., "Les holdings d'aménagement, nouvelles vitrines techniques de l'action urbaine au Maroc. Les cas d'Al Omrane et de la CDG Développement", in ZAKI L. (ed.), *L'action urbaine au Maghreb, enjeux professionnels et politiques*, Paris, Karthala, 2011, s. 172-192.
- Baysal, C. (2010), *Ayazma(n)'dan Bezirganbahçe'ye: Tutunamayanlar*. İstanbul'u kentsel dönüştürerek küresel yapmak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı (İnsan Hakları Hukuku), Yüksek Lisans Çalışması (Prof. Dr T. Tarhanlı).
- Baysal, C., "Gönüllü-gönülsüz gettolar", *Radikal* 2, 12/12/2010.
- Geray, C. (2009), "AKP ve Konut: Toplumsal Konut Yöneltilisi Açısından TOKİ Uygulamaları", İlhan Uzel & Duru, B. içinde, 2009, *AKP Kitabı-Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara, Phoenix, s. 743-753.
- Kaya, E., "TOKİ: Devlet İçinde Şirket", *Birgün*, 12 Nisan 2010.
- Kuyucu, T. (2011), "Bir Mülkiyet Transferi Aracı olarak TOKİ ve Kentsel Dönüşüm Projeleri", İstanbul Sempozyumu, 15-16 Ekim 2010.
- T.C. Başbakanlık TOKİ (2010), *Türkiye'nin geleceğini inşa ediyoruz, TOKİ-Kurum Profili 2009-2010*, Ankara.

56 "Devlet içinde şirket" (*Birgün*, 12 Nisan 2010). Ayrıca bkz. "Bu denetim yazanaklarını yazan yüksek denetçilerin TOKİ'yi denetleme görevinden alınmaları düşündürücü..." Geray, s. 752

57 Geray, 2009, s. 748

TOKİ Moody's report, February 2008, www.moodys.com.
Suher, H. (2004), "Exploring the potentials of mass housing in terms of urbanisation", ITU A/Z, Vol.1, N°1, 60-78.
Açık Radyo programı
TOKİ Hikayesi 1 (12 Kasım 2008) Konuklar: Ayşe Çavdar, Ulus Atayurt
TOKİ Hikayesi 2 (19 Kasım 2008) Konuklar: Ayşe Çavdar, Ulus Atayurt

Kentsel dönüşüm süreci yeni orta sınıf için ne tür riskler barındırıyor?

Türkiye ekonomisinin en dinamik mekânsal örüntüsünü oluşturan İstanbul'da orta sınıflar, her krizin bir şaka olduğu ve fırsatı bulunursa doğru çıkışın da bulunabileceği şeklinde özetlenebilecek bir bilinç yarılmasının fay hatlarında var olmaya çalışıyorlar. İstanbul'da kentsel dönüşüm projelerinin mutlak bir depremin yaratacağı riskler üzerinde şekillendirilmesi ise, bu durumun yalnızca bir alegori olmayabileceğini gösteriyor.

Orta Sınıflar Üzerine Düşünmek: İstanbul’da Orta Sınıfların Ajandasına Risk Yazmak

Cevdet Yılmaz⁵⁸

Gözleri felakete dikmenin bir çekiciliği vardır. Ne ki böylece bir suç ortaklığı da söz konusu olur. Haksızlıkta payı olan herkesin sosyal vicdan azabı ve dolayısıyla yaşanmış yaşama karşı duyulan nefret öylesine güçlüdür ki, kritik durumlarda ikisi de insanın çıkarlarına içkin intikam olarak doğrudan ters düşerler... Zenginlerin, her kuruşu için inatla mücadele ettikleri halde, gerekirse hiç karşı koymadan tüm mal varlıklarından vazgeçmek ya da bu mal varlıklarını sorumsuzca kumara yatırmak gibi gizli bir eğilimleri vardır. Faşizm koşullarında zenginler egemen olma hırsı ile kendinden nefretin sentezine ulaşırlar ve yersiz korkularına daima: bunun olacağını biliyordum tavrı eşlik eder.

T. Adorno, M. Horkheimer,
Aydınlanmanın Diyalektiği, s.307

Kent üzerinde konuşmak dönemin bütün siyasi, toplumsal ve ekonomik belirlenimleri üzerine konuşmak anlamına gelir. Kent ve risk kavramlarını birlikte kullanmak ise risk kavramı ara yüzünde toplumsalın bütün olanaklarını ele almak demektir. Peki, risk kavramı kentsel mekânsal etkileşimde nasıl bir belirleyiciliğe sahiptir? Buna kentin temel özelliklerinden birisi olan kozmopolit olma özelliği odağında nasıl yaklaşılabilir? Soruyu bir miktar daha doğrudanlaştırsak, günümüz İstanbul’unda ve verili küreselleşme koşullarında “kozmpolit” ve “risk” kelimeleri yan yana kullanıldığında karşı-

58 Sûleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, cevdetyilmaz@sdu.edu.tr

mıza nasıl bir bağlam çıkar? “Kozmo-polit” yerine “kozmo-polis” sözcüğünü kullanmayı önererek ve bu önermenin gerekçelerini, küreselleşme süreci ve risk kavramları bağlamında açıklamaya çalışarak, yukarıdaki sorulara cevap aramaya başlayabiliriz.

İtalyan ve Yunan kaynaklarında bir erkek ismi olarak da kullanılan Kozmo (cosmo) bu haliyle düzen, harmoni ve güzel anlamlarını taşıyan bir kelime olarak karşımıza çıkar. Yani kökeni itibarıyla çağrışımsal olarak “eril” ve “pozitif” vurgu içeren bir kelime olarak değerlendirilebilir. Kozmopolit ise daha çok ulusal ve yerel olmayan anlamında farklılığa içkin bir kelime olarak kullanılır ve birlikte yaşama ürünü olarak ortaya konmuş bir hali tanımlar. Genelde mekân, özelde ise mahalle kavramı, bir bütünlük içerisinde farklılık göstermekle birlikte referans nokta olarak ele alındıklarında, kimlik tanımlama sürecinde temel bir güvenlik alanı olarak değerlendirilebilirler. İstanbul’a, tek bir büyük kent içerisinde, kendi aralarında artık tedirginlik yaratacak nitelikte farklılıklar barındıran pek çok alt-kentin bulunduğu bir örgütlenme olarak bakmak “polis” kavramının içeriğini de yeniden tanımlamayı gerektirir. Tarihsel anlamda politik kavramlarımızın çoğu kent yaşamıyla ilgili teori ve pratiklerden doğmuştur. Benzer şekilde, küresel siyaset dilinin temel kavramlarından biri olan “polis” de, kentsel mekânın evrimiyle birlikte kaçınılmaz olarak değişime uğrar. Küreselleşmenin kentsel mekândaki farklılıkları birer tedirginlik nesnesi olarak konumladığı, risk temelli yeniden örgütlenme sürecinde “polis” kavramı da kaçınılmaz olarak kentin insan ölçekli ve yurttaşların etkin eylemliliğiyle şekillenmiş politik bir varlık olarak tanımlandığı konumunu yitirmiş görünmektedir. Bu nedenle, İstanbul’a risk kavramının işaret ettiği kavramsal çerçeve içinden bakmak, onun bir “polis” olarak niteliklerinin nasıl bir dönüşüme maruz kaldığını da görmeye çalışmak olacaktır. Siyasal ve ekonomik pratikte risk kavramının bir kentsel paranoya ögesi olarak gördüğü işlev, İstanbul’u, benzer küresel şehirler gibi, yerel ve küresel risk ağlarının tam ortasına fırlatıp atar. Analitik çerçeveye bir de içeriği ile birlikte toplumsal ve siyasal işlevi de yenilenen orta sınıfları ve bu sınıfların daha alt ya da üst sınıf kategorilerinden -beklentiler ve sahip olunan avantajlar ve dezavantajlar bağlamında- farklılıklarını eklediğimizde, bir kozmo-polis olarak İstanbul’un dönüşüm sürecini

küresel gidişat içinde konumlama şansımız daha da yükselir. Çünkü bu şekilde, İstanbul'da orta sınıfların diğer sınıflardan ayrıcalıklı olduklarına ilişkin yapılan genel geçer vurgu ve bu inanca olan sarsılmaz iman orta sınıfları kendi üzerine düşünümsel hale getirmekten başka bir işleve sahip olmadığını da görmüş oluruz.

Küçük ya da büyük bütün şehirlerde olduğu gibi, İstanbul'da da mekân ve mahalle formu, mekân siyaseti açısından yerleşiklerini tıpkı market mallarının sergilendiği raflarda olduğu gibi belirli barkotlarla tanımlar. Bu nedenle İstanbul, özellikle dönüşüm projeleri perspektifinden bakıldığında bir bütünlükten ziyade, karmaşık kültürel manipülasyonların arenası olarak belirir. Gözetim teknolojilerini ve kent bilgi sistemlerini de göz önüne alacak olursak orta sınıfın mekânı ve tabii ki mahallesi titiz bir annenin düzenli evine benzer. Bu noktada kent mekânında en büyük risk kaynaklarından biri toplumsal referans noktalarının değişmesidir. Bu değişim, kontrol edilemeyen bir şeyler olduğu kaygısının yeni huzursuzluk algı ve tanımlamaları üretmesine neden olacaktır. Dolayısıyla, kente bu ölçekte bakarken içinde yaşanılan tarihsel dönemin toplumsal, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin nitelikleri kadar, bu niteliklerin değişim dinamikleri de göz önünde bulundurulmak durumundadır. Çünkü "kent, kuşkusuz karmaşık bir şeydir."⁵⁹

Ayrıca "bütün kent yaşamı modern değildir fakat bütün modern yaşam kent yaşamıdır. Çünkü yaşamın modernleşmesi demek kent yaşamına daha fazla benzemek demektir."⁶⁰ 20. yüzyıl boyunca kent çalışmaları sosyoloji ve antropoloji disiplinleriyle alışveriş halinde, kentlerin modernitenin mekânları olmak suretiyle arz ettikleri her anlamda karmaşık yapılara pek çok farklı açıdan yaklaşılan geniş bir literatür üretti. Yüzyılın ilk yarısına kadar, Chicago Okulu'nun etkisiyle, daha çok kentin yabancılaştırmacı etkisinden kaynaklanan sorunlar üzerinde duruldu. Takip eden çalışmalarda, örnek olay incelemeleleriyle kentte yaşayan bireylerin güçlü topluluk bağlarına ve toplumsal katılım duygusuna sahip olup olmadıkları incelendi.⁶¹ 1970'lerden

59 Harvey, D., 1998, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.

60 Bauman, Z., 2001, *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri-*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

61 Derleyenler: Duru, B., Alkan, A., 2002, *20. Yüzyıl Kenti*, İmge Yayınları, İstanbul.

sonra kent sınıf savaşımının sahnesi olarak değerlendirildi daha çok. Bu değerlendirmede kent, evrensel genellemeler yapılan bir yer olmaktan çıkıp, nasıl olup da uluslararası kapitalizmin sömürü alanına dönüştüğü sorusu etrafında yeniden ele alındı. 1980'lere gelindiğinde yaşanan hızlı değişimlerin bir sonucu olarak kent çalışmaları pek çok farklı disiplinden beslenmeye başlamıştı. Bu dönemde, gençlik, toplumsal cinsiyet, çevre sorunları ve gündelik yaşam odaklı yeni toplumsal hareketler, sermayenin küreselleşmesinin kentlere etkisi ölçüsünde oldukça gelişmiş ve temel araştırma özneleri haline gelmişti. Özellikle 2000'li yıllardan sonra kent çalışmaları küresel kapitalizm odaklı söylem ve olgulardan alabildiğine etkilendi.

Bütün bu tarihsel analiz biçimlerinin üzerinde oydaşmaya varabildikleri tek mesele, küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı değişimlere rağmen kentin hala 'yumuşak', maddi, kültürel ve politik bakımdan birbirinden çok farklı nüfus kesimlerini birleştiren, pek çok nedenle ortaya çıkan gerilimlerin kayboldukları ya da derinleştikleri, ama bir şekilde mutlaka etkileştikleri bir yaşam alanı olduğuydu. Kentte, mekân kutuplaşır ama aynı zamanda heterojen kesimler aynı mekân içinde bir arada var olmayı sürdürürler. Küreselleşmenin de etkisiyle yeni kültürel, politik simgeler, paylaşım ilişkileri, gerilimler kent mekânında ortaya çıkar, başka formlara evrilir ve yeniden tanımlanırlar. Kentlerin tipolojik özellikleri ve bunların sunum biçimleri farklılaşabilir.

İstisnasız dünyanın en uç köşesinin bile küresel kapitalizmin kendini üretme sürecinden dolayı ya da dolaysız etkilendiği bir dönemden geçiyoruz. İstanbul ise her anlamda bu sürecin küresel sahnelerinden biri görünümünde. Küresel ile yerel arasındaki ilişki artık modernitenin şu anda hızla kendini gerçekleştirmekte olan aşamasında, onun daha önce deneyimlediğimiz evreleri üzerinden mekânsal ufkunun önerdiklerinden çok farklı anlamlar taşıyor. Sosyal bilimleri, özellikle de kent sosyolojisini afallatan durum tam da bu farklılaşmadan doğuyor. Modernizmin gelecek odaklı, yenilikçi kentsel dönüşüm projelerini kapitalist modernite bakışıyla çözümlemek görece kolay iken, küresel kapitalizm çağında küresel olandan daha fazla yerele, gelecekten daha fazla (yeni bir) geçmişe gönderme yapan kentleşme tecrübelerinin kaynağını ve sembollerini yeni

bir bakışla okumak kente yeni sorular sormayı gerektiriyor. Yine de, kaba bir eşitleme ile kapitalist modernleşmenin ürettiği kentsel tecrübe ile küresel kapitalizm çağındaki yerel ile küresel arasındaki gerilimin doğurduğu kentsel tecrübe, biraz zorlayarak da olsa şöyle bir kalkış noktasından hareketle bağlantılandırılabilir: Kentleşme ve kent şeklinde örgütlenen sosyal bağlamın, aslında ne planlamacıların şaşmaz kararlarından ne de sermayenin tezgâhından ibarettir. Tersine kentleşme ve ona dair tecrübe, kapitalist modernleşmenin gündelik veçheleriyle baş etmek için birbirleriyle mücadele etmekte olan aktörler arasındaki gerilimlerle durmaksızın yeniden tanımlanan ve dönüşen bir mekân siyasetinin adıdır.⁶²

Bugün İstanbul'da gerçekliğin, onun estetize edilmiş halinden ayrılmaz hale geldiği bir dönemde yaşıyoruz. Bu bağlamda küresel markaların peşi sıra dizildikleri küresel imge silsileleri kadar, küresel olanla ilişkisi yokmuş “*gibi yapan*” yerel simgelerin kuşanılması -yukarıda bahsi geçen küreselleşmenin gündelik veçhelerine karşı bir taktik olarak sunulması- da aslında estetize edilmiş gerçekliğin karşılığıdır. Eğer bu estetize edilmiş kent mekânını politik anlamda okuyacaksa ideoloji kavramına dönmemiz gerekecektir. “İdeoloji tam da dışsal bir olumsuzluğun (*contingency*) içselleştirilmesinin karşısıdır. Bir içsel gerekliliğin sonucu olarak dışsallaştırmada konumlanır. Dolayısıyla da ideoloji eleştirisinin temel görevi işte bu ‘sadece olumsuzlukmuş gibi’ gözüken gizlenmiş gerekliliğin deşifre edilmesidir.”⁶³ İstanbul, özellikle kentsel dönüşüm bağlamında, olumsuzluk değerlendirmeleri içerisinde farklı küresel ve yerel gerçekliklerin gizlendiği bir mekân olarak ele alınabilir.

İstanbul'da orta sınıflar ve riskin ekonomi-politiği

Günümüzde Türkiye’de ve başka Batı-dışı ekonomilerde, kalabalıklaştığı konusunda uzlaşılan ve son krizlerden sonra ABD’de ve tabii Avrupa’da belki de daha yavaşça ama derin bir toplumsal ha-

62 Savage, M., Warde, A., (1993), *Urban Sociology, Capitalism and Modernity* (New York: Continuum, s. 188-94.

63 Zizek, S., (1994), “The Spectre of Ideology,” in *Mapping Ideology*, ed. Slavoj Zizek London & New York: Verso, s. 4.

reket ve huzursuzluk öznesi olarak yeniden beliren “orta sınıf”ları düşünmek, bir dünya ekonomik sistemi üzerinde konuşmak anlamına gelir. Dolayısıyla İstanbul’da orta sınıfların yerli bir ürün olduğu yanılısamazından kurtulmanın yolu, bu sınıfın küresel karşılığının kavranmasından geçer. Türkiye’de ve İstanbul’da 1990 sonrası muhafazakâr kesimin toplumsal yaşamda görünürlüğünün artması, orta sınıfların sayısal anlamda çoğaldıklarının göstergesi olarak okunabilir.

Özellikle Batı-dışı ekonomilerde artan küresel rant (ya da artı değer) alt ve üst sınıflar arasındaki eşitsizliği alt sınıflar aleyhine açıyor. Bu uçurum orta sınıfı bir yandan sayısal olarak kalabalıklaştırırken, bir yandan da mobilitesini artırarak daha da hareketlendiriyor. Ancak bu hareketin yönü her durumda yukarıya doğru değil, hatta yukarıya doğru her hareket ters yönde -aşağıya doğru- bir hareketi çok daha mümkün ve muhtemel kılıyor. Türkiye gibi ülkelerde orta sınıfın yükselen görünümü, olası krizlerde Batı ekonomilerinin doğuracağı sonuçları daha yoğun yaşayacak bir kitlenin büyümekte olduğunun da habercisi. Bu nedenle İstanbul’da orta sınıfların yükseliş trendini kültürel bir içerikten ziyade, romantik bir eşitsizlik ilişkisi olarak ele almak mümkün. Zengin kızla fakir erkeğin hikâyesinde olduğu gibi, Türkiye’de orta sınıflar hep daha iyi bir yaşam olanağını kollayan ve sürekli buna uygun bir dili kullanan kesimler olarak değerlendirilebilirler. Tartışmayı daha da belirginleştirmek için günümüzde özellikle hizmet sektörünün genişlemesi sayesinde yükselen ‘orta sınıf’la 20. yüzyıl boyunca refah devleti çerçevesinde tanımlanan orta sınıf arasındaki farkları tanımlamamız gerekir. Bu fark özellikle risk kavramı merkeze alınarak yapılacak analizlerde çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Her şeyden önce risk kavramını odak alan her tartışma, genel olarak bir huzursuzluk tartışmasıdır. Bugün İstanbul’da hizmet sektörünü göz önüne alarak refah devletinin kutsal emaneti gibi sunulan orta sınıfların büyümesi çoktan bozulmuş, yaşam alanları ise birkaç on yıldır farklı bir çerçeveye bürünmüş durumda. Refah devletinin orta sınıfı, ulus çanağında eritilmiş/eritmeye çalışılan ideal yurttaşın bir prototipiydi. Bugün, kendisinden söz ettiğimiz ve yalnızca İstanbul’u değil, yaşadıkları tüm şehirleri günbegün yeniden inşa etmekte olan

orta sınıf ise ilk bakışta daha renkli, eğlenceli ve hareketli görünmesine rağmen, eskisine oranla daha az istikrarlı ve daha çok risk taşıyan bir toplumsal kategoriye tekabül eder.

Bu noktada klasik liberal ekonomi teorisinin üretimin ve ticaretin sürdürülebilmesi için “güven” ve “istikrar” ortamını başat koşullardan birisi sayması gerçeğini hatırlayalım. Ancak günümüzde İstanbul gibi büyük kentlerde “risk”in kendisi bir yatırım aracına dönüşmüş durumda. Çünkü bu yeni algı ve işleyiş, sıradan insanı bir ekonomik akıl deposu olarak görüyor ve piyasa koşullarını, kaçınılmaz, değişmez ve hatta müzakere edilemez doğrular olarak yeniden tanımlayıp konumlandırıyor. Öyle ki, bu bağlamda piyasanın ahlaki körlüğü de bir değer olarak kabul ediliyor. Riskin ve krizin kendisinin bir yatırım aracına dönüşmüş olması her sınıftan bireyin, her sabah acımasız bir rekabet ortamına uyanması anlamına geliyor. Örneğin karşılaşılan parlak iş fırsatlarının kesinlikle değerlendirilmesi ve kazanca dönüştürülmesi gerekliliği -ki her kriz bu türden binlerce iş fırsatı demektir- neredeyse bir etik kod olarak karşımıza çıkıyor.

Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan*⁶⁴ isimli çalışmasında, egemen iktidarın karşısında çıplak bir yaşamın doğal koşullarının kamp haline getirilmiş mekânlarda yaşandığından söz ederken, toplama kampı ve buna benzer kapatılmışlıkların, insanı nasıl savunmasız bıraktığını açıklamaya çalışır. Agamben, istisnai durumların kurala dönüşmeye başladıkları anda oluşmaya başlayan mekânları kamp olarak tanımlar. Ona göre dışarıda tutulan anlamına gelen istisna (*ex-capere*), kampa alınarak dışarıda tutulan şeyin tam da dışlanmak suretiyle (bir referans kümesi olarak) içlenmesidir. İstanbul’da bir örneğini gördüğümüz kentsel dönüşüm stratejileri çerçevesinde sıradan insanla ekonomi arasında kurulan yeni ilişkiler, Agamben’in kampını çağrıştıran pek çok mekânsal düzenlemeyi de beraberinde getirir. Özellikle piyasanın evcil hayvan gibi ürkütülmemesi gereken bir canlı olarak tanımlanması, istisnai durumu sıradan insan için kamp koşullarına dönüştürür. Bu kamp bir yandan piyasa hayaletinin her yerde sınırsızca dolaştığı ve canının istediğini yapabileceğine ilişkin inancın yaygınlaşmasını sağlarken, öte yandan da hiç kimsenin kendisini evinde hissetmesine imkan vermeyen bir eğretilik duygusu yaratır.

64 Agamben, G., (2001), Çev. Daniel Heller, İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Türbülansın tam ortasından konuşmak: Orta sınıfların mekân politiği

Risk güncel sosyal teori ve analizlerde giderek daha da vazgeçilmez bir kavram olarak yerini sağlamlaştıyor. Çoğu kuramcı -özellikle geç modern bir dile sahip olan Beck, Urry ve Giddens gibileri- içinde yaşadığımız toplumun bir "risk toplumu" olduğunu iddia ediyorlar. Risk toplumu Beck göre "doğanın ve geleneğin sonu"⁶⁵ anlamına geliyor. Giddens ise daha çok gelecekle meşgul olduğumuz bir toplum tipine gönderme yapıyor.⁶⁶ Risk toplumu, risklerin farklı ve yeni formlar odağında sürekli olarak yenilendikleri ve bir yatırım aracı, toplumsal ilişkilerin temel bir düsturu olarak dolaşıma sokuldukları bir bağlamı işaret ediyor. Risk toplumu bağlamında bireyi, yaşam aşamalarında, uzay ve zaman içinde parçalanmış 'yalnız, kırılgan belirsizlikler karşısında alabildiğince savunmasız biri olarak tanımlayan⁶⁷ Beck'e göre riskler herkesi risk altında olma düşüncesi etrafında eşitliyor.⁶⁸ Bu bağlam, kasvetli ve temelde sorunlu bir toplumsal yaşam tarif ediyor. Böylesi bir dünyada risk sürekli izlenmesi ve hesaplanması gereken bir unsur olarak çıkıyor karşımıza.

Riskin hayatlarımıza bu kadar sinsice sızması, iç içe geçmiş karmaşık toplumsal ve bireysel süreçlerin yeniden ele alınmasını gerektiriyor. Çünkü risk sözcüğü, her yerde kaybedecek çok şeyi olanların kaygılarını canlı tutma işlevi görüyor. Mary Douglas'ın tespitinde olduğu gibi riskin siyaset ve medyada yaygın kullanımı, panoptikon durumu adeta vazgeçilmezleştiriyor.⁶⁹ Öte yandan İstanbul örneğinde de yakından tanımaya başladığımız ve kentsel mekânda yoğunlaşmaya başlayan her türden risk (suç korkusu, kriz korkusu, deprem korkusu, yerinden edilme korkusu, işsizlik korkusu vs.), küresel dilin kendini yaygınlaştırma, karşılıklı etkileşim ve yeniden biçimlendir-

65 Beck, U., (1998), *World Risk Society*, Cambridge, Polity Press, s. 10.

66 Giddens, A. (1998), Risk society: the context of British politics. in: J. FRANKLIN (ed.) *The Politics of Risk Society*, Cambridge, Polity Press. 27.

67 Beck, U. (1997), *The Reinvention of Politics*, Cambridge, Polity Press, s. 26.

68 Beck, U. (1992), *Risk Society: towards a new modernity*, Newbury Park, CA, Sage, s. 35.

69 Douglas, M., (1966), *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge and Kegan Paul, Londra.

me aracı olarak da işlev görüyor. Bu anlamda risk kavramı, yalnızca orta sınıflar için değil, herkes için ontolojik bir sorunun varlığına işaret ediyor. Orta sınıfın farkı ise, sorumluluk ve geleceği ilişkin değerlerin pekiştirilmesi ve sağlamlaştırılması işlevini tam da risk kavramıyla ilişkisi bağlamında üstlenmiş olmasından kaynaklanıyor. Orta sınıf, daha üst sınıflara oranla krizler karşısında daha kırılğan, daha alt sınıflara oranla ise kaybedecek daha çok şeyi olan, yukarıya doğru toplumsal hareketlilik konusunda daha arzulu görünümüyle yeni piyasa değerlerinin ve tabii bu arada bir piyasa değeri olarak riskin de yılmaz bekçisi olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla artan refahın sürdürülmesine olan inancın çocuklar ve yaşlılık için vazgeçilmez argümanlar olarak konumlanması, orta sınıflar için şekillenmekte olan yeni bir kabus olarak beliriyor ufukta.

Risk kavramı tarihsel olarak ele alındığında radikal kopuş ve kapsamlı toplumsal değişme dönemlerinin çocuğudur. Ortaçağ düşüncesi yerini Aydınlanma'ya terk ederken her ne kadar mutlak bir kopuştan söz edemesek de – insana kendi geleceğini belirleyebileceği gerçeğini de öğretmiştir. Bu yeni öğreti, cazip bir teklif olarak güzel ve karşı konulamaz bir şeydi. Ancak İngilizceye İspanyolcadan geçen bir kavram olarak risk, “bilinmeyen denizlere yelken açmak” anlamında kullanıldığı günden beri güven ve güvensizlikle ilişkilendirildi. Bu durumda öngörülemez sonuçlar, doğanın gizli anlamları ya da kutsal amaçlardan çok, insanın kendi kararlarının bir sonucu olarak, daha önce kader ya da alın yazısı gibi düşünülen şeyin yerine geçti. Refah devletinin kurumları iyiler için daha da iyi olma vaadinde bulunurken, risk düşüncesinin alabildiğine yaygınlaştığı günümüz toplumlarında devletin dağıtabildiği tek şey tehlikeler ve kötülükler gibi görünüyor. Günümüz orta sınıfları tam da buna karşılık gelmektedir. Tüketememek, refahı sürdürememek gibi kaygılar orta sınıfın temel kaygıları olarak beliriyor.

“Ekonomik krizler, depresyon enerjisi gibi biriken negatif enerjinin boşalmasıdır. Yani balonun inmesidir. Ekonomik krizler, finans sektöründe başlar, sonra milli paranın değeri düşer, ardından da reel sektörde iflaslar ve üretim daralması yaşanır. İflaslar, piyasa ekonomisinin sigortasıdır. Çünkü verimsiz çalışan ve etkin olmayan firmalar gider... Yerlerine yeni ve daha etkin çalışan firmalar gelir.

Bunun içindir ki, krizlerde şirket kurtarma, etkin olmayan firmaların suni olarak ayakta kalmasına neden olur. Kriz enerjisi boşalmamış olur. Hastalık devam eder.”⁷⁰ Esfender Korkmaz tarafından ekonomik kriz için öngörülen senaryo, üretim daralması, reel sektörde yaşanacak iflaslar ve verimsiz firmaları değil aynı zamanda bu odakla ilişkili kalabalık bir orta sınıfı risk altında bırakıyor. İşsizliğin yaygınlaşması, yoksullaşma riski, geçim sıkıntısı, borçlanma, yatırım araçları spekülasyonları odağında yoksullaşma gibi gelişmeler krizin öncül verileri olarak orta sınıfları tehdit ediyor. 2009 yılında İstanbul’da yapılan bir alan araştırmasında⁷¹ araştırmaya katılanların % 47,4’ü ekonomik krizin çıkmasında ve sürmesinde dünya ekonomisini yönetenleri sorumlu tuttuklarını söylüyorlar. Araştırmaya katılanların % 44,3’ü kredi kartına daha çok borçlandığını ifade ediyor. Bir başka deyişle orta sınıflar, kriz koşulları altında “normal” zamanlara oranla daha çok borçlanıyorlar. Dolayısıyla her kriz, orta sınıfları travmatik yoksullara dönüştürme riskiyle birlikte geliyor.

Ulrich Beck *Risk Toplumu* isimli kitabında medeniyetin volkanında yaşamaktan söz eder. Bu açıdan bakıldığında, İstanbul’un orta sınıfları -şehrin küresel piyasalarda yükselen bir değer olarak ortaya çıkması nedeniyle- “medeniyet” kavramı odağında ve kentsel deneyim ve olanaklara ulaşım konusunda en şanslı grup olarak görülebilirler. Ancak patlamaya yakın volkanın kalbine en yakın yaşayanlar da yine onlardır. Öyle ki her türlü radikal değişimde kaybedeni en çok olma riskini taşıyan sınıflardır. Sanayi toplumu, eğitim ve refah kurumları ile olası riskleri gerileterek kendi içerisinde sınıfa özgü bir koruma ve daha doğrusal ve tahmin edilebilir bir yaşam taslağı sunuyordu. Ancak riske ilişkin günümüz dünyasının içeriği, orta sınıflar için böylesi bir doğrusal ve tahmin edilebilir yaşam için yeterince veri sunmuyor. Bu durum da günümüz toplumlarının kendi içerisinde ereksel akılcı, çizgisel ve tek boyutlu bir gelişime olarak değil, yan etkiler yönetimi odağında evrilmesine neden oluyor. Bu durumu destekleyen gelişmeler ise risklerin küresel içeriği, birey-

70 http://www.iktisatlılar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=485:kime&catid=79:baskan

71 <http://www.esfenderkorkmaz.com/arastirma-yazilari/ekonomik-krizin-toplumsal-etkileri-istanbul-arastirmasi.html>

selleşmenin yükselişi, tehlikeler ve gelişme uğruna oluşturulan birikimin ortaya çıkardığı yan etkiler olarak sıralanabilir kabaca.

Peki orta sınıflar küresel koşullarda bu gelişmelerin neresinde duruyor? Her şeyden önce risk toplumunun sınıfsal öznesini bulmak isteseydik, Beck'in tanımladığı toplumsal formasyonun içkin öznesinin günümüz orta sınıfları olduğunu açık bir şekilde söyleyebiliriz. Bu nedenle biraz aceleci ve biraz da köprüsüz bir şekilde “krizi fırsata dönüştürmek” gibi bir perspektiften yola çıkarak, paradoksal bir biçimde kriz söyleminin Türkiye’de orta sınıfların ekonomi politikalarının neredeyse meşruiyet temeli olarak işlev gördüğünü iddia edebiliriz. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin en dinamik mekânsal örüntüsünü oluşturan İstanbul’da da orta sınıflar her krizin bir şaka olduğu ve fırsatı bulunursa doğru çıkışın da bulunabileceği şeklinde özetlenebilecek bir bilinç yarılmasının fay hatlarında var olmaya çalışıyorlar. İstanbul’da kentsel dönüşüm projelerinin mutlak bir depremin yaratacağı riskler üzerinde şekillendiriliyor olması ise, bu durumun yalnızca bir allegori olmayabileceğini gösteriyor.

İstanbul’da orta sınıfların mekân siyasetinin arka planı

Orta sınıf, kadim sosyolojik birikimin sağladığı toplumsallaşma biçimlerini sadece kendi çıkarlarından ibaret görür. Bu meşrulaşmış dil mikro bir bakışı ve tabii ki devamında toplumsal körlüğü getirir. 1980’lerin gündelik yaşamında “herkes kendi evinin önünü temizlerse çöpçülere gerek kalmaz” şeklinde bir değerlendirme söylemi mevcuttu. İdeal ev ve yaşam algısı üzerinden mikrocü bir bakışla yüklenmeye çalışılan küresel bir değer sisteminin yerel izdüşümlerinden biriydi bu cümlelerin işaret ettiği sorumluluk anlayışı. Ancak konu risk olunca, ilişkiselliğin ve bunun yaratacağı sonuçların doğrudan öznesi olması gerekmeyen bir birey, kişisel değer sistemleri ile gündelik sorunlarını çözemeyecek bir konumda ele alınabilir. Bu nedenle günümüz girişimci tipinin en iyi temsilcisi olan orta sınıf genellikle kendi mikro çevresiyle ilgilidir: Ev, araba, yazlık, özel okul ve tabii ki her fırsatı kendi çıkarları için kollayan bir yatırımcı tipolojisi. Öte yandan bu yeni orta sınıfın risklerle ilişkisi tecahül-i arif, yani bilip de bilmezlikten gelme, yok-muş gibi davranma dü-

zeyinde vuku bulur. Buna kontrolün yitimi duygusu diyebiliriz. Yoksullar genellikle kontrolü yitirdiklerini, yaşamı dönüştüren öz-neler olma konusunda radikal sorunlar yaşadıklarını bilirler. Ancak orta sınıflarda yaşanan kontrolü yitirme olasılığı, yani olasılıkların fısıldadığı ya da fısıldanma olasılığı taşıyan riskler huzur kaçırıcı gelişmeler olarak ele alınır. Orta sınıflar ekonomik fırsatlardan yeterince yararlanamadıkları durumlarda, ekonomik, toplumsal ve siyasi risklere de açıktırlar. Gündelik konuşma ve siyasete malzeme edilen riskler tam da bu sınıfın varlığına yönelik tehditler arasından seçilir. Piyasadaki gelişmeler, borsa, konut kredileri, kredi kartı harcama oranları, dört kişilik bir ailenin aylık mutfak masrafı miktarı, özel okul fiyatları vs. orta sınıfların sınıfsal konumunun korunmasına ilişkin günlük dilin bir yansıması olarak ele alınabilir. Çünkü planlı dönemin gelişme dilinde toplumsal bütünleşme ajanı olarak düşünülen orta sınıflaşma, bugün yerini tüketimle bütünleşmeye bırakmış bulunuyor ve haliyle, tüketimle bütünleşme, tüketememe riskinin bir bilinçaltı korkusu salma aracı olarak işliyor.

Küresel mekânda sermaye, nüfus ve kültür akışkanlığının artması, Bauman'ın "akışkan yaşam"⁷² tanımlamasına uygun bir toplumsal yaşam formasyonunun kurulmasını sağlıyor. Buna göre küresel akışkanlıklar sadece iyilikleri ve olumlanması kolay değerleri değil aynı zamanda riskleri ve olumsuzlukları da bölüştürüyor. Bu dağıtım sürecinin karşılığı şüphesiz yine risk kavramı. Riskin boyutu ve içeriğine ilişkin hesaplanamaz durum, kent sakinleri açısından zorlayıcı bir durum çıkarıyor ortaya. İstanbul'da, özellikle görece ve giderek mekânsal anlamda ayrıksı bir toplumsal konumu temsil eden orta sınıflar için riskin varlığı ya da olasılığı, huzur kaçırıcı bir durum olarak işliyor ve mekânsal olarak oluşturulmuş birikimlerin kaybedilmesi anlamına gelebiliyor. Sayıları giderek artan kapalı siteler yalnızca içlerinde yaşama arzusunu değil, bir gün bu "huzurlu" yaşam alanından mahrum kalma korkusunu da barındırıyorlar.

Bauman'dan yola çıkarak sözünü ettiğimiz huzur kaçırıcı durumu ortaya çıkaran sürecin içerdiği gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz: Kesin bölünmelerin yaşandığı bir yarım yüzyıldan sonra, belirlenim

72 Bauman, Z., (2010), *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Versus Yayıncılık, İstanbul.

gücünü temsil eden, en azından temsil ettiğini düşünen yapılanmalardan sonra yenedünya düzensizliği olarak adlandırabileceğimiz bir belirsizlik ortamıyla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu ortam irrasyonelliğe ve piyasa rekabetinin ahlaki körlüğüne sorgulanamaz ve yumuşatılamaz bir öncelik veriyor ve diğer tüm özgürlükler pahasına sermaye ve finansla sınırsız özgürlük tanınıyor, toplumsal olarak örülen ve idame ettirilen güvenlik ağlarını ise darmadağın ederek evrensel düzensizleştirme işlevini yerine getiriyor. Kendi kendine örülen ve idame ettirilen mahalle ve aile gibi ikincil ağlar, piyasaya verilen değerle doğru orantılı olarak zayıflatılıyor. Bunun sorumlusu kısmen tüketici kültürüyle şekillenen yeni tarz yaşam siyaseti. Bu yeni tür yaşam siyaseti, doğası gereği uzun soluklu ilişkiler geliştirilmesine uygun değil. Bugün her yerde, özellikle etkin kültürel medya, öznel belirlenemezlik ve dünyanın esnekliği mesajlarını tekrar durmaksızın yineliyor. Bu da *siyasal öznellik tarzlarımız hakkın-da radikal bir belirsizlik* mesajı veriyor.⁷³

Bu belirsizlik algısı özellikle İstanbul odağında takip edilebilir. Türkiye’de kentler 1980’lere kadar emeğin örgütlenmesi ve yeniden üretilmesi gibi işlevlere sahip olageldi. Ancak özellikle küresel dilin hegemonik bakışı 1980’lerden itibaren neoliberal (hatta çılgın liberal) politikalar, yeni bir akıl tutulması haliyle kentleri sermayenin yeniden üretim ve birikim ilişkilerinde ortalama insanı da dışlayan bir mantıkla şekillendirmeye başladı. Neoliberal politikanın uygulayıcısı rolü biçilen yerel ve ulusal kurumlar, ulus ötesi etkileri acımasızca yaygınlaştırma işlevini yerine getirmeye koyuldular. Özellikle yaşamın kendi akışkanlığı içerisinde uzun yıllar ortalaması ile ortaya çıkarılan birikimler dışlanmaya ve acımasız bir değersizleştirme diline maruz bırakıldılar. İşte bu değersizleştirme süreci mekânın kadim yerleşiklerini yerinden etmeye, deyim yerindeyse fırlatıp atmaya başladı. Mekânsızlaştırma süreci, muhataplarının gündelik pratiklerine uygun olmayan soyutlanmış bir mekânsal düzenlemeyi alıcısına uygun bir şekilde yeniden şekillendirip cılalayarak yeni müşterilere uygun mekânlar yaratıyor. Öte yandan oluşturulan yeni

73 Bauman, Z., (2000), *Siyaset Arayışları*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, s.36-40.

mekânlar sınıf profilleri açısından da sürdürülebilir değil. Çünkü mekânı yeniden organize etmek ve sürdürmek için ihtiyaç duyulan birikim, mekânsal dönüşüme tabi kılınmış bireylerin gelirleriyle ve sınıf profilleriyle uyumlu değil. Bu girişim mekânın eski sahiplerini kentte savurarak ve görünürlüklerini yok ederek adeta gizli özneler haline getiriyor. Kentsel dönüşüm projelerinin gizli özneleri olarak adlandırdığımız mağdurlar (ve tabii ki potansiyel mağdurlar = orta sınıflar) akışkan bir yaşamın kendi doğrularını dayattığı belirsizlik siyaseti ile rafine bir politik saldırıya da uğruyor. Nitekim İstanbul'da birçok kentsel dönüşüm projesi aynı mantıkla işliyor. Gerek Sulukule, Tarlabaşı, Fener-Balat ve Süleymaniye gibi tarihi mahallelerdeki, gerekse 1950'lerden bu yana devlet ihmali ve vatandaş girişimiyle oluşturulmuş gecekondu alanlarındaki çoğu kentsel dönüşüm uygulaması, öncesinde ve sonrasında, mekânın kadim yerleşiklerini yerlerinden ederek onları kentsel belirsizliğe fırlatıp atıyor. Bunu yaparken elbette kentin bir belirsizlik mekânı olma niteliğini de iyiden iyiye belirginleştiriyor.

Bu rafine saldırıyı doğuran koşullar "dünya kapitalizminin yeniden yapılandırılması, 1980'lerden itibaren giderek derinleşen sosyal eşitsizlikler ve gelir dağılımının alt sınıflar aleyhine dramatik biçimde bozulması ve kentin sınıfsal kimliklerinde de önemli değişimlerin ortaya çıkmasıyla oluştu (Kurtuluş 2003: 80). 1960 ve 1970'lerin gecekondu kimliği, yerini önce tepki ve şiddet barındıran varoş kimliğine, buna karşılık, yine aynı yılların kentle barışık gösterişsiz orta sınıfı ise yerini, kentin tehlikelerinden, çevre ve görüntü kirliliğinden uzaklaşmak ve alt sınıflarla mekânsal temasını azaltmak isteyen dışlayıcı bir orta sınıf kimliğine bıraktı. Orta sınıfın bu taleple yarattığı hızlı alt kentleşme, kentsel ayrışmanın göstergelerinden birisi olarak duruyor karşımızda şimdi.⁷⁴ İstanbul'da Avrupa Konutları, Çekmeköy civarındaki siteler, Beykoz Konakları, Başakşehir gibi yerleşim alanları kentsel kimliğin mekânsal ayrışma alanlarının sayıları hızla çoğalan örnekleri olarak görülebilir bu açıdan.

74 Kurtuluş H., (2003), "Mekânda billurlaşan kentsel kimlikler: İstanbul'da yeni sınıfsal kimlikler ve mekânsal ayrışmanın bazı boyutları", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 23, İstanbul, s.80.

Türkiye’de uygulamaya konulan yeni-liberal ekonomi politikaları sonucunda gelir dağılımında ücretlerin aldığı pay hızlı bir düşüş eğilimine girdi ve bu düşüşten en büyük payı alan kesim, alt, alt-orta gelir grupları oldu. Ancak aynı yıllarda ücret gelirleri hızla artan bir grubun yükselişine de tanık olmaya başladık. Bunlar özellikle İstanbul’un değişen ekonomik yapısı içinde yerlerini almaya başlayan genç profesyonellerdi. Sermaye üretim faaliyetlerinden, finans, hizmet sektörleriyle, kentsel rantlara kayma hızına bağlı olarak sayıları hızla artmaktaydı. Uluslararası ticaret, bankacılık, aracı kurumlar, finans yatırım danışmanlık kurumları, halkla ilişkiler, reklam pazarlama kurumları ve çok uluslu ya da ulus üstü şirketlerin Türkiye ofislerinde çalışan 35-45 yaş arası, iyi eğitilmiş grup, aynı zamanda küresel tüketim kültürünün de en başarılı taşıyıcısıydı. Bu yeni ücretli sınıf, İstanbul’un geleneksel orta sınıflarını oluşturan kamu ve özel sektör memurlarından ve fordist üretim sürecindeki fabrika işçilerinden farklı yeni bir orta sınıf kimliği ortaya çıkarıyordu.⁷⁵

Bu sınıfı kamunun terk ettiği kimi alanlarda, örneğin özel dershaneler, özel okullar ve vakıf üniversitelerinde çalışanlar, özel hastanelerde ya da üniversite hastanelerinde çalışan doktorlar, hukukçular, havayollarında çalışan pilotlar, banka ve finans kurumlarında çalışanlar oluşturuyor. Geleneksel orta sınıfın tersine bu yeni orta sınıfın toplumsal statüsü de artmış görünüyor. Bu saygınlık artışı, gelir artışı olduğu kadar tüketim biçimlerinin değişmesiyle de bağlantılı. Kredi kartı ve banka kredilerine kolay ulaşımaları da bu yeni orta sınıfın küresel tüketim kalıplarına kolay ulaşımını sağlıyor. Eski orta sınıfların daha alt sınıflarla yan yana yaşadıkları yoğun-sıkışık mahalleler bu grubun yeni sınıf kimliği ile örtüşmüyor. Bu nedenle ortaya çıkan sınıfın mekândaki yer seçim kriterleri de değişiyor.⁷⁶

Kentte risk altında bulunan ve kentte tutunma ve kendilerini yeniden üretme bağlamında informal konut piyasasıyla oluşan gelişmeler, özellikle son dönemde “varoş” söyleminin kullanılmasıyla, kentleşme deneyiminin öncelikli yapıları olan, eskinin gecekondu bölgelerinde yeni toplumsal farklılaşmaları ortaya çıkarıyor. Bu

75 Kurtuluş, H., (2003), A.g.m., s. 89.

76 Kurtuluş, H., (2003), A.g.m., s. 89.

eğilimler, aynı zamanda kentsel alanlarda oluşan yapının hangi toplumsal kesimler için hareketlilik, hangileri için dışlanma anlamına geldiğinin de ipuçlarını veriyor. Bu yeni süreç kentsel mekânda, göç etmiş ve kendi içerisinde homojen olmayan büyük gruplar açısından yeni bir duruma tekabül ediyor ve bu durumun iyice anlaşılması gerekiyor. Bu sürecin işlemesi, Türkiye'nin 1980'li yıllardan başlayarak gelirin nispeten eşit dağıldığı bir toplum olmaktan çıkarak zengin ile yoksul arasındaki farkların, "uçurum" nitelemesini hak edecek boyutlara ulaştığı bir ülke haline gelmesinin bir sonucu. Yoksulluğu belirleyen önemli unsurlardan birisi olan göç ve göç sonrasında kentsel mekânda kurulan yeni ilişkiler, gelir dağılımındaki uçurumlarla daha da hızlanıyor ve mekânsal görünürlük anlamında da daha dikkat çekici ve ayırksı formasyonlara bürünüyor. Bu bağlamda özellikle kişilerin ve hane halklarının yaşamlarında karşılaştıkları ve şok edici nitelikteki gelişmeler, kentsel alanlardaki büyük kitleleri etkilemekle kalmayıp, yeni tür mekânsal örgütlenme ve idare biçimleri yaratıyor.

Küreselleşme sürecinin, 1980 sonrasında ulus-devlet üzerinde yarattığı değişim baskısı ve kontrol kurumları, devletin gerek kentlerde gerekse diğer mekânlarda etkin bir eyleyen olma iddiasını yeni formlara aktarabilme gücünün azalmasına neden oldu. Bu, aynı zamanda ulus-devlet açısından ciddi bir meşruiyet krizinin doğması anlamına geliyordu. Çünkü, kırdan kente göçü tetikleyen ve kente gelen göçleri karşılayıp orada tutunmayı sağlayan ağlar günümüzde farklılaşıyor. Kentte tutunmak amacıyla enformel kanallardan oluşturulan aktif güven ağları, pasif güveni sağlayan kurumsal desteklerle birlikte ilerlemediği için yorgun dayanışma mekânizmalarıyla karşılanıyor. Öte yandan kente piyasa aktörleri ve devlet eliyle yapılan neoliberal müdahaleler, bu mekanizmaları ya dışlıyor ya da dağıtarak işlevsizleşmelerine neden oluyor. Bu, günümüze kadar göç ve kentleşme ilişkisini inceleyen araştırmalarda, artık kent içi yer değiştirmelerinin ve kent içerisinde oluşturulan yeni dayanışma ve sınıflaşma ilişkilerinin de incelenmesini gerekli kılıyor. Kentlerde yaşanan yeni yoksulluk süreçleri ve buna karşı artan orta sınıflaşma, kentsel alanlara göç ile oluşan gecekondu alanlarını ve orta sınıf kentleşme dinamiklerini idare eden süreçleri dönüştürüyor. Bu alan-

larda hemşehrlik, kimlik ve cemaat türünden dayanışma ağlarının yeni formları yoksulluk süreçlerini şekillendirirken, küresel tüketim kültürünü üreten orta sınıfların mekânsal anlamda farklılaşması ve yaşam biçimleri dolayısıyla küresel risklere açık gruplar haline gelmesine neden oluyor.

Öte yandan tüketimin orta sınıflar için vazgeçilemez araç ve yaşam biçimi olarak tanımlanması, gündelik yaşam formlarının standardize edilmesi sonucunu da doğuruyor. Dolayısıyla bu yeni standartlar çerçevesinde yeniden tanımlanan orta sınıfların, kendilerini içinde bulundukları yeni bağımlılık ilişkilerinin de ayrıca araştırılması gerekiyor. Ait oldukları kültürel değerlerin vazgeçilemezliğine yaptıkları vurgu, orta sınıfların risk alma davranışlarının dar çerçeveli bir eylem görüntüsü vermesine neden olarak yanıltıcı bir çerçeve sunuyor. Halbuki, günümüzde toplumsal yaşam, egemen aktör olarak değerlendirebileceğimiz ulus-devletin yeni konumunun öncelikli tercihlerinin etkileriyle şekilleniyor. Bu şekillenme, her bir aktörün söz konusu değişime verdiği farklı cevabın yeniden yorumlanmasıyla bir içeriğe kavuşuyor. Bu perspektiften bakıldığında, İstanbul, özellikle dezavantajlı şehirliler için, bütün kuralları ortadan kaldırılmış bir “jungle”a dönüşme eğiliminde. Bu dönüşüm, sağlam bir zemin bulma kaygısı taşıyan risk gruplarının mekâna ve toplumsal yaşama dönük tercihlerini yeniden şekillendiriyor. Bu anlamda korunaklı siteler, steril alışveriş mekânları ve varoşlar, birlikte yaşama deneyimini zenginleştirmekten öte, bu mekânlara erişimi olanların gönüllü olarak paylaştıkları bir kamp görünümü almalarına neden oluyor.

Türkiye’de artan alışveriş merkezi (AVM) sayısı orta sınıfların tüketici kimliğini pekiştiren bir durum. 2011 yılı itibarıyla Türkiye’de AVM sayısı 271’e, İstanbul’da ise 101’e ulaşmış durumda. 2010 yılı itibarıyla AVM’lerin aylık ortalama ziyaretçi sayısı 83.111.357’dir. Bu sayılar orta sınıfların yaşam biçiminin tüketim merkezli bir yönelim taşıdığının ispatı olarak ele alınabilir. Öte yandan, aynı rakamlar “tüketememe riski”nin orta sınıf için hayati bir önem taşıdığının da göstergesidir. Yine de orta sınıfların sadece tüketici kimlikleriyle ele alınması büyük bir sosyolojik hata olacaktır. Çünkü tüketim merkezli bir yaşam biçimi, gündelik ya-

şaman sürdürülebilirliği açısından oldukça büyük bir sorun alanını oluşturur. Orta sınıflar için yaşamın satın alınabilir bir şey olarak içselleştirilmesi, kaynaklara erişim konusunda ortaya çıkabilecek her türlü riskin çeşitli türden istatistiklere indirgenmesi sonucunu doğuracaktır. AVM’ler özelinde görüldüğü üzere, herhangi bir toplumsal ağın satın alınabilecek nesnelerle kimliklendirilmesi orta sınıfların yüz yüze oldukları en büyük açmazlardan birisi olarak görülebilir.

Bu aşamada ele alınması gereken önemli meselelerden biri de, yalnızlaşarak riske açık hale gelen orta sınıf ailelerin, herhangi bir kriz durumunda başvurabilecekleri geleneksel dayanışma biçimlerine geri dönecek güç ve davranış becerilerini de kaybediyor olmaları. Bu nedenle, piyasa koşullarına uygun mesleki yükselme olanaklarına sahip orta sınıflar için yaşam her koşulda korunması gereken kutsal değerlere sahip bir içerikle sunuluyor. Dolayısıyla tüketmek, ayrıksı-korunaklı mekânlarda konut sahibi olmak, çocuklara iyi eğitim vermek gibi birçok değer, orta sınıfın kentsel mekâna ilişkin taleplerinin temel dinamiklerini oluşturuyor.

Bütün bu koşullar altında, Türkiye’de kentsel dönüşüm ile “Risk Toplumu”nun oluşum süreçleri arasındaki ilişkiyi daha açık ifade edebiliriz artık. Bir başka açıdan sorarsak, orta sınıf bu dönüşümden nasıl pay alıyor ve bu dönüşümü nasıl yönlendiriyor? Orta sınıflar genelde dünyanın özelde ise kentin daha güvensiz bir yer olduğuna ilişkin açıkça tamamlamamış oldukları riskleri gün geçtikçe daha somut bir şekilde hissediyorlar. Bu durumda atılabilecek ilk rasyonel adım birikim ilişkilerinin avantajlarını kullanarak mekânsal ayrışmanın dümen suyuna girmek gibi görünüyor. Dolayısıyla orta sınıflar yükselen küreselci dalgaya uygun mekânsal görünürlük aracılığı ile hem kendilerini güvence altına almaya çalışıyor, hem de birikimin ve artan kentsel rantın en talepkar müşterilerine dönüşüyorlar. Bu dönüşüm orta sınıfın şehirle ilişkisini değiştiriyor ve kentten beklentilerini piyasacı bir mantıkla yeniden formüle ediyor.

Bu durum orta sınıfın mahalleden bir yaşam alanı olarak neden vazgeçtiğini de ortaya koyuyor: Mahalle 1980’lere kadar kent mekânına entegre bir yaşam alanıydı. Yani mekân daha bütünseldi. 1980 sonrasında kentsel rantı arttıran gelişmeler, kenti bütün sınıflar için bir “kamp” haline getirdi. “Buradan çıkmam, hiç bir şey-

den de korkmam” şeklinde özetlenebilecek bir kapanma hali, kent mekânının yaygın temsil biçimi haline geldi bu süreçte. 1990’larda ise yeni planlama stratejileri ve piyasa aktörlerinin de girişiyle bu durum mahallenin ötesine geçerek site site, TOKİ TOKİ bir kapanma halini daha çok olumlayarak yaygınlaştırdı.

Günümüzde mekân özellikle gelişen teknolojik araçsallıkla demo bir bilgisayar programı gibi üretilip, can alıcı stratejilerle pazarlanıyor. Mahalle kavramına yapılan en büyük saldırılar da bu mekân üretim ve pazarlama stratejilerinden kaynaklanıyor. Örneğin “mahalle baskısı” kentsel dönüşüm ve orta sınıf ilişkileri açısından anahtar bir kavram olarak ele alınabilir. Ancak “mahalle baskısı” kavramını, mahalle odaklı bir yaşamın giderek egemen bir değer olması anlamında kullanmak yanıltıcı olacaktır. Aksine İstanbul gibi büyük metropolollerde “mahalle baskısı” özellikle taşralaştığı düşünülen değerlerin ve yükselen kent muhafazakârlığının bir yansıması olarak da okunabilir. Bu okumanın tedirgin, endişeli ve kaybedecek bir şeyleri olan aktörleri ise orta sınıflardır. Mahalle bir kavram olarak bugün, eskiden sahip olduğu anlamların tam tersi bir içeriğe bürünerek, ayrışmanın, içe kapanmanın, görmezden gelinerek dışarıda bırakılanın mekânı olarak yeniden tarif ediliyor. Bu tarifin iki ucu var gibi görünüyor: Biri bildiğimiz mahallenin riskli bir ortam olarak damgalanması, diğeri ise gözden uzak bir yerde (örneğin homojen bir sitede) yaşama arzusu. Bir başka deyişle “mahalle baskısı” kavramı, bugünün kentsel suskunluk sarmalı etrafında birleşmiş tanıklıkların mekânsal bir ifadesi olarak “mahalle”den vazgeçişin bir ifadesi olarak görülebilir. Dolayısıyla denilebilir ki, risk koşullarına açık olma hali, farksızlaşma içeren süreçlerin, mekânın içini boşaltmasına yol açarak özellikle orta sınıfları daha tedirgin bir konumda bırakıyor. Orta sınıf, geliştirdiği endişe söylemi, güvenlik talebi gibi etkenler ile toplumsal segregasyonda yeni kategorilerin üretilmesi sürecine zemin hazırlıyor. Bu kategoriler ise kentsel dönüşümün dinamiklerini etkiliyor ve bu anlamda yeni formlar üretmesine imkan sağlıyor.

Bütün bunlar kentsel dönüşümün orta sınıflar için neden bir sevinç kaynağı olduğunu da açıklıyor. Konut rantından yararlanma olasılığı ve arılaştırılmış bir mekâna ait olma düşüncesinin verdiği

haz şenlikli bir dille karşılanıyor. Özellikle orta sınıflar için mekânsal ayrışılma Türkiye’de metropoliten kentlerde sıklıkla gözlenen bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Kurtuluş’un belirttiği gibi,⁷⁷ Türkiye’de orta sınıfların (mekânsal) uzaklaşma ve ayrışma isteği dünyada olduğu gibi güvenlik söylemi ile meşrulaştırılıyor. Türkiye kentsel şiddet ve gerilim açısından karşılaştırıldığı zaman batılı ve doğulu ülkelere belirgin farklılıklar taşıyor. Örneğin, beyaz orta ve üst sınıflar için siyah gettolardan gelen bir kentsel şiddet varsayımı Amerikan kentlerinde güvenlik söylemi için uygun meşruluk zemini oluşturur. Türkiye kentlerinde ise etnik, ırksal ve sınıfsal şiddet ve gerilimin bu ülkelere göre daha düşük olduğu açıkça gözleniyor. Dolayısıyla Türkiye örneğinde, söz konusu süreç daha çok küresel tüketim kültürüyle bütünleşme isteğindeki kentsel seçkinlerin yeni konut ve yeni yaşam alanı talebi ile kentsel alandaki yatırım ve birikim olanaklarını fark eden yatırımcılar arasındaki piyasa diyalogu çerçevesinde gelişiyor.

Risk toplumunun geleceği

Orta sınıfın görece bireysel ve dar çaplı bir aile dayanışması konusundaki yeni görünümüleri, adeta *uzaklara atılmış ve tabii ki umutlanmış bir bumerangın en olmadık zamanda geri gelip kafayı gözü yarması* metaforuyla tanımlanabilecek bir toplumsal formasyonu oluşturuyor. Bu yüzüyle risk hakkında konuşmak, orta sınıflar için her türlü olası toplumsal değişim dinamiğini kaşıyacak bir sürecin de başlangıcını ortaya çıkarıyor. Bu başlangıç, risk toplumu mantığının toplumsal yapılara dağılmasının da ön koşulu olarak da görülebilir. Böyle bir başlangıç, geri dönülemez bir risk türbülansının olanaklarını alabildiğince yaygın hale getirerek, yeni risk kategorileri üretilmesine, dolayısıyla kaygının derinleşmesine neden olacaktır. Riske ilişkin kaygının orta sınıflar için üretilmiş bir gereklilik olarak sunumu, riskin merkezi bir kavram olarak gündelik yaşam alanlarının her alanına sinsice sızmış ve klasik deyiimiyle kaybedecek çok şeyi olan bir sınıfın risklerle, yani kaybedeceği şeylerle acımasızca yüz-

77 Kurtuluş, H. (2005), “İstanbul’da kapalı yerleşmeler: Beykoz konakları örneği”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 168.

leşmesi anlamına gelecektir. Çünkü bireyselleşme her bir bireyi her türlü toplumsal süreçte elindeki kartları açması gereken bir oyuncu haline getirir ve kazanma ve kaybetme olasılıklarını sonsuz sayıda bileşenin acımasızlığına bırakır. Dolayısıyla orta sınıf bireyler kendi biyografilerini başarı odaklı yazmak zorunda kalan öznelere haline dönüşür. Bu dönüşüm yeni kentli tipinin kendi düşünümSELLİĞİNDEN (*reflexive*) başka bir şey değildir aslında.

Beck ve Giddens'ın açtığı teorik yol, devletin konumu ve toplumsal aktörlerin rollerinin birlikte ele alınması gerektiği temeline dayanır. Bu nedenle risk faktörü, refah rejiminin dağıtım süreçlerine ilişkin siyasaLarın temel ilkelerinin gözden geçirilip değiştirilmesini de gerekli kılar.⁷⁸ Bu bağlamda ortaya çıkan toplumsal gerçeklik, gelecek yıllarda sosyal devlet odaklı üretilen refah rejimine ilişkin birikimin nasıl dağıtılacağı değil, üretilmiş olan bireysel refahın nasıl sürdürüleceğine ilişkin çözümlerin yine birey merkezinde düşünülmesini gerektirecektir. Bu nedenle gelecek yılların orta sınıf bireyi ürettiği toplumsal konumu korumakla öncelikli olarak yine kendisi sorumludur. Nasıl ki risk toplumu söylemi (tabii ki birçok başka “post-” söylem gibi) “uzun vade yok” kabulünü toplumsal yaşama içkin kıldıysa, orta sınıf bireyin kent yaşamında da “gelecek” yoktur. Çünkü gündelik toplumsal pratiklerin dışsal koşulları, belirlenmiş rutinler ve dayatmaları yaşam biçimi olarak içselleştirmiş orta sınıf bireyler soluk soluğa bir günlük yaşamı biraz önce tamamlamış ve bir an önce dinlenme anını bekleyen yarışmacılar olarak beklemek zorundadırlar. Bu koşullar altında gelecek en iyi ihtimalle görünmezleşir.

Orta sınıflar bağlamında dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta ise “ontolojik güvenlik” kavramıdır. Giddens'ın *Modernliğin Sonuçları* kitabında uzun uzun tartıştığı bu kavram, insanların kendi kimlikSEL bütünlüklerinin sürekliliğine ve etraflarındaki toplumsal ve nesnel eylem ortamlarının değişmez sabitliğine duydukları güvene işaret eder.⁷⁹ Buna göre, güven kavramında merkezi önemde olan birey ve nesnelerin inanılır ve ‘orada’ olduklarına ilişkin duy-

78 Ball S., (2003), The Risk of Social Reproduction: the middle class and education markets, London Review of Education, vol. 1, No. 3, November, s.164.

79 Giddens, 1992.

gu, ontolojik güvenlik duygusunun temel hareket noktasını oluşturur. Orta sınıflar için her türlü ekonomik ve toplumsal eylemin küresel süreçlere bağlı olarak kontrol edilemez bir çerçevede tanımlanmaya başlaması, sadece ontolojik güvene ilişkin bir saldırı değil aynı zamanda telafi edilemez derin bir savrulmuşluk duygusunun da alabildiğince derinleşmesi anlamına gelir. Oysa, bugün yalnız İstanbul’da değil, tüm küresel şehirlerde kentsel dönüşüm sürecinin hızı, orta sınıfların klasik anlamdaki kentsel mücadele ve müzakere süreçlerinde, piyasa koşullarına bağlı olarak elde ettikleri kazanımların doğrusal ve biriktirilebilir bir şekilde süreceğine ilişkin algıyı da ortadan kaldırır. Oysa ontolojik güvenlik, bu algının sağlamlığı oranında sağlanmış demektir. Öte yandan küresel kentsel dönüşümün, kriz algılama kapasiteleri hayli yüksek orta sınıfların kentsel mekândaki görece korunaklı alanlarının tehdit altında olduğu hissine kapılmalarına neden olması da kaçınılmaz görünüyor. Bu da küresel orta sınıfın, risk ve ontolojik güvenlik bağlamında kentsel spekülasyonun toplumsal zeminini oluşturmaya neden oluyor.

Yeni dönemin ideolojik dağıtıcısı olan küreselleşme, bir ve bütün bir dünya yaratma tikelliğiyle birlikte riskleri de yaygınlaştırarak acımasızlaştırıyor. Bu süreç, uzunca bir zaman uğraşarak yapılan kumdan kalenin büyük bir dalga tarafından yıkılmasına da benziyor.⁸⁰ Kentsel orta sınıflar için de sağlam kaleler bile ne büyüklükte ve ne zaman geleceği belli olmayan modern huzursuzluğun ürettiği risklerle yüzleşme bilgisinin kaygı tohumlarının, bilinçlerinin bir köşesinde çimleneceği günü bekliyor. Peki bu koşullar altında, orta sınıf için “gelecek” nasıl bir zaman dilimine tekabül edecek? Aynı şekilde “yatırım”, “mahalle” ve “ev” kavramlarının da bir dönüşümüne tabi olduğunu söyleyebilir miyiz?

Geleceğin, toplumsal kategoriler içerisinde en çok orta sınıfları kaygılandırıldığını söyleyerek başlayabiliriz bu soruya cevap vermeye. Bir finans reklamında “*gelecek de bir gün gelecek*” şeklinde bir reklam repliği vardı. Bu bağlamda günümüz orta sınıflarının zamansal tasavvuru geçmiş güzel günlere tekabül etmiyor elbette. Daha çok gelecek odaklı bir zihin yapılanması orta sınıfın yeni ku-

80 Yılmaz, C., (2010), *Risk Kapıyı Kırınca*, Libra Yayınları, İstanbul, s. 254.

şaklarına sürekli vaaz ediliyor. Sırf bu nedenden dolayı bile orta sınıflar için gelecek bir kuralsızlıklar kümesine ve -hiç gerçekleşmeyecek bile olsa- gelecek kaygısına işaret ediyor. Orta sınıf pazarı için yeniden üretilen kentsel mekân pratikleri ise bu kaygının yaşam alanı önermeleri olarak karşımıza çıkıyorlar. Sadece ekonominin değil, akademinin dilinde de örneğin alış-veriş merkezi yapısının bir “kamusal alan” olarak değerlendirmesi, bir arada olma halinin bir alışverişe indirgendiğinin en doğrudan göstergelerinden biri olarak görülebilir. Bunu örneğin Negroponte’nin *Being Digital*⁸¹ isimli çalışmasında *Connect or Perish* [Bağlan ya da Öl] diye tanımladığı duruma benzetebiliriz. Bu çalışmada dijitalin ve akışın durdurulamaz yükselişinin neden bir doğa gücü olduğu sorgulanır ve sahip olunan dört erdeme dikkat çekilir: Dijital olan *yerelleştirir, küreselleştirir, uyumlu kılar ve yapmak -harekete geçmek- için her türlü iktidarı sağlar*. Bu tanımlamada özellikle *yapmak için her türlü iktidarı sağlar* vurgusuna dikkat çekmekte yarar var. Orta sınıfların taşıdığı gelecek duygusu genel olarak bu erdem çerçevesinde kendilerini konumlama çabasının gelgitleri arasında dile gelir. Orta sınıflar son on yıldır Türkiye’de piyasa koşullarının *yapmak için her türlü olanağı sağladığını* düşünerek buna uygun davranıyorlar. Bu olanağın yitimi duygusu ise şimdilik gördükleri en büyük risk.

Risk sembolik anlamda antropolojideki “kir” kavramı ile ilişkilendirilebilir. Tersinden ifade edilecek olursa, saflık ve temizlik kutsalı tecrübe etmenin bir yöntemidir. Orta sınıfların yaşam biçimlerinin kutsanması, toplumsal yaşamda onları kirletecek her türlü ortamdan uzak, bir anlamda arınmış olma ihtiyaçlarına tekabül eder. Kısacası gelecek, orta sınıfların şimdiki zamanda tecrübe ettikleri bu arınmışlık hallerine hanel getirecek bir şey olduğu ölçüde huzur kaçıracı bir durum olarak görülmeye başlanır.

Sonuç yerine: Orta sınıfın aklına riski düşürmek!

Günümüz İstanbul’unda ve aslında çoğu kentte bugünkü orta sınıftan düşülecek yerin eski alt sınıf olmadığı ortada. Bir kere bugünün alt sınıfları da son 20 yıldır küresel paylaşım ilişkileriyle fazlasıyla

81 Negroponte, Nicholas, (1997), *Being Digital*, Vintage Books, New York.

yüzleşmiş, politikleşmiş ve hem kültürel hem de mekânsal anlamda daha görünürleşmiş durumdalar. Bu süreç orta sınıfları da eski dayanışma ağlarından koparmış, kent ekonomisi içerisinde en altta olmamayı içselleştirmelerini, bir şekilde yeni iş ağlarında çok daha acımasız hayatta kalma teknikleri geliştirmelerini sağlamış ve onları içinden çıkılmaz ilişkisel düzeneklere mahkum etmiş görünüyor. Öte yandan, sözünü ettiğimiz bu orta sınıfın dinamizmini soğurarak büyüyen 2000’li yılların kentleri “marka kentler” olarak tanımlanıyor. Markalaşma süreçlerinin oluşumu ise, onları daha çok küresel finans ve yatırım mekânları olarak ön plana çıkarıyor ve her birini birer kentsel ütopyaya dönüştürüyor. Bu nedenle orta sınıfların yaşam alanı olarak vazgeçilmezleşen bu kentler, aynı zamanda yerel özelliklerinden uzaklaşarak küresel çalkantıların en çılgın formlarıyla yaşandığı risk mekânlarına dönüşüyor.

İstanbul’un küresel arenada rekabetçi boyutuyla tanımlanmış olması orta sınıfları *birbirinin üzerinden kâr eden güçlü olanın ayakta kaldığı bir kitleye dönüştürüyor*. Bu nedenle orta sınıfların İstanbul’a eklemelenmek ve güvenlik alanları oluşturmak için hayata geçirdikleri yöntemlerin tamamı piyasa koşullarında meşrulaştırılan hayatta kalma tekniklerinden ibaret. Piyasa temelli çözümlerin taşıdığı en büyük risk ise küresel kriz dönemlerinin orta sınıfın ihtiyaç duyduğu stabil koşulları baş aşağı edebilecek olmaları. Bu durumda özellikle küresel bir marka kent olarak konumlandırılan İstanbul gibi riskli bir şehir, orta sınıflar tarafından yatırım ve varoluş alanı olarak bellendiği sürece, bütün bir küresel orta sınıf için bir risk mekânı olmayı sürdürecektir.

Bir yanda bu küresel baskı çoğalarak varlığını sürdürürken, diğer yanda başka hayatların risklerini taşımamak için yalnızlaşan orta sınıf bireyin tutunma stratejileri de eskisi kadar çeşitli değil artık. Dolayısıyla, şehir büyüdükçe orta sınıfın kaygısı da büyüyecek gibi görünüyor. Ne eğitimin, ne dahil olunan networklerin geleceği garanti altına almadığı, geleceğin bizatihi riskin kaynağı olduğu bir durumda şimdiki zamanı belirleyen kentsel ayrışma alanları işler iyi gittiği sürece birer kale, kötü gitmeye başladığında ise belli ki birer cezaevine dönüşme potansiyeli taşır. Şimdilik tanık olduğumuz kentsel dönüşüm projelerinin bir çoğu kategorik olarak bu kapatıl-

mırlık halini belirliyor ve bir yandan pırılıtlı bir yaşam oluşturun-ken, diğeri yandan mekânsal parçalanmayı derinleştiriyor. Çünkü, İstanbul gibi küresel bir şehirde idare ve piyasa işbirliğiyle ortaya konulan kentsel dönüşüm pratikleri, bir yandan orta sınıfları kentin belirleyici aktörleri haline getirmeye çalışırken paradoksal olarak onları kentin içindeki küçük güvenlik adacıklarına hapsediyor.

Kaynaklar:

- Adorno, T., Horkheimer, M., (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Eli Öztarhan, Nihat Ülner, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- Ayerza J., (1994), "Interview by Slavoj Zizek: It Doesn't Have to Be a Jew..." Lusitania 1, no. 4.
- Ball S., (2003), The Risk of Social Reproduction: the middle class and education markets, London Review of Education, vol. 1, No. 3, November, s.163-175.
- Bauman, Z. (2000), *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z., (2001), *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Douglas, M., (1966), *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- Duru, B. (Derleyen), (2002), *20. Yüzyıl Kenti*, Çev. Ayten Alkan-Bülent Duru, İmge Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D., (1988), *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul.
- Holton, R.J., (1999), *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınları, İstanbul.
- Kurtuluş H. (2005), "İstanbul'da kapalı yerleşmeler: Beykoz konakları örneği", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayınları, 2005, s. 161-186, İstanbul.
- Kurtuluş H., (2003), "Mekânda billurlaşan kentsel kimlikler: İstanbul'da yeni sınıfsal kimlikler ve mekânsal ayrışmanın bazı boyutları", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sayı: 23, s. 75-96, İstanbul.
- Negroponte, N. (1997), *Being Digital*, Vintage Books, New York.
- Savage, M.&Warde, A., (1993), *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, Continuum New York.
- Yılmaz, C. (2010), *Risk Kapıyı Kırınca*, Libra Yayınları, İstanbul.
- Zizek S., (1994), "The Spectre of Ideology," in *Mapping Ideology*, ed. Slavoj-Zizek, Verso London & New York.

Mevcut konut siyaseti kentte ne tür ayrışmalara neden oluyor?

Kapalı yerleşmeler, prestij konut alanları, adı ne olursa olsun toplumsal dışlama esasında işleyen her türlü yerleşme biçimi, mahalle olgusunun sağladığı dayanışma, koruma, gözetme imkânlarıyla mukayese edilemeyecek oranda zayıf kalır. Dahası kentsel ayrışma, yol açtığı çatışma potansiyelleri nedeniyle pek çok toplumsal tehlikeyi de beraberinde getirir.

“Düzgün aileler,” “yeni gelenler”e karşı: Korku siyaseti, tahliyeler ve kentsel ayrışma⁸²

Alev Erkilet

Yoksulları bir arada topluca ele geçirmek mümkün değildir. Yeryüzünde çoğunlukta olmanın yanı sıra, hemen her yerededirler ve en küçük bir olayda bile onların adı geçer. Günümüzde zenginlerin başlıca faaliyetinin duvar inşa etmek olması bu yüzdendir – beton duvarlar, elektronik gözlem aygıtları, füzelere karşı mâniaalar, mayın tarlaları, sınır denetimleri ve puslu medya ekranları.

John Berger, *Kıymetini Bil Herşeyin*

I.

Konutlar ve onların oluşturduğu mahalleler, salt fiziksel yahut mimari özellikleri bakımından ele alınabilecek olgular değildir. Marshall’ın da belirttiği gibi, “konutun niteliği, mekânsal dağılımı ve içinde kimin oturduğu (fiziksel, hukuksal ve finansal açılardan) toplumsal yapı ve süreçlerden etkilenirken; onun bu özelliklerinin toplumsal sonuçları da vardır.” Bu açıdan bakıldığında “konut, hem toplumsal bir kurgu hem de toplumsal bir etken olarak nitelenebilir.” Nitekim bugüne değin konutun bu özelliklerinin analizine yönelik pek çok inceleme yapıldı. Bunları beş ana başlık altında ele almak mümkün:

1. Kültürün ve toplumsal bölünmelerin (sınıf, toplumsal cinsiyet vs.) konut tasarımı üstündeki etkisi;

82 Bu yazı daha önce *Hece Dergisi*’nin, Haziran 2009 tarihinde yayınlanan “Şehirlerin Dili” adlı özel sayısında yer aldı.

2. Toplumsal yapı ve süreçlerin yerleşim birimlerindeki toplumsal grupların dağılımına etkisi;
3. Konut birimleri arasındaki mekânsal ilişkilerin ve konutların fiziksel niteliğinin mikro-düzeydeki, tek tek haneler içinde ve arasındaki toplumsal etkileşim kalıplarına etkisi;
4. Farklı biçimde kurulmuş toplumlarda (sosyalist, kapitalist, az gelişmiş), konut tahsisinin nelere göre belirlendiği ve bunun daha geniş toplumsal süreçler açısından önemi (örneğin, gecekondu-ların enformel ekonomilerin, siyasal süreçlerin ve toplumsal hareketlerin gelişimindeki rolü);
5. Konutun, toplumsal bölünme ve dayanışmayı yaratmaktaki ve korumaktaki rolü.”⁸³

Kent sosyolojisinin önemli başlıklarından biri olarak karşımıza çıkan ve tabakalaşma ile kentsel yerleşim biçimleri arasındaki ilişkileri irdelemeyi gerektiren kentsel ayrışma olgusu, tam da bu beş başlığa özellikle de 1, 2 ve 5. başlıklara gönderme yapar. Kentsel ayrışma, ima ettiği teorik tartışmaların yanında, günümüz kentlerinde gözlenen pek çok sürecin okunmasında da önemli bir kılavuz işlevi görür. Kent gerçekliğinde çöküntüleşme; soylulaştırma, kentsel yenileme, kentsel dönüşüm gibi olgularla iç içe geçen ve/ama onlardan ayrılan bir olgudur. Bu kavramlar birbirleriyle yakından ilişkilidir çünkü geleneksel mahalle kültürünün çok-kültürlü, çok sınıflı, dışa açık yapısından; sınıfların farklı konut alanlarına doğru itildikleri yeni bir yapılanmaya geçmek için soylulaştırma, yenileme, temizleme ve dönüşüm programları birer vesile oluşturur. Mahalle ve konutlara yapılan fiziksel müdahaleler belirli grup ve sınıfların yerinden olması/edilmesi sonucunu doğurur ve diğer modern örüntülerin de etkisiyle yeni yapılanmalar daha tek sınıflı, içine kapalı, kapılı (*gated*) topluluklara doğru evrilebilir.

Son dönem kent sosyolojisi literatüründe, “kentsel ayrışma” daha ziyade prestij konut alanları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu literatürde bahçeşehirler, kapalı yerleşimler (*gated communities*),

83 Gordon Marshall, “Sosyolojik Konut İncelemeleri,” *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 687.

siteler olarak da adlandırılan prestij konut alanları, özel güvenli, bahçe duvarları ile dış dünyadan ayrılmış, daha çok yeni orta sınıf mensuplarının yaşadığı alanlar olarak karşımıza çıkar. Sencer Ayata'nın Mesa Koru, Ayfer Bartu'nun Kemer Country, Didem Danış ve Hatice Kurtuluş'un ayrı ayrı gerçekleştirdikleri Bahçeşehir araştırmaları ile yine Hatice Kurtuluş'un Beykoz Konakları araştırmasının sonuçları, Ayşe Öncü'nün orta sınıf siteler ve bahçeşehirler bağlamındaki değerlendirmeleriyle birlikte ele alındığında, prestij konut anlayışının kentsel nüfus açısından birleştirici ve bütünleştirici olmaktan ziyade dışlayıcı bir kent kimliği üzerine kurulduğu ve/veya onu besleyip güçlendirdiği sonucuna varılmaktadır. Örneğin Bartu, "o yaşam tarzına kimlerin hangi şartlarla dâhil edildiğine ve aidiyet hissi kurallarına"⁸⁴ bakarak Kemer Country yerleşmesinin "dışlayıcı bir kent kimliği" üzerine kurulduğunu öne sürer. Bartu'ya göre, tanıtım broşürlerinde geçen, "Kemer Country'i şehirden gelebilecek herhangi bir istila olasılığına karşı korumak için elimizden geleni yapmalıyız" şeklindeki değerlendirmeler, prestij konutların kentsel ayrışma yönünde işleyen yapılar olduklarının temel göstergelerinden sayılabilir. Blakely'nin "sosyal kontak (temas) olmadan sosyal kontrat (sözleşme) olamaz" cümlesine atıfta bulunan Bartu, ayrışım ilkesine dayanan yerleşmelerin, kendi iddialarının aksine çoğulcu ve sivil toplumcu bir kasaba anlayışına yol açamayacaklarının da altını çizmektedir.

Ayşe Öncü de, orta sınıf siteler ile bahçe kentlerin temel vasıflarını şu şekilde sıralar: Fiziksel ve toplumsal anlamda daha temiz bir çevre arayışı; kentin pisliğinden kaçış; steril mekân ve yaşam saplantısı; yaşanan çevrede homojenlik arayışı. Öncü ayrıca, İstanbulluluk mitolojisinin, kültürel ve toplumsal konumları koruyabilmek üzere çeşitli stratejiler geliştirilmesine elverişli bir taban oluşturduğunu vurgular.

Danış'ın Bahçeşehir araştırmasında da, prestij konut alanları ile konumsal stratejiler arasındaki yakın ilişkiyi gösteren çarpıcı örnek-

84 Ayfer Bartu, "Kentsel Ayrışım: İstanbul'daki Yeni Yerleşimler ve Kemer Country Örneği", 21. *Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Firdevs Gümüsoğlu, İstanbul Bağlam Yayınları, 2001, s.148.

lere rastlarız:⁸⁵ “Bahçeşehir’in en azından bu şekliyle korunması gerektiğini düşünüyorum ... Ben A Grubu bir tüketici olarak, (bu grubun) B2’nin altındaki tüketici sınıflara karşı korunması gerektiğini düşünüyorum” diyen Bahçeşehir sakini açısından, “konutu” ve konutun içinde yer aldığı “kapalı yerleşme,” gerek statü göstergesi olma özelliğiyle gerekse kimlerin dışarıda kimlerin içeride olacağına dair ölçütleriyle konumsal stratejinin temel araçlarından biridir.

Danış, Bahçeşehir’in kente uzaklığı, duvarlarla çevrili olması, özel güvenlik birimlerince korunması gibi özellikleriyle, dışa kapalı, lüks yeni uydu yerleşimler açısından bir örnek teşkil ettiği kanaatinde. Bahçeşehir sakinlerini, “arınmış topluluklarda arınmış hayatlar” yaşama arzusuyla ve sitelerine çekilerek kent yaşamından uzaklaşma eğilimiyle vasıflar. Bu eğilimlerin doğal sonucu da, kentsel kamusal alanın çöküşü ve “bu arınmış ailelerin ötekilerden korunabilmesi için alt sınıfları yok sayma ve umursamama”⁸⁶ yönünde geliştirilecek sınıfsal stratejilerdir. Başka bağlamlarda soylulaştırmanın ana taşıyıcısı olarak nitelenen yeni orta sınıf, prestij konut alanlarının da temel kullanıcısı olarak karşımıza çıkar. Hizmet sektöründe çalışan, yüksek eğitilmiş bu sınıflar batıdaki emsalleriyle benzer işlerde çalışan, benzer standartta ücret alan ve benzer tüketim kalıplarını paylaşan bir kategoridir.⁸⁷ Bu sınıflar yakın zamanlara kadar kent dışındaki banliyölerde, Bahçeşehir yahut Mesa örneğinde olduğu gibi uydu kentlerde yaşıyorlardı. Son yıllarda tarihi kent merkezlerinin yeniden önem kazanmaya başlamasıyla, prestij konutların bu merkezlerde de belirmeye başladığı görülüyor. Hatta, prestij konut alanları tanımlamasının, tarihi kent merkezlerindeki uydu-kent standartlarına işaret etmek üzere kullanılmaya başlanmış olduğu bile söylenebilir.

85 Didem Danış. “İstanbul’da Uydu Yerleşmelerin Yaygınlaşması: Bahçeşehir Örneği”, *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Firdevs Gümüsoğlu, İstanbul Bağlam Yayınları, 2001, s.160.

86 Danış, a.g.m., s. 155.

87 Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, *Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için hazırlanan Proje Raporu, Ankara: Ajans-Türk AŞ, 2003, s.7.

Sencer Ayata'nın Mesa araştırmasında zikrettiği sosyal ölçütler, kent merkezlerinde yapılmakta olan ve yapılması planlanan prestij konut alanları için de geçerli gibi görünüyor: "Maddi durumu iyi olan orta sınıf ailelerin, artan bir hızla, kendilerini daha alt sınıflara mensup olan insanlardan iyice ayırabilecekleri, onlarla ilişki kurmaktan kaçınabilecekleri, istedikleri kişilerle görüşüp istemediklerini yaşamlarından kolayca çıkarabilecekleri konut alanlarına taşınması" ve böylece kentin, "sınıflar ve kültürler arasında tahayyül edilen farkların sosyal ve mekânsal sınırlar olarak yerleştiği birçok yerel muhite bölünmesi," kirlilikten ve suçtan arınmış bir ortam isteği, kentin parçalanması, farklı toplumsal kesimler arasındaki gerilimlerin, şüphe duygularının ve ayrımcılığın ve saldırıya uğrama korkusunun giderek artması."⁸⁸ Yukarıdaki ölçütlerin de açıkça gösterdiği üzere site, kapalı yerleşim yahut prestij konut alanı "tek sosyal sınıflı" bir yerleşim alanıdır. Daha düşük gelirli yerleşimlerin yanı sıra, işyerleri ve sanayi, bu bölgenin kesinlikle dışında bırakılır. Üniversite yerleşkeleri, birkaç devlet binası ve alışveriş merkezleri bunun bazı istisnaları olarak düşünülebilir."⁸⁹ Bahçeşehirlilerin, Bahçeşehir'i B2'nin altındaki tüketici sınıflara karşı koruma isteği gibi Mesa'nın sakinleri de "bütün o insanlara buranın bana ait olduğunu ve kendi ait oldukları yere dönmeleri gerektiğini söylemek istiyorum"⁹⁰ cümlesinde ifadesini bulan dışlayıcı bir kentsel mekân tanımlamasına yaslanırlar. Ayata'ya göre, "orta sınıfın uydu kente çekilmesi, dış dünyadan, "öteki"nden ve hatta kendi geçmişinden kesin ve tavizsiz bir kopuş olarak algılanabileceği gibi, örnek teşkil edecek alternatif bir zihniyet, toplumsal örgütlenme ve yaşam biçimi yaratarak toplumun daha geniş kesimleriyle farklılıkların vurgulanması olarak da görülebilir."⁹¹ Mike Davis bu toplumsal ve psikolojik etmenlerin yarattığı kapalı yerleşmeleri "korku mimarisi" ifadesiyle tanımlar. Ona göre güvenlik ve toplumsal yalıtılmış-

88 Sencer Ayata. "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat* adlı kitabın içinde, Deniz Kandiyoti & Ayşe Saktanber (der.), Çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 37.

89 A.g.m., s. 42.

90 A.g.m., s. 49.

91 A.g.m., s. 55.

lık arayışı takıntılı ve evrensel bir arayıştır ve Afrika'dan, Asya'ya kadar birçok Üçüncü Dünya ülkesinde Amerika'dakilere benzer, kale gibi tahkim edilmiş, dışarıya kapalı yerleşmeler yaratılmasının sadece sınıfsal değil aynı zamanda bu takıntılı korkuyu gidermeye dönük temelleri de bulunmaktadır. Çünkü "bu bölgenin zengin sakinlerinin en büyük ortak endişesi hayatlarına, kendilerinden birine ve mülklerine bir zarar geleceği endişesidir."⁹²

Düzensizlikten, kirlenmeden ve suçtan arınmış kentsel mekânlar yaratma çabası genelde kent planlamasında, soylulaştırma uygulamalarında ve uydu/bahçe kent mantığında tekrar edilen kabul ve beklentilerin başında yer alıyor. Öte yandan kent sosyologları, bu arıtım beklentilerinin ve onların sonucu olan ayrıştırmacı ve dışlamacı politikaların sonuçlarına dikkat çekiyorlar. Hatice Kurtuluş, yeni mekânsal farklılaşmaların yarattığı ayrışma talebinin İstanbul'un kentleşme dinamiğine yeni bir boyut getirdiğini vurgularken, "yeni alt-kentlerin kentin göreceli olarak birbiriyle temas halindeki toplumsal sınıflarının temasını ortadan kaldıracak biçimde tasarlanmakta ve gerçekleştirilmekte"⁹³ olduğuna dikkat çekiyor. Heterojenliği tehlike olarak algılayan, homojenliğin yol açtığı eksik çeşitliliği olumlayan bu perspektifin doğuracağı toplumsal sonuçların daha derinlemesine irdelenmesi gerektiği de Kurtuluş'un önemli tespitlerinden biri.

Aynı tehlikelere soylulaştırma bağlamında işaret eden bir başka makalede de Şen, İstanbul gibi şehirlerde soylulaştırmanın daha çok gerilemiş kentlerin kurtarılması ve eski tarihsel ve kültürel mirasın korunması bağlamında destek gördüğünü belirttikten sonra, bu yaklaşımın belli sınıfların konuta ve yaşama dair sorunlarını görmezden geldiğini vurguluyor. Oysa "özellikle yerinden etme meselesi üzerinden baktığımızda, soylulaştırmanın gerilemiş bir semtin veya mahallenin iyileştirmesinden öte bir süreç olduğunu görmek mümkündür. Gerilemiş eski kent içi alanlarının yoksul ve marjinal grup-

92 Mike Davis, *Gecekondu Gezegeni*, Çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s.145.

93 Hatice Kurtuluş, "Bir Ütopya Olarak Bahçeşehir," *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2005, s.120.

lardan ‘kurtarılması’ biçiminde destek gören soylulaştırma, var olan sorunlara yönelik bir politika önerisinden yoksun oluşu ile aslında marjinalleştirmeyi artıran bir etkiye sahiptir.”⁹⁴

Aynı bağlamdaki bir başka tespite, yine Hatice Kurtuluş’un Beykoz Konakları çalışmasının nihai değerlendirmesinde de rastlıyoruz. Kurtuluş, kentsel şiddetten kaçma gerekçesiyle çekilinen “kapalı cennetlerin” yarattığı yeni toplumsal dışlamanın kentsel şiddeti artırıcı etkisine karşı, yeni güvenlik yolları ve teknolojilerinin arandığını, bunun da Konakların aylık güvenlik harcamalarını 50 milyon üzerine çıkardığını belirtiyor. Bu bir kısır döngü. İster modern manada kamusal alanın parçalanması olarak okunsun, isterse geleneksel Türk Osmanlı mahallesinin temel değer dünyasının yok oluşu olarak algılsın fark etmez... Her iki halde açık olan husus, mevcut eğilimin ciddi bir sosyo-ekonomik ve kültürel ayrışma anlamına geldiği ve bu ayrışmanın, mekânsal içe kapanma olarak da tezahür ettiği. Bunun olası toplumsal sonuçlarının, sınıflar ve kesimler arası ayrışmayı izleyen bir çatışma olabileceği endişesi kent sosyologlarının ortaklaştığı önemli hususların başında geliyor.

II.

Ancak orta ve üst sınıfların kapalı yerleşmelere çekilmesi kentsel ayrışmanın göstergelerinden sadece biri. Bu eğilim kapalı topluluklara çekilen kişilerin kendi arzu ve iradeleri ile gerçekleşiyor ve toplumsal statü göstergelerinin belirginleştirilmesini sağlıyor. Kısacası sonuçları tartışmalı bile olsa sürecin kendisi, bu kapalı yerleşmelere çekilen bireylerin ve ailelerin rızası hilafına gerçekleşiyor.

Kentsel ayrışmanın bir diğer göstergesi olan, yoksulların ya da çeşitli etnik grupların kent dışındaki toplu konut alanlarına gönderilmesi eğilimi ise, gidenlerin kendi irade ve arzularına dayanmıyor oluşu ile öncekinden belirgin biçimde farklılaşıyor.⁹⁵ Bu açıdan bakıldığında, “korku siyasetinin” ve onunla mutlaka bir biçimde

94 Besime Şen, “Soylulaştırma: Kentsel Mekânda Yeni Bir Ayrışma Biçimi”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2005, s. 156.

95 Candan & Kolluoğlu, “Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in İstanbul,” *New Perspectives on Turkey*, No: 39 (2008), s. 5, 41.

ilişkilendirilen “çöküntüleşme” kavramının kentsel dönüşüm ve müdahalelerin en önemli araç ve meşrulaştırıcılarından biri olduğu söylenebilir.

Buradaki akıl yürütme kentsel çöküntü alanlarının kente yeniden kazandırılması için kent merkezlerinin canlandırılması, yenilenmesi, temizlenmesi, soylulaştırılması, dönüştürülmesi gerektiği biçiminde işliyor. Kentsel yenilemenin amaçları, Keleş tarafından “yoksulluk yuvalarının temizlenmesi, kent özeklerinin, anakentlerin öteki kesimleri ve yöre-kentler ile aralarındaki ekonomik canlılık ayrımlarını gidermek üzere bu kesimlerin yenilenmesi ve kent özeklerindeki yerel yönetimlerin akçal olanaklarının artırılması” olmak üzere üç başlık altında toplanıyor.⁹⁶ Bu başlıklardan ilki, yani “yoksulluk yuvalarının temizlenmesi”, kent merkezlerinde yaşayan yoksul ve “farklı” kesimlerin tahliyesi anlamına geliyor ya da bunu gerektiriyor. Bu işlemler de suçun azaltılması, asayişin temini, mahallelerin güvenli hale getirilmesi zorunluluğu ile gerekçelendiriliyor.

Burada korku, üst sınıfların mallarını, canlarını ve dünyalarını koruma arzu ve çabasının dışına taşarak, sızarak kendileri de yoksul olan kişilerin diğer yoksullardan korkması biçimini alıyor. “Farklı etnik kökenden geldikleri,” “onlardan farklı kültürel özelliklere sahip [aslında “kültürsüz”] oldukları,” “yaşam tarzları uymadığı” için kendilerinden uzak durulan ötekiler, Davis’in tabiriyle giderek kriminalleştiriliyor. Bu noktada artık Kemer Country’nin şehirden gelebilecek saldırılardan korunması refleksi yerini “mahallenin,” “sokağın” kendileri de orada yaşayan “ötekilerden” korunması refleksine bırakıyor, ki bu bizzat mahallenin doğasına aykırıdır. Bu nedenle kentin özgün yapısına birinciden daha fazla zarar verme eğilimindedir. Korku, kentin mahallelerini birer prestij konut alanına dönüştürerek, kapalı yerleşmeleri kentin kalbinde yani açıklığın, karşılıklı etkileşimin, dayanışmanın, çok-sınıflılığın ve aslında çok-etnililiğin beşiği olan yerde yeniden üretmenin meşrulaştırıcısı olarak iş görür.

Tarihsel dokunun korunması amacıyla yapılan yasal düzenlemelerin ve yasakların da etkisiyle zamanla bakımsız kalan ve fiziksel

96 A.g.e., Özden 2008, s. 160

olarak yaşanan binalara, içinde yaşayanların daha lüks semtlere göçmeleri sonucu kente yeni gelen tutamaksız kesimler yerleşiyor. Düşük kiralarla kalabalık nüfusları barındıran ya da giderek iş alanı haline gelen kent merkezlerinin çöküntüleştiği iddiası, buranın yenilenmesi yönündeki kararları da besliyor. Bu süreçte söz konusu mahallelerde bireysel girişimlerle gerçekleşmiş olan soylulaştırmalar, genelde doğal (kendiliğinden) ve tabandan olduğu için her durumda sistematik bir kentsel ayrılmaya neden olmayabilir. Soylulaştırma, Kuzguncuk ya da Asmalımescit⁹⁷ örneklerinde olduğu gibi farklı bireysel amaçlarla hareket eden kişiler (entelektüeller, sanatçılar, girişimciler vs.) eliyle gerçekleştirildiği, korku ve güvenlik gerekçesine dayanmadığı, kamu tarafından yönlendirilmediği ve toplu müdahaleler şeklini almadığı takdirde yaşam alanlarının ırksal/etnik/sınıfsal temelde bütünsel bir ayrışmasına yol açmayabiliyor.

Bu açıdan bakıldığında, kamusal kentsel iyileştirme ve dönüşüm projeleri ile kendiliğinden yaşanan soylulaştırma süreçleri arasında bir fark gözetmek gerekir. Bunlardan ikincisi kültürel/entelektüel ve finansal bir ivme yaratarak sınıfsal bir kentsel ayrılmaya neden olurken; ikincisi sonuçları itibariyle daha politik okunması gereken bir kentsel ayrış(tır)maya işaret ediyor. Çünkü ikincisinde bir kendiliğindenlik; birincisinde ise arındırmacı bir politik yaklaşım yani güdümlülük söz konusu. Bu türden ayrıştırmanın diğerinden en önemli farkı ise, güvenlik gerekçesiyle sıradan kent insanının zihninde de meşruiyet kazanma eğiliminde olması. Güvenlileştirme, risk taşıyan toplumsal gruplardan arındırma ve beraberinde gelen tek sınıflılık -kalınan mahalle için de, gidilen yerleşim alanı için de aynı şekilde söz konusudur- “mahalle” olgusunun çok sınıflı yapısını yok ederken aslında İslam dünyasında izlerine pek rastlanmayan bir olgu olan gettolaşmayı da besliyor.

İstanbul için Sulukule bu tür ayrıştırmacı yönelimlerin gelişimine ve meşrulaştırılmasına dair iyi bir örnek oluşturuyor. Geçmişte ve bugün Sulukule'nin suça açık bir yerleşim alanı olduğu düşüncesi, sadece ev sahiplerinin kalmasına izin veren, diğerlerini

97 David Behar & Tolga İslam (der.) *İstanbul'da "Soylulaştırma": Eski Kentin Yeni Sahipleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Taşoluk'a gönderen bir kentsel tasarımı meşrulaştırırken, zamanla bu örnek sadece Romanlar için değil, başka etnik gruplar için de kullanılabilir bir söylemi üretmiş oldu. Bu açılardan bakıldığında, Danış, Bartu, Ayata ve Alver⁹⁸ gibi sosyal bilimcilerin işaret ettiği kapalı toplulukların kent-karşıtı söylemi ile mekânsal ayrış(tır)macı bakış açısının kent içindeki çeşitli gruplara karşıt olan söyleminin (ikisi birbiriyle ilintili ve birbirini besleyen olgular olmakla birlikte) ayrıştırılması gerekiyor. Birincisinde "kentte suç, güvenliksizlik var biz ise kapılı/kapalı sitelerde güvenlikteyiz" düşüncesi hâkimken, ikincisinde kenti temizleyip, güvenliksizliğin sorumlusu olarak gösterilen kesimlerin kent dışındaki alanlara gönderilmesi düşüncesi ön plana çıkıyor.

Bu açıdan bakıldığında, kapalı yerleşimler kentsel ayrışma ile ilişkilendirilen ikincisi yani belirli etnik yahut politik -ya da hem etnik hem politik- grupları ya da kent yoksullarını kent dışındaki yeni konut alanlarına gönderme eğilimi daha çok Amerikan örneğinde karşımıza çıkan kentsel dışlamaya (*exclusion*) ya da konut alansal bir tecrit (*urban/residential segregation*) olgusuna tekabül ediyor. Davis'in de Üçüncü Dünya'nın çeşitli yerlerindeki örneklerine işaret ettiği⁹⁹ bu uygulamaların temelinde de korku siyaseti buluyor. Tahliyeler, "tahliye edilenlerin" kalanlar üzerinde yarattığı korku ve tehditle temellendiriliyor ve daha da önemlisi bu süreç, yoksulların birbirlerine karşı da korku duymalarına sebep oluyor. Kapalı yerleşmelere çekilmiş, üst sınıf kentsoyluların kalabalık ve farklılaşmış kent ortamlarından korkmalarından çok daha ironik ve paradoksal bir nitelik arzeden bu korku alabildiğine gerçek ve yerleşikleşme eğiliminde. Süleymaniye ve Küçükpazar'da gerçekleştirdiğimiz derinlemesine mülakatlarda¹⁰⁰ yoksul mahallelerin yoksul bireylerinin öteki yoksulları (Kürt, çok yoksul, bekâr odasında kalan vs.) nasıl ötekileştirdiklerine ve onlara dair korku siyasetlerinin üretilmesine

98 Köksal Alver, *Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*, Ankara: Hece Yayınları, 2007, s. 119–123.

99 Davis, a.g.e., s.136-143.

100 Küçükpazar ve Süleymaniye'deki saha araştırmalarımız sırasında, görüşmecilerin tespiti ve mülakatların gerçekleştirilmesinde Ramazan Yıldız'ın büyük katkısı oldu, kendisine teşekkür ediyorum.

ve yayılmasına nasıl katkıda bulunduklarına dair çarpıcı ipuçlarına ulaştık. Küçükpazar'da "asayiş sorunu" ve "korku siyaseti" ile ilişkilenen iki kategori göze çarpıyor: Bekârlar, yani bekâr odalarında kalanlar ve Güneydoğu göçmenleri. "Düzgün aile," "kendini buralı hisseden aile," "o zaman Doğu'dan göç falan da yoktu" gibi ifadelerde karşımıza çıkan bakış açıları, bu iki kategorinin ne türden bir ötekileştirme düzeneği içerdiğini de ortaya koyuyor.

Örneğin Süleymaniye'de ikamet eden, İstanbul'da doğup büyümüş iki kadınla yapılan çoklu mülakatta "ötekiler" hakkında şu değerlendirmeler öne çıkıyor:

Süleymaniye'deki Demirtaş ve Hoca Gıyasettin mahalleleri ile ilgili olarak: "...Bağdat Caddesi ile Fikirtepe olayı. Aynı yerdeyiz ama bizimki tamamen denize nazır bir yer. Orası hiç bozulmayan sokak, terk edilmeyen sokak. Güzel ailelerin oturduğu bir sokak, bütün aileler güzel, ben kimsenin ailesine bir şey demiyorum da... Orası bir doktorundu. O da haftada bir hastalara ücretsiz bakarmış, babası öyle vasiyet etmiş, çok zorluklarla okumuş bir kimse imiş kendisi. Yani orada çok güzel insanlar oturmuşlar... Hayırlısı ile istiyoruz yine böyle temizlensin... Bayağı bir çekiyoruz yani. Bu yardımların kesilmesi lazım. Kırk metrekairelik daire. Bir katını kendisi tutuyor, diğer kata ailesinden birilerini getiriyor. Burada hırsız var hırsız var. Buraya gelenlerin çoğunun çocuğu hırsızlık yapıyor. Git sor benim çocuğum hırsızlık yapmıyor diyor, ama yapıyor bunu bu. Mesela bir turist geçemiyor... Bize misafir gelenler araçlarını park ettiği zaman ben ya komşuya tembih ediyorum ya da birimiz başında bekliyoruz. Çünkü anında camları kırılıyor, içinden teypler çalınıyor... Özellikle akşam saat altıdan sonra [kıyı bandına] gide-meyiz ki, korkarız yani. Korkuyoruz."

Suç işlediklerini iddia ettikleri çocukların eğitimi ya da rehabilitasyonu ile ilgili bir çalışma olup olmadığı sorusuna: "...Kim kabul eder ki, kabul edilmiyor."

Mahalleye konulacak spor aletleri, parklar vs. donatılarla ilgili olarak: "...Burada kalmaz ki, söker atarlar... Anne doğuruyor, bırakıyor sokağa, ne yapıyor ne ediyor demiyor... Kaçak elektrik kullanıyorlar. Hepsinin üzerinde mülk var ama hepsinin yeşil kartı var. Yoksul değil onlar... Çalışmıyorlar, çalıp çırpıyorlar... Mesela gece

ne oluyor, gözünü kestirdiği sokak lambasını kırıyor... Ahşap evleri yaktılar hep, yapar, yapar... Korkmuyor bunlar...”

Küçükpazar için ve bekâr odalarına gönderme yaparak: “...Şuradan geçerken diyorum ki, Allah’ım acaba burada bir kadın görebilecek miyiz? Aileye hasretiz, derli toplu aileye hasretiz. Cesaret edemezsiniz, akşam yediden sekizden sonra şuradan geçmeye cesaret edemezsiniz... Bekâr odaları buraları mahvetti. Hanlarda fuhuş olduğunu söyledi bir amca bana.”

Küçükpazar’ın karşısında yeralan İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde yapılan bir görüşmede de benzer korku ve kaygılara eşlik eden yine benzer tecrit eğilimleri ortaya çıktı.

Bir öğrenci Küçükpazar’la ilgili şu değerlendirmeleri yapıyor örneğin: “...Küçükpazar’da yapılan istimlâk faaliyetinin biraz daha Süleymaniye’nin içlerine kadar devam ettirilmesi gerek. Küçükpazar’dan Süleymaniye’ye çıkmak mümkün değil. Orada bir asayiş sorunu da var. Sulukule’deki Roman vatandaşlar başka bir yere naklediliyor. Aslında Küçükpazar semtinde de böyle bir şey yapılmalıydı. Hatta buranın daha fazla önceliği olduğunu düşünüyorum. Burada Avrupa’nın en iyi camisi seçilen Rüstem Paşa Camii var. Burada 500 yıllık Ahi Çelebi Camii var. Diğerlerini saymıyorum. Bu kısmın Haliç’e kadar temiz bir park alanı olması gerektiğini söylüyorum.”

Bu tehdit algısına rağmen mahallede yapılan görüşmelerde, çalışmadıkları, çalıp çırpıtları söylenen ailelerin seyyar işlere ilave olarak hanlardan gelen kemer, plastik bebek ya da araba gibi oyuncakların montajının yapılması vb. işlerde çalıştıkları, bu işlerin çevredeki hanlarda faaliyet gösteren firmalar tarafından evlere dağıtıldığı ve hem kadınların hem de işsiz erkeklerin bu işleri yaptıkları anlaşıldı (01.03.2009 tarihinde Küçükpazar’da yapılan çoklu mülakat). Nitekim, alanda yapılan diğer görüşmelerde bu tehdit algısının toplumsal bir gerçeğe tekabül etmediğini, “abartıldığını,” “genellendiğini” hatta birileri tarafından “kasten yayıldığını” öne sürenler de oldu.

Örneğin Hoca Gıyasettin Mahallesi’nin muhtarı kendi mahallesinde diğer mahallelerdekinden fazla bir asayiş sorunu olmadığına ısrarlı. Muhtar, Küçükpazar’ın İstanbul’un en güvenli yerlerinden biri olduğunu, bazı söylentilerin kasıtlı olarak yayıldığını, bu kadar bekâr olmasına rağmen hiçbir sıkıntı yaşanmadığını, geçen sene Niğdeli bir

aile dışarıda kaldığında Diyarbakırlı bir ailenin onları evinde barındırdığını söylüyor. “Burası asayiş bakımından bir cennettir,” diyor. “Dış bakışla” gelenlerin çoğunun benzer sorular sorduğunu, oysa durumun kesinlikle böyle olmadığını belirtiyor: “Birileri bunları bile bile çıkarıyor. ...Bekârların kimseye zararı yoktur.” Mahallelinin parka ve parktaki donatılara zarar vereceğini iddia edenler olduğunu aktarıncı gülüyor ve “çocuklar burada gözü gibi korur parkı” diyor: “Hele bir yapın bakılsın, çalındığı zaman Allah büyüktür yani. Hele bir yapılsın.”

Yöredeki bir diğer muhtar ise Küçükpazar hakkındaki bu gıyabi korkulardan söz ederken “ilçe sağlık grup başkanlığı ile bu semte sağlık ocağı için çok mücadele ettim” diyor: “Burada birkaç yeri... Bizzat... Bey’e gezdirdim. Fakat kendisi doktorları buraya getirme konusunda zorluk yaşadığını ifade etti. Olumsuz yansıması nedense... Genelleme yapmak doğru değil ama örneğin dokuz kardeşin 7-8’i sorunlu olan aileler var. Eski komşuluk ilişkileri artık yok denecek kadar az. Burada aile azaldı... Semti yenilemek, hepsini yıkıp yeniden yapmak, oradaki insanları göndermek belki en kolay yol ama esas bu kentin geçmişini bilen insanları orada tutup, muhafaza edip koruyup kollayıp orayı geliştirmek daha mantıklı diye düşünüyorum ben. ...Daha bir defa birisi önüme çıkıp da gasptı, şuydu, buydu öyle bir şeyle karşılaşmadım... Öyle şeyler biraz da genelleme gibi. Normal münferit olaylar zaten her semtte var. Bunu korku haline dönüştürmemek lazım... [Bekâr odaları ile ilgili olarak] Bunların hepsinin bir amacı var. Tek amaçları, bu zor şartları neden kabul ediyorlar, tek amaçları ailelerini geçindirmek. Hırsız uğursuz mu bunlar şimdi? Bu semtin bir gerçeği ise bekâr odası, bu insanları potansiyel suçlu ya da yanlış yaşayan kişiler olarak görmek yerine... Bu semtte bir gayesi olanlar var bir de gayesizler var. Gayesizler kim? Mesela şurada bir kahve var, bütün gün oturup Kurtlar Vadisi’ni seyredeler. ... Bir de ailelerinin geçimine katkıda bulunmak için mücadele edenler var, gayesi olanlar var.”

Mülakatlar toplumsal gerçeklikte ancak kısmi bir temeli bulunabilecek olan “asayiş sorununun” köklerinin burjuva yaşam tarzından çok uzak, orta ve alt gelir grubundan kişilere kadar uzandığını göstermesi bakımından anlamlı. Burada işaret etmek istediğim husus, korku siyasetinin, yoksulların ya da Romanların ya da Kürtlerin

tahliyesinin kendileriyle benzer toplumsal tabanları paylaşan kişiler nazarında da meşrulaşmasını sağlayacak bir biçimde işlemekte olduğu. İçine kültürel farklar ya da etnik önyargılar eklenerek işletilen bu siyaset, son tahlilde yoksulların ortak tepkilerini parçalamakta; kent merkezlerinin prestij alanlara dönüşmesi halinde kendileri de yerinden edilecek olanları, başkalarının tahliyesine karşı kayıtsız, hatta bazen fazlasıyla istekli kılıyor. Bütün bu değerlendirmeler ister istemez bir gettolaşma sürecini çağırıştırıyor. Farklı etnik kökenden gelen ailelerin birbirlerine gidip gelmedikleri, aralarında ilişki olmadığı ifade ediliyor. Dolayısıyla yaşanan bu sürecin, “Kültürel mirasın korunması,” “temiz bir alan yaratılması,” “asayiş sorunlarının giderilmesi” vb. gerekçelerle istenen ve önerilen bir ayrıştırma ve tecrit olduğu bütün açıklığıyla ortaya çıkıyor. Bu korku siyasetinin, böylece devam ettiği takdirde ne tür alansal bölünmelere ve toplumsal yaşantılara yol açacağına bakmak ve bunların literatürde nasıl kavramsallaştırıldığına değinmek anlamlı olabilir.

III.

James Baldwin *Bundan Sonrası Ateş*’te Harlem’deki getto gerçeğini anlatırken, “dünyada geçirdiğin şu kısacık zamanda nereye gidebileceğin ve ne yapabileceğin (bunu nasıl yapabileceğin), nerede yaşayabileceğin ve kiminle evlenebileceğin söylendi sana” der.¹⁰¹ Baldwin’ın metni, “Siz nigger’lar neden ait olduğunuz mahallede kalmıyorsunuz ki?”¹⁰² sorusunda somutlaşan gettolaş(tır)manın yarattığı çatışma potansiyellerinin analizine hasredilmiştir. Zencilere dönük gettolaştırmayı “American apartheid” olarak adlandıran Massey de, *Encyclopedia of Sociology*’nin “Tecrit Göstergeleri” maddesinde tecrit olgusunu 5 temel öge üzerinden okur.¹⁰³

Bu göstergelerden birincisi olan “eş düzeyli dağılım,” toplumsal grupların bir kentsel alanın birimleri arasındaki dağılımına işaret

101 James Baldwin, *Bundan Sonrası Ateş*, Çev. Kıvanç Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 15.

102 Baldwin, a.g.e., s. 25.

103 Douglas S. Massey, “Segregation Indices” Maddesi, *Encyclopedia of Sociology*, der. Edgar F. Borgatta & Rhonda J.V. Montgomery, 2. ed. New York: Macmillan Reference, 2000, s. 2500–2503.

eder. Bir azınlık grubu, mahalleler boyunca eşitsiz bir şekilde dağılmış/yayılmış ise tecrit edilmiş sayılır. Diğer bir gösterge, “karşılıklı olarak birbirinin etkisine açık olma”dır ve “bir kentin mahallelerindeki gruplar arasındaki potansiyel temas derecesi”ne atıfta bulunur. Ayfer Bartu’nun zikrettiği “sosyal kontak yoksa sosyal sözleşme (kontrat) de yoktur” ifadesi, bu göstergenin okunması açısından yararlı bir açılım sağlar. Somut düzlemde bu temas ya da temassızlık neye işaret eder diye sorulduğunda ise, yukarıdaki alıntılara ya da İlyasoğlu ve Soytemel’in “Bir Haliç Semtinde Yerel Değişim, Toplumsal Dönüşüm ve Topluluk Yaşantıları” başlıklı makalelerinde zikrettikleri bir mülakata gönderme yapabiliriz: “Ama yeni gelen, kiracı olan kimselerle görüşmüyoruz burada yani. Kafa yapımız uygun değil. İşte kültür farkı var.”¹⁰⁴

Bir diğer tecrit göstergesi, azınlık grup mensuplarının yaşadıkları alanların mekânda bir diğeri ile bitişiklik derecesine gönderme yapan kümelenmedir. Kümelenme oranının düşüklüğü, azınlık alanlarının kentsel çevre içinde geniş bir dağılım gösterdiği anlamına gelir. Dördüncü tecrit göstergesi olan merkezileşme ise bir grubun bir kentsel alanın merkezine yakın yerleştirilmiş/konuşlandırılmış olma derecesini ifade eder. Merkezi iş alanlarına yakın veya uzak olmayı da bu gösterge bağlamında değerlendirilebiliriz. Savaş sonrası dönemde Amerika’da Afro-Amerikalıların eski kent merkezlerine sıkıştırılıp, beyazların banliyölere yönelmesi söz konusuydu. Bugünse kent merkezleri alt sınıflardan arındırılmaya çalışılıyor.

Tecrit göstergelerinin sonuncusu olan yoğunlaşma, “bir azınlık grubun kentsel çevre içinde işgal ettiği (tuttuğu) fiziksel mekân miktarı”na işaret eder. Tecrit, azınlık gruplarını küçük bir mahalleler dizisine sınırlar ve bu mahalleler de bir arada ele alındıklarında kentsel çevre içindeki pek küçük bir paya karşılık gelirler. Massey’e göre, eğer bir toplumsal grup bu beş boyutta aynı anda ayırma/tecride tabi tutuluyorsa, bu durum *hipersegregation*, yani aşırı ayrıştırma/tecrit olarak adlandırılır.

104 Aynur İlyasoğlu & Ebru Soytemel, “Bir Haliç Semtinde Yerel Değişim, Toplumsal Dönüşüm ve Topluluk Yaşantıları”, *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Aynur İlyasoğlu & Gülay Kayacan, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2006, s. 105.

Benzeri bir sürece Buğra ve Keyder de yoksulluk ve dışlanma analizleri bağlamında değinirler. Yazarlara göre, yeni kentsel yoksulluk salt aritmetik bir mesele değil, toplumla ilgili boyutları da içeren “dışla(n)ma,” “sınıflar altı olma” (*underclass*), marjinallik gibi durum ve kavramlarla birlikte ele alınması gereken bir olgudur. Sözelimi sınıf altı olma durumu, “daha önceleri sistemin içinde örneğin işçi olarak var olan insanların sistemin dönüşmesinden ötürü artık aynı olanaklara sahip olmamaları, sosyal özellikleri dolayısıyla (öncelikle ırk) artık bir toplumsal sınıf olarak değil, sınıflar altı bir tabaka olarak kendi yaşam çevrelerinde (gettolarında) yaşamlarını sürdürmelerini” ifade eder. Dışlanma olgusu da, tek-boyutlu değil ekonomik, kültürel, siyasal ve mekânsal boyutlar içeren bir olgudur. Ekonomik dışla(n)ma sürekli işsizlik halini ifade eder; buna kültürel dışla(n)ma; dışlananların göçmen yahut farklı etnik kökenden olmaları halinde siyasal dışla(n)ma ve nihayet bu insanlar devletin kentlerin çevrelerinde yaptırdığı sosyal konutlarda ikamet ettiklerinde mekânsal dışla(n)ma da ilave olur. Bu iç içe geçmiş bütünsel dışlanma durumuna ise toplumsal dışla(n)ma sendromu adı verilir.¹⁰⁵

Gerek gettolaşma gerekse toplumsal dışlama sınıflı batı toplumlarının ayrılmaz vasfıdır. Kapitalizmin yükselişiyle birlikte bu ayrımlar daha da belirginleşmiş ve kendilerini sadece toplumsal ilişkilerde değil mekânsal düzenlemelerde de göstermiştir. Oysa “İstanbul Mahallesi” bu tür sınıfsal ayrımlara dayanmaması, dışlama yahut tecritle değil tam tersine sıkı bir dayanışma ile vasıflanması bakımından Batılı benzerlerinden ayrılır. Bir zenginin mahalledeki bütün fakirlerin bakımı için yeterli olduğu, farklı statüde insanların bir arada bulunabildiği, dışlayıcı olmaktan ziyade bütünleştirici bir mekân olarak ifade edilir. Örneğin T.D.V. İslam Ansiklopedisi’nde, Osmanlı şehirleri açısından bakıldığında, mahallenin, “henüz sınıf ve statü farklarının belirlenmediği fiziki bir mekân niteliğini taşıdığı,” “bir paşa konağının karşısında bir evkaf kâtibinin küçük bir evinin, bir ilmiye ricalinin konağının yanı başında mahalle suylucusunun kulübesinin bulunduğu, bu insanların statü farklılıklarına rağmen

105 Ayşe Buğra & Çağlar Keyder, *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için hazırlanan Proje Raporu, Ankara: Ajans-Türk A.Ş., 2003. s. 20.

men birbirleriyle konuşup görüştükleri” ifade edilir.¹⁰⁶ Aynı hususu vurgulayan Doğan Kuban da, Osmanlı mahallesinde fakir evlerin arasında konakların bulunduğunu, bu konakların bir bölümünün diğer evlerle aynı sokağa cephe veren yan yana yapılar olabildiğini, konaklarda oturan büyük memurların, zengin tüccarların mahallenin hamisi, bayramlarda kapıları mahalleliye açık, zekâtını cömertçe veren kimseler olduğunu kaydeder.¹⁰⁷ 1950’lere kadar mahalle, sosyal dayanışmacı bir yapıya sahip, cemaat türü toplumsal ilişkilerin hâkim olduğu bir mekân olma özelliğini sürdürmüştür.

Kentlerde var olan sınırlar mimari açıdan sokaklar yahut başka kentsel ayrıntılar olabilir; sosyolojik açıdan ise bu sınırlar sosyo-ekonomik seviyede, etnik ve kültürel farklılıklarda karşımıza çıkar. Bu farklar Osmanlı kent deneyimi boyunca geçirgen olmuştur ve azalarak bile olsa hâlâ geçirgenliğini muhafazaya eğilimlidir. Mahalle bu geçirgenliğin ana kaynağı, temel besleyicisidir. Toplumsal çatışmaların önüne geçilebilmesi için mahallenin bu dayanışmacı özelliklerinden yararlanmak imkânı varken; kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde mahallenin doğal dokusunun zedelenmesi, mahallelerin tek sınıflı kapalı yerleşmelere dönüştürülmesi mevcut ekonomik/sınıfsal ya da etnik gerilimlerin çatışma yaratma potansiyelini artırarak farklılıkları dışlama nedeni haline getirir.

Kentsel yenileme uygulamaları kapsamında, belirli bölge ve mahallelerin tamamen boşaltılması, buralarda yaşayanların şehir dışındaki görece ucuz/ama gidenler açısından yine de pahalı sosyal konut alanlarına gönderilmesi, ekonomik, kültürel, siyasal ve mekânsal bir dışlanmaya ve bunların bir araya gelmesi halinde oluşan bütünsel toplumsal dışlanma sendromunun doğmasına neden olabilir. Turhan Yörükân, 1960’larda İmar ve İskân Bakanlığı bünyesinde yapılan kentsel yenileme çalışmalarında işlevsel bütünlüğün göz önünde bulundurulmadığına, yerlerinden çıkarılıp sosyal konutlara yerleştirilen insanların sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve sosyal psikolojik durumlarının hemen hiç hesaba katılmadığına dikkat çeker.

106 Ali Murat Yel & Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara: İSAM, 2003, s.325.

107 Doğan Kuban, “Mahalleler: Osmanlı Dönemi,” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 244.

Ona göre bu dönemde yapılan yenileme çalışmalarında birbirini hiç tanımayan, birbirine yakınlık duymayan veya duymayacak olan insanların bir araya getirilmesine ve sosyal ilişkiler ağının onarılmayacak şekilde bozulmasına neden olmuştur: “Bazı kimseler kendilerine verilen ve ihtiyaçlarına uygun düşmeyen bu konutlara hiç yerleşmemişler, bazıları gayri kanuni bir şekilde bu konutları kiraya verip başka yerlere taşınmışlardı. Zeyrek Kilise Camii’ne yamanmış gecekondusunu yıkıp Davutpaşa’daki Osmaniye sosyal konutlarına taşıdığımız yaşlı bir karı kocayı Zeyrek halkının beslemekte olduğunu sonradan öğrenmiştik. Yerlerinden çıkarılmış olan insanların işyerleriyle olan ilişkileri ise hiç hesaba katılmamıştı.”¹⁰⁸

Özetle, kapalı yerleşmelerin, prestij konut alanlarının veya adı ne olursa olsun toplumsal dışlama esasında işleyen her türlü yerleşme biçiminin, mahalle olgusunun sağladığı dayanışma, koruma, gözetme olanakları karşısında mukayese edilemeyecek oranda zayıf kaldığı, dahası kentsel ayrışmanın yol açtığı çatışma potansiyelleri nedeniyle çeşitli toplumsal sakıncalar içerdiği söylenebilir. Yoksulluğun giderek kalıcı özellikler göstermeye başladığı kentsel mekânlarda, sosyal politika önerileri ile desteklenmeyen kentsel yenilemelerin alt sınıfların daha da yoksullaşmasına, çeşitli etnik grupların giderek içe kapanmasına yol açabileceği ihtimali, üzerinde ciddiyetle durulması gereken konulardır. Asayişsizlik algısının, farklı olandan duyulan korkunun yoksul kesimlere yayılmaya başlamasıyla, bu eğilime direnmesi beklenen kesimler de tahliyecilerle yaklaşımlara taraf olmaya başlıyorlar. Devletin geçmişteki yerinden etme ve yeniden iskân politikalarının verdiği aşinalık, politik olarak bu süreçleri destekliyor. Ancak bunlar bir bütün olarak ele alındığında, mevcut toplumsal çatışmaların emilmesine değil beslenip tetiklenmesine yol açacak etkilerde bulunuyorlar. “Sorun”ları halının altına -ya da kentin dışına- süpürerek çözmeye çalışmanın yararsızlığı dünya kentlerinden pek çok örnekle kanıtlanmıştır.

108 Turhan Yörükân (derleyen ve yayına hazırlayan) *Şehir Yenilemesi Sırasında İşbirliği*, 2.b., Ankara: Nobel Yayınları, 2006, s. 6-7.

Kaynaklar:

- Alver, Köksal (2007) *Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler*, Ankara: Hece Yayınları.
- Ayata, Sencer (2003) "Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı", *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat* adlı kitabın içinde, Deniz Kandiyoti & Ayşe Saktanber (Haz.), Çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Metis Yayınları. s. 37-56.
- Baldwin, James (2006) *Bundan Sonrası Ateş*, Çev. Kıvanç Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bartu, Ayfer (2001) "Kentsel Ayrışım: İstanbul'daki Yeni Yerleşimler ve Kemer Country Örneği", *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Firdevs Gümüşoğlu, İstanbul Bağlam Yayınları, s. 145-149.
- Bartu Candan, Ayfer & Biray Kolluoğlu (2008) "Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in İstanbul," *New Perspectives on Turkey*, No: 39, s. 5-46.
- Behar, David & Tolga İslam (der.) *İstanbul'da "Soylulaştırma": Eski Kentin Yeni Sahipleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Berger, John (2008) *Kıymetini Bil Herşeyin*, Çev. Beril Eyüboğlu, İstanbul: Metis Yayınları.
- Buğra, Ayşe & Çağlar Keyder (2003) *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için hazırlanan Proje Raporu, Ankara: Ajans-Türk A.Ş.
- Danış, Didem (2001) "İstanbul'da Uydu Yerleşmelerin Yaygınlaşması: Bahçeşehir Örneği", *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Firdevs Gümüşoğlu, İstanbul Bağlam Yayınları, s.151-160.
- Davis, Mike (2007) *Gecekondu Gezegeni*, Çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis Yayınları.
- İlyasoğlu, Aynur & Ebru Soytemel (2006) "Bir Haliç Semtinde Yerel Değişim, Toplumsal Dönüşüm ve Topluluk Yaşantıları", *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Aynur İlyasoğlu & Gülay Kayacan, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 95-115.
- Kuban, Doğan, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 242-246.
- Kurtuluş, Hatice (2005) "Bir Ütopya Olarak Bahçeşehir," *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 77-127.
- Marshall, Gordon (1999) "Sosyolojik Konut İncelemeleri", *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 687.
- Massey, Douglas S. (2000) "Segregation Indices" Maddesi, *Encyclopedia of Sociology*, der. Edgar F. Borgatta & Rhonda J.V. Montgomery, 2nd ed. New York: Macmillan Reference, s. 2500-2505.

- Özden, Pelin Pınar (2008) *Kentsel Yenileme: Yasal-Yönetmelik Boyut, Planlama ve Uygulama*, Ankara: İmge Yayınları.
- Şen, Besime (2005) “Soylulaştırma: Kentsel Mekânda Yeni Bir Ayrışma Biçimi”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* adlı kitabın içinde, Yay. Haz. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 127-161.
- Yel, Ali Murat & Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle,” Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara: İSAM, 2003, s. 323-326.
- Yörükkan, Turhan (derleyen ve yayına hazırlayan) (2006) *Şehir Yenilemesi Sırasında İş Birliği*, 2.b., Ankara: Nobel Yayınları, s. 6-7.

Yeni orta sınıf nasıl bir ev
ve o evin içinde nasıl bir hayat
talep ediyor?

Kendisini ve ailesini şehrin geçirgen sokaklarından koparıp duvarlarla çevrili siteye kapatan yeni orta sınıf aile reisinin güvenlik endişeleri ulusal sınırlarındaki hükmünü yitiren devletinkiyle örtüşür. Aile reisini asıl korkutan, aile bireylerinin can sağlığı değil, onların yabancılarla temas etmek suretiyle “baba”nın düçâr olduğu yetersizliklerin farkına varmasıdır.

Orta sınıfın evi

Ayşe Çavdar

...
*Beton atıyorlar taş biriktiriyorlar
Duvarlar çetin pencereler yüksek
Gittikçe kapanıyoruz içimize
Duvarlar duvarlar duvarlar
Duvarlarla çevrilerek
Sonra baba düştü, en sonra bir sonbaharda
Bozgunun acı bir sürgün verdi babada...*

Sezai Karakoç, *Taha'nın Kitabı*

Şehirleri kenarlarından içlere doğru işgâl etmeye başlayan devasa konut bloklarının, bildiğimiz apartmanlardan nasıl bir farkı olduğunu ancak geçici bir süre için de olsa onlardan birinde yaşayarak anlayabildim. Yaklaşık 70 ailenin yaşadığı ve her gün birilerinin taşındığı bir blokta, herkesi tanımak mümkün değil. Blokları saran duvarların dışında yaşayanların verebilecekleri bütün zararlardan korunmuş gibi görünüyorum. Güvenlik görevlileri, duvarların üzerindeki jiletli teller, tek tük arabanın geçtiği devasa yol -ama cadde ya da sokak değil, sadece yol- ve diğer bloklarla aramdaki mesafe, beni şehre ve “öteki” insanlara isnât edilmiş tüm kötülüklerden korumaya and içmişcesine kuşatıyorlar araziye. Kimseyi tanımıyorum. Kimse de beni tanımıyor. Burada etrafta olup bitenleri gözlemlemek üzere bulunmamdan dolayı ürettiğim “profesyonel” sorular var aklımda. Ama günler geçtikçe, o “profesyonel” sorular da pul pul dökülmeye başlıyor. Arazinin orta yerinde tıpkısının aynısı onlarca blokla birlikte sanki başka -belki de gelecekteki- bir medeniyet tarafından öylece kondurulmuş bu binanın içinde, ihtiyaçları bedeninin güvenliğine, can sağlığına indirgenmiş bir insan teki olarak ve mutlak anlamda yalnızım. İç mekânla kurduğum ilişki de yine bedensel ihtiyaçlar temelinde belirlenmiş. Mutfakta yiyor, yatakta

uyuyor, banyoyu kullanıyorum. Benden önce hiç kimsenin yaşamadığı dairem fazla iş çıkarmıyor. Her şey ev işlerine çokça vakit ayırmamı engellemek üzere kurgulanmış. Ancak zamanla fark ediyorum ki, bu durum içinde yaşadığım mekânla aramdaki soğukluğu ve gerginliği büyütüyor. Geriye kalan zamanda televizyon izliyor, internette oyalanıyor ya da kitap okuyorum. Bu “konforlu” mekânda o kadar sıkılıyorum ki kendimi bunlardan en az ikisini aynı anda yapmaya çalışırken yakalıyorum sık sık. Simmel’in şehirler ve uyaranlarla ilgili söyledikleri geliyor aklıma.¹⁰⁹ Buraya kafamdaki sorularla gelmemiş olsaydım mekânın beni içine hapsedebileceği uyaransızlığı fark ediyorum böylece.

Taşındıktan yaklaşık 3-4 hafta sonra balkondan sarkan çocuğu görünce salıverdiğim çılgılık sayesinde tanıştığım yan komşumun, böyle bir evde yaşarken iki çocuğun yetmeyeceğini söylemesine şaşırıyorum. Çünkü çalışmayan bir anne için, çocuklar büyüüp okula başladıktan sonra bütün gün yapacak hiçbir şey yok. Dedi-kodu meclisleri kurulmuyor. Sıkı sıkıya kurallarla donanmış site bahçesindeki banklarda oturmak tabii ki mümkün. Ancak içinde yaşayanları eşitleyip kimliksizleştirme ülküsüne adanmış mükerrer mimarileriyle devasa blokların yarattığı alışılmamış manzara, bahçeyi çekici kılmaktan çok uzak. Her bloğun arka tarafına konuşlandırılmış plastik oyuncaklar hiç eskimiyor. Anneler çocuklarını okuldan sonra bu minyatür parklara göndermeyi istemiyor. Çünkü komşuları tanımıyor ve birbirlerine güvenmiyorlar. Her sabah kapılarının önüne gelen servislerle farklı kolejlere giden çocukların, sitedeki diğer yaşlılarıyla tanışmaları da pek mümkün olmuyor. Siteyi şehirden ve şehrin temsil ettiği tüm kötülüklerden koruyan duvarlar, bu yaşam alanını paylaşan ama ortaklaşmayan insanların birbirlerine güven duymalarına yetmiyor. Bloklar arasındaki boşluğu, daireleri birbirine bağlayan koridorları kesif bir ilişkisizlik kaplıyor. Şehirden getirdiğim alışkanlıkla bloğun önünde selam verdiğim teyze şaşkınlıkla bakıyor yüzüme: “Hayret biri de selam verdi!” Kimsenin birbiriyle iletişim kurmamasından başka ortak konumuz yok. Ancak

109 Georg Simmel, “Metropol ve Zihinsel Hayat”, *Bireysellik ve Kültür* içinde, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2009, s. 317-330.

bu sorunu çözecek ortak bir platform da oluşturamıyoruz. Konuşma biraz uzadığında teyze evini sevdiğini, ama siteden nefret ettiğini söylüyor. Bu durum, sözgelimi babaannemin evinin eskimesinden şikâyetçi olsa da mahallenin yıkım sürecinde son ana kadar komşularından ayrılmak istemediği için bir başka mahalleye gitmeyen direncinden farklı değil. Son derece benzer bir hikâyeyi paylaşan komşum anlatıyor derdini: Artık yaşlanmış, apartman hayatı zor geliyormuş, üstelik eski mahallesinde hiç komşusu kalmamış, herkes gitmiş bir yerlere. Orada da yalnız kalmış, sokağına tanımadığı insanlar yerleşmiş, o da daha güvenli bir yere taşınmak istemiş...

Sitenin özellikle kadınların toplanıp sohbet edebilecekleri, birlikte kültür-sanat etkinlikleri düzenleyecekleri küçük bir dairesi de var. Ama ilişkileri ısıtmaya yetmiyor bu daire. Hatta daha da formelleştiriyor. Kimsenin bir diğerinin hayatı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı, kendisiyle ilgili bir bilgiyi paylaşmak istemediği gibi, başkalarından gelecek bilgiye de evini kapattığı, herkesin adeta kendi hayatına gömüldüğü sitede bu dairenin gördüğü işlev, site yönetiminin komşuluk ilişkilerini ne kadar önemseydiğini ortaya koymaktan ibaret. Kapıda asılı yaklaşık 25 maddelik kurallar dizisi, burada yaşamın hiçbir anının tesadüflere bırakılmadığının, sıkıca planlandığının bir başka kanıtı. Bu kuralların hiçbir yaptırımını yok. Yalnızca eğer kimsenin uymadığı anlaşılırsa dairenin site yönetimi tarafından kapatılabileceği bilgisi var elde. Ama yine de herkes özen gösteriyor. Henüz bir buçuk yıllık bir geçmişi olan sitede yaşayan ailelerin birbirlerini hangi koşullar altında tanıyacağına çoktan karar verilmiş: Politika konuşulamaz, din konuşulamaz, nezaketi aşan bir ses tonu ve dille konuşulamaz, ortak alanın temizliğine azamî dikkat edilir, herkes kendi dağınıklığını toplamakla mükelleftir. Benzer bir mantığı büyükler için hazırlanmış spor alanında da görmek mümkün. Site yönetimi aletlerin kurallara göre kullanılması gerektiğini, aksi halde ortaya çıkacak sağlık sorunlarının sorumluluğunu kabul etmeyeceğini bildiren tabelalar yerleştirmiş her yere. Bu soğuk, kuralcı dil, spor aletleriyle aranıza giriyor kaçınılmaz olarak. Daha da fenası, alanın etrafındaki camlardan tanımadığınız gözlerin sizi izleyebileceğini bile bile bu alanı kullanabilir misiniz?

Dünyaya internet ve cep telefonu aracılığıyla bağlanıyorum. Arabam olsa her şey daha kolaydı belki. Ama şehir merkezine gitmek için binmem gereken otobüsün son durağına yarım saat yürüme mesafesindeyim. Otobüsü beklemek de bir o kadar zaman alıyor genellikle. Sonra merkeze yolculuk en iyi ihtimalle 1.5-2 saat. Şehre yaptığım her yolculukta hem bu geçici ikametgâhıma hem de şehre biraz daha yabancılaştığımı hissediyorum. Kesin olarak iki ayrı dünya arasında yaşıyorum. “Profesyonel” bir gözlemci olduğum için söz konusu mesafe karşılaştırmalar ve yeni sorularla doluyor. Kimi zaman gözlemci konumumun ne kadar büyük bir avantaj sağladığını düşünüyorum: Çünkü aklımdaki sorular olmasaydı bu mesafeyi ve şehirle site arasındaki boşluğu nasıl doldurabileceğim konusunda hiçbir fikrim yok.

Neden site?

Peki bu insanlar neden gittiler sözünü ettiğim siteye? Şehirde bulamayp da burada aradıkları neydi? Şöyle de sorulabilir: Şehirden kaçıp bu her şeyiyle ve fazlasıyla düzenlenmiş, ancak insanların kendi düzenlerini oturtmakta zorlandıkları, çünkü her anları bir başka irade tarafından kurgulanmış yaşam alanında ne bulmayı umdular? Burası gerçek anlamda bir yaşama alanına dönüşebilecek mi?

Araştırmamı yaptığım alan her ne kadar kuruluş öyküsü itibarıyla önce “İslamcı” sonra “Muhafazakâr” getto olarak damgalanan Başakşehir olsa da, site tarzı yaşamın bir orta sınıf değer olarak gerek emlak piyasası aktörleri gerekse şehri planlayan irade tarafından idealize edildiği bir kentsel yaşam algısında bu niteliğin, sözün burasında, şimdilik olmak kaydıyla ihmal edilebileceğini düşünüyorum. “Kendime benzer insanlarla yaşamak için geldim” diye başlayan açıklamaların, dindarlıkla ilgili içeriği bir yana bırakıldığında “Neden buraya geldiniz?” sorusuna aldığım cevaplar birkaç kategoride ele alınabilir:

1. Deprem korkusu

Şehirdeki apartmanların depreme dayanıklı olmadıkları yolundaki endişe Başakşehir gibi alanların yükselişe geçmelerinde önemli se-

beplerden biri. Afet Yasası'nın iyiden iyiye kurallaştırdığı, şehrin deprem riski merkeze alınarak adeta yıkılıp yeniden yapılması süreci, aslında 1999'dan hemen sonra başlamıştı. Meselenin pazarlama tarafındaki özel sektör aktörlerini bir tarafa bıraksak bile, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin kâr amaçlı bir şirketi olan KİPTAŞ'ın, depremi kendi konut projelerinin promosyonunda nasıl kullandığına dair iyi bir örnek *Fotoğraflarla Deprem Kuvvetleri Karşısında Yapıların Gösterdiği Davranışlar* adlı bir kitap. KİPTAŞ tarafından (yayın tarihi üzerinde belirtilmemiş olmakla birlikte) büyük bir ihtimalle 2002 yılında (Ali Müfit Gürtuna'nın Belediye Başkanlığı döneminde) yayınlanmış bu kitap evvela 1999 depreminin Marmara şehirlerinde yarattığı dehşetengiz görüntüleri ayrıntılarıyla sergiledikten sonra, Başakşehir, Pendik Aydos Evleri ve Altunizade Hilal Konaklarını deprem karşısında kendimizi güvende hissedebileceğimiz yaşam alanları olarak sunuyor.

Aslına bakılırsa kitabın yayınlandığı dönemde henüz İstanbul'daki yapı stoğunun güvenliği meselesi özellikle belediye tarafından çok da altı çizilmek istenen bir durum gibi gözüküyor. Her ne kadar KİPTAŞ Genel Müdürü İsmet Yıldırım "1999 Marmara Depremi'nde özel inşaat yapan müteahhitler tarafından yapılan konutlarda çeşitli statik sistem, işçilik ve kalitesiz malzeme hataları yanında yeterli kontrolün yapılmamasından kaynaklanan büyük can kaybı ile ağır maddi hasarlar meydana gelmiştir" dese de (s.6), kitabın girişinde yer alan bir başka metinde depreme karşı dayanıklı konut üretiminin önemli olduğu, ancak İstanbul'da durumun düşünlüğü kadar da ürkütücü bir boyuta sahip olmadığı vurgulanıyor: "İstanbul Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yer alan 27 ilçede bulunan tüm yapıların sayısı yaklaşık 680.000'dir. Bu yapılar içerisinde tamamen yıkılma riski olan % 5 oranındaki yapı sayısı yaklaşık 34.000'dir. İşte bu 34.000 yapının aranıp bulunması ilgililere düşen bir sorumluluktur." (s.9)

Bu tespitin nasıl yapıldığı açık olmamakla birlikte, söz konusu kuşkunun abartılmaması gerektiği de şu şekilde dile getiriliyor: "(İstanbul'daki) kaçak yapıların önemli bir kısmı imar mevzuatının öngördüğü kriterlere aykırı hususlar olup yapının statik sistemi bakımından sakınca arz edip etmedikleri tespit edilmelidir. Bu

nedenle aslında İstanbul için karamsar bir tablo çizmek ne doğru, ne de bilimsel olur. Bu karamsar tablolar nedeniyle yabancı sigorta şirketleri yüksek risk nedeniyle yüksek bedeller talep etmektedirler. Ülkemiz kaynakları söylentilerle heba edilmemelidir. Ayrıca böyle riskli olduğu iddia edilen bir şehirde yabancı şirketler de yatırım yapmak istememektedir.” (s.9)

Deprem riskinin, inşaat sektörünün ve hatta şehir idare mekanizmasının en büyük ve merkezi aktörü olarak TOKİ’nin 2004 sonrası yapılan bir dizi yasayla yeniden tarif edilmesinden sonra konut güvenliğine ilişkin söylemde daha temel bir yere oturduğunu gözlemledik. Mart 2011’de henüz TOKİ Başkanı olan Erdoğan Bayraktar, Konut Kurultayı’na yaptığı çağrıda şöyle diyordu örneğin: “Kentlerimizde ruhsatsız konut alanları ve gecekondular oluşumu çok ciddi boyutlara varmış durumda. Sadece İstanbul’da bu oran toplam yapı stokunun yüzde 50’sini aştı. Deprem kuşağında olan ülkemizde, şehirlerimizi, sulaş ve plan dışı kaçak yapılardan kurtarmak hepimizin en önemli görevi olmalı. Bugün 7 şiddetinde bir deprem binlerce insanımızın hayatını tehlikeye atar. Mali açıdan da 90 milyar TL’lik fatura çıkarır. Devlet, hükümet, yerel yönetimler, dernekler, akademisyenler ve iş dünyası birleşerek deprem dönüşümünü gerçekleştirmelidir. Konut Kurultayı’nda tüm aktörler kentsel dönüşümü özellikle de doğal afetlerden ve depremden korunmak için gerekli olan modelleri tartışacak. Biz de TOKİ olarak deprem dönüşümü deprem haritasına göre en riskli bölge ve şehirlerimizde başlatacağız.”¹¹⁰

Deprem riskinin mi bu bloklar halinde site yaşamını dayattığı, yoksa bloklar halinde site yaşamı üretip satma kolaylığı ve kârlılığının mı deprem riskini bir pazarlama aracına dönüştürdüğü meselesi ayrı bir tartışma konusu. Ancak Başakşehir’de gördüğüm seküler ya da dindar ailelerin “neden buradasınız?” sorusuna verdikleri cevapların başında gelen “depreme dayanıklı evlerde yaşamak istedik” cevabı, söz konusu ilişkinin iyiden iyiye kurulmuş ve işletilmekte olduğunu ortaya koyuyor.

¹¹⁰ <http://www.toki.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAA6AA849816B2EFAD2159C2926A9E50>

2. Suç korkusu

Başakşehir’de yaşamayı seçen ailelerin ikincil olarak dile getirdikleri ve doğrudan doğruya güvenlikle ilgili bir başka gerekçe ise suç korkusu. Örneğin bir baba, çocuklarını sokakta “tecavüze uğramaktan” korumak için alıp buraya getirdiğini söylüyor. Konu bir miktar açıldığında hikâyenin detayları, şehrin 1990’ların ortalarından bu yana izlediği genleşme seyriyle oluşan kimi politik ve etnik sınırların, Başakşehir gibi alanlarda mekânsal ayrılmaya nasıl tercüme edildiğini de ortaya koyuyor. Çünkü Başakşehirli bu baba, daha önce yaşadıkları semte “Kürtlerin gelmesi”yle birlikte ailesinin güvenliğinden endişe etmeye başladığını anlatıyor. Sokaktaki hırsızlıkların, darbın, kadınlara ve çocuklara yönelik cinsel tacizin artması bir şekilde ve tümüyle dolaysız olarak Kürt nüfusun artmasıyla ilişkilendiriliyor bu babanın öyküsünde.

“Nasıl davrandıklarını bilmiyorsunuz. Evet hepsi terörist değiller, ama potansiyel suçlular. Çocuklarımız dışarı çıkıp oynayamamaya başladılar. Çünkü onların çocukları terbiyesiz ve vahşiler. Birgün biri çocuğuma tecavüz edecek diye korkuyordum sürekli. Çünkü aileleri çok kalabalık, zaman zaman aynı evde bir çok aile yaşıyor, ana-babalar çocuklarıyla aynı odada uyuyorlar. Çocuklar ana-babalarını görüyorlar. Başkalarına akıllarına eseni yapabileceklerini zannediyorlar. Buraya çocuklarımı korumak ve katil olmamak için geldim.”

Aslında hikâyenin seyri, bu ailenin Başakşehir’e gelebilecek birikimi nasıl yaptığıyla da ilgili. Daha önce Şirinevler’de yaşayan bu aile sahip olduğu gecekonduyu, mahalledeki diğer aileler gibi 1990’ların sonunda yıkıp beş katlı bir apartmana dönüştürmüştü. Aileden arta kalan daireler kiraya verilmiş. Sokaklar daralmış, gecekonduların etrafındaki küçük bahçeler ortadan kalkmış ve daha da önemlisi tek katlı ya da iki-üç daireli gecekonduların tipinin yerini, en az 10 ailenin yaşadığı daha büyük apartmanlar almış. Hülâsa mahalle kalabalıklaşmış. Gecekonduyunun apartmana dönüştürülmesinden elde edilen kâr karşılığında, yaşam alanları daralmış ve burada gecekondulaşmayla birlikte kurulan ilişkiler de ortadan kalkmış. Konut arzının fazlalığı kiralara düşük kalmasına, bu da mahalle sakinlerinin gelir seviyesi açısından profilin arzu edilen düzeye çıkamamasına sebep olmuş. Apartman-

laşmadan rant sağlayan aile kendisi için arzuladığı hayata kavuşmak amacıyla tam da bu noktada mahalleden vazgeçmeyi tercih etmiş.

Güneydoğu'dan göçle, bir başka deyişle Kürtlerle suç arasındaki bağlantının nasıl kurulduğunu ise bir miktar hafıza tazeleyerek bulmak mümkün: 2000'lerin ortalarına kadar medyada ne kadar çok kapkaç haberi izlediğimizi hatırlamak ve satır arasına gizlenmeye bile gerek duyulmayan bir takım suç kimliklendirmelerine bakmak yeterli olacaktır. Zülfikar Ali Aydın'ın, 9 Aralık 2004 tarihli Sabah Gazetesi'nde yayınlanmış bir haberi bağlantıyı son derece açıkça kuruyor. Haberin başlığı "Kapkaççı adaylarına çıkış yok".¹¹¹ Ara başlıklardan biriye "Usta kapkaççı İstanbul'a gider". Haber Diyarbakır'da yapılmış ve daha yenilerde bir polis operasyonu ile yakalanmış Fırat Delibaş adlı bir kapkaç çetesi liderinin öyküsünü anlatıyor. Aydın ve elbette Sabah Gazetesi, İstanbul'da hayatı güvenliksiz kılan suçun kaynağını doğrudan doğruya Diyarbakır'da arıyor ve buluyorlar da bu haberle. Liceli Hasan namı bir "kapkaççı" şunları anlatıyor habere göre: "(Kapkaççıların) Çoğu Diyarbakır'dan gönüllü olarak gelip giriyordu. Bize sahip çıktığı için O'nu (Fırat Delibaş'ı) örnek alıyorduk. Kendisine bağlı gruplar Kadıköy, Eminönü, Laleli, Fatih, Aksaray'da kapkaç yapıyordu. Güneydoğu'dan gelip çalışmak isteyenleri seçen adamlar ise bunları Beyoğlu, Kadıköy, Erenköy, Kumkapı, Nişanca'da evlere yerleştiriyordu. Her gruptan sorumlu adamlara teslim ediliyorduk."

Elbette bu dönemde yaratılan korku iklimini tek bir haberle ifade etmek mümkün değil ve söz konusu dönemin bir etnik grubun, toplum kesiminin olağan suçlu ilan edilmesinde medyanın ve bizatihi idari aktörlerin nasıl bir işlev görebileceklerine örnek oluşturmalarıyla dolayısıyla mutlaka ayrıntılı olarak araştırılmalı. Ancak yukarıda alıntılıdığım haber, dilinin doğrudanlığı ve adeta adres göstermek yoluyla "Güneydoğulu Kürt"le İstanbul'daki suç arasında kurduğu dolaysız bağlantı ile anaakım medyanın suç korkusunu özellikle İstanbul'da nasıl beslediğini ortaya koyar nitelikte. İşte Başakşehir'e "çocuklarını korumak" için gelen alt-orta sınıf taksi şoförü babanın beslediği korkunun kaynağı da tam olarak bu dolaysız kimliklendirme.

111 <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/09/gun101.html>

Öte yandan suç korkusunun sınıfsal bir temeli de olduğunu fark edebilmek için Başakşehir’e biraz daha yakından bakmak yetiyor. Çünkü doğal olarak Başakşehir’i oluşturan sitelerde de Kürt aileler yaşıyor. Ne var ki belli bir gelir seviyesinin üzerinde olmaları ve dindarlıkları ile bu aileler, güvenlik korkusunun oluşturduğu dışlayıcı çemberi kırabiliyorlar. Dindar olmayan ve Başakşehir’in dindarlığını da bir tehdit olarak gören aileler için ise varlıklı Kürt ailelerle gelen “aşiretçi dindarlık” bir başka tehdit kalemi olarak bu alanı da güvenliksizleştiriyor.

3. “Sınıf atlamak”

Başakşehir’de “neden buraya geldiniz?” sorusuna aldığım en şaşırtıcı cevaplardan biri, emekli ancak genç yaşta olduğu ve çalışacak iş bulamadığı için kendisini “işsiz” diye nitelendiren bir aile babasından geldi: “Sınıf atlamak için.” Cevabın doğrudanlığı karşısında ilk anda bocalamamak mümkün değildi. Çünkü sıradan bir alan çalışmasında böylesi bir cevap ancak satır aralarına saklanır ve araştırmacının bunu nice analiz sonrasında ortaya çıkarması gerekir diye düşünüyordum. Araştırma ilerledikçe anladığım kadarıyla Başakşehir gibi yaşam alanlarının damgalanma ve pazarlanma süreçleri yeni bir tür sınıfsal bilincin oluşmasına da zemin hazırlıyor. Dindarlık, Müslümanlık gibi kavramlar tam da bu aşamada bu yeni sınıfsal bilincin ideolojik ambalajında önemli bir işlev görüyor. Bu aile babası kendisini “Dindar ve milliyetçi” olarak tarif ediyor. Esenler’deki kendi evini satıp, Başakşehir’e yerleşmesinin sebebi ise “kendisine benzer” insanlarla dostluklar ve komşuluklar kurmak. Tıpkı az önce sözünü ettiğim aile babası gibi o da bir post-gecekondu semtten geliyor. Esenler’de yaşadığı yeri “Kürt istilası” dolayısıyla terk etmek zorunda kaldığını anlatıyor. Orada yaşayanların şehirde nasıl yaşanması gerektiğini bilmediklerini, uyum sağlamak yerine şehri kendi yaşam tarzlarına uygun bir şekle büründürdüklerini ve bu yüzden de Esenler’i “hakiki şehirli” için yaşanmaz kıldıklarını ifade ediyor. “Buraya sınıf atlamak için geldim” cümlesinin altını ise şöyle dolduruyor: “Burada insanlar şehirde nasıl yaşanacağını biliyorlar.” Bu cümlemin anlamını kavramak için bir miktar daha sorduğumdaysa aslında bir dolu memnuniyetsizlikle karşılaşıyorum. Komşuluk iliş-

kilerinin yüzeyselliği, kimsenin kimseye hal hatır sormaması gibi şikâyetler ardarda sıralanıyor. Ancak yine de temiz ve düzenli bir çevre, kalabalıktan uzak yaşam onun için Başakşehir’i şehir kılan temel özellikler. Burada kendini güvende ve iyi hissediyor. Nezih insanlarla karşılaşma ihtimali dolayısıyla Başakşehir’e taşınarak kendisi ve çocuklarının geleceği için bir yatırım yaptığını düşünüyor.

Dindarlığın yoksulluk ve cehaletle eşdeğer görüldüğü Kemalist modernitenin bir tür mütevekkil aksülameli gibi görünen mütevazı dindarlıktan kaçış ise bu sınıf atlama pratiğinin bir başka yönünü oluşturuyor. Çocukluğunda Fatih’te yaşayan, inşaat sektöründe hızla ilerleyerek 26 yaşında ilk Mercedes’ini aldığını söyleyen bir yatırımcı Başakşehir’e geliş öyküsünü şöyle özetliyor:

“Mercedes’i aldığımda mahallenin yaşlıları tarafından dışlandım. Hoş karşılanmadım. Çocuklar arabayı çiziyorlardı. Karakolun önüne çekmeye başladım. Ama baktım ki polisler üstüne oturuyorlar. Fatih’ten taşınmaya karar verdim. Bahçelievler’e taşındım. Ancak komşularım CHP’liydi. Beni apartman toplantılarına çağırıyor, eşimin başörtüsü dolayısıyla bizi hor görüyorlardı. Zamanla kendimi onlara kabul ettirdim. Ama Bahçelievler de çok kalabalıklaştı. Ailemle birlikte Başakşehir’e taşındım. Burada ne arabama ne eşimin, kızlarımın başörtüsüne karşıyorlar.”

Yatırımcının öyküsü ikili bir içeriğe sahip. Bir yanıyla dindarlığın, Kemalist modernizmin “yoksulluk”la, karşılığında geleneksel mahallenin tevazuyla eşdeğer tuttuğu türden bir dindarlık anlayışından kopuşu, diğer yanıyla 1990’lar sonrası dindarlığın serbest piyasa mekânizması içinde hem bir tüketim hem de bir iş modeli (cemaatler aracılığıyla örgütlenen iş ağları) olarak yeni bir içerikle değer kazanmasıyla ortaya çıkan bir uyumu içeriyor. Başakşehir bu kopuş ve uyumun yaşam alanı olarak değer kazanıyor. 1995’te temeli atıldığında RP’nin kendi yandaşlarına “getto” yapma girişimi olarak damgalanmış olması, bugün Başakşehir’in pazarlama araçlarından biri olarak işlev görüyor. Çünkü vaad ve vaaz ettiği yaşama biçimiyle gücünü piyasayla uyumlulaşamamış dolayısıyla kendisini yenileyememiş bir dindarlıktan vazgeçişin ötesinde, gündelik yaşamın tüketim kalıpları üzerinden örgütlendiği, piyasa mekânizmasının çeşitli aşamalarıyla uyum sağlamanın ötesinde, o aşamaları yeniden

üretim düzenleme yetisine dayanan ve bir siyasal ideolojiden çok bir yaşam tarzını andıran bir tür yeni dindarlıktan alıyor.

Elbette belki de eskisinden daha güçlü bir siyasal öze sahip olan bu dindarlığı öncekinden ayıran en temel sınır çizgisi ise kuşkusuz taleplerin orta sınıflaşması olarak adlandırabileceğimiz bir çerçevede şekilleniyor. Çünkü 20 yıl öncesinin genel bir “Müslümanlar” kategorisi üzerinden şekillenen adalet talebine dayalı “dava” dilinin yerini burada aile ve hatta birey düzeyine indirgenmiş “başarı” istenci almış görünüyor. Kestirmeden söyleyecek olursak herkes için değilse bile Müslümanlar için adalet talep eden siyasal dilin yerini, başarı talep eden yine siyasal ancak son derece bireysel bir dil almış gibi görünüyor. NLP (Neurolinguistic Programming) uygulayarak danışanlarına yaşam koçluğu hizmeti veren ve Kur’an’ı “en iyi kişisel gelişim kitabı” olarak nitelendiren bir kadın Başakşehirli “Müslüman en iyi kıyafetleri giymeli, en iyi arabalara binmeli, en iyi yerlerde yaşamalı ki, Allah’ın ona inananları nasıl ödüllendirdiği farkedilsin,” diyerek özetliyor bu başarı ideolojisinin dünyevilik düzeyini.

İstisnai bir hayatı örgütlemek

Bu kadarla kalmıyor verilen cevapların içeriği. Ama genellikle bu üç ana aksa bağlanıyor. Ve bu üç ana başlık orta sınıfın (dindarlık meselesini özellikle bir önceki paragrafta söylediğim nedenlerden dolayı yine ihmal etmeyi seçerek) yeni ev algısı ve bu algının son birkaç yıldır giderek artan hararetle tartıştığımız dönüşüm sürecine ilişkin pek çok ipucu barındırıyor. Herşeyden evvel site hayatını seçen aile ya da (aile adına bu kararı veren ‘reis’), böylesi bir yaşama alanında kendisini ve ailesini şehirden gelecek tüm tehlikelere karşı koruyacağını varsayıyor. İstanbul’un bu denli güvensiz bir yer olup olmadığı ya da sitelerin ne denli güvenli olduğu sorularının çok büyük bir önemi yok bu noktada. Çünkü şehir düşünüldüğünden daha güvenli bir yer olsa ya da siteler beklendiği kadar güvenli olmasa da, bu yeni yaşam kurgusunun temeli söz konusu beklentilerin dile getirildiği bir gündelik hayat ideolojisi çerçevesinde şekilleniyor. Bu beklentinin fiziksel bir forma birbirlerinden yollar ve duvarlarla ayrılmış devasa bloklardan

oluşan siteler şeklinde dönüştüğü bu alanda aile reisi dışarıyı, kendi evreninin (ailenin) dışına hapsedmiş oluyor. İçerisinin ne kadar kendi hakimiyet ve güvenlik alanı olduğu konusu hâlâ muğlak. Ancak sitenin onun (ve kendisine benzer aileler) için ördüğü duvarların sembolik ve materyal vaatleri üzerine bir yatırım yapmış oluyor verdiği taşınma kararıyla. Kendisine ve ailesine ayrıcalıklı bir yer satın alıyor. Buradaki en önemli risk ise, bu yeni alana taşınırken ailenin kendi uzun ya da kısa tarihinde biriktirdiği toplumsal sermayenin önemlice bir bölümünden vazgeçilmiş olması. Bir başka deyişle mekânın ilişkiselliğine dair birikimlerin -ailenin içinde bulunduğu ilişkiler ağının- bir yenisiyle ikâme edilmek üzere geçmişte bırakılması. Dahası bu ilişkilerin söz konusu yeni yaşam alanlarının herkes için aşağı yukarı aynı riski barındırması dolayısıyla da bir daha ikâme edilemeyecek olması. Çünkü geline yeni mekânda ilişkiler bir anda kurulamadığı gibi, ilişkisizliğin beraberinde getirdiği güvensizlik ansızın kurumsallaşabiliyor. 2000 aile için yapılmış, şehirdeki apartmanlarla karşılaştırıldığı zaman lüks gibi görünse de aslında bahçe duvarları ve sıkı sıkıya kurallarla şekillendirilmiş peyzaj düzenlemesi dışında pek de büyük bir farklılık vaad etmeyen bir siteyi hayal etmeye çalışın. Bu devasa alan ve değil sitedeki, bloktaki herkesle tanışmanın imkânsızlığı kaçınılmaz bir içe kapanmayı, içe kapanmaysa şehirdekine hiç de benzemeyen, güvenilecek kimsenin olmadığı devasa, kimliksiz bir alanda tek başlıktan doğan yeni bir korkuyu beraberinde getiriyor.

Seküler ve dindar ailelerin birlikte yaşadığı bir blokta, seküler komşum bloktaki çarşafli kadınlara alışmaktan nasıl da korktuğunu anlatıyordu mesela. Hadi diyelim ki burada ideolojik korkular da var. Bir başka komşum, dindar da olsalar evlerin pahalılığına karşılık şehirle mesafe dolayısıyla kiraların henüz “Başakşehir’in hak ettiği kadar” yüksek olmadığı sitede, asgari ücretli komşuların çocuklarıyla kendi çocuklarının aynı okula gitmesinden duyduğu huzursuzluktan söz ediyordu. Başakşehir’de fazlaca güvenlik problemi olmadığından, sitenin güvenlik görevlilerinin çocuklar arasındaki ilişkileri gözleyip gerektiğinde ailelere bildirmesi gibi bir öneri de geliştirmişti. Endişesini gidermek için bulduğu yöntem buydu. Ancak konuşmasının devamında güvenlik görevlilerine de o kadar güven olmayacağını, çünkü onların da “üç-beş kuruşa çalışan, eğitimsiz” insanlar ol-

duklarını düşünerek bu önerisinden vazgeçti. Dışarda duvarları daha da geçilmez kılmak için döşenmiş jiletli teller, güvenlik görevlileri, onlarca kamera olmasına rağmen kapısını en az üç kez kilitlemeden uyuyamaması da bir başka problemdi. Çünkü tanımiyordu sitede yaşayanları. Tanışmak demek dedikodu demek olacağı için bu konuda pek çaba sarfettiği de söylenemezdi.

Bütün bunlar orta sınıf bir ailenin İstanbul gibi küresel bir megapolün sunduğu yaşam koşullarında kendileri için nasıl bir hayat ve ev tahayyülü geliştirebildiğine ve dolayısıyla kalabalıklaştığı söylenen yeni orta sınıfın¹¹² mevcut kentsel dönüşüm fırtınasında nasıl bir rolü olduğuna dair önemli ipuçları barındırıyor.

Her şeyden, önce 1995'te Başakşehir'i icat eden belediye başkanı Tayyip Erdoğan'ın bugün başbakan, bu projeyi uygulamaya koyan dönemin KIPTAŞ Genel Müdürü Erdoğan Bayraktar'ın da uzun TOKİ başkanlığının ardından artık Çevre ve Şehircilik Bakanı olduklarını akılda tutarak Başakşehir'i, kendisi de sürekli evrim geçirmekte olan bir siyasa ekibinin şehir tahayyülünün modeli değilse bile deney alanı olarak görmek makul görünüyor. Dolayısıyla yukarıdaki son derece özetlenmiş örneklerden yola çıkarak varmaya çalıştığım sonuçların özelde İstanbul, genelde Türkiye'de şehirlerin geleceğine dair bir şeyler söylediğini iddia etmek de mümkün görünüyor. Buradan yola çıkarak Başakşehir'i, bir dönem modernitenin dışında addedilmiş (dışına itilmiş) bir kesimin elde ettiği idari kapasite aracılığıyla kendisini yeniden yorumlayarak geliştirdiği idari, siyasi, kültürel ve toplumsal bir ifade alanı olarak tanımlayabiliriz. Ancak bu yeni yorum yalnızca Başakşehir'de değil, Başakşehir'i üreten idarenin eşzamanlı olarak geliştirdiği dışlama mekânizmalarında da paralel okunmak durumunda. Dolayısıyla bir yandan Başakşehir gibi profili giderek yükselen alanlara bakarken, diğer yandan TOKİ'nin kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde birer dışlama mekânı olarak ürettiği Bezirganbahçe gibi alt-orta sınıflara yönelik projelerin de akılda tutulması gerekiyor. Çün-

112 Bu yeni orta sınıfın eskisinden en önemli farkı, birikimini üretim değil hizmet sektöründe ediniyor olması, aslında biriktirememesi. Bankalar nezdinde, dolayısıyla finansal sektördeki kredibilitesi oranında borçlanarak varlığını sürdüren bu yeni orta sınıf, eskisinin aksine ekonomik ve toplumsal kriz riskini azaltmıyor, artırıyor. Bu koşullar altında orta sınıfın genişlemesi, riskin yayılması anlamına geliyor.

kü Başakşehir gibi alanların geleceğine yönelik güvence, müstakbel uygulamaların gerçekleştiği daha merkezi bölgelerden dışlananların yerleştirildiği daha düşük nitelikli ancak çok daha sıkı denetlenen¹¹³ bu alt-orta sınıf proje alanlarında dile geliyor.

Birbirlerine benzemekle birlikte insanların şehirden çeşitli sebeplerle farklı ve daha güvenli olduklarını düşünerek taşındıkları bu sitemleri çevreleyen duvarların ardında ne türden bir hayat tahayyülünün yerleşmekte olduğuna ve bu tahayyülün nelere işaret edebileceğine dair birkaç soru sormak, sözünü ettiğim yeni orta sınıfın kendilik ve güvenlik algısı hakkında kafa yormak için iyi bir başlangıç olabilir.

Yukarıdaki öyküler, anlatanların yaşadıkları mekânı şehirden ayıran duvarların hiç de Simmel'in sözünü ettiği gibi sessiz olmadığını anlatıyor. Simmel, kapı-duvar ilişkisini okuduğu küçücük bir paragrafta kapının açılabilme ihtimalinin onun kapalı olması durumundaki izolasyon duygusunu arttırdığını söylüyor. Bu yüzden de “kapı konuşur” ve kimin içeri girebileceğini, kimin giremeyeceğini söylerken, “duvar susar” diyor.¹¹⁴ Ancak meseleye bir arazi üzerindeki hegemonik grameri çözümllemek açısından bakan Brown pek aynı fikirde değil. Carl Schmitt'in “egemenliğin aslen teolojik olduğu ve (mülkün) etrafını çevirmenin hem egemenliği hem de kutsallığı ürettiği” önermesinden yola çıkan Brown, geç modern dönem duvar örme projelerinde, ulus-devlet egemenliğinin zayıfladığını ima eden teolojik bir yön buluyor.¹¹⁵ Brown'ın anlamaya çalıştığı İsrail'in Gazze'yi, ABD'nin Meksika sınırını, AB'nin Yunanistan'la Türkiye arasında ve Fas'ta imal ettiği ve aslında böylece Avrupa'nın sınırını işaret ettiği türden duvarlar aslında. Ona göre sınırlarda yükselen ve teknolojinin vahşice kullanımıyla güvenlileştirilen bu duvarlar, ulus-devletin

113 Yıkılan Ayazma Mahallesi sakinlerinin yerleştirdikleri Bezirganbahçe Konutları'nın tam ortasındaki bloklara polis aileleri yerleştirildi. Ayazma'dan gelenlerin neredeyse tamamının zorunlu göçle İstanbul'a gelmiş Kürt aileler olduğu akıld tutulursa, idarenin polis aileleri buraya yerleştirme tutumunun pekâlâ bu alanda bir “polis vatan-daş kutsal insana karşı” durumu yarattığı söylenebilir.

114 Georg Simmel, “Bridge and Door”, *Simmel On Culture: Selected Writings Theory, Culture & Society* içinde, ed.: David Patrick Frisby ve Mike Featherstone, Sage Publications, 1997, s. 172.

115 Wendy Brown, *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*, Çev: Emine Ayhan, Metis, 2011, s. 57

ideolojik ve bürokratik gücünün artık o sınırları korumaya yetmediğinin göstergeleri. Çünkü bu duvarlar, gücünü yitiren ulus-devletin onu mümkün kılan sınırları ortadan kaldırma eğilimindeki küreselleşmeye karşı kendini umarsızca korumaya alma çabasının sonuçları.

Her ne kadar ulus-devletten değil şehirden bahsediyorsak da yukarıdaki öyküler düşünüldüğünde Simmel'in iddia ettiği kadar suskun olmadığı görülür duvarların. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla kendisini ve ailesini şehrin geçirgen sokaklarından koparıp duvarlarla çevrili siteye kapatan orta sınıf aile reisinin güvenlik endişeleri, ulus-devletinkiyle ciddi paralellikler gösterir. Aile reisinin korktuğu yalnızca aile bireylerinin güvenlikleri değil, onların yabancılarla olan temasıdır (çocuklarını asgari ücretlilerin çocuklarıyla aynı okula göndermekten rahatsız olan anne gibi).

Brown duvarların varoluş sebeplerini birkaç "fantazi"ye bağlar: Tehlikeli yabancı fantazisi¹¹⁶ (Kürtler, yoksullar), kapsanma fantazisi¹¹⁷ (sınıf atlama, buna kendini soylulaştırma da diyebiliriz), geçirim-sizlik fantazisi¹¹⁸ (gerçek şehirliler söylemi) ve son olarak da saflık, iyilik ve masumiyet fantazileri¹¹⁹ (NLP uzmanı Başakşehirli'nin Allah tarafından ödüllendirilme karinesi).

Brown'ın fantazi dediği gerekçeleri, yeni orta sınıfın kendilik ve şehir tahayyülünün temel belirleyicileri olarak görmek mümkün. Dolayısıyla, şehrin her yanında güvenli rezidanslar ya da siteler şeklinde beliren bu yaşam tarzının yeni orta sınıfın küreselleşme, kalabalıklaşma, çoğullaşma ve ekonomik krizlerle birlikte geleceğin belirsizleşmesi gibi birbirleriyle yakından ilintili, bir yanıyla durdurulamayacak kadar güçlü görünen, öte yandan söz konusu yeni orta sınıfın bizatihi ortaya çıkış dinamiklerine tekabül ettikleri için durdurulmaları da istenmeyen süreçlere karşı geliştirdiği bir savunma mekânizması olduğu iddia edilebilir.

Şu halde şehirlerdeki, özellikle İstanbul'daki dönüşümün seyri-ne bakarak şu türden sorular sormalı mıyız? Acaba devlet bir aktör olarak, bundan böyle yukarıda sözünü ettiğim tahayyül çerçevesin-

116 Brown, a.g.e., s. 136

117 Brown, a.g.e., s. 139

118 Brown, a.g.e., s. 142

119 Brown, a.g.e., s. 144

de birbirleriyle ilişkilerini yine devlet desteği/teşviği ya da zoruyla belirlenmiş duvarlar dolayımında yeniden tanımlayan şehirli toplum kesimleri arasındaki gerilim üzerine mi kurgulayacak yeni rolünü? Sürdürülebilirliği ona sahip olanların küresel piyasalardaki rekabet gücüne dayalı bu yeni orta sınıf hal, yerel ölçekte kendini sahip olduğu birikimin (materyal ve toplumsal sermayenin) satın alabileceği en güvenli yaşam alanına kapatıyor. Kendisi için bu istisnai hali satın alamayan ise “tehlikeli yabancı” olmak durumunda. Peki o zaman, bundan böyle devletin rolü yeni orta sınıfın farklılığını vurgulamak, ayrıcalıklarını korumak ve sahip olduğu müstesna halin sürdürülebilirliğini sağlamak için “tehlikeli yabancı”nın bir yandan var kalmasını, diğer yandan dışlanma mekanizmaları içinde pasifize edilmesini garanti altına almak mı olacak?

Bu yeni orta sınıfın endişelerinden kendisi için yeni bir varlık sebebi yaratan siyasal idarenin bu noktada geliştirdiği biopolitika, bildiğimiz ulus-devletin dışlama mekanizmalarını, ulusal sınırların berisinde, kendi siyasal ve toplumsal coğrafyasında yeniden ve çok daha sistematik bir biçimde üretiyor. Çünkü güçten düşmüş haliyle ulus-devlet, kendi sınırları içinde yaşayan herkesin endişelerini gidermek ve yaşam tarzlarını garanti altına almak -en azından bunu hedeflemek- yerine, Kayabaşı Konutları ile Başakşehir ya da Avrupa Konutları ile Beşiktaş arasındaki özellikle altı çizilen farkın maliyetini karşılayabilecek olanların endişeleri üzerine kurguluyor yeni bürokratik mekanizmalarını.

Bütün bu sorular kentsel dönüşüm ile orta sınıfın talepleri arasındaki ilişkiyi, şehir ölçeğine indirgeyerek anlamanın çok da mümkün olmadığını ortaya koyuyor. Kentsel dönüşüm süreçlerini anlayabilmek için her şeyden önce küresel yeni orta sınıfın dinamiklerini sorgulayabilmek gerekiyor. Bunun yolu ise, kentsel mekânda yaşanan dönüşümü anlamaya çalışırken, geçmişe referansla yapılan bir tarih yazımı çerçevesinden taşın ve bu dönüşümün dinamini oluşturan taleplerin işaret ettiği gelecek tahayyüllerini de kapsayan bir dizi soruyla mümkün.

Kentsel dönüşümü meşrulaştırmak için hangi projeler, ne tür stratejilerle uygulamaya konuldu?

Yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm projelerini meşrulaştırmak için kullandıkları stratejilerden biri, uygulama yaptıkları mahallelerin enformel karakterini vurgulamak ve yenilemeyi enformelite ile ilgili problemleri çözmek için bir reçete olarak sunmak. Bu yöntemin örneklerinden biri olan Sulukule Yenileme Projesi, mevcut topluluğu ve tarihi kent dokusunu yok ederek, buradaki arsa değerlerini arttıran ve spekülasyon yaratan bir araca dönüştü. Projenin uygulamasında üç yeni politik ve yasal araç önemli rol oynadı: Daha büyük ölçekli dönüşümleri mümkün kılan yeni yetkiler, yeni kamulaştırma yetkileri ve finans modelleri.

Bir roman mahallesinin yeniden tanzim edilmesi¹²⁰

Aslı Kıyak İngin¹²¹ ve Tolga İslam¹²²

İstanbul, 2000'lerin ortalarından itibaren kentin kentsel dönüşüm dinamiklerini kökünden değiştiren radikal değişiklikler yaşıyor. Bu değişikliklerden biri de 5366 sayılı yasa. 2005 yılında çıkarılan bu yasa, “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenecek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun”, yerel yönetimlere tarihi sit alanlarında kentsel yenileme projesi hazırlama ve uygulamaya yönelik yeni yasal ve politik araçlar verdi. Bu da çoğu zaman soylulaştırma sürecini tetikledi. Yerel yönetimlerin bu tür projeleri meşrulaştırmak için kullandıkları stratejilerden birisi, bu mahallelerin enformel karakterini vurgulamaları ve yenilemeyi enformelite ile ilgili problemleri çözmek için bir reçete olarak ortaya koymalarıdır. 5366 sayılı yasaya dayalı olarak kentsel yenilemeye maruz kalan ilk alan olması nedeniyle, bu yazıda üzerinde durduğumuz Sulukule bu anlamda iyi bir örnek oluşturuyor.

5366 sayılı yasa üç kritik değişiklik getirdi. Bunlardan birincisi, yerel yönetimlere tanınan ve mülk sahibinin onayını alma gereğini ortadan kaldıran yeni kamulaştırma yetkileridir. Yasaya göre, ev sahipleri yerel yönetimler tarafından öne sürülen koşulları kabul etmeli ya da mülkiyetlerinden doğan haklarını yerel yönetimlere devretmelidir. Yerel yönetim kendi koşullarını kabul etmeyen mülk sahiplerinin mülklerini kamulaştırma yetkisine sahiptir. Sonraki bölümlerde görüleceği üzere, Fatih Belediyesi Sulukule’de ev sahiplerini yıldırma ve kendi koşullarını kabul etmeye zorlamak için bu kamulaştırma yöntemlerini oldukça etkili bir şekilde kullandı.

120 Yazının orijinali: ‘The Reordering of a Romany Neighbourhood’, Planning Theory and Practice içinde (Interface) 12(1), 2011.

121 Sulukule Platformu.

122 Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

İkinci olarak, 5366 sayılı yasa, yerel yönetimlerin “olağan kamulaştırma sürecinin projenin uygulanmasında gecikmeye neden olacağını” düşünmesi durumunda acele kamulaştırmanın önünü açıyor (5366 Sayılı Yasa Yönetmeliği, Madde 24). Acele kamulaştırma kararı savaş ya da doğal afet gibi olağanüstü durumlarda uygulanmak üzere otoriteler tarafından kullanılan bir araçtır. Sulukule’de ise Belediye bu yetkileri sakinlerle pazarlık sürecinde elini güçlendirmek için kullanmakta bir sakınca görmedi.

Üçüncü olarak, 5366 sayılı yasa mahallelere yapılacak olan müdahalenin ölçeğini değiştirdi. Yerel yönetimlerin artan yetkileri ile, yenileme projeleri artık çok daha geniş kapsamlı ve büyük ölçekli olarak gerçekleşiyor. Bu da mahalle ölçeğindeki müdahalelere odaklanacak yeni bir yenileme kurulunun varlığını gerekli kıldı. 5366 sayılı yasa öncesinde, koruma kurulları bireylere ait tekil parseller üzerinde karar verirdi. 2007 yılında, tarihi sit alanlarındaki yenileme projelerin ölçeğini ve kapsamını izleyebilmek ve kontrol edebilmek için yeni bir koruma kurulu oluşturuldu.

Her ne kadar yasa sadece tarihi sit alanlarında geçerli olsa da, İstanbul gibi bir kentte bu, düzinelerce mahalleyi yenileme adayı yapıyor. Hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, yasanın ilan edilmesinin ardından, Sulukule, Tarlabası, Süleymaniye, Yalı, Fener ve Balat gibi bir dizi tarihi mahalle yerel yönetimler tarafından yenileme alanı olarak ilan edildi. Bu alanlar içerisinde ilk olarak yenileme alanı ilan edilen Sulukule, tarihi dokunun yok edildiği, sakinlerin yerinden edildiği ve kültürel ve sosyal dayanışma ağlarının ortadan kaldırıldığı ilk mahalle oldu.

Belediyenin söylemi

Sulukule, yenileme süreçlerine kadar İstanbul’da Tarihi Yarımada içerisinde kalan ve UNESCO Dünya Mirası Listesi’ndeki kara surlarına komşu olan tarihi bir konut alanıydı. Mahalledeki mevcut sokak dokusu 19. ve 20. yüzyıllara ait haritalardan kısmen okunabilir. (Çeçen 1999). Sulukule ağırlıklı olarak Roman aileleri barındır- sa da, çeşitli etnik kökenlerden aileye de evsahipliği yapmaktaydı. 90’lara kadar Sulukule’deki ana ekonomik aktiviteyi, kültürel ola-

rak özgün bir yapıya sahip olan, “eğlence evleri” oluşturmaktaydı. Eğlence evleri, odalarında Roman müziği ve dansı eşliğinde yemek ve içecek sunulan evlerdi. 90’larda yapılan polis baskınları sonrasında eğlence evlerinin kapanması ile birlikte mahalle ekonomik olarak bir çöküş yaşadı.

Sulukule hem formel, hem de enformel yapıları içermektedir ama bir gecekondu bölgesi değildi: Evlerin büyük bir kısmı legal bir şekilde inşa edilmiş ve tapuluydu, tapuların bir kısmı ise Osmanlı dönemine kadar uzanıyordu. Sulukule’deki enformelliğin en az üç boyutu vardı ve bunlar Belediye tarafından çok önemli problemler olarak sunuldu. Yenileme projesi bir anlamda mahalleyi formelleştirerek bu enformaliteyi “düzeltmek” için kullanıldı. Bu üç boyut: sosyo-kültürel örgüler ve hayat tarzları, enformel ekonomik ve mekânsal özelliklerdi. Bu bölümde, yerel belediyenin Sulukule’yi enformel bir yerleşim yeri olarak lanse etmek için kullandığı söylemleri değerlendireceğiz. Bunun için Fatih Belediyesi tarafından Sulukule Yenileme Projesi’nin kamuoyuna duyurulması için hazırlanan bir metinden faydalanacağız (Fatih Belediyesi 2008).

Sulukuleliler’in kendilerine özgü yaşam tarzları, belediye tarafından Sulukule’yi yenileme alanı olarak ilan etmek için enformalitenin kullanılmasının ilk boyutunu oluşturmaktaydı. Roman kültürü Belediye’nin yenileme projesi ile ilgili metninde açıkça bir problem olarak sunulmaktaydı. Mahalle “alt gelir ve kültür seviyesindeki grupların kullandığı veya işgal ettiği alanlar”dı ve proje ise mahallenin “bu yaşam tarzı ve bu sorunlarla gittikçe kentten ayrışmasının önüne geçmek” için gerekli olarak görülmekteydi. Bu tür ifadeler Sulukule’nin sosyal dokusunun değerlendirilmesi gereken bir değer olarak değil, düzeltilmesi gereken bir sorun olarak görüldüğünü göstermektedir. Daha da önemlisi, söz konusu metin, alanı “işgal eden” belirli gruplardan da bahsediyordu: “kiracılar, gecekonducular ve bazı marjinal gruplar”. Formel konut piyasası içinde önemli bir yeri olan kiracıların, gecekonducular ve işgalciler ile beraber aynı kategori içerisine konulması oldukça problemlidir. Bölgede on yıllardır yaşayan kiracılar, Sulukule’deki nüfusun yaklaşık yarısını oluşturur, kültürel olarak da mahallenin önemli bir parçasıdır. Sakinlerin küçük bir bölümü, oturdukları mülklerin sahipleri ile uzun süreli bir enformel

anlaşma içerisinde olduklarından, bu binalarda kira ödemeden ya da çok düşük kira ödeyerek otururlar. Belediyenin bu enformel anlaşmaları “işgal” olarak lanse ettiği ve bunu alanı yenilemek için bir bahane olarak gösterdiği anlaşılıyor.

Mahallenin ekonomik yapısı Sulukule’deki enformelliğin ikinci boyutunu oluşturmaktaydı. Mahalle sakinlerinin büyük bir bölümünün geçim kaynakları enformel işlere dayanmaktadır. Bu durum mahalle ekonomisinin düşüşe geçmesine neden olan eğlence evlerinin kapatılmasıyla artmıştır. 2006 yılındaki mahalle anketine göre ailelerin % 80’i formel işgücünün dışında yer almakta; ya çalışmamakta ya da enformel işlerde çalışmaktadır. Türkiye’deki sosyal güvenlik sistemi ise formel işgücüne dayanır: Sulukule’de her beş aileden sadece biri sosyal güvenliğe sahiptir. Sakinlerinin %16’sının yeşil karta sahip olması ise düşük gelir düzeyinin bir başka göstergesidir. Belediye Sulukule’nin enformel ekonomik karakterini proje metinlerinde ortaya koyuyor ve bunun fiziki yenileme ile çözülebilecek bir ekonomik problem olduğunu belirtiyordu.

Proje metninde resmedilen enformelliğin üçüncü boyutunu da mekânsal özellikler oluşturmaktadır. Sulukule dar sokakları, avlulu evleri, bahçeleri, meydanları ve çeşmeleri ile geleneksel bir mahalledir. Bu fiziksel özellikler mahalleye karakterini veren unsurlardır. Bunlar içerisinde en önemlileri de avlulu evlerdir. Avlulu evler, bir avlu etrafında konumlanmış bir ya da iki odadan oluşan tek katlı birimlerden oluşur. Bu birimlerin herbiri farklı ama çoğunlukla aralarında bir akrabalık ilişkisi ya da yakınlık olan ailelere evsahipliği yapar. Bu birimler ortak bir avluya bakan girişlere sahiptir ve çoğunlukla yine bu avluda konumlanmış bir tuvaleti ortak olarak kullanırlar. Avlulu evler mekânsal olarak özgün bir tipolojiye sahiptirler ve UNESCO tarafından İstanbul’un tarihi alanları için hazırlanan bir raporda kültürel bir değer olarak tanımlanmışlardır (2008:17). Bu odalardan oluşan birimler aynı zamanda, devlet tarafından sübvansiyon edilen dar gelirli için ucuz kira stokunun olmadığı bir kentte çok önemli bir sosyal fonksiyona sahiptirler. Sulukule’deki iki ve üç katlı müstakil evler de benzer bir işlev görmektedir. Bu evlerde her kat farklı bir ailenin ve çoğunlukla akrabaların kullanımına açık ayrı bir birim olarak faaliyet gösterir. Bu tür konutsal düzenlemeler

Sulukuleliler'in mahalleyi kolektif olarak kullanmalarını ve sosyal dayanışmayı sağlar. Bu özgün ve enformel özellikler belediye tarafından oldukça negatif bir şekilde resmedilmektedir:

“[Sulukule], mevcut yapı stoğu itibarı ile sağlıklı yaşam koşullarından uzak, bakımsız, niteliksiz, barakamsı, salaş, elektrik, su, ısınma vb. imkânlarından yoksun *ilkel* bir yaşam alanı görünümündedir.”

“Alan, ... salaş yapılar, yıkık dökük barakalar, müstemilat ve eklen-tilerden ibaret bir *ortaçağ kenti* görünümündedir.” (vurgu eklendi)

Burada kullanılan dil, yerel otoritelerin Sulukule'nin geleneksel mahalle dokusundaki özgün kültürel ve mekânsal düzenlemeleri ve özellikle de bu düzenlemeler içerisinde enformaliteyi, “ilkel” ve de-mode bulduklarını göstermektedir.

Sulukule yenileme projesi: Belediye tarafından kullanılan politika araçları ve düzenlemeler

Fatih Belediyesi'nce özel bir planlama ofisine hazırlatılan Sulukule Yenileme Projesi, Kasım 2007'de Yenileme Kurulu tarafından onaylandı. Yenileme projesi Sulukule'nin mevcut fiziki ve mekânsal yapısını değiştirerek yeniden düzenledi. Mevcut kentsel doku ve topluluk yok sayılarak alan boş bir arazi gibi kabul edildi ve “tarihle uyumlu” denen bir tarzda yeniden tasarlandı. Geleneksel sokak ve yapı adası sistemi bozuldu, mevcut parsel sistemi kaldırıldı; avlu, cephe, sokak, meydan yapısı, ölçeği ve bölgenin karakteristik kullanım şekli sürdürülmedi.

Proje, bölgenin ihtiyaç ve morfolojisiyle ilgisi olmayan ve tarihi surların hemen yanında büyük bir otel ve ticaret merkezini de içermektedir. Bölge halkının yalnızca % 5'inin özel aracı olmasına rağmen (2007 mahalle anketi) yenileme alanının altı tümüyle yer altı otoparkı olarak tasarlandı. Dar gelirli için sosyal konut olarak yapıldığı söylenen 70-90 m²'lik evler daha sonra projede 100, 120 ve 180m²'lik evlere dönüştürüldü. Proje bölgede yeterince açıklanmadı ve anlatılmadı ama gayrimenkul zirvelerinde, tadilat fuarların-

da yatırımcılara sunuldu, emlak dergilerine kapak oldu. Yenileme Projesi, mevcut topluluğu ve tarihi kent dokusunu yok ederek, arsa değerlerini arttıran ve spekülasyon yaratan bir araca dönüştü.

Genel olarak yenileme projesinin uygulanmasında üç yeni politik ve yasal araç önemli rol oynadı: Daha büyük ölçekli dönüşümleri mümkün kılan yeni yetkiler, yeni kamulaştırma yetkileri ve finans modelleri. İlk olarak, yeni kanun Sulukule'yi büyük ölçekli imara ve projelere açık hale getiren yasal çerçeveyi oluşturdu. Bu kanun öncesinde, Sulukule değişikliklere açık olmayan bir sit alanıydı ve belediyeler de mahalle ölçeğinde proje hazırlama yetkisine sahip değildi. 5366 sayılı kanunun tarihi bölgelerde yenileme alanları yaratmasıyla, bu tür mahalleler büyük ölçekli projelere ve inşaatlara açık hale geldi. Ne kanun ne de proje geliştirilirken bölgedeki halkla paylaşıp tartışılmadı. İkincisi, 5366 sayılı kanun tarafından sağlanan yeni kamulaştırma yetkileridir. Belediye, Sulukule Yenileme Alanı ile ilgili acele kamulaştırma kararı çıkartılması için Bakanlar Kurulu'na başvurmuş ve alınan karar Aralık 2006'da resmi gazete-de yayınlanmıştır. Acele Kamulaştırma Kararı normalde savaş ya da doğal afet gibi sıradışı durumlar için alınır. Bu karar mülk sahiplerini, anlaşma yoluna gitmeden bir hafta içinde evlerinden çıkararak evlerini yıkma yetkisi vermektedir. Bu karar yenileme alanlarında kullanılmak için ilk kez gündeme geldi. Acele Kamulaştırma, yerel dernek tarafından açılan dava süreçlerinin devam etmesi ve platform tarafından kamuoyunda yaratılan baskı sonucu uygulamaya sokulmadı ama yerel halk üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanıldı.

Belediye aynı zamanda ev sahipleri ve kiracı sakinler için yeni ödeme modelleri kullandı. Onaylı Proje, parsel yapısını yok ederek ev sahiplerinin kendi evlerini yenileme veya sağlıklılaştırma haklarını da ortadan kaldırdı. Bunun yerine proje yalnızca iki seçenek sundu: Proje kapsamında bölgeden bir daire almaları ya da haklarını belediyeye satmaları. Ev sahiplerinin yenileme alanından bir daire almaları için bölgedeki mülklerinin kamulaştırma bedeli peşinat olarak sayıldı. Devamında kalan miktarı da aylık 400 ila 500 TL arasında değişen taksitlerle on beş yıl boyunca ödemeleri istendi. Birbirini takip eden iki ay ödeme yapılmadığı takdirde bu süreç hacizle ve hak kaybı ile sonuçlanmaktadır. Ev sahipleri bu süreçte kendi mahalle-

lerinde yaşayabilmek için borçlanmaya zorlandılar. Bu borçlanma, enformel işlerde çok düşük ücretlerle çalışmakta olanların ödeyebileceklerinin çok üzerindeydi. Arsa spekülâtörlerinin Belediye'nin projesine dahil olmak üzere alandan mülk almaya başlamasıyla birlikte üçüncü bir opsiyon belirdi. Bu spekülâtörler yeni proje kapsamında yatırım amacıyla bölgedeki mülk sahiplerine belediyenin vermiş olduğu kamulaştırma bedelinin çok üzerinde ödeme yaptılar. Böylece, bölgedeki 620 hak sahibinin çoğu haklarını bu 3. şahıslara (yatırımcılara) satmak durumunda kaldı (Hürriyet 2009).

Sulukule'deki çoğu kiracı aile için yenileme projesinin yol açtığı zorunlu tahliyelerin yıkıcı bir etkisi oldu. Belediye, bölge kültürünün önemli bir parçasını oluşturan kiracılara bölgede kalma seçeneği sunmadı. Onun yerine, Sulukule'den 40 km. uzakta, kentin çeperinde yer alan Taşoluk'taki TOKİ konutlarında kendilerine ait daire hakkı verildi. Bu daireler için 15 yıl boyunca aylık 250-300TL civarında taksit ödenmesi gerekliydi. Bu finansal yüke merkezi ısıtma gibi ek masraflar ve ucuz ve veresiye alışveriş imkanından yoksun olma gibi zorluklar da eklendi. Bir çok sakin Sulukule ve yakınında bulunan merkezlerdeki enformel işler ile geçimini sağlıyor ve mahalledeki uzun süreli ilişkilerden ve aile bağlarından destek alıyordu. Bu bağlardan kopan ailelerin 40 km. ötede bu imkanlardan uzak kalarak geçimlerini sağlamaları mümkün olamadı. Taşoluk'a giden 337 Sulukuleli kiracı ailenin birkaçı hariç neredeyse tamamı haklarını satarak Taşoluk'tan ayrılmak durumunda kaldı ve eski mahallelerinin çeperine, Karagümrük'e geri döndü.

Direniş stratejileri ve alternatif plan arayışları

Sulukule'de yaşanan ve yaşanmakta olan tüm bu gelişmeler mücadele olmadan ve alternatifler aranmadan gerçekleşmedi. Yerel halk ve dernekler, aktivistler, öğrenciler, akademisyenler ve uzmanlar önemli bir sivil hareket oluşturdular. Sulukule Platformu adı verilen bu hareket kapsamında mahallenin enformel karakteristiğini dikkate alan alternatif planlama yaklaşımlarını ön plana çıkarmak için bir dizi eyleme imza atıldı. Sulukule Platformu, uzmanların, akademisyenlerin ve gönüllülerin katılımıyla, Mimarlar Odası ve

UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin de aralarında olduğu yerel ve uluslararası kurumları mahallenin durumu hakkında bilgilendirdi ve alternatif planlama çalışmalarını organize etti. Platform bölgedeki 85 evin tescili için yenileme kuruluna başvurdu. Bunların 9'u kurul tarafından tescil edildi ki bu durum tüm yenileme planının yeniden gözden geçirilmesi için bir zemin oluşturdu.

Sulukule Platformu aynı zamanda İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu'ndan (KUDEB) basit onarım için izinler ve destekler alarak, mahalledeki tescilli evlerinde kalmayı tercih eden bir grup evsahibini de destekledi. Bu onarımlar aileleri yerinden etmeden gerçekleştirildi. Bu tür çabalar alternatif çözümlerin var olduğunu gösterdi. Platform aynı zamanda Yenileme Kurulu'na, mahallede avlulu evlerin büyük bir bölümüne evsahipliği yapan Küçük Çeşme Sokak'taki mevcut dokunun korunması için başvurdu. Yenileme Kurulu bu talebe "Yenileme Alanı Sınırları içerisinde kalan 2495 ve 2484 ada ile bu adaların şekillendirdiği Küçükçeşme Sokağı'nın korunması konusunun proje bütünlüğü içerisinde değerlendirilebileceğine karar verildi" diyerek cevap verdi (Yenileme Kurulu Kararı 2008). Ne var ki, Fatih Belediyesi bu kararı dikkate almadan sokak-taki yıkımlara devam etti.

Son olarak aktivistler Fatih Belediyesi'ni de içine alan "çok aktörlü bir planlama komisyonu" oluşturulması için bir teklif sundular. Bu komisyon ile yenileme yaklaşımının doğurabileceği potansiyel problemlerin tartışılması ve onaylı projenin revizyonu hedefleniyordu. Fatih Belediyesi başlarda böyle bir oluşuma katılabileceği yönünde bazı sinyaller vermiş olsa da, yıkımlara devam edilmesi ve kiracıların alanı terk etmek üzere yönlendirilmeleriyle birlikte bu görüşmeler zeminini kaybetti. Bu sürecin ardından, Sulukule'nin enformel karakteristiklerini destekleyen ve kiracıların evsahipleri ile birlikte bölgede kalmasına olanak veren alternatif planların üretilmesi için çabalar gösterildi (Sulukule Atölyesi 2009, STOP 2008). Şaşırtıcı bir şekilde, bu plan yenileme sürecinin ana aktörlerinden biri olan TOKİ başkanının ilgisini çekti ama olumlu bir sonuç ortaya çıkmadı.

Yenileme süreci, sakinleri kent geneline dağıtarak ve onları sosyal dayanışma ağlarından, geçim kaynaklarından ve kültürel tabanlarından kopararak Sulukule'deki sosyal yapının ayrışmasına neden oldu. Tüm bunlar Sulukule'deki farklı enformel yapıların, enformel ekonomik taban, konut yapılanması ve sosyo-kültürel yapının temizlendiği öne sürülerek meşrulaştırıldı. Bunun gerçekleşmesinde özel planlama yasaları ve düzenleyici araçlar önemli rol oynadı. Tüm bunlar yapılırken bir takım haklar ve mülkler formelize edilmedi; örneğin avlulu sistem projeye entegre edilmedi ya da formel işgücüne geçiş için ekonomik gelişmeye yatırım yapılmadı. Bunun yerine, tüm bir fiziksel yapı ortadan kaldırıldı ve insanlar yerlerinden edildi.

Kaynaklar:

- 2006 Mahalle Anketi, 'Neslişah Mahallesi Toplumsal Yapı Araştırması' Fatih Belediyesi tarafından 2006 yılı Mayıs ayında yaptırılan bir anket (yürütücüler: Korkut Tuna, Ayşen Şatıroğlu and Mustafa Çağlayandereli).
- 2007 Mahalle Anketi, Sulukule Platformu tarafından 2007 yılında Sulukule'de gerçekleştirildi (Tolga İslam tarafından koordine edildi).
- Çeçen, K. 1999, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, s. 145, İSKİ Yayınları, İstanbul.
- Fatih Belediyesi 2008, 'Neslişah Ve Hatice Sultan (Sulukule) Mahalleleri Yenileme Projesi' <http://www.fatih.bel.tr/bpi.asp?caid=631&cid=1155> (20 Eylül 2010 tarihinde erişildi).
- Hürriyet 2009, 'İşte Sulukule'nin rantsal dönüşümü', Hürriyet, 19 Mart 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11232807.asp> (20 Eylül 2010 tarihinde erişildi).
- Yenileme Kurulu Kararı 2008, 23 Ekim 2008, Karar No: 438.
- STOP (2008) 'Başka bir Sulukule mümkün' <http://www.alternatifsulukule.org> (20 Eylül 2010 tarihinde erişildi).
- Sulukule Atölyesi (2009) "Alternatif proje" http://sulukuleatolyesi.blogspot.com/2009/11/alternatif-proje_06.html, 06.11.2009, (20 Eylül 2010 tarihinde erişildi).
- UNESCO 2008, Report on the joint World Heritage Centre / ICOMOS mission to the Historic Areas of Istanbul, (UNESCO/WHC, ICOMOS) <http://whc.unesco.org/en/list/356/documents/>; (20 Eylül 2010 tarihinde erişildi).

Kentsel mekânda direniş ve eylemlilik ne kadar ve nasıl mümkün?

Sanatçıların ve mahalle sakinlerinin, süregelen kentsel dönüşüm veya kentsel özelleştirme sürecine müdahale edebilmek için belirli meselelere odaklanmalarına izin veren, farklı alanlardan pratikler için bir çevre, bir platform yaratmak, sadece sanatsal pratiklerin yayılımını sağlamak için değil, kolektif sorumlulukla eyleme geçmek adına da etkili bir yol. Sanat projeleri, alternatif platformlar ve karşı-kültürel mekânlar yaratarak, eylemler ve bunlarla ilişkili direniş söylemlerini de mekânsal politikaların eşliğinde üretebilirler.

Yerellik, direniş ve mekânsal hakkaniyet: Felaketin yanından koşmak¹²³

Pelin Tan

“İçinde bulunduğumuz anda neyin olası olduğunu sormak mümkün – ekonomik mağduriyet ve toplumsal durgunluktan başka. Başka var olma yolları bulabilir miyiz? ... Gündelik öğrenme pratiklerinden başka türlü yaşamamızı talep eden, çaba gerektiren sorular: Yerelin ahlaki’ni kurmaya yönelik sorular gibi geliyor bana.”

J.K.Gibson – Graham,
Yerelin Ahlakı, Mayıs 2001

Gündelik yaşamın “mekânsal mesafesi” varlığını konumlandır-mamızı ve toplumsal patikalar örmemizi zorlaştıran bir olgu. Toplumsal patikalar derken kast ettiğim “birlikte yaşamak” veya toplumsal özneyi aramak için oluşturduğumuz yollar, yordamlar. Kendimle ve öteki ile ilişkim, ekonomik ve siyasi kararların belirlediği mekânsal örgütlenme aracılığıyla tanımlanıyor. Gündelik hayatı yüceltmeden, fakat devinimi içinde ortak eylemliliği araştırmak, bir direniş pratiği oluşturmak mümkün mü?

Son on senedir yaşadığım sokak, Antrepolar, Karaköy ve İstiklal Caddesi arasında sıkışmış harap, pis, fakir ve Arapların, Kürtlerin, Romanların, Rumların kısıtlı alanlarda birlikte yaşadığı, fakat bir-

123 Bu makale iki farklı İngilizce makale olarak şu yayınlarda yayınlanmıştır: Tan, P., “Possibilities of Counter-Culture: Dissemination of Localities, s.145-150 (Ed. G. Ankele, E. Baykal, D. Zyman), *Tactics of Invisibility - Contemporary Artistic Position in Turkey*, Köln, Walther König, 2010. – Tan, P. “İstanbul: Widerstand im Stadtteil und gegenkulturelle Räume”, s. 271-282, Ed. D. Gebhardt, A. Holm, *Recht-auf-Stadt*, Hamburg, VSA Verlag, 2011. (Türkçe çevirisi Özge Açikkol tarafından yapılmış; bu kitap çalışması için yeniden yazılmış ve kısaltılarak düzenlenmiştir.)

birlerinden haz etmedikleri bir mahallenin neredeyse merkezinde. Yerel emlak yatırımcılarının yeni konutlar inşa etmesi, eski evleri yenilemeleri ve Galataport projesinin yarattığı spekülasyon ile yavaş yavaş değişiklikler ve mutenalaşma başlamış durumda. Mekânsal siyaset ve farklı ideolojilerin baskısı altındaki Tophane’de hâlâ birçok topluluğun kendini gösterdiği zengin, hareketli ve devingen bir kentsel yaşam var. Burada “yerellik” bir kimlikler pratiği değil, hergün yenilenen ve yeniden kurulan bir gündelik hayata ve mekâna dair ilişkileri ile mekânsal ağa müdahalede bulunan bir topluluklar ağı olarak beliriyor.

Son dönemde neoliberal ekonominin küresel stratejileri, sadece mekânı yeniden ölçeklendirmek için değil toplumsal ilişkileri de dönüştürmek için yerel söylemlerle de ilişki kurmaya başladılar. Devletin modernleşme söylemi sadece mekânların işlevlerini küresel kapitalist zincire eklemenin değil, Osmanlı-Türk kimliği nostaljisi ile tatlandırılmış, aşırı milliyetçi ve muhafazakâr söylemi destekleyen son dönem devlet ideolojisinin yeniden üretiminin de meşrulaştırıcı aracı haline geldi. Brenner/Theodore bu olguyu şöyle açıklar: “...Bu şartlar altında şehirler büyük siyasi ve ideolojik stratejilerin çoğunun kuluçka makineleri haline gelirler.”¹²⁴

Tophane’de giderek sayıca fazlalaşan sanat galerinin birkaçına kırktan fazla kişinin saldırdığı ve medyada mahalle/sanat tartışması olarak gündeme gelen “Tophane Olayları” ile Tophane’de hızla dönüşen mekânsal süreç arasında kalan heterojen kültür ve gündelik yaşam pratikleri çatışmasının ulaştığı bir uç noktaya şahit olduk. “Tophane Olayları”nın hemen ertesinde mahallenin en eski kahvehanesine gelen dönemin Kültür Bakanı Ertuğrul Günay, yaptığı basın açıklamasında steril, ayrımcı modern kentli dili ile Avrupa Kültür Başkenti sürecini hatırlatarak vuku bulan çatışmanın derinde yatan nedenlerini anlamaktan uzak, resmi kültür söylemini meşrulaştırmaya devam etti.¹²⁵

124 Brenner, N. ve Theodore, N. 2002. “*Cities and Geographies of Actuality Existing-Neo-Liberalism*”, Antipode, Blackwell, s. 349-379.

125 “Kültür Bakanı Günay Tophane’yi Ziyaret Etti” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/15849123.asp>. “Geldiğimiz yerdeki gibi İstanbul’da yaşayamayız. İstanbul’un hepimizi kuşatan, hepimizi aşan başka bir tarafı var. Avrupa Kültür Başkenti’nde dokuz ayı

Avrupa’da da örnekleri bilinen Avrupa Kültür Başkenti projelerinin genel amacı, bir kentteki kültürel altyapıları desteklemek ve bürokratlar ile sivil inisiyatifler/organizasyonlar arasındaki ilişkiyi, yönetselliği yeniden düzenlemektir. “Kültür” kavramı ise üstten yönetim anlayışında, bürokratik koordinatlar bağlamında tanımlanır. Kentin pazarlama imgesini tekrar üretmek ve bu üretimi destekleyen kültür/sanat projelerini desteklemek Avrupa Kültür Başkenti (AKB) projelerinde çokça rastlanan bir kurum pratiğidir.¹²⁶ AKB’de yer alan kentsel yenileme, dönüşüm ve restorasyon projeleri ile devletçi bir anlayışla bürokratik bir kültürel meşrulaştırma yapılmaya çalışılmıştır.¹²⁷ Beklenen sivil inisiyatifler ile bürokratların bir araya gelememesi, AKB bütçesinin bürokratik bir yönetim yapısı içinde organize edilmesi ve İstanbul imgesinin yüzeysel bir biçimde pazarlanmaya çalışılması, kentsel alandaki reel sorunlara yönelik bir kayıtsızlıkla sonuçlanmıştır. AKB döneminde süregiden Sulukule veya Ayazma mahallelerinin yerinden edilme sürecinin, kent ve kültürel mirasın, zenginliğin yitimi olarak algılanmaması da bu kayıtsızlığın tipik bir örneğidir.

Tophane’ye geri dönersek; kentsel dönüşümün toplumsal ve ekonomik etkileri üzerine kent araştırmacıları, akademisyenler ve mahalle dernek temsilcileri ile 2008 yılında Tütün Deposu’nda gerçekleştirdiğimiz atölye sonuçlarına bugünden tekrar baktığımızda, aradan geçen zaman içinde yapılan tüm tartışmalara ve kentin çeşitli alanlarına yapılan tepeden müdahalelere karşı geliştirilen sınırlı da olsa eylemliliğe rağmen herhangi bir değişimin gerçekleşmemiş olduğunu görüyoruz.¹²⁸

geride bıraktık. Avrupa Kültür Başkenti’nde bir sanat galerisinin camlarının kırılması, yabancılar da varken, birbirimizin yüzünü yumruklamamız katıyen kabul edilemez.”

126 Görece iyi örneklerinden biri Rotterdam Kültür Başkenti Projesi’dir, 2001. Kentin birçok kültürel altyapısı ve sivil kentsel sanat projeleri desteklenmiştir. 2004’te bütçe-deki kesinti ile birlikte kültür ve sanat inisiyatifleri ayakta kalma veya yüklü bürokratik sürecin krizini yaşamaya başlamıştır. (Kaynak: “Roaming around” röportajlardan oluşan dökümanter – araştırma, 2003-2004, Pelin Tan.’ Witte de With & TENT kurumları tarafından Tracer projesi çerçevesinde desteklenmiştir.)

127 Yazar 2009 yılında Avrupa Kültür Başkenti, Çokdisiplinli Projeler Danışma Kurulu Üyeliği yapmış ve aynı yıl içinde çekilmiştir.

128 Barınma Hakları - Kentsel Dönüşümün Sosyo-Ekonomik Etkileri – Mahalle Örgütlenmeleri, Atölye, Pelin Tan&Osman Kavala, Tütün Deposu, 11-12 Temmuz 2008 Haziran, Tophane, İstanbul.

Henüz bir kültür ve sanat kurumuna dönüşmemişken DEPO'da gerçekleştirilen iki günlük atölyede mülkiyet, yoksulluk, dışlanma, ve dayanışma pratikleri şeklinde özetleyebileceğimiz dört ana konu üzerinde çalışıldı. Atölyedeki mahalle temsilcileri, kent araştırmacıları ve eylemcileri ile birlikte yapılan çalışmalarda fark edilen önemli hususlar; tüm bahsi geçen başlıkların mahallelerden örnekler doğrultusunda birbiriyle iç içeliği ve özellikle bir araya gelme, örgütlenme ile ilgili sorunların nedenleri tartışıldı. Siyasi verevlik ve belirgin olan bir biyosiyaset şeması dışında bir araya gelmek ve ortak eylemliliği oluşturmak; örneğin mahalle derneklerinin atölye sonuç raporlarında belirtildiği gibi kentsel dönüşüm odaklı değil her türlü mücadele şekilleri ile ortaklaşan bir eylemlilik olması gerektiği tespiti önemliydi. Gü lensu Mahallesi'ndeki bostancılık etkinlikleri veya Çiftçi Sendikası ile ortaklaşmak atölye sırasında verilen örnekler arasındaydı. Bu örnekler bir yandan aslında siyasetdışı bir müşterekleşmeye işaret ederken, mahalle dernekleri sadece kentsel dönüşüm ve yasalara odaklı bir siyasi verevlik içine çekilme riski ile de karşı karşıyaydılar. Siyasi verevlik dilini, konuşamama deneyimini çok kere yaşayan ve biyosiyaset diagramında yerini bul(a)mayan Sulukule Platformu gibi bir oluşum ise, Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ofisinde, Fatih Belediyesi ile gerçekleştirilen bir toplantıda ortaklaşmaya dönük bir dil inşa edemeyerek geride bırakılan sürecin sorgulanması zorunluluğunu hatırlattı. Sulukule Platformu açısından başarısızlık olarak görülebilecek bu toplantıdan ortaya çıkan sonuç, aslında o güne kadar oluşturulan, oluşturulabileceği düşünülen "dil"in temsiliyetsizliği idi.

Sulukule'den ne öğrendik?

Sulukule Platformu,¹²⁹ Sulukule mahallelerini yıkımdan koruyabilmek için kültürel ve sanatsal müdahalenin nasıl kullanılabileceğine ilişkin bir pratik olarak üzerinde çokça konuşulan, dolayısıyla en iyi bilinen örneklerden biri oldu. Farklı disiplinlerden gelen insanlar, mahalle sakinleriyle birlikte hiyerarşik yapısı olmayan, 40 Gün 40 Gece Sulukule adlı bir platform oluşturdular. Bu platform, çeşitli

129 www.sulukulegunlugu.blogspot.com

sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin de desteğini alarak mahalleyi ve sakinlerini savunmak için sokakta, Sulukule’de etkinlikler başlattı.¹³⁰ Bu örnekte, mahalle ölçeğinde işbirliği ve organik örgütlenme, özellikle de sadece mahalle sakinlerinin katılımını kolaylaştırmanın ötesinde, farklı mecralardan aktörlerin de katılımını, karşılıklı bilgi ve gündelik deneyimlerin paylaşılmasını sağladı. Geçici yerel ağların kurulumunu ve kullanımını da olanaklı kıldı. Birçok farklı pratik ve birikimden gelen insanların davet edildiği mahalle çapındaki kültürel ve sanatsal etkinliklerle; bloglarla gelişen dijital iletişimi, medya aktivizmi ve sivil örgütler tarafından kullanılan geniş bir eylem yelpazesi oluştu. Mahallelerde süregelen bu etkinlikler, ayrıştırılmış bir kentsel alanda “kültür” ve “sosyal kimlik”in ne olduğuna dair kurumsal bir tartışmaya esin verebilecek nitelikteydi. Yerel kent kolektifleri ve bağımsız araştırmacılar, akademisyenler ve sanatçılar böylelikle daha etkili aktörler haline geliyor ve mahalle platformu bu sayede daha ziyade onlarla çalışmayı tercih ediyordu.

2009 yılının Mayıs ayında Sulukule Platformu, sanatçıların yürüttüğü bir mekân olan Hafriyat ile işbirliği içinde bir sergi düzenledi.¹³¹ Platform, mahalledeki, tüm süreci belgelemişti. Bu süreçle ilişkili resmi belgeler, dokümanlar, yapılmış araştırmalar, raporların yanı sıra sergide, alternatif kent planları ve platformun basın arşivi de yer alıyordu. Sergi, görsel anlamda da birçok sanatçının belgesel, resim ve eliş formatlarındaki yapıtlarını ve özellikle de mahalle sakinleri ve çocuklarla birlikte gerçekleştirilen işleri gösteriyordu. Sergi, sadece Sulukule’deki hukuki ve kamusal mücadelenin belirgin, dönüm noktası olarak görülen tarihler üzerinden seyrini vermekle kalmadı. Dahası serginin meselesi bu mücadelenin hangi noktada başarılı ya da başarısız olduğunu tespit etmek de değildi. Sergi, daha da önemli bir şey yapıp mücadeleye katılanların ve katılmayanların bir araya gelip sürecin sonuçlarını paylaştıkları bir heterotopyaya dönüştü. Ortaklaşan pratikler üzerinden bir araya (geçici de olsa, sergi süresince) gelinerek diğer mahalle örnekleri ve mücadele sü-

130 www.arkitera.com/s68-40-gun-40-gece-sulukule-platformu.html

131 *Yenileme, Yersizleştirme*, Sulukule sergisi, Sulukule Platformu, 6-31 Mayıs, 2009, Hafriyat-Karaköy, İstanbul.

reçleri tartışıldı. Bir mahallenin, yani bir sosyal-mekânsal pratiğin yok edilme süreci ve ilgili mücadele ile birlikte sergi, mahalle, mücadele, yerellik, kent, İstanbul, görsel üretim ve temsiliyet, hukuk, etnik kimlik, alternatif ekonomiler, geçmiş tarihsel mücadele örnekleri gibi konular ve deneyimler etrafında geniş bir paylaşım ve etkileşim vesilesi oldu. Böylece, farklılıklarımız, heterojen geçimlerimiz ve mekân ile ilişkimiz, yerellik içindeki özellikli etkinliklerimiz ve görsel üretim ağlarımız; yani esasen kültürü oluşturan tüm bu parçalar ile yan yana gelebildik ve yeni müsterekleşen ağların kurulmasına yol açtık.

Yerelin “resmi” tanımı

Genelde akademiler, kültür kurumları (müzeler, sanat kurumları) veya 2010 Avrupa Kültür Başkenti gibi İstanbul’un yüzeysel tahayyülüne odaklanmış projeler, toplumun heterojen unsurlarının ortadan kaldırıldığı hijyenik ve normalize edilmiş bir kent kültürü tahayyül ederler. Kültür ve yerellik arasındaki ilişki birbirini karşılamayan temsiliyet dilleri üzerine kuruludur. Bu nedenle İstanbul’da mahallerde olup biten, üretilen karşı-kültür temsiliyetleri ve bu mahallerde gömülü olan sosyo-ekonomik ağın bilgisini anlamak için de çaba gösterilmedi. Bir başka deyişle İstanbul gibi küresel bir metropolitanda değişimin hem nesnesi hem mekânı olarak yerellikten ne anlayabileceğimiz, yerelliğin değişen anlamı ve işlevinin ne türden ihtimaller barındırabileceği üzerinde yeterince durulmadı.

Bu metinde sözü geçen sunumlar ve ağlar, yerellik algısının özel temsillerini oluşturuyor. Yerellik, uzamsal bir deneyim ve ortaklaşalık üstüne kurulu bir etik mekân anlayışı gerekli kılıyor.¹³² Öte yandan “yerellik” ya da “yerel” kavramı artık homojen bir kültürel coğrafyaya işaret etmiyor. “Yerel” sadece bir yer’e de işaret etmiyor. Özellikle de bir kentsel alan bağlamında “yerel”, kendi içinde bir eylem haline geliyor. Bu eylem, mekân politikaları, ekonomik değişim, medya ve insan davranışının çeşitli biçimleri tarafından

132 Yeni bir mekânsal etik, kentsel etik. Levinas’ın yüz-etîği felsefesinde köklerini bulabileceğiniz; karşılaşma etîği, bkz. Pelin Tan, *Unconditional Hospitality and Threshold Architecture*, Actar, Barcelona, 2013

çerçevesi çizilen bir bağlam dahilinde yer alıyor. Kayıtdışı ekonomiler, cinsiyet, etnik köken ve çokkültürlü pratikler, yerel olanı özel biçimlerle yeniden üretiyorlar. Özel küçük ölçekli örneklerden oluşan “yerel”, onu, küresel evrenselciliğin karşıtı olarak, ikili yapılar içinde konumlandıran farklı üsluplarla tanımlanıyor. Dolayısıyla “yerel”, deneyime dayanan bir şey haline geliyor. Böylelikle somut herhangi bir olaydaki, herhangi bir “şey” de “yerel”leşebiliyor.¹³³

Arjun Appadurai, yerellik’i, “sayısal veya mekânsal olmaktan” önce, “ilişkisel ve bağlamsal” bir terim olarak yeniden kullanıma sunmuştur. Onun tanımından yola çıkarak bakacak olursak, kentlerin birçok yerellik katmanından oluştuklarını görürüz. Appadurai, yerellik’e sosyal pratiklerin bir imgelemi olarak yaklaşır: İmgeleme eylemi insanların, çoklu yerellikler içinde ya da birçok deneyime dayalı mekânın birlikte varolduğu, bir tür tekil ve karmaşık yerellik duygusu içinde ikâmet etmelerini sağlar.¹³⁴ Yerellik kelimesi kelimesine bir “topluluk” olarak değil ama bir deneyim veya toplulukların kentsel alandaki deneyimi olarak tanımlanır. Çünkü Rüdiger Korff’un yazdığı gibi “yerellik metropoliten çevreye ve özelde küreselleşme sürecine bir tepkidir veya bunlarla başa çıkma çabasıdır. Her ne kadar mekâna bağlı olsa da veya belirli mekânlara işaret etse de, coğrafi değildir; öncelikle sosyal bir kategoridir.”¹³⁵ Yerellikler için tekil bir temsiliyet biçimi bulmak olanaksızdır. Yerellik, mekânsal ağı, politik ve sosyal değerlerle birleştiren bir eylem, bir olaydır. Görsel temsili, bir değerler çatışmasını gerekli kılan olanaksızlık üstüne kuruludur. Bu nedenle, karşı kültürel olasılığa ait herhangi bir değer veya eylem, görsel temsiliyetin özel bir yayımına gereksinim duyar.

Yerellikler (hem sosyal, hem de kentsel) içinde eyleme geçmenin; sanat nesnesini, kamusal alandaki süreç temelli bir çalışmanın

133 *Encyclopedia of Globalization*, F - M, Yay. Haz. Roland Robertson, Jan Aart Scholte (New York: Routledge, 2007), s. 744.

134 Bkz. Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), Bölüm 9.

135 Erhard Berner, Rüdiger Korff, “Globalization and Local Resistance: The Creation of Localities in Manila and Bangkok,” *International Journal of Urban and Regional Research* vol. 19, no. 2 (1995).

eleştirel aracı olarak algılamamanın ve eylem-bilgi yayılımını sağlama yöntemlerini bulmak adına özel bir temsil biçimi yaratmanın, karşı-kültür olanaklarını üretmek için bir yol olduğuna inanıyorum. Peki bu bağlamda, karşı-kültürel değerin yayımı, J. Rancière'in görünür-lük biçimleri dediği olgu açısından, politik alana etki eden sanatsal temsillerle nasıl sağlanabilir?

Rancière şöyle belirtir: “Estetik pratikler; sanatsal pratikleri, onların kapladığı alanı ve cemaate özgü olarak ‘yaptıkları’ veya ‘ürettikleri’ni ifşa ederler. Sanatsal pratikler, varolma tarzları ve görünür-lük biçimleriyle sürdürdükleri ilişkiye olduğu kadar, yapma ve üretme biçimlerinin genel dağılımına da müdahale eden ‘yapma ve üretme yöntemleri’dirler.”¹³⁶ Bu tarif, belirli eylemlere ilişkin bir dizi soru uyandırır: Karşı-kültürel temsil, biyosiyaset di-yagramını aşan veya onun alanı dışında varolan yumuşak direniş biçimlerini, sanatçılar/kültürel aktörler ile işbirliği içine girmiş Sulukule Platformu’nun yaptığı türden eylemleri nasıl yaratır? Ya da: Hafriyat sanatçı kolektifinin, kamusal alanda, Tophane’de bulunan önemli bir heykeli çalmaya yeltendikleri eylemin süreci, kamusal mekânın hangi katmanlarını, nasıl gözler önüne serer?

Bu örnekler, kentsel mekânda sembolik görsel yayılım için taktik olasılıkları ortaya koyuyor. Sanatçıların ve mahalle sakinlerinin, süregelen kentsel dönüşüm veya kentsel özelleştirme sürecine müdahale edebilmek için belirli meselelere odaklanmalarına izin veren, farklı alanlardan pratikler için bir çevre, bir platform yaratmak, sadece sanatsal pratiklerin yayılımını sağlamak için değil, kolektif sorumlulukla eyleme geçmek adına da etkili bir yol. Sanat projeleri, alternatif platformlar ve karşı-kültürel mekânlar yaratarak, eylemler ve bunlarla ilişkili direniş söylemlerini de mekânsal politikaların eşliğinde üretebilirler. Karşı-kültür olasılıklarının, yerelliklerin yayılmasıyla ne tür bir ilişkisi olduğu sorusu da, bu karmaşık yapının bir parçasıdır.

¹³⁶ Jacques Rancière, *The Politics of Aesthetics*, Çev. Gabriel Rockhill (Londra: Continuum, 2004), s.13.

Siyasi verevlik ve aktivizm

Toni Negri, Constantin Petcou, Doina Petrescu ve Anne Querrien, aktivizmin “yumuşak biçimler”ini ve mikro ölçekte veya mahalle ölçeğinde kolektiflikler yaratan kentsel projeleri tartışırlar.¹³⁷ Bu tartışmada “yumuşak” olan, “siyasi verevlik”in¹³⁸ “biyosiyaset şeması”nın¹³⁹ dışında da varolabileceğini gösterir. Biyosiyaset şeması, “organize yaşamın (sosyal, politik) yeniden üretiminin tüm boyutlarıyla denetim altında olduğu, zaptedildiği ve sömürüldüğü mekândır.” Siyasi verevlik burada, güç ilişkilerinin bir tür dağıtımıdır. Petcou ise, küresel biyosiyasetin mekânı ve olası ötekiler arasında başka verevlikler olduğunu öner sürer. Bunlar tüketim kültürüne odaklı yerel planlamalardan tutun da popüler olmayan planlamalara kadar birçok pratiğe karşı aktivizm formlarıdır. Petcou, Negri’nin daha normative ve kurumsal olarak, siyasi verevlik ve biyosiyaseten şeması tanımları bağlamında tariflediği aktivizm ve karşı-toplumsal hareketler yerine Félix Guattari’ye¹⁴⁰ referans verir. Ona göre kapitalist alanda sosyal bir özne değeri olarak karşılığı olmayan işsizler, geçici yerleşimciler, sanatçılar gibi güvencesiz koşullarda yaşayanların gündelik etkinlikler içindeki üretimleri karşı pozisyonlar, roller ve kümeleşen müşterekleşmeler yaratabilir. Bu anlamda da, organize olmadıkları için gündelik yaşam içinde ortaya çıkan bu karşıt pratikler görünür olan siyasi verevlik ve biyosiyaset şemasının dışında kalırlar.

Buna örnek olarak şehrin mahallelerindeki aktivizmin “yumuşak” biçimleri gösterilebilir. Buradan yola çıkılarak sadece İstanbul’da değil, dünyanın diğer kentlerinde de yer alan kentsel direniş ve dayanışma hareketlerine yönelik bir tanımlama girişiminde bulunulabilir. Bu hareketler bağlamda sanat ve gündelik kültürel pratikler, “sosyal

137 Antonio Negri, Constantin Petcou, Doina Petrescu, Anne Querrien, What makes a biopolitical space? A discussion with Toni Negri: “What makes a biopolitical space?” (Paris, September 17, 2007), www.eurozine.com/articles/2008-01-21-negri-en.html

138 Political diagonal.

139 Biopolitical diagram.

140 Pecous şöyle anlar Guattari’yi: “Aktivist ve felsefeci Félix Guattari, varoluşçu alanlardan (mekânlardan) bahseder. Bu alanlar öznelleşmenin ve heterojen oluşların kalıcı üretimlerinin gerçekleştiği yerler. Bunlar, ön safhalardaki mücadeleler gibi görünür ve açık değil.”

iyileştirme” gibi normatif bir olguyu bertaraf eden, öte yandan içsel-
leştirme zorunluluğu olmaksızın veya sosyal bir işlevi temsil etmek-
sizin, yeni gerçeklikler açmak, birliktelik kurmak adına önemli bir rol
oynayabilirler.

Örneğin, Hafriyat sanatçı kolektifinin Tophane parkında gerçek-
leştirdiği, *Yedinci Adam* performansı da bu bahsettiğimiz tarzda bir
jest olarak görülebilir. Tophane, kültür ve eğlence merkezi Beyoğ-
lu ile çeşitli konut alanları arasındaki bir geçiş bölgesidir. Tophane
Parkı, gündelik hayat pratiğine özgü birçok kümelenmenin bulun-
duğu, kültürel ve sosyal açıdan en zengin yerel kamusal meydan-
lardan biridir. Park her ne kadar, Beyoğlu’ndan Tophane’ye ve
oradan İstanbul Modern’e kadar uzanan hat üstünde yer alan sanat
galerilerinin açılmasıyla birlikte kültürel bir mutenalaşma sürecinin
odağında yer alsa da, yerel gündelik hayat *mahalle* yapısı üstüne
temellenmeye devam ediyor.

Tophane, Hafriyat, İşçi heykeli

Bu bölgede konumlanmış olan devlete ait İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun
binası, 1960 yılı başlarında Avrupa’ya göçmen işçileri yollayan bir
merkezdi. Hafriyat sanatçıları, 1973 yılında sanatçı Muzaffer Ertoran
tarafından yapılan *İşçi* heykelini çalmaya karar verdiler. Bu eylemin
ardındaki niyet, Tophane parkının ortasında durmakta olan bu özel
nesnenin simgesel anlamı üzerinden, güncel sosyal bilinci sorgula-
maktı. 1970’lerde devlet tarafından başlatılan, sivil kamusal sanat
tasarısının bir örneği olarak heykel, ideolojik anlamını yitirmiş gibi
görünüyordu veya belki de simgesel anlamı, sosyal dönüşümlerin bir
sonucu olarak, değişim geçirmişti. Hafriyat’ın eylemi, bugün varolan
kamusal sanat anlayışıyla birlikte işleyebilecek bir jestler süreci üstü-
ne temelleniyordu. Amaç heykeli çalmaya yeltenmekti. Planladıkları
eylemle hem sivil ve kamu kurumlarından hem de Tophane halkından
gelen tepkileri de işin içine dahil ediyorlardı. Heykeli geçici olarak
kaldırıp, rolünü kaydırmakla eylem, kamusal alana ve devletin, ku-
rumların iddialarına ilişkin bir dizi soruyu da provoke etmiş olacaktı.
Heykeli oradan hareket ettirmek için etrafındaki toprağı kazma girişi-
mi başarısız oldu. Ama mahalle sakinleri, devlet temsilcileri ve polis-

ten gelen tepkiler ilginçti. Genellikle parkta, futbol oynayarak, mahalle etkinlikleri düzenleyerek, çay, kahve içerek ve öteberi satarak günlerini geçiren Tophane halkı birden bire, eski İşçi heykelinin farkına vardı. Hafriyat heykeli kaldırmaya çalıştığında halk, eylemin neden yapıldığını anlamaya çalıştı ve mahalle sakinlerinin çoğu heykelle, (ismiyle hitap etmek istemiyorlardı çünkü bir İşçi'den bahsetmek sol görüşe gönderme yapıldığını düşündürebilirdi) duygusal bir bağları olduğunu gösteren tepkiler verdiler. Ayrıca Hafriyat'ın heykeli çalma girişimine dair haberler basında ve medyada dolaşıma girdi. Bu görselliğin haber ile birlikte farklı medya ortamlarındaki yayılımı, hem yarı resmi hem de yarı kurgusal bir şekilde görünür oldu ve algılandı. Hafriyat'ın jesti, süreç ve performative etkisi ile başlayan dolaşım dili aslında farklı, eylemi planlayanların da akletmedikleri başka bir şekle evrildi. Bu evrilme, kamusal alanın simgesel inşasında, an itibariyle içinde bulunduğumuz ortamda temellenen ultra-ulusalcı bilinç ve muhafazakârlığın yer aldığı katmanların görünürleşmesine de taktik bir hizmette bulunabilir.

İstanbul'un özellikle 2005 yılından itibaren meşrulaştırıcı yasalarla başlayan, gayrimenkul ve inşaat sektörüne, emlak piyasasına aynı zamanda yeni bir tür devlet yönetselliğine (*governmentality*) hizmet eden kentsel dönüşüm, yenileme, dönüştürme gibi kent mekânındaki uygulamalara paralel olarak, bu doğrultuda dönüşen ortak kamusal tahayyülünü simgeleyen "kültür" kavramı da kurumsallaşmıştır. Bu kurumsallaşmanın kendi yasası (2010 Avrupa Kültür Başkenti deneyiminde gördüğümüz gibi), dili ve dayatmaya çalıştığı gündelik yaşam şekli Sulukule, Tarlabası veya Tophane gibi birçok yerelliklerde karşılığını bulmuyor. Araçsallaştırılan ve kentsel dönüşüm söylemi üzerinden meşrulaştırılan benzer kültür etkinlikleri dolayısı ile İstanbul'da, tüm bu süreçte sadece mekânsal ayrışmaya değil aynı zamanda müşterek tahayyülün de ayrışmasına ve toplumsal öznenin yitimine sebep oluyor. Toplumdaki yerellikler elbette, sosyo-politik ve kültürel yapının belirli kamusal katmanlarını ortaya koyarlar. Bu yapı, sanatsal pratiklerin önemli bir rol oynadığı belirli karşı-kültür jestleri üstünden yaygınlaştırmaya ihtiyaç duyar. İstanbul'un kamusal alanı, hem fiziksel hem de simgesel olarak resmi yetkililer ve kültürel özelleşme hareketleri tarafından

inşa edildiğinden, müşterek pratikler, kolektifler ve görsel taktikler önemli kaçış biçimleri haline geliyorlar. Tam da bu anlamda “siyasi verevlik” ve belirgin biyosiyaset şeması dışına çıkabilecek organik eylemliliklerin yerini bulabileceğine dolayısıyla beklenmedik güçte etkiler yaratabileceğine inanıyorum.

Kentsel muhalefet ne yapıyor, ne yapabilir?

Öncesi olmayan bir şeyin sonrası da olmuyor. Mekânsal düzeyde yapacağınız müdahalelerle beşeri ilişkileri geliştiremezsiniz. Önemli olan beşeri ilişkilerin içeriğidir. Mekân, beşeri ilişkilere elverişli olabilir ya da olmayabilir. Önemli olan, bütün bunların her daim yıkılıp yeniden yapılabilir, değiştirilebilir olmasıdır.

İstisnalar şehrinde muhalefet

Erbay Yücak*

Erbay Yücak'la bu kitap için yaptığımız söyleşide iki meseleyi konuştuk: İlki müzakerede egemenin tanımladığı istisnai duruma muhalif konumda bulunanların bir ortak dil üretip üretemedikleriydi. Kent hakkı kavramı bu dilin ne denli üretilebildiğine bir örnek olarak tartışıldı. Henri Lefebvre'in türettiği, David Harvey'in yeniden yorumladığı, Latin Amerika'da yasalara bile giren ve hızla dönüşen tüm küresel kentlerin en çok andığı bu kavramın “kentsel dönüşüm” paketinin işaret ettiği egemenlik ilişkilerine bir karşı söylem üretmek için hakiki bir potansiyel taşıyıp taşımadığını sorduk Yücak'a. Amacımız, Kent hakkının kendisinden ziyade bu türden ortak dil ve etkinlik üretme mekanizmalarının ne kadar işleyip işlemediğini sorgulamaktır.

Yücak'la konuştuğumuz ikinci mesele ise Afet Yasası idi. Başta İstanbul olmak üzere, adına şehir denilen bütün yaşam alanlarını olası afet senaryoları üzerinden tanımlanan bir “istisna” mekânına dönüştüren bu yasanın ne anlama geldiğini tartıştık. Asıl meselemiz ise bu yasanın tarif ettiği şehrin, şehirde yaşayanlara nasıl bir toplumsal ve siyasal varoluş alanı sunduğu idi. Bu iki ana konu Yücak'ın 1999'dan bu yana kentsel muhalefet/müzakere süreçlerine eşlik ve tanıklık ederek biriktirdiği gözlemler çerçevesinde birbirini tamamladı. Böylece söyleşi neden şimdi şehirlerin Schmittyen bir egemenlik¹⁴¹ ve biyosiyaset kurgusunun alanına dönüşmekte olduğuna ve bu kurguya nasıl bir cevap üretilebileceğine ilişkin geniş bir çerçeveye kavuşmuş oldu.

* Bu söyleşi Nisan, 2011 tarihinde yapılmıştır.

141 Schmitt, egemenle egemenliğe konu olan nesneler arasındaki ilişkinin, söz konusu olağanüstü koşullar altında tekrar tekrar sınanmak suretiyle hem canlı ve baki hem de geçerli ve meşru kalabileceğini söyler. Bu, söz konusu sınavlardan geçemeyen egemenliğin ortadan kalkacağı anlamına da gelir. Bu koşullar altında söz konusu egemenlik ilişkisinin başladığı yerde kalması beklenemez, egemen, yine kendi meşruiyet kaynaklarına dayanarak tanımladığı istisna halleri üzerinden giderek etkinlik alanını genişletir ve derinleştirir.

Kent hakkı

1999 yılından bu yana bir şekilde içinde bulunduğın kentsel mekân, konut hakkı mücadelesi içerisinde baktığında, giderek daha fazla tartıştığımız “kent hakkı” kavramının, yine senin tabirinle “hukukun yaratıcı kullanımı” anlamında somut bir karşılığı olabileceğini düşünüyor musun?

- Kentsel hareket alanında ortaya çıkan ve kullanılan bütün kavramlarda aslında egemen olanın bir uygulama pratiği ve bu uygulama pratiğinin sonrasına ait kestirimler var. Bu kestirimler tabiatıyla bir şeylerin “iyi” ya da “kötü” olacağı yönünde bir takım beklentilere de açık. Entelektüel ve düşünsel farkındalılığa sahip olanlar bakımından bu tür kestirimleri müdahalenin biçimi, sonrası, onun geçirdiği evrim vs. gibi süreçleri içeren “daha bütünsel” saiklerle kavrama çabası söz konusu. Mağdur olansa daha parçacıl bir yerden, onun kendisinde olandan ne götüreceği üzerinden kuruyor algısını. Burada daha toptan bir kavrayışla, söz gelimi Türkiye’deki kent hareketleri ya da mekândaki değişim pratikleri bakımından bir kavramlaştırma geliştirilebilir mi, ya da herhangi bir kavram bütün bunları kapsar mı diye sorduğın zaman diyebilirim ki aslında bu çok mümkün görünmüyor. Kent hakkı, sınırlı bir akademik çevre, örneğin David Harvey gibi bunun farkında olan insanlar, soyut bir hak tanımını programatik olarak anlatma kaygısı duyan bir siyasal özne ya da bir topluluk bakımından bütünleştirici bir kavram olabilir. Kavramlar da zaten bu işe yarar. Ama reel mücadele pratikleri bakımından bunu nereye götürebileceğin meselesi, sorunun sınırlarını biraz daha genişletebildiğin ölçüde ve nasıl bir kent istediğin sorusuna verilecek cevap dolayımıyla açıklığa kavuşacaktır. Ama bu noktada da öncelikle kavranması gereken, insanların hizmetlerden eşdeğer yararlanabildiği ama aynı zamanda doğal kaynakların da istismar edilmeksizin kullanıldığı vs. şeklinde genişletilebilecek bir programatik çerçeve; aslında nasıl bir yerde yaşamak istediğine dair beklentilerin ifadesidir. Başka bir şekilde söyleyelim: Böylesi bir program yapmaya başlamak mevcut halde hizmetlerden yararlanılması noktasında adaletsiz bulduğun, eşdeğer bulmadığın -eşitlikçi demiyorum bilerek- düzenlemelere yönelik eleştirilerinin ifadesi-

dir. Kent hakkı da bu türden eleştiriler çerçevesinde tanımlanmış bir kavram. Bugün ihtiyaç nedir diye sorduğumuzda ise karşımıza şöyle bir tablo çıkıyor: Her şeyden önce mekâna ait müdahale pratikleri karşısında muhalif kesimlerin bugüne kadar meseleyi ciddiye almamasından kaynaklanan sorunlar var. Bu yüzden mevcut sorunları, henüz pratiği doğmamış ama aklı kilometrelerce önde bu tür fikirlerle hasbihal ederek bir kavram üzerinden tartışmak kendisinden beklediğimiz açıklayıcılığa sahip olamıyor. Mahallede yaşayan bir insan için onun söz gelimi ulaşım hizmetlerinden daha ekonomik ve daha ulaşılabilir bir biçimde yararlanmasına dair bir hak tanımlı yapmak ve bunu anlatmak daha anlaşılır bir şey. Ya da örneğin yaşadığı yerde çeşitli kentsel riskler varsa -deprem, doğalgaz borularının geçmesi, baz istasyonları, elektrik telleri vs.- bu risklere dönük hak tanımları yapılabilir ve bunları anlatabilirsiniz. Bütün bunlar aslında anayasada mevcut olan “güvenli bir çevrede yaşama hakkı” kapsamında ele alınabilir. Bir kavram türetirken, o kavramın muhteva olarak yaşanan mekânın pratik koşulları ile ilişkisini kurmak önemli. Burada sağlıklı, güvenli bir çevrede yaşama hakkından bahsettiğinde, kent hakkı içerisinde saydığın pek çok şeyi zaten dile getirmiş oluyorsun. Bu noktada aslında yapılması gereken sağlıklı, güvenli çevrenin yeniden tanımlanması. Mekânla ilişkilendirilmiş bir sağlık tanımlı nedir? Mekânla ilişkilendirilmiş bir çevre tanımlı nedir? Bu tanım köyde, kasabada ya da kentte farklı anlamlar ihtiva edecektir. Dolayısıyla muktedir olanın karşısında pozisyon alan güç, topluluklar veya düşünce eğilimleri bakımından bu da bir mücadele aracıdır. Burada önemli olan, kavramlar üzerinde çalışırken kendi yaşadığın toplumsal ve coğrafi gerçekliği dikkate almaktır. Ama bu her zaman mümkün olmuyor. Dolayısıyla bir kavram kullanılmaya başlandığında bir kesim için dert olurken, bir kesim için bütünüyle anlamsız kalabiliyor. Bir kesimin derdini anlatırken iş gören bir kavram, bir başka kesim için işlevsiz oluyor. İzmit ya da Düzce’de deprem, İstanbul’da kentsel dönüşüm tehdidi altında olan bir mahalleye kent hakkı nasıl anlatılır? Anlatıldığında neyi kolaylaştırır, nasıl iş görür? Buradan baktığımda bu kavram bana bir anlatım kolaylığı sağlamıyor. Sen de burada yaşıyorsun. Cihangir’de, Nişantaşı’nda yaşayanların şu hizmetlere ulaşım hakları ne kadarsa senin de öyle bir ulaşım

hakkın olmalıdır. Ama hizmetler söz konusu olduğunda bu, parçacıl bir biçimde bir erişme ve eşdeğerlik üzerinden yürüyecektir. Mekâna ilişkin bir süreçten bahsediyorsan da, yoluyla, parkıyla, sosyal donatılarıyla, altyapısıyla daha bütüncül bir bakış açısı geliştirmen beklenir. Fakat bunu toplama ait bir şey olarak tarif ettiğinde ciddi bir sorun çıkar ortaya. O da şu: Daha hemen yan komşusunun yaptığı bir işi kendine kaygı edinmeyen bir düşüncenin içine tahayyülündeki o toplamı dahil etmeye çalışıyorsun. Kendi kapımın önüyle meşgulüm, daha yan komşuyu düşünmüyorum; sokağı düşünmüyorum, sokağı geçip caddeyi düşünmüyorum, caddeyi geçip mahalleyi düşünmüyorum, mahalleyi geçip ilçeyi düşünmüyorum, ilçeyi geçip kenti düşünmemi bekliyorsun. Öte yandan bu problem benim kentle kurduğum ilişkiden doğar. Kentle kurduğum ilişkide bütün bunların yararlanıcısı değilsem, senin değer olarak gördüğün şeyi de değer olarak saymam. Diyelim ki sen tarihsel dokuyu bir değer olarak görüyorsun ama ben görmüyorum. Hatta bazen de handikap olarak görüyorum. Ya da diyelim ki sen mesela AKM'yi değer olarak sayıyorsun, ben saymıyorum, çünkü AKM'yi kullanmamışım. Benim için fiziki bir işaret olmanın ötesinde bir özelliği yok. Bu, şu anlama gelmiyor: İstanbul'un daha çeperinde oturan bir mahalleli bu hayatın içine girip onu fark edinceye kadar, buna dair yapılanlar meşrudur? Hayır, bu anlama gelmez. Ama gel gör ki kent dediğimiz şey insan eliyle icat edilmiş bir mekândır. Doğal bir şey değildir bir kere. İnsan kendine dair pek çok şeyi içine yığıp onlara ulaşabileceği bir mekân olarak yaratmış kenti. Üstelik kentlerin kuruluşunun başından itibaren bir sınıfsallık var. Sınıfsallığı olmayan bir kent oluşumu yok ki. Biraz reel sosyalizmdeki pratiklerde yok diyebilirsin. Ama onda da meydan vardır, büyük binalar vardır.

Ama o da sınıfsallığı reddetmez, onunla mücadele eder.

- Dolayısıyla sanki öyle bir gerçeklik yok da biz sıfırdan bir şeyi kuruyormuşuz gibi tanımlıyoruz. Böyle tanımlayınca aslında sorunlu olmayan bir kent olduğu edasıyla konuşmanın kendisi sorunlu. Çünkü mücadele imkânlarını ortadan kaldırıyor. Ayrıca esas meselenin ne olduğunu gözden geçiriyoruz. Diyelim ki bugün Taksim

Meydanı konuşuluyor. Meydan dediğimiz şey kamusal bir alandır. Onu kullanan kamunun orada söz sahibi olması lazımdır. Bu aslında bir etkileşme imkânına dair demokratikleştirici bir müdahaleyle de olabilir. Kaldı ki böyle bir müdahale bile sonuçta ortaya bir takım meseleler çıkartacaktır. Ama sonuçta sen Büyükşehir Belediyesi'ne demokratikleştirici bir usulü hatırlatıyorsan, bu elbette meşru bir şeydir. Belediyeye senden beni yok saymamanı talep ediyorum, diyorsun. Burada yaşıyorsam, yönetici sen olsan bile, yediğim yemek, içtiğim su bundan bağımsız değil. Buna dair söz hakkı talep etmek, her düzeyde uygulama için savunulur bir ilkedir. Böyle bir politik mücadele düzeyi tarif edilebilir ve edilmesi de lazım. Ama esasa geldiğimiz noktada onun kendisine ait tasarım meselesinde ortaya şöyle bir durum çıkacak. Taksim Meydanı'nın anlamı, Nişantaşı'nda ya da Cihangir'de yaşayan için de, Sultanbeyli'de yaşayıp buraya haftada bir gelip basın açıklaması yapan için de farklı. Bu meydanların, buna benzer kente ait daha önceden oluşmuş olan alanların "korunması" söz konusu olduğunda, öncelikli mesele kentin kentte yaşayan bütün insanlar tarafından "kullanılabilir, yararlanılabilir, temas edilebilir" bir coğrafya haline gelmesini sağlamak olmalı. Bu hale gelmesini sağlayamıyorsan, o alanın savunulmasına sağır kalınması anlaşılır bir şey. Bu, o alanın mekân olarak tasarlanmasından mı kaynaklanır? Hayır. Mekân insanın yaşadığı, yürüdüğü yol ve seyridir. Seyrin dışında insana ait bir şeyde daha canlı etkinlik pratikleriyle kullanılırsa, onu da tarif eder. Böyle bir kullanımın yolu nereden geçiyor? Biraz uzattığın zaman, bütün bunların olması için kapitalizm diye bir sistemin yıkılması mı lazım? Hayır. Mücadele imkânını nereden kuracaksın o zaman? Öncelikle bu kente hizmetler ve kentin kendi mekânsal formu bakımından dışlanmayı ve oradan yararlanmamayı sorun etmen gerekiyor... Dışlanma sorunu, herhangi bir mekân herhangi bir kesime kapatıldığı için olmuyor, çoğu zaman demir kapı da konmuyor ama yine de o mekân bir şekilde kimileri için anlamsızlaşıyor. Esenyurt'ta yaşayan biri Taksim'e niye gelir? Eğer politik bir gerekçesi varsa, burada eylem yapacaksa ondan dolayı gelir. Onun dışında gelmez. Ya da burada, İstiklal Caddesi'nde volta atmak, kalabalığı görmek için; barda, kafede vs. zaman geçirmek için. Başka bir bağı yok ki...

Mücadelenin yalnızca idari müdahalede bulunanla değil, kent-sel mekânın yerleşik kullanımıyla da ilişkilendirilmesi gerektiğini mi söylüyorsun?

- Şöyle bir iddiada bulunmuyorum: Bu kent mobil ünitelere sahip olsun da böyle mi tasarlansın? Bu apayrı bir mesele. Ben sadece özelde kent hakkı kavramı, genelde kavramlarla ilişkimiz bağlamında hep beraber daha demokratik erişkinlik içerisinde bir hayatın mekânsal düzeye de yansıdığı bir tahayyülden bahsediyorum. Ama Taksim Meydanı'na vs. dair şurası doğru, burası yanlış diye bir önermede bulunmuyorum. Genel olarak sorun şuna geliyor: Birileri çıkıyor, 15 milyon için bir şey söylüyor ama ardında 200 kişi toplanıyor sadece. Böyle üretilen her pratik muktedir olana da “senin söylediğin doğru olsa diğerleri de sahip çıkar” gibi güçlü bir argüman sağlıyor. Bu 200 kişi ise iki şey yapmış oluyor: Kendi farkındalılığıyla tepkisini ifade etmiş oluyor. Bir de medyanın buna yer verebildiği oranda ötekine ulaştığını zannediyor. Burada esaslı bir sorun var. O kavram ya da bu kavram. Eğer bütünden bakacaksak, bir defa 15 milyonun bütünü algılamasını sağlayacak bir yol yürümedikçe, onun gıyabında ve ona rağmen konuşuyor olacağız. Bu da sıklıkla cumhuriyet dönemi için yapılan ve onun yukarıdan bir modernleşme olduğunu ifade eden siyasi eleştirinin işaret ettiği yönelimin bir tekrardır. Bu yönelimi muhalefetten, muktediri teyit ederek yeniden üretme riski var bu türlü bir tartışmada. Muktedir de şunu söylüyor: Söylediğin doğru olsa bile toplum paylaşmıyor, kabul et ya da etme, temsili demokrasi var. Sen temsili demokrasi dışında da pratiklere sahip değilsin üstelik. Seçime giriyorsun, aday oluyorsun, oy istiyorsun. O da diyor ki sana oy vermiyor, dolayısıyla seni teyit etmiyor. Sonuçta burada çok farkında olunmadan çeşitli yanlışlara düşülüyor. Üstelik, bu yanlışlara düşerek sen de muktedir olanın “çoğunluk onayı” dediği şeye demokratik bir hüviyet katarak her seferinde ona yeni bir meşruiyet ve onaşma kulvarı açmış oluyorsun. Bu yüzden sorunun daha da temeline ulaşmak gerekiyor. Şehir benim icat ettiğim bir şey değil ki korumaya çalışayım. En fazla onda yaşayanlarla beraber bir şeyin oluşmasının emeğini verebilirim. Mekân değişebilir, bataabilir, çıkabilir, kurulabilir, düzelebilir... Bunların hepsi reeldir, sorun eder ve uğraşırsın, ama

bu çizgiyi kaybettiğin zaman bir şey kalmıyor geleceğe. Şu halde biz aslında niye mücadele ediyoruz? Geleceğe bakıyoruz. Beşeri ilişkilerin kendine dair bir şey yapmaya çalışıyoruz. Baki olan o çünkü. Baki olan oysa o zaman sorunu da oradan görmek lazım. Baki olanın dünyasına girmiyorsa, onun dünyasına bu kent nasıl girer diye düşünmek lazım. Kentin bir sorunsal olarak beşeri ilişkilerin dünyasına girmesinin önünde ne türden maniler var ve bu sorunsalı oraya nasıl yerleştiririz diye düşünmek lazım. Bizim farkında olmamız yetmiyor, farkındalık yaratmaya çalışıyoruz. Ayrıca o beşeri ilişkilerin paydaşlarının, görüyor olsalar bile buna neden sağır kaldıklarını öğrenmeye çalışıyoruz. Bu da sebatkarlık ve tutarlılık ister. İstanbul'daki en tipik örneği Süzer Plaza'dır. Süzer Plaza kurulurken üzerinde bulunduğu alan Beyoğlu'ndan çıkıp Şişli'ye geçti. O süreçte sesler çıktı. Ama unutulup gitti. Bu rahatsızlık, kendisini hissettiren ve süreklilik arz eden bir pratik mücadele sürecine dönüşmedi. Bir başka problem de bu süreksizlik. Hafızada öyle yer tutuyor bu. Metafor olarak taşı delen su damlalarının sürekliliğidir deriz, azimle bilmem ne yapan betonu deler deriz, ama ortaya koyduğun rahatsızlığın akut bir tepkinin ötesine geçip süreklilik arzetmesi mümkün olmuyor. Süreklilik arz etmesi, senin 50 kişiyle her gün onun kapısına gitmenle olmaz. Bu sorunun, kentte yaşayan 15 milyon için de bir sorun olmasını sağlaman önemli. Aslında bize lazım olan nedir sorusunun cevabı, yaşadığı bu yerleşimde onun kentsel hizmetlere eşdeğer ulaşması ve yaşadığı yere dair bir tahayyül sahibi olmasıdır. Öte yandan tahayyül geliştirirken de rantçı emellerden uzak durduğu oranda kamusala yaklaşacağını da akılda tutmalı. Kapitalizmin ideolojik hegemonyasında insan bundan ne kadar uzaklaşabilir? Bu başka bir soru alanı...

Etiğin alanı...

- Evet. Ama bu gerilimlerin farkında olmadan yaptığımız şey bizim çalıp bizim söylediğimiz bir şeye dönüşüyor. Ve biz yine farkında olmadan ileri bir akılla hareket ediyoruz. Aslında kendimizi daha steril bir dünyanın içine çekiyoruz. Bizim birbirimizi anladığımız, önemsedığımız, yalnızca birbirimizle tartıştığımız bir dünyaya dönüyoruz. Bu da toplumla bağını koparmak demek oluyor. Yeri

ve zamanı geliyor, dönüp topluma onun için iyi olanı anlatmaya çalışıyoruz. Ama anlattığımız şeyin onun dünyasında bir karşılığı olmuyor.

Afet Riski Altında Alanlara Dair Yasa

Kentsel dönüşüm, bu adla anılmaya başlayalı beri neredeyse her mahalle için ayrı bir proje, hatta yasa yapılmak suretiyle, kentin çeşitli parçalarının bütünden ayrıldığı olağanüstü durumlar yaratıldı. Mesela çöküntü alanı dedi Tarlabası'na. Böylece Tarlabası'nı bir olağanüstü hal mekânı haline getirdi idare. Gecekondu alanlarını suçlu ilan ederek ederek yaptı aynı şeyi. Son olarak da Afet Riski Altında Alanlara Dair Yasa'da gördüğüm kadarıyla bütün şehri bir olağanüstü hal bölgesi ilan ediyor ve kafasında kurguladığı aciliyeti bir yaşam tarzına dönüştürüyor. Bu da bir toplum tahayyülüne tekabül ediyor esasında. Bu tahayyülün üzerine giydirildiği kentliler bununla nerede rezonansa girecekler? Afet yasası yalnızca bina yapılandırılmıyor, binalar çerçevesinde toplumsal ve idari ilişkileri yapılandırılıyor. Amiyane bir biçimde soracağım: Toplum buna hazır mı? Mevcut hazırlığıyla bu yasaı nasıl işletecek?

- Bu yasa aslında en büyük ölçekte, en büyük kentte hayata geçecek olan ve gerekçesi de meşru bir yasa. Temel gerekçesi bir olağanüstü hal, o da deprem. Hukukta meşru ve meşhur vaka diye iki şey vardır. Meşhur vaka, ispata gerek duyulmayan vaka demektir. Beklenen İstanbul depremi ispatına ihtiyaç duyulmayan bir vaka. Yapı, zemin, deprem ilişkisi de toplum tarafından, televizyonlardaki programlar vesilesiyle çokça propagandası yapılan bir mevzu. Bir dönem bu meseleler çokça konuşuldu, ama geriye doğru baktığımız zaman, depreme ilişkin bütün konuşmalar toplumu geleceğe hazırlamak konusunda bir iş görmedi. Felaketin kendisini popüler kıldı, ama bunu takviye edecek kamusal ve sosyal örgütlenmeler ortaya çıkmadığı için de bu bilgi, daha çok bireysel tercihlerle güvence arayışlarına dönüştü.

Hatta mahallelerdeki paneller döneminin depreme ilişkin biçimliliği artırdığını bile söyleyebiliriz belki.

- Sorun şu: Kentteki muhalefet -ister sınıf, ister mekân eksenli olsun- kente ilişkin beşeri ilişkileri göz önünde bulundurmak zorunda. İnsanın yaşadığı ortamı anlamlandıran şey, beraber yaşadıkları ve paylaştıklarının toplamıdır. Mekân da ancak bunun vesilesi ve aracı olarak bir işlev görür. Bu gözardı edilip insanları kendi hallerine bırakan bir süreç yaşandı. Ben bir bilgi taşıyorum. Bu bilgiyi farkında olmadan insanlara aslında bir tehdit ve tehlike altında olduklarını hissettirmek için kullanıyorum. Öte yandan bu tehlikeden çıkış konusunda herhangi bir politik tasavvurun olmadığı bir süreçle başbaşa bırakıyorum. Bu tehdit bir sosyal devlet bağlamı içinde tarif edildiği zaman, tarif edilmekle kalınmaz, buna bir bütçe ayrılır, politika geliştirilir. Sorun toplumla birlikte, karşılıklı rıza üretimiyle çözülür. Oysa 1999-2012 arasında geçen 13 yılda bu olmadı. Sadece belediyeler yıldönümlerinde paneller yaptılar. Hatta bunlar da 2002’de bıçak gibi kesildi. O panellerin büyük bir kısmına gittim. Televizyonda söylenenler daha aktüel bir biçimde, yüz yüze anlatılıyordu. 2001’de Afete Karşı İstanbul Koordinasyonu adı altında semt derneklerine dayalı bir sürece girerken hedefimiz bu boşluğu doldurmaktı. Bu deprem olacak. Bunda kamusal sorumluluğun tarif edilmesi gerekiyor. Parası olanın kendi çözümünü ürettiği bir yöntem, bu kadar kesif bir sınıfsallığa dayanmayan bir ortak aklı daha aşağıdan ve toplumun içinden icat edebilmektir amaç. Elbette kamuya da sorumluluğunu hatırlatabilmektir. Deprem davaları esnasında iddia ettiğimiz de buydu. Sınırlı sayıda olsa bile birkaç olayda kamunun bunu bilebileceğini ortaya koyduk. Elbette kamu depremin zamanını bilmeyecektir, ama depremin olacağını bilir ve dolayısıyla da önlem almak zorundadır. Birkaç örnekte bu eğilim mahkeme kararlarına da yansdı ve biz bunun genel bir eğilim olabilmesi için bir platform oluşturduk. Ama deprem konuşmaları 2001’de bir anda bitti. Çünkü insanların tüketim alışkanlıkları değişiyordu. İnsanlar buzdolaplarını, mobilyalarını yenilememeye başladı. Çünkü bunlar acil ihtiyaç olmaktan çıkmıştı. Onun yerine konutlarını güvenceye almak istiyorlardı. Bu da kapitalizmin haz edebileceği bir durum değildi. Aynen bu gerekçelerle basına da yansdı. Depremin bu kadar çok konuşulması sıkıntılı, çünkü insanların tüketim ve hayat alışkanlıkları değişiyor, denildi. Sözün kısası, bu yasa çıkıncaya kadar

geçen dönemde, siyasi organizasyonlar, meslek odaları vb. bunun karşısında daha toplumcu bir politika oluşturmamışlar. Bu yasa, bu tür bir politikanın oluşturulamadığı bir sürecin üzerine çıkıyor. Yani biçareliğin, zaten parası olanın kendisine çözüm bulduğu bir sürecin üzerine... O da artık evini güvenceye aldığı kabulüyle, iş yerini ve arabasıyla geçerken kullanacağı yolu ve viyadüğü düşünüyor.

Kamunun bu yasaya kadar bulduğu çözüm de deprem sigortasından ibaretti.

- Sigorta evin yıkıldığı zaman tapuluysa sana konut yapıyor, ayrıca para veriyor. Öteki yapacağı evi de 20 yıl geri ödemeye alabiliyorsun. Onunla bir fon yaratıyor. Yani bir müstakil bütçe yaratma hadisesinden ibaret. Afet Fonu üzerindeki yükü almaya dayalı sıcak bir para oluşturmayı hedefliyor. Ne oldu? 13 yıl böyle geçti. Bu yasanın meşruiyeti biraz da buradan geliyor. Eğer hazırlık süreçlerinde daha toplumcu pratiklerle, daha aşağıdan bir politika talebi üretilebilseydi, bu yasa böylesi bir olağanüstü hal üzerine kurulamazdı.

AKP şunu mu diyor? Ben bekledim, toplum yapmadı...

- Bu şöyle bir hadise: Böyle demek zorunda değil. 2001’de deprem televizyon konuşmalarının gündemi olmaktan çıktığında, semtlerde de ilgi tükendi. Bizim girişimimiz de bir yıl sürebildi. Bunun gösterdiği bir şey de şu: Konuşmak, toplumda depreme hazırlık pratiğine dair daha sağlıklı bir çizgi oluşturulmasına yetmiyor. Çünkü kendi üstündeki tehdidi konuşmaktan kaçmayı tercih ediyor. Bu kaçma eğilimini bertaraf etmek için başka türlü bir ısrar yöntemi olması lazım. Bunu da idare yapmaz, başka bir şekilde yapmalı. 13 yıl boyunca bu olmadı. Devlet bugün, depremde insanların ölmesine müsaade etmeyeceğim, bu yüzden merkezci davranacağım, diyebiliyorsa bunun bir sebebi de bu. Bütün bu süre boşuna, bireysel önlem alma çabalarıyla geçti. Bu çabaların ne kadar beyhude olduğunu, deprem esnasında kullanılabilecek yerleşim alanlarının içindeki boş arazilerin plan tadilatları aracılığıyla kolaylıkla yapılaşmaya açılmasından anlayabiliriz. En basit göstergesi budur. Bu zaman boyunca her belediye, afet orijinli plan tadilatı yaptırma yoluna

gidebilirdi mesela. Bina ölçeğinde olması gerekmiyordu, mahalle, sokak ölçeğinde de yapılabilirdi. Bir toplanma alanı, bir çadır alanı düşünülebilirdi. Hasıl-ı kelam sonuçta 13 yıl böyle geçtiği ve hükümet de karşısında gelişkin talepler vs. görmediği için Afet Yasası'nı bu şekilde hazırladı. Karşısında siyasallaşan, sosyalleşen bir talep görmediği için de devlete bireyi muhatap kılan bir kanun bu. Olağanüstü hal dediğimiz şeye işlev kazandıracak olan da yasanın bu tarafı. Bunun dışındaki bir karşılaşma süreci içinse geriye dönülüp yapılması gereken çok şey var. O yüzden artık yasaya dair uzun boylu analizler yerine, bu karşılaşmadaki demokratik etki gücünü daha toplumcu bir çizgide arttırmanın yollarına kafa yormak lazım.

Bu yasanın oluşturduğu bağlamda, söz konusu karşılaşmayı demokratikleştirmek adına neler yapılabilir?

- Yasa yaklaşık 8-9 özel kanunu kendi önünde engel olmaktan çıkartıyor. Bunun içinde Kıyı Kanunu, Orman Kanunu, 2981 sayılı kanun, 775 sayılı kanun ve 7269 sayılı kanun var. Sığındığı gerekçeyse bir afete hazırlık sürecinin merkezci bir önemde olması gerektiği. Çok kullandıkları bir argüman var: Diyor ki, apartmanı için önlem alması gereken kişi, mevcut Kat Mülkiyeti kanunu dolayısıyla önlem alamıyor. Bu doğru değil. 1999 depreminden sonra gönüllü danışmanlığını yaptığımız üç apartman var böyle. Bunları bir örnek olarak gösterebilmek için önce bir tespit yaptırдық. O tespitler ve pratikler hükümetin bu gerekçesini ortadan kaldıracak nitelikte. Çünkü projesi, kullanılan malzemesi belli vs. bir binanın bir deprem simülasyonu ile özelliklerini çıkartmak mümkün. O çıkan şey üzerinden bir güçlendirme projesi yapmak, binanın zorunlu gideri kategorisinde olduğu gibi, Kat Mülkiyeti kanunu belli bir çoğunluk sayısıyla böyle bir harcamanın yaptırıma bağlanmasına da izin veriyor. Kat Mülkiyeti Kanunu da, bu yasa gibi yüzde yüz aramıyor böylesi bir uygulamada, üçte iki diyor. Aynısı kat mülkiyeti kanununda da var ve itirazlar olmasına rağmen yapıldı. Bu manipülatif bir açıklama. O 13 yıllık süreçte bu pratikler çoğaltılabilseydi, böyle bir cümle kurulamazdı. Buna mevzuat izin vermiyor, o yüzden yapamıyor denilemezdi. Binanın güvenli mi güvensiz mi olduğunu tespit

etmeye dair, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin kendi kampanyaları var, bina hakkında bilgi edinmek istiyorsan gel başvur, diyor. Bunun nasıl yapılması gerektiğine dair meslek odalarının zorladıkları bir süreç de olmadı. Dolayısıyla her ne kadar bir olağanüstü hal pratiği olarak da ortaya çıksa, toplumsal bir meşruiyet düzeyi var bu yasanın. Bu düzey yalnızca depremden ibaret de değil, bunun karşısındaki biçareliği aşmak konusunda çözüm pratiklerinin olmayışı da bu yasayı meşrulaştırıyor. Bu karşılaşma imkanı oluşturulamazsa kötü. Çünkü bu olmazsa başa döneceğiz. Yaptım binaları, yerleştirdim, gittin oturdun. Geldiği nokta bu. Mekâna yalnızca yaşayacağı ev, dışarı çıktığı; girdiği yol ve alışveriş ettiği yerden bakıyor. İstanbul'u yaşaması için de Boğaz, tarihi yarımada vs. gibi sembolik mekânları gösteriyor. Bu şekilde bir kurgunun içinde, burada yaşayan birinin mekânın yeniden oluşumunda kendi tarihini, varoluşunu, hassasiyetlerini yansıttığı hiçbir süreç olmayacak. Ayrıca maddi çıkarlar açısından da böyle olacak. Çünkü yasada riskli yapı, riskli alan, rezerv alan diye kategoriler oluşturuluyor. Bir de imar hakkı transferi var. Senin buradaki hakkını başka bir yerde karşılama imkanı sağlıyor kendisine. Bunlar alan ölçeğinde hazırlanan büyük projeler oldukları için bütün bunları yapabilecek. Riskli yapı meselesinde de aynısını yapabilecek. 30 binanın içerisinde 3 binayı riskli gördüğü yerde, dönüp onu oradan ayıklayabilecek, yıktırabilecek, yeniden yap diyecek, yeniden yapmasına belki de izin vermeyecek vesaire. Burada meseleyi tek başına mülkiyet hakkına sığınarak tartışmak da eksik. Bundan bağımsız tartışmak lazım. Mülkiyet hakkı üzerindeki tasarrufu onun da rızasının alındığı, mecburen değil, ikna edilerek dahil olduğu süreçlerle ihlal edilebilir bir hak olarak görmek lazım. Mülkiyet hakkını fetişize ederek itiraz edilecek bir durum değil. İki şey söyleniyor yasaya itiraz edilirken: Birincisi mülkiyet hakkının ihlali, ikincisi ise keyfiyet. Bu kadar merkeziyetçilik buradan kaynaklanıyor. Ama aslında bunlar temkinli ifadeler. Oysa bunun karşısına çıkarken, olması gerekeni anlatmak lazım. Bu olması gereken yaklaşımın içerisinde de, bir yeniden yapılaşmada aynı sayıda bina yapılmayacaksa, başka türlü bir plan söz konusuysa, burada mülkiyet haklarının karşısında, onun mülkiyetinin değerinin peşinde giden bir kavganın ya da bir karşılaşmanın taşıyıcısı olmak en kötü itiraz biçimi olur. Oysa burada ta baştan söylediği-

miz, kent hakkı vb. kavramların daha güncellenebileceği bir alan bu. Yeniden tasarlanan, yıkılıp yeniden yapılan bir ortamda, o mekânda önceden oluşmuş hayatı hangi düzeyleriyle varsayacağız? Daire, konut, bina, yol, park vb. onun civarı, çevresini hangi düzeyde göz önünde bulunduracağız? Aynı düzeyde varsaymayacağımız açık. Bu tür mahalli sosyal örgütlenme düzeyleri geliştirilebildiği oranda, insanlar bu kentin geleceğini, kendi yaşamlarını ve yaşadıkları mekânı biçimlendirme; karar süreçlerini etkileme şansına sahip olacaklar ya da olamayacaklar. Burada yürütmeyi durdurma kararının verilememesi gibi ifadelere takılmamak lazım. Verilse ne olacak? Yerindelik, hukukilik denetimi var. İdare mahkemesine başvurduğunda diyecek ki, idarenin yaptığı işi yerindelik açısından denetleyemem, yüksek kamu yararı söz konusu. Meseleyi buradan tartışarak, yasanın kendisine dair bir şey söylenemez. Olabilir, diyelim ki, o da olsaydı, onu koymasaydı, ki bunu koymaları kendileri açısından da sorunlu, ana muhalefet partisi bunu Anayasa Mahkemesi'nde iptal ettirdi diyelim. Bu meseleyi çözmez ki.

AKP'nin böyle bir tarzı var zaten. Önce en rijit yerden başlatıyor uygulamasını. Sonra onu en kaybedilemez noktaya getiriyor. Burada da yürütmeyi durdurma kararının alınamaması meseleye rijit görünümü veriyor. Sonra da pazarlığın merkezine onu oturtup, içeriği kabul edilebilir seviyeye doğru çekiyor.

- Bir idare mühendisliği yapılıyor. Bunu yaparken skalayı üstten koyuyor. Karşısında gösterilen tepkiler bir yere yoğunlaşıyor. Zaten tepki gösterenlerin de boş geçirdikleri 13 yıl var. Buna karşı etkili bir çare üretme pratiği; toplumla birlikte, merkezi ve yerel yönetimiyle daha toplumcu çare üretme doğrultusunda hazırlık olmadığını da biliyor. Bunun olmadığı koşullarda bazı şeylere takılırsın. Şimdi de yürütmeyi durdurma kararı ve bir de mülkiyet hakkı ihlali diyor. Ama bu ikisi bu yasa karşısında güç vermiyor topluma. Yerindelik ve hukukilik denetimi diye bir sorun çıkacaktır karşına. Çünkü kamu yararı tarif edecektir o projeyi yaparken. Bunun karşısına, bunu böyle değil şöyle yapalım diyecek bir irade çıkması gerekiyor. Yasa bugüne kadar farkında olmadığımız yeni sorunlar da çıkartacak. Bugüne ka-

dar daha güvencesiz sayılabilecek gecekondlu mahallelerinde dernekler, kooperatifler kurulmaya başlandı; beraber çözüm arama tecrübesi geliştirildi. Oralarda yaşayanlar, geliştirilecek toptancı projeksiyonlar karşısında bir mahalle olma pratiğiyle onu müzakere etme imkanına sahip olacak. Ama böyle olmayan tek tek daire, kat mülkiyeti olan, Bakırköy, Kadıköy, Kartal gibi orta ve alt-orta sınıfın yaşadığı bu kadar tekil hayatlara sıkışmış yerlerde, sosyal örgütlenme de söz konusu değilken nasıl olacak? Bu yasanın yaratacağı sorunlardan asıl onlar etkilenecekler. Uygulamada bazı esneklikler sağlanabilir: Mesela alanı bu kadar genişletmeyebilir. Başta kentsel dönüşüm uygulamalarında da ortaya çıkan çöküntü alanı vb. gibi tariflerle başlayabilir bu işe. Ama bu bile yasanın tüm şehre sirayet edecek biçimde uygulanmayacağı anlamına gelmiyor.

Aksine diğer alanlara uygulanmış yasaların buralara taşmasını mümkün kılıyor bu yasa.

- Bir de şöyle bir risk var muhalefet açısından. Yasaya dair yazılanları izliyorum. Meselenin Kürt meselesiyle ve kentlerdeki Kürt yerleşimcilerin bulundukları yerleri daha kontrol edilebilir kılmaya yönelik olduğunu söyleyen pek çok yorum var. Bu yorumlarda haklılık payı olsa bile, meseleyi bundan ibaret görmek de yanlış. Çünkü bundan ibaret görmek aslında bütün bu sürecin toplamını görmemektir.

Olağanüstü halin ne kadar kapsayıcı olduğunu da görmemek anlamına geliyor...

Zaten ilan edildi. Dört ilçe saydı hükümet: Avcılar, Zeytinburnu, Pendik, Ümraniye. Bütün bu semtlerin özelliklerine bakın. Avcılar'ı bilmeyen yok. 1999 depreminde yıkıldı, orada heyelan riski olduğuna dair pek çok haber çıktı. Zeytinburnu'nda başlamış bir proje var deprem nedeniyle. Bunların arasında durumla en tanışık olanlar Zeytinburnu ve Avcılar. Pendik ve Ümraniye bununla yeni karşılaşacak. Bunlar ilçe ölçeğinde öncelikler. Dönüp belediyelere görev verecek. Sen belirle risk alanlarını, diyecek. Büyükçekmece Belediye Başkanı, ben davet ediyorum, ilçemde yapıların durumu bu, ben bu ilişkiyi kurmak istiyorum, dedi. Milleti organize ettiği, hazırlık yaptığı için

değildi bu çağrı. Süreç bu şekilde tepeden inme işlemeye başlayacak. Burada açık gözeten değil, olması gerekeni ortaya koyan bir yaklaşım gerekiyor. Olması gerekende de mülkiyet hakkı ve yürütmeyi durdurma meselesine takılmadan, gerçekten afete hazırlık ekseninde bir kamusal politika geliştirilmesi öncelikli olmalı. Bu da ancak suistimale olabildiğince kapalı müzakere süreçleriyle mümkün olabilir. Bütün bu gerilimde, o demokratik basıncı daha toplumcu bir yerden artırmanın imkanını aramak gerekiyor.

Peki olması gerekeni nasıl tarif etmeli?

- Mevcut bilginin şeffaflığı, toplumun o bilgiye sahip olması, çareyi birlikte üretme pratiği, sorunu birlikte tarif etme pratiği gibi pratiklerin eşlik etmediği bir süreç aslında afete hazırlık değildir. Afete hazırlığı bina düzeyine indirgemektir. Bir de şunu biliyoruz: Yapı zarar gördükten sonra bir de afet sonrası hayat vardır. Afet öncesi, sırası ve sonrası diye üç kademe vardır bu hazırlıkta. Bu üç kademe şunu gösterir: Orada ne kadar müzakere edilmiş, birbiriyle ilişkilendirilmiş bir toplumsal hayat varsa, öncesinde de, sırasında da, sonrasında da daha olumlu sonuçlar verir. Bu sonuçların ortaya çıkabilmesini hedefleyen bir çizgi olması lazım. Ayrıca bu tür rant spekülasyonlarına kapalı, bunda bir güvence yaratan bir çizgi olması lazım. O yüzden de açıklık meselesi, sahip olunan bilimsel bilginin, tespitin de açıklığı, başka ihtimallerin de müzakere edilebildiği ortamların oluşturulması gerekiyor. Eğer siz toplumu yönettiğiniz bir nesne değil de, onun bütün bu süreç içinde her-ü-merç olduğu bir tarza gidiyorsanız önce bütün bunları göz önünde bulunduracaksınız. Orası riskli yapıdır, değildir, bunlar ölçülebilir ve değerlendirilebilir şeylerdir. Asıl mesele bunun ötesindeki mesele. Olağanüstü halin dayattığı şey bunun ötesine geçmemeyi öngörüyor. Oysa afete iyi hazırlanmanın yolu bu. Bunu sağlayacak mekanizmaları geliştirmek gerekiyor. Burada tarif edilmiş çeşitli teknik heyetler ve yapılacak tespitler var. Bu heyetlerin ve ortaya koydukları bilginin de müzakere edilebilir olduğunu ortaya koymak lazım. Meslek odalarının, üniversitelerin, mahalle örgütlerinin devrede oldukları bir düzenek kurgulamak gerekir. Her türlü ihtimalin son raddesine kadar

tüketilebileceği mekanizmaların kurulması lazım. Dün satsaydım da-irem 500 bin lira ederdi, şimdiyse şu duruma düşüyorum, durumu var olacaktır. Bu değişmez. Ama böyle çerçevelenmiş bir kamusal etkiyle ve bu tür mekanizmalarla aşabilirsiniz bunları ancak. Böylesi kapsamlı bir olağanüstü hal pratiğini yasayla oluşturmak, bu tür mekanizmaları bertaraf ediyor. Şu durumda yaşayanların bunlar üzerinde çalışması lazım. Bu gelecek açısından neticeleri olacak bir şey. Yalnızca yapıyla sınırlı olmayan, İstanbul'daki sosyal hayatın içeriğine dair pek çok sonucu olacak bir değişim. Her yerin Kayabaşı ya da Bezirganbahçe olduğu bir hayat demek bu. Bunu koşullayan tek şeyse güvenlik politikası. Yasa, bu kadar geniş bir beşeri ilişkiler coğrafyasına müdahale anlamı taşıdığı için sen de tersinden, düne kadar harekete geçmemiş ve oluşmamış bulunanı oluşturma vazifesi görebilirsin.

Bir de şu var. Bu yasanın tarif ettiği vatandaş, kendi güvenliği konusunda kendi aleyhine sürekli devletle pazarlık eden bir vatandaş. Devletse kendisini, vatandaşı vatandaşa rağmen koruyan bir devlet. Bu ikili arasındaki müzakere ve örgütlenmenin pratiği ne olabilir? Bir yandan da sokağı bile olmayan bir şehre taşıyor bu vatandaş. Devlet vatandaşı kendisi karşısında bütün sosyal ilişkilerinden soyunduruyor, koparıyor. Bu afet yasasıyla şekillendirilmiş bir şehirde, bundan 10 yıl sonrasında ne yapılabilir?

Ben o kadar karamsar değilim. Bugün ne yapılabilir diye konuşalım önce. Bunun en tipik örneği İzmit toplu konutlarıdır. Onların öyküsü olmasaydı toplu konut yönetimini bağımsız şirkete vermekten kurtaramazlardı. TOKİ pratiğinde tektir. Kendi yöneticilerini kendileri seçtiler ve yine kendileri idare ediyorlar. Öncesinde neyse, mekânın kendisi bu imkanı sağlayabilir. Mekân böyle tasarlanabilir. Söz konusu tasarımın yalnızlaştırıcı bir öz taşıdığını varsaysak bile bunu bertaraf edecek karşılaşma imkanları türetilir. Bu imkanlar, hem mekânın tasarlanması esnasında hem de sonrasında etkinleştirilebilir. Öncesi olmayan bir şeyin sonrası da olmuyor. Mekânsal düzeyde yapacağınız müdahalelerle bu ilişkileri geliştiremezsiniz. Çünkü asıl mesele beşeri ilişkilerin içeriğidir. Mekân bu ilişkilere elverişli olabilir ya da olmayabilir. Ama her daim yıkılıp yeniden yapılabilir, değiştirilebilir.

Ama bu yasa şehri bir sığınağa dönüştürüyor.

Japon filmlerinde, Japon kentlerinin gösterildiği, bilim kurgu filmlerindeki tabloları andırıyor bu yasayla tarif edilen şehir. Bu da büyük bir paradoks. Yıllarca İslami duyarlılıklara sahip yazarlar uzun uzun eleştirdiler Proust planını. Turgut Cansever çok eleştirmişti örneğin. Ama bu yasa, eleştirilen o şeylerin çoğunu Proust Planı'nın bir adım ilerisinde hayata geçiriyor.

Mahalleler, örgütlenme, yeni pratikler

Mahallelere ve mevcut mücadelenin niteliğine gelmek istiyorum. Bu ana kadar kamusal mekândan ve mekânın kamusal kullanımından söz ettik. Bunun ötesinde bir de özel mülkiyetle ilgili vaziyetler var. Kamusal olanla mülkiyete ilişkin olan arasındaki çelişki de mücadele imkânlarını belirliyor. Kent hakkı bu açıdan ne ifade ediyor?

- Sorunu şöyle yeniden kuralım: Kentsel dönüşüm tehdidi altında ve tasfiye edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir yerde yaşayan insana kendi konutunun yanı sıra mahallesini düşündürmek nasıl mümkün olacak? Zaten parça düzeyinde bunu yaşadı o mahalleler. Mesela Maslak aksı yapıldığında o mahalleler için o gökdelenler, onun için yerinin değerinin artacağı, kendisinin de orada iş bulacağı, o ranttan pay alacağı bir imkân olarak görülüyordu. Bunun bir tehdit olduğunu söyleyenler olmamış mıdır, olmuştur? Akademiden de, mahalleden de söyleyen olmuştur. Ama ona böyle bir düş kurmak iyi gelmiştir. Fakat kurduğu düşle yüz yüze olduğu biçarelik koyun koyuna. Aslında kendini onu engellemeye muktedir görüyor ve buna rağmen o rant düşünün peşinden gidiyorsa bu başka bir durum. Tam öyle değil. O halen kendi sokağı, mahallesi ve evinin derdinde. Henüz oralar güvenceli değil, güvencesiz. Peki güvenceli olduğu zaman da aynı düşü kurar mıydı? Kurardı elbette. Sorunun tanımı kadar çözümü de burada beşeri ilişkilerin niteliği, onun hayattan ne beklediği ve kapitalist hegemonyayla girdiği rezonanstan geçiyor. Bunun karşısında neyi savunduğundan geçiyor. Peki kapitalizm karşıtı bir bilince, başka bir ahlaka sahip olmadan bu mümkün müdür? Zaten bir hareket imkânını zorlayan tam da

odur. Senin okuduğun kitapları okuyup, senin geçirdiğin tedrisi geçirmeden de onunla ortak bir şey söylemenin mümkünlüğüdür. Çelişki böyle bir şeydir zaten. Çelişki varsa hareket var. O hareketin yönü ve niteliği ise politikadan ve politize olmaktan ne anladığımızla alakalı bir şeydir. Diyelim ki o bu çelişkiyle yola çıkacak; peki bu çelişkinin karşısında kendisini nasıl örgütleyecek? O mahallenin bütününün içinde hiçbir ayrımcılık yapmadan da örgütlenebilir. Bu, bir yok sayılma durumu karşısında bütünü kendisini varsaydırma pratiği şeklinde bir örgütlenme demektir. Ya da örgütlenme kimi öne çıkanların pazarlığı biçiminde olabilir. Bu çelişkinin karşısında kendisini kanaat önderleri, ileri gelenler, sesi çok çıkanların yönlendirdiği biçimde de örgütleyebilir. Bizim yaptığımız şey birinciye giriyor. Hukuku da, plan ve uzmanlık bilgisini de onun bütüne ait tehdit algısını hissettiği anda prensip olarak birlikte hareket etmesi, bütün düşünmesi, kapsayıcı olması kaydıyla -cinsiyetçilik, etnik ya da dini temelde ayrımcılık olmayacak- hizmetine sunuyoruz. Çünkü bizim önceliklerimizden biri de sunduğumuz bilginin söz konusu ayrım çizgilerini yeniden üretmemesi. Dolayısıyla bizim orada, onlarla hareket etmemiz ancak kendi içinde bu türden düzeyler varsa bile bunları ortadan kaldırmayı göze alırsa mümkün olabilir. Fakat elbette bizimle aynı ideolojik ilkeleri paylaşmak durumunda değil. Bizde böyle bir hassasiyet olabilir, ama mevzunun karakteri de bütün düşünme kabiliyetini ve kapasitesini geliştirmeyi gerektiriyor.

Dolayısıyla aslında sen bir mücadele önermiyorsun; bir modifikasyon, bir yöntem öneriyorsun. Madem bu sorunla karşı karşıya kalma sebebin bu mevcut ahlaktır, hukuktur, bunu dönüştürebildiğin ölçüde onunla mücadele edebilirsin diyorsun.

- Şimdi algı ne? Bir sokakta yaşayan insanların birbirlerinin konutlarına karışmamaları. Mevcut hayat bu. Pelin'in konutuna bir şey olduğu zaman Ayşe ile Erbay'ın sahiplenmesi istisna bir durum. Genelde de olmuyor. Pelin'in konutunun bulunduğu yer sağlık ocağı olacaksa, mahalleli Pelin'i gözden çıkarıp sağlık ocağını istiyor. Ya da küçük bir plan tadilatıyla 10 ev yıkılıyorsa, o evleri geriye kalan 100 ev sahiplenmiyor. 10 ev gidince geriye kalan 100 evin daha de-

ğerleneceğini var sayıyor. Yerleşik bilinç bu. Biz şunu söylüyoruz: Artık bu plan tadilatları masum değil. Bir sürecin sonuna gelinmişse ve burada bir şey yapılacaksa o mahallenin bütününün katılımıyla, kimseyi mağdur etmeden yapılmalı. Bu yola girebilmesi için mahalleye ait bütün algısının oluşabilmesi gerekir. Bunun için de kendi içinde ayrımcılığın olmaması lazım. Orada bir problem var.

Alttan bir bilinçsel örgütlenme gerekiyor.

- O olmazsa şöyle oluyor. 50 senedir her seçim kampanyasında herkes birbirine sövmüş. Bırakın etnik ya da dini ayrımları, her yerel seçimde, genel seçimde hepsi bir tarafı tutmuş, o nedenle birbiriyle dalaşmış, oy, öteberi, kavga, gürültü... Bütün bunlar tescilli birer bölünme çizgisi. Tescilli bölünme çizgisinde aynı zamanda yerel belediyede, büyük şehirde, merkezi hükümette onların da taraf olduğu aktörler var. Ama bu aktörlerle ilişkileri sadece o meseleyle ilgili değil. İş meselesi var, aş meselesi var, devlet dairesiyle meselesi var. Güncellenerek devam eden bir aidiyet söz konusu. Yerel siyasetteki mevzular önemsiz, siz işinize bakın demek de doğru değil. Çünkü memleketin bütününe ait bir meseleyi de düşünsün, ona da kafa yorsun. Ama memleketin bütününe ait bir mesele üzerinde konuşurken de, o meselenin, talebin etrafında saflaşsın... Bu dediğim kolay olmuyor. Çünkü egemen olan diyor ki, bana karşı oldukları ve beni yıpratmak istedikleri için böyle diyorlar, benim aslında niyetim bu değil. Muhalefette ya da yedekte olan, ikinci parti de diyor ki birinci partiye ne kadar takoz koyarsam, bana bir dahaki seçimde o kadar yararı olur. Ama meselenin esasına dair bir fikri yok. Esasa dair fikri olmadığını nereden anlıyorsun? Bütün bu süreç içerisinde çeşitli imkânlar ortaya çıkmış, o imkânları kullanmamış. Yol yapılırken kaldırımı yapılsaymış. Park alanları bırakılsaymış. Bak burası da böyle kalsın deseymiş. Böyle bir kurucu pratik yok. Geçmiş böyle olunca, bugün bu çıkışı yaparken birinci olan da seni kolaylıkla mahkûm ediyor. Çünkü ürettiğin muhalefeti güncellenen bir pratiğe dönüştürememişsin. Bu koşullar altında al birini vur ötekine meselesi. Bizim muhalefette, yedekte olanı, kendisini alternatif olarak sunanı sevip sevmememizden bağımsız olarak hayatın kendi

içinde ortaya çıkıyor. Ama öte yandan orada yaşayana sen sadece kendi konutunu düşünme, yanındakini düşün, yolu, caddeyi, mahalle, kenti düşün demek durumundasın. Buna geçiş zaten mahallenin bütününe düşünmek ve bütün mahallede yaşayanlarla birlikte düşünmek demek... Dolayısıyla da bütünü düşünebilmek ve bütün mahallede yaşayanlarla düşünebilmek için düne ait olanı mümkün olduğu ölçüde kenara bırakmak lazım. Çünkü orada örgütlenirken, bir meselede karar verilecek. Öncelikle önyargılarını aşması lazım. Buna emek vermedikçe olacak olan şu: Kapıyı her çalan bir şey söyleyecek. Yersen yemek, yemezsen mercimek diyecek. Şunu da akılda tutmak lazım, günümüz ortamında bu kapitalist politikalar göze batırırçasına uygulanmıyor mekânda. Bütün bunlar rızaya dayandırılıyor. Ama o rıza biçarelikten türeyen bir şey. Birinci sorun bu biçareliğin ortadan kalkması. Orada bilgiyle onun birlikte davranma pratiğinin buluşması lazım. Dolayısıyla hamaset yapmayan, onun da kendisine istikamet saydığı, referans saydığı bir iklimi olduğunu düşünerek irtibat kurmak gerekiyor. T.C. Anayasası onun için referanstır. Bugün 2981 sayılı kanun, 775 sayılı kanun vb. yasal mevzuat onun için referanstır. Mahkeme onun için halen müracaat edilebilecek bir yerdir. Dilekçe hakkını kullanmak onun için müracaat edilebilecek bir yöntemdir. Seçimde oy vermek onun kullanabileceğini düşündüğü enstrümanlardan biridir. Öncelikle onun için bu bilgiyle ve bütünlüklü olarak davranması arasında, bu bilginin kendisinin ona bir dolayım oluşturmaları önemlidir. Bunu kendisinin mücadele imkânı olarak kullanması önemlidir. Burada mesela şöyle bir izahatın kendisi onlar için fazla, bunu yaşadık. Bir paneller dönemi vardı mahallelerde bundan altı yedi sene önce. Zamanla bitti. Kentsel dönüşüm çerçevesinde pek çok panel yapıldı. Aynısı HES'te oluyor şimdi. Bu kadar küresel kapitalizm analizi, bu kadar büyük büyük sermaye kesimleri analizi yapmak biçareliği arttıran bir şeye dönüşebiliyor. Diyor ki "Ooo, ben kiminle uğraşıyorum, bu kıytırık gücümle ne yapacağım?" Elbette o panelleri düzenleyenler iyi niyetle hareket ediyorlar. Ama sonuçta o analizler, sözünü ettiğimiz biçarelikle bir araya gelip mücadele imkânlarını ortadan kaldırmaya hizmet edebiliyor. Mesela, bir plan tadilatı nedeniyle bir mahallede RP kökenli üç-dört hane bir dava dilekçesi yazıyor, onlara

eşlik ediyoruz. Tadilatla gösterilen yol oradan geçmeyebilir aslında diyoruz dilekçede. Biz de vekaletle iş görmediğimiz için, esas onların dava açmasına dayalı bir süreç hazırladığımız için, dilekçenin eğitim toplantısı oluyor. Neye, niye itiraz edildiğini tartışıyoruz. 4-5 toplantı yapılıyor, altıncı, yedinci toplantıda anlaşılır hale geliyor. Birlikte dilekçeye şekil verilmiş oluyor. İster dava, ister itiraz dilekçesi. Orada senelerdir çalışan teşkilat insanına sordum, sence niye oldu, sen tanımıyor musun bu belediye başkanını? Tanıyorum, dedi. Demedin mi bu niye böyle oldu? Cevabı şöyle verdi: Mevzu Doğuş Grubu ise beni iplemez. Bütün mesele bu değil mi? O zaten bunun idrakinde. Dolayısıyla da senin o kadar uzun boylu yaptığın analizlerle söylemeye çalıştığın şeyi, kendi tecrübesinde mağduriyete yol açan bu durumun nedenini zaten biliyor.

Üstelik adını da koyuyor...

- Öznesini belli ediyor. O kavram dünyasına ihtiyaç duymuyor o.

Örgütsüz muhalefet, örgütlü talep

Ama buna nasıl karşı durabileceğine dair bilgiye sahip değil.

- Bir, durabilir miyim? Durdum, engelleyebilir miyim? Karşı durmanın netice alabileceğini düşünüyorsa karşı durmayı tercih ediyor. Ama değilse, netice almayacağım bir şeyle niye uğraşayım diyor. Geriye ne kalıyor? Toplumla kurulan, bu topluluklarla kurulan ilişkinin kendisinde mevcut muhalefet pratikleri cesaretlendirmiyor. Çünkü mevcut muhalefet pratiklerinde sonuç alıcı ve engelleyici çizgi yok. Sokaklar yürümekle aşınmaz meselesine dönüyor. Sokağa çıkan için bunun anlamı şu: Sokağa çıktım, gazı yedim, oturdum aşağı, bir şey değişmedi. Niye gaz yesin? Bu onun korkusu ile cesareti ile alakalı bir şey değil ki? Medyada gördüğü tablo onda cesareti tetiklemiyor. Ben örgütlenirsem ve uğraşırsam başarıyı duygu-sunu geliştirmiyor. Bizdeki toplumsal tabiatla bu bilinç empiriktir. Bunu tipik bir örneğini Düzce ve İzmit'te gördük. Orada Türkiye'nin ilk kiracılar hareketi diyebileceğimiz bir hareket başladı. Kiracı depremzedeler ve İmece Evleri olmasaydı, onların hak mücadelesi

olmayacaktı. Çünkü konut sorununuzu, yapmasalar bile “bunu çözeriz” cümlesini, onların dünyasında inandırıcı kılan orada zaten İmece Evleri’ni yapan depremzedelerdi. Gruplar halinde gidip orayı gördüler. Hikâyeleri dinlediler. O zaman sözün kendisi anlamlı oldu. Baştakiyle alaka kurduğunda, onun kent algısıyla temas edemiyorsan, anlattığın şey için bir şifre çözücü lazım, işlemiyor. Bu mevzuda da öyle. Onun kendi idrak düzeyini, beklentisini bilmiyorsa harekete geçiremiyorsun... Bunu bilir ve meşru görmezsin, o ayrı. Bilirsin doğru bulmazsın, o da ayrı. Sonuçta özne dediğimiz kimseler orada yaşayanlarsa, orada yaşayanların kendi idrak düzeyini, niyetlerini, fikirlerini, beklentilerini karıştırmadan anlamaya çalışmak gerekiyor evvela. Bunu ne kadar objektif yapabilirsen kendi meramını anlatmana o kadar imkân sağlar. Bir başka nokta da şu: İnsanlar kendilerine ait çeşitli doğruları bilirler. Kendi çıkarlarını bilirler. Sen onun çıkarına olanı ondan daha iyi tanımlamaya çalışma gayreti içinde olamazsın, bu doğru değil. Mesela biz mahallelerde tapu değil, hukuki güvence diye bir kavram kullanıyoruz yıllardır. Tapunun da hukuki güvence içinde bir unsur olduğunu ama tek başına hukuki güvence sağlamaya yetmeyeceğini anlattık. Bunun içinde plan da var, tapu da var, hizmetlere eşdeğer ulaşılması da var. Bunu sadece tapuyla sınırlandırmak, geline aşamada yeterli değil. Kavramlar bu anlamda da önemli. Bir ihtiyaca cevap vermesi lazım. O ihtiyacın içinde de daraltıcı tarafları gidermesi lazım. Kavram o zaman iş görür. Hukuki güvenceyi öyle türettik. Hiç tapu demedik. Tapuyu önemsizleştirmedik ama sözünü de etmedik. Kavram o yüzden önemli. Kent hakkı meselesi gibi, benzer kavramları ele alırken de böyle düşünmek lazım. Egemenin kendi yayılımı ve kendi vizyonunun yanı sıra, oradakinin kendi ihtiyacı ve karşılaştığı sorunun çözümünü nerede gördüğü de önemli. Çünkü ancak bu şekilde onu, kendisini bekleyen şeyle buluşturabilirsin. Bir kavramı icat ederken de bu gerçeklikleri içine alıp almadığına dikkat etmek gerekiyor. Niye hukuki güvence diyoruz? Çünkü tapu dediğin şey güvence. Plan dediğin şey de öyle. Biri hukuki belge niteliğine sahip. Diğeri de güvence niteliğine sahip. Kavramı türeten onun beklentisi. Biz bunu anlatmaya başlayınca önce niye tapu değil diye soruldu tekrar tekrar. Üstelik de muhalifler bile bu noktaya takıldılar. Peki bu me-

selede güvence ne kadar mümkün? Bunun sonu yok ki... Varsayalım devrim yaptık. O zaman da yok ki. Deprem oldu. Ne olacak? Başka riskler çıktı. Ne olacak, yerini boşaltmayacak mısın? Boşaltacaksın. Dolayısıyla meseleyi sonsuzlaştırmak yerine, bir yerde durmak ve uygulamaya dair imkânları zorlamak gerekiyor. Çünkü kelimeler amip gibi, uğraştıkça çoğalıyor. Her şeyden en hızlı çoğalan o. Bugünün dünyasında sadece mekân değişmiyor. O mekân değiştirme biçiminde gördüğümüz, aslında kapitalizmin hegemonyasının en dibine kadar işlediği bir ahlak, bir bilinç formuna dönüşmesi. Orada neyi dert ettiğine karar vermen gerekiyor artık. Bu kararı verdiğinde mücadelenin alanı da ortaya çıkar. Neyi dert ediyorsunuz? Bir, her şeye paran kadar ulaşabildiğin bir düzende yaşamak istemiyoruz... Bu mudur kapitalizmin hegemonyası?.. Tüketime dayalı bir düzende yaşamak istemiyoruz. Bu mudur? Okumuş insan açısından da, okumamış insan açısından da algı bu mudur? Peki ama bir yandan da, kalan her zamanında bir işe daha gireyim, biraz daha para kazanayım diyor mu, diyor. İddaa oynuyor mu, oynuyor. Bana da çıkabilir mi ülkülerini yaşıyor mu, yaşıyor. Peki bütün bunları bir anda çözebilir miyiz, çözemeyiz. Bu noktada öncelikli olan, bütün bu düşüncelerin, onun mekânına dönük bu tehditte, onu bölen parçalayan, ötekinin işini kolaylaştıran olmamasını sağlamaktır. Bunu sağladığın zaman iki şey olur: Bir, ihmal ettiği beraber düşünme pratiklerini yeniden canlandırır. Bu pratiğin reel bir mevzu, güncel bir tehdit algısı ve tarif edilmiş bir talep üzerinden canlanması önemlidir. İkincisi, talebin gerçekleşebilirliğidir. Üçüncüsü, ise kendi hayatı için lazım olandır. Bize şunu sorarlar: Peki sizce ne yapmalıyız? Biz ne yapmalıyız anlatmayız kimseye. Bizim işimiz “ne yapmalıyız” sorusu sorulana kadardır. Onun sorunun idrakine varması, çözümü konusunda bütüncül davranması. Çünkü o demokratik olmadığı oranda biz de yanında olmayız. Baştan söyleriz zaten. Bir ayrımcılık varsa, orada olmayız. Bu da bizim ilişki kurma biçimimizde işi seni sen yapan değerlerden uzaklaşıp uzaklaşmamanın kriteridir aslında ve bu kadar anlatılabilir düzeyde de oluşur. Bu oluşmazsa ve anlatılamazsa o zaman zaten şahsiyetli bir ilişki kurulamaz. Buralarda kentsel dönüşümün ve benzer kavramların ifade ettiği bu tür yerleşim alanlarına dönük tehditler beraberinde, bütün düşündürmenin

de imkânlarını oluşturmaya başladı. Tek tek planlar, tadilatlar bütün düşünölmeye başladı. Egemenin uygulamaları ve hamleleri ile buna karşı oluşın dil, orada artık senin, benim, ötekinin fantezisi değıl, bütünö konuşmayı sağladı, bunun gerçekliğı çerçevesinde şekillenmeye başladı. Bu da bu konuşmaları kolaylaştıran bir unsur haline geldi. Burada tabii esas sorun onun kendisinin umut edebileceğı hedeflere sahip olmasıdır. Umüt edebileceğı hedeflerin tanımlanabilir olmasıdır. Tanımlanabilir olmayan bir umüt düzeyi olmaz. Burada bizim hukuki güvence ve devamında kooperatifleşme pratiğı olarak geliştirdiğimiz araçlar da aslında parça parça parseli verme, mahallenin bütününü, mahallenin ortak olduğı kooperatife devretmekten ibaret... Altyapısı bu. Önce bunu devret, sonra oturalım beraber risk analizi yapalım, burayı daha düzgün bir alan haline getirelim, senin problem gördüğün bakalım problem mi? Senin risk dediğın nedir? O risk midir, değıl midir? Belki senin tarif etmediğın riskler vardır, ben başka türlü tarif edeceğim. Bu, aslında muktedire ve uzmanlık hegemonyasına, dur bakalım, bu yerleşim alanına dair senin her uzmanlık bilgin beni daha fazla ilgilendirdiğı için benim de söz söyleyebileceğim bir şeydir, demektir. Senin bir zahmet bana onu anlatman lazım. Hem benim onu bir kıyaslamam lazım. Burada dezenformasyona mahal vermeyen, manipölatif bir örgütlenmeye kapalı bir ortam oluşuyor. Bu zaten toplulaştırıcı bir şey. Umüt ancak bu toplulaştıracılıkla mümkündür. Öyle olduğı, istikametini öyle belirleyebildiğı yerde o istikamet içerisinde beraber konuşma imkânı varsa ve o beraber konuşma imkânı içinde karşı tarafın söylediğini analiz edebiliyorsa, bizler de bunun anlaşılmasına yardımcı olabiliyorsak ondan sonrası onun kendi kaderidir. On katlıda mı yaşayacak, üç katlıda mı, beş katlıda mı? Burada akla gelen bir başka soru da şu: O mahalle o mahalleye mi aittir, bütün kamuya mı aittir? Prensip olarak dersin ki kamuya aittir. Ama orada şunu gözardı etmeyelim, kullanılmış, tamamlanmış, kendine ait biçimlenmiş alanlardaki bir mevzuyla uğraşıyoruz. Aslında uğraştığımız bir haliyle mekân değıl, daha çok beşeri ilişkiler dünyası. O zaman farkında olmadan, sanki bir alanı sıfırdan yapıyormuşuz edasıyla konuşmamak lazım. Tersine geleceğe kalabilecek, baki kalabilecek bir şey olacaksa onların o haliyle, evet bunun böyle olmasına biz yön veriyoruz demeleriyle olabilir. Onun

kendini dışarıya açık tutması, o birlikte davranma süreci ile mümkün olur. Ancak bu şekilde bir itiraz geliştirebilir. Bir ortak alanda bir çeşme meselesi yaşandı. Orada gördük ki o çeşmeye direnç, yapsak mı yapmasak mı tartışması esnasında kamusal mı, özel mi vb. kavramlar dünyası gündeme geldi. Her şeye rağmen, neoliberal politikaların toplumun tüm derinliklerine nüfuz ettiği bağlamda bile bu tartışmanın zeminin oluşturmak mümkün. Mühim olan buna dair bir tartışma geliştirmek, yani bu talebe bir talip bulmak. Bunun olmadığı yerde hayatın akışı zaten şu: Orada sosyal ve iktisadi olarak pozisyonu ilerde olanın maddi durumu da başka bir noktada. Onların çıkarları da başka noktada. Onun tek katlı evi varsa, ötekinin beş katlı evi var. Beş katlı evi olanın da kendine göre etnik, mezhebi, öte beri kimlikleri ayrı bir organizasyon. Dolayısıyla mevcut statükonun dışında bir şey olmasını sağlamak gerekiyor bu noktada. Kenarda kalanların da, beş katlı evi olanın da bir sözü olsun, bir katlı olanın da. Beşeri ilişki böyle demokratikleşmedikçe oradan da daha genel düzeydeki bir çatışmada ileri bir taraf olması mümkün değil. Onun taraf olması önce bunu böyle becermesinden, böyle sahiplenmesinden geçer. Ne çıkar, ne çıkmaz, ne olur, ne olmaz?.. Bu kadar sonlu bir düşünceye sahip olmak doğru değil. Bu bir süreç. Bu sürecin içerisinde onda böyle bir kapasitenin ve meziyetin oluşmasında ne kadar, ne yapılabilir diye bakmak lazım. Sistemin yarattığı bütün derdin, sıkıntının acısını ve ceremesini çıkarmayı ondan beklemek adil değil bir kere. Adaletli değil. Reel bir ihtiyaç var ve o ihtiyaç etrafında seninle temas ediyorsa, biçareliğini aşmak için temas ediyor. Bunu yok sayıp başka şeylerden bahsederek zaten yorgun düşürürsün onu. Dolayısıyla hukuku yaratıcı kullanmak, idari girişimler, bilgi, bilginin işe yaraması vb. bu konsept içinde düşünülünce bu tarafa bükülebiliyor mesele. Orada dilekçe verme, dava açma biçimi de değişiyor. Niye? Temel saik bu olunca, bütün diğer süreçler, çeşitli reel etkileri olsa bile, bunu güçlendirecek tarzda yeniden yeniden üretilme potansiyeline sahip olabiliyor. O zaman da hukuku bir kanun maddesi gibi değil, bir zemin olarak görüyorsun. Hukuk ayrı, yasa ayrıdır aslında. Onu bir düzenleyici işlem olarak, yasa, yönetmelik, tüzük maddesi olarak görmek yerine, hukuksal değerler itibarıyla ele alarak, bu şekilde yola çıkıp bir müzakare ortamı oluşturuyorsun. Burada ne olacağı, onun kendi-

ne neyi hak gördüğü ile ilgili. Kanun neyi tarif ediyor? Anayasa sağlıklı, güvenli çevreyi tarif ediyor. Bizim üzerine gittiğimiz şey anayasa hükümleri olacaktır o zaman. Sonra 775, sonra 769 gibi kanunlara bakarız. Bu mümkün mü, mümkün. Karşılığı var mı, var. Peki bizim mevzuatta böyle haklar var mı? Vardı. Bu son Afet Riski Taşıyan Bölgelere İlişkin Kanun, bir miktar bunları işlevsiz kılma unsurları taşıyor. Ama her şey bitmiyor. Bu kanunun kendi içindeki belirsizlikler de başka mücadele alanları açıyor. Burada o hukukun kendisini toplumsal fayda esasını göz önünde bulundurarak okumak ve söz konusu düzenlemeyi o topluluğun lehine nasıl kullanabileceği sorusunu merkeze alarak düşünmek gerekiyor. Ama bunun böyle kullanılabilmesi için tek bir kanun hükmüne bağlı kalmadan o toplulukla bir dil kurabilmek gerekir. Ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Konuyu başka bir yere getirmek istiyorum şimdi. Bütün bu anlatıkların bana 1990'larda RP kadınlar kolunun nasıl çalıştığını hatırlattı. Orada mesele hayırseverlik hikayeleriydi. Biliyorsun onlar da gecekondulu mahallelerinde örgütlendiler. Aslında yaptıkları şey ortak bir dil yaratmaktı. Ne söylemişler o dille? Hepinizin işi, evi olacak. Sizi gecekondulardan çıkartacağız ve kentliler haline getireceğiz. Bununla bir hegemonik söylem ve bir yeni ahlak da üretildi. Bu yeni bir dildi. Cumhuriyet tarihi boyunca onlara böyle bir şey söylenmemişti. Cumhuriyetin şartları vardı. Şöyle şöyle bir vatandaş olursan, ben de sana şunları sağlarım, o da gücümün yettiği kadarıyla. Ama bugün kentsel dönüşüm yasasını yapan, TOKİ'yi bir kurum olarak yeniden tasarlayan, KİPTAŞ'ı yöneten, şehri dönüştüren irade esasında o sözlerin yarattığı toplumsal bağlamdan ve siyasi vaatten çıktı. Peki bu ahlak ve dil, öngördüğün mücadele alanları açısından nasıl bir zemin oluşturuyor? Çünkü bütün bu süreç boyunca kazanan büyük bir kesim ve sürmekte olan bir vaad var. Bu kazanımların ürettiği yeni bir ahlak var. Ve bu vaadin çok somut bir karşılığı var. Sense bambaşka bir dil ve bambaşka bir yaşam vaadediyorsun.

- Bu anlaşılır bir şey. Sağlık, eğitim, para, iktisadi değer, araç vaad edilmiş ve bunlar verilmiş. Daha çok sinemaya gideceksin, daha çok tiyatroya gideceksin dememiş. Gelmiş İstanbul'a çocuğunun okuyacağı, doktor, mühendis olduğu hayalini görmüş. Bunu

sevmiş de gelmiş şehre. Başka neyi temsil etmiş kent. Geleneksel ilişkilerden kurtulmayı da temsil etmiş. Kendi bacağından asılacağı, kardeşlerle miras kavgası yapmayacağı, geleceğe ait problem biriktirmedeği, kendi çocuğundan sorumlu olduğu müstakil bir aile hayatını temsil etmiş. Her bir çocuğuna bir kat ev yapmış sonra belki. Ya da kademe kademe gelmiş aile. Bu hayalle, beklentiyle gelenlerin, bu beklentilerine dönük coşkuyu kimden aldıkları önemli. Bu kadar maddiyatçı sayılabilecek bir retorik tutmuyor. Orada aklî olan tek başına toplumu peşinden sürükleyemiyor. Kampanya örgütüyle toplumun siyasasını yönetemezsiniz. Bu toplum kalbî olanla, aklî olanın farkındadır. Aklî olanı daha kalbî bir dille söylerseniz karşılık bulur. RP, organikliğiyle, dayandığı ideolojik nosyonla, taşıdığı ve anlattığı değerlerle kapitalist politikaların daha rızası alınmış ve toplulaştırılmış, popüler uygulamalar üzerinden yürüdüğü; çarkın içine girenin aş derdiyle, iş derdiyle hemhal olduğu bir zemin yarattı. Ona bir gelecek vaad etmedi, aksine mevcut olanın içinde hayatını sürdürme imkânı sağladı. Cumhuriyet meselesinin de, darbelerin de problemi budur. Ne zaman toplumda bir hak bilinci oluşmaya başlasa, bu benim hakkım, demeye başlasa onu kesintiye uğrattı. Devrim olduğu için falan değil. Bunun en belirgin olduğu söylem bir işverendi, Kenan Evren de bunu tekrar etmişti. Sosyal uyanış, iktisadi uyanışın önüne geçmiştir, meselesi. Buna Stockholm Sendromu demişti Kemal Kılıçdaroğlu, kendisine zulm edene aşık olma hali. Hayır meselenin aslı bu değil. Biri kendinde hak olarak gördüğünü savunur ve iddia eder. Hak bilinci olmazsa, hak mücadelesi de olmaz. Ayrıca hak bilincinin her zaman “modern örgütlenmeler” yoluyla ilerlemesi de söz konusu değil. Burada olmuyor işte. Örgütlenmek yerine, avukat tutup iletiyor. Vekile iş gördürüyor. Bu bazen temsili demokrasi pratiğinde, siyaset mekânizmaları içinde oluyor ya da daha reel düzeyde avukat tutmak suretiyle oluyor. Sorununu onun adına davranan öznelere eliyle çözmeye uğraşıyor. Bunun alternatifi ise şudur: Temsili siyasete tenezzül etmeden onun kendi talepleri ve hakkı etrafında siyasete yön verecek bir eksen oluşturmak... Böyle bir mücadele tarihi yok bu ülkede. Bu olmadığı için de o temsil mekânizmaları işliyor. Onun kendi hakkını, vekâlet süreçlerini devreye sokmadan aramasını teşvik eden mekânizmalar yok. Benim

hakkımı daha iyi savunan avukat modelinden bahsedilebilir en fazla. Sen aslında sistemi tahkim ediyorsun bu şekilde. Sistemin dışın-da görüldüğün halde sistemi tahkim ediyorsun. Bir dilekçeyi verme biçimin de, bir davayı açma biçimin de, bir sorunu çözme biçimin de, bir toplantı yapma biçimin de bunu tahkim eder. Burada “sistem-dışılık” diye bir şey arayacaksak, bu ancak işin kuruluşu aşamasında türetililecek bir şey. Bu tür bir sorgulama pratiğinin olmadığı yerde ortaya şu çıkıyor: Üretilen her yeni vekâlet süreci, toplumun kendisinin özne oluş sürecine yeni bir ket vuruyor. Özne olmuyor toplum. Bekleyen ve vaad edilen oluyor. Kimin ne vaad ettiğine bakıyor... Ama vaad etme meselesi tek başına yetmiyor. Yetseydi Genç Parti kampanyasının sonucu başka türlü olurdu. Her yerde daha yüksek vaad etti. Bir de vaad edene bakıyor. Vaad edenin şeceresine bakıyor. Onun, kendi hayatındaki yerine bakıyor. Çünkü onun taşıyıcı bağları, tabir-i caizse volan kayışı, orta kademe kadrosu vs. ile kendini nasıl taşıdığına bakıyor. Bir sahtekâr sana bilmem ne vereceğim dediğinde, söyleyene bakıyor. Söze bakmıyor o noktada. Bu tablonun içerisinde, senin dünün, bugünkü pratiğini dağıtan bir şeyse, olmuyor. Hiçbir mücadele konusu sadece onun sorun sayıldığı vakte ait değildir. Onun bir de öncesi vardır. Dolayısıyla öncesinde yaptıkların, o sorunun yeniden üretimiyle ilgilidir. Kapitalizmde mevcut olan yeniden üretim, bir hayatta kalma biçimidir. Geri ya da ileri bir hareket değil, mevcudun yeniden üretimi. Hayali de, onuru da, mekânı da yeniden üretiyor. Bütün bunlarla kendini de yeniden yeniden üretiyor. Böylesi bir bağlamda toplumda buna ait bir hakikat dünyasının oluşması demek, kendi haklarına ilişkin tahayyülün de yeniden üretilmesi demek. Toplumun bu dinamizmine nasıl ayak uydurulabilir? Şu halde muhalif pratiğin de statik olmaması lazım. Ama beş metre önünden de gitmemesi lazım. Toplumun kendi içinde herc-ü-merc olması lazım. Bunu yapabilmenin yolu ise çeşitli katlanabilirlikleri kendine telkin etmiş olmak. RP buna dönüktü, zaten içindeydi. Esnaf olarak, camii cemaati olarak oradaydı. Hayat olağanüstü bir ritimde gitmiyor, kendi ritmi var, mutat gidişin içinde var olabilmen lazım. Bu siyasal olmaktan çok, sosyal bir varoluş pratiğine sahip olman gerektiği anlamına gelir... Bu sosyal varoluş pratiğini oluşturmadıkça başka bir şeyi de konuşamıyorsun zaten. Bu da

hayatın kendi ritmi içinde olabilir bir şey. Hayatın ritmi ne? İş arıyor, işe gidiyor, geliyor, akşam çoluğuyla çocuğuyla. Çocuklar okula gidiyor. Bu ritmin içerisinde yakalanabilir bir şey. RP kente gelme hayali ve beklentileri üzerinden bir şey vaad etti. Ama bunu vaad ettiği döneme dikkat edin: 1984-1989 SHP dönemidir İstanbul'da. Bu dönem çoğu mahalledeki yapılaşma pratiklerinin yüksek katlıya dönüştüğü dönemdir. Millet ANAP der ama öyle değil. SHP toplumun beklentileriyle kendince bir rezonansa girmiş ve yol vermişti. Fakat o yol vermeden SHP'ye bir bakiye kalmadı. Kalmazdı o bakiye. RP iki şeyi tutarlı yaptı: Dinin ona verdiği muhafazakârlık çerçevesinde, kent gibi heterojen ve kozmopolit bir yerde çoluğuyla çocuğuyla birlikte daha kendi istikametince sürdürebileceği güvenli bir yönelim sundu. Muhafaza ediyor. Anasına, babasına bağlı, nereye gideceği belli. Sürpriz çıkmayan bir çocuk ve aile tablosu sunuyor. İkincisi, tesadüfe bağlı olmayan, aslında güvenceye alınmış bir şey vadediyor. Eve dair RP'nin söylediği o. Burası senin artık kendi memleketin. Onu yaptın, bunu yaptın... Bunları hesaba katmayacağım. Ben bunları düzenleyeceğim, sen de artık evime ne olacak diye dert etmeyeceksin. SHP döneminde bir sosyal politika pratiği olarak buralar, planlı ve aynı zamanda doğru düzgün yapılaşmış alanlar haline getirilebilir miydi? Elbette. Batıkent'te yaptılar. Aynı dönemdi. Niye peki burada olmadı? Olmaması tesadüf değil. Bu toplum RP'ni böyle algılıyor. Sadece mekân üzerinden değil, hepsi toplamda bir manzara ortaya çıkartıyor. O da bu manzaranın içinde kendine bir yer beğeniyor. Ama artık bu da yetmiyor. RP bugün kalksa benim dese, tutmaz. Çünkü beklentiler yükseldi artık. Bu beklentinin yüksekliği içinde konut yok sadece, mekâna ait yüksek düzeyde rakamlarla ifade edilen bir rant var. O aslında mahallesinde kalmak isterken bile, o rantın onun olmasını istiyor. Bir taraftan hayatına ait bir şeyi korumak istiyor, diğer taraftan da burada bir rant varsa onu niye ben almayayım, diyor. Çünkü oranın yolu yokmuş, yapmış, bunun için mücadele etmiş. Suyu yokmuş getirmiş, elektriği getirmiş, emek etmiş. O rantta hakkı olduğunu düşünüyor. Bu sahiplik duygusuyla düşünmesi iyi midir, kötü müdür? İyidir. Bu sahiplik duygusundan satış çıkarsa kötüdür. Ama bu sahiplik duygusu onu harekete geçirdiği ölçüde iyidir. Bu yüzden o duygu ne kadar geliştirilebilirse o kadar iyidir. Afet Riski Altındaki

Bölgelerin Kentsel Dönüşümü yasa tasarısı daha total bir dönüşüm getiriyor. Bu türlü bir dönüşümün, daha bu tasarı çıkmadan ilk konuşulduğu yer Okmeydanı'dır. Toplu tapu verilmesi söz konusu oldu. On üç alana daraltıldı bölge vesaire. Orada bir toplulaştırma teklifinde bulunuldu. İdare dedi ki, senin yapı stoğun kötü, ben sana tapunu vereceğim ama azar azar vereceğim. Belli bir süre içinde kendin yapacaksın. Yapmıyorsan da ben yapacağım, seni de mağdur etmeyeceğim. AKP'nin burada getirdiği öneri, RP ile kıyasladığında ileri. Gerçek ve reel bir teklifte bulunuyor. Bu teklifin onun için taşıdığı riskler var. "Yapamazlar" demekle bitmiyor iş. Bunun bir başka örneği de Fikirtepe. Eğer beşerin dünyasında bir demokratikleşme ve bu bilincin kendisini baki görüyorsa, muktedirin attığı adımın peşinden gitmek zorundasın. Hamle odur ki ilerisine geç. Arkasından yuvarlanma. Bir yerde durup sabitlenip o yol alırken, bence böyle, demekle yetinme. İkisine de düşme. Ne onun peşinden yuvarlan, ne bir yerde kalıp sabitlen ve toplum aslında o istikamet şuurunu almış giderken o pozisyonda dur. Bu ikisine de düşmeden, hızla davran. Çünkü toplum kendi çıkarının farkında ve olan biteni analiz edebiliyor. Sen onun ilerisinde onun tereddüt ettiği yerde o biçareliğe bir cevap üret. Onun tek aygıtı var, toplu davranma pratiği. Sen onun idrak ve umut düzeyinin yeşermesine eşlik et. Bu yeşerdiği zaman olur. Olduğu gibi kalmaz, değişir. Yeniden şekillenir. Ancak bu şekilde yeni bir müzakere süreci üretilir. Her mücadele beraberinde yeni bir müzakere kapısı açar. Taleplerin organize edilebildiği oranda etkileşir. Büyükşehir Belediyesi etkileşti. Nerede etkileşti? 4706 sayılı yasaya göre tapu vermeye başladı. Bunun anlamı neydi? Rayiç bedel üzerinden parsel bazlı tapu vereceğini söyledi. Rayiç bedel ne, piyasa değeri. Orada devreye sokulması gereken ne? Emlak değeri. Diyelim ki emlak değeri 200 ise rayiç değeri 1200. Orada biz bunu kavram olarak kullanmaya başladık. Bu yanlış, yanibaşındaki bu uygulama hayırlı bir uygulama değil, oturduğün yerin arsası için 150 bin lira para vereceksin, bir de oturduğün evi yıkıp yeniden yapacaksın. 150 bin lira, artı oturduğün ev. Sana belki bir daire düşecek... Bu onun açısından anlaşılır bir hesap. Emlak değeri senin uydurduğün bir şey değil. Yasada var. Hukuku yaratıcı kullanma meselesi işte burada devreye giriyor. Son yasa tasa-

rısının özelliği bu. Bu şekilde kullanılabilecek maddeleri taşıyor. Bugüne kadar mücadele edebildiğimiz, birlikte hareket edebildiğimiz için oldu bunlar. Okmeydanı'nda idare önerisini değiştirip, rayiç bedel değil, emlak değerinin iki katını veriyorum, dedi. Aslında yumuşatmış oldu. Rayiç değer deyince mahalleliyi müşteri yerine, tacir yerine koyuyordu. O yüzden vazgeçip bunu demeye başladı. Bunun başka bir örneği de kentsel dönüşüm projeleri... Önceleri dönüşüm bir tür tehcir gibi işliyordu. Bu çok göze batınca, “yerinde dönüşüm” diye bir uygulama geliştirildi. Muktedir rezonans gösteriyor ama dönüşümü orada yaşayanla yapayım vs. de demiyor. Yaşayanın hassasiyet gösterdiği, kendisini dışlanmış hissettiği ne varsa onları yeniden düzenliyor ve içine alıyor.

Mücadele ve müzakere

Bu olumlu bir şey mi?

- Bu mücadele etme imkânının var olduğunu gösteriyor aslında. Mücadele etmek mümkündür, diyor. Kimse herkesi dışarıda bırakmayı göze almaz. AKP bunu algılayabildiği ölçüde güçlü. Aslında iki şey yapıyor: Yukarıdan Tayyip Erdoğan esiyor gürlüyor, yersen yemek yemezsen mercimek, diyor. Aşağıdakiler de bunun müzakeresini yapıyorlar. Çünkü aşağısı etkileşmeye çok açık. Biz bazı mahallelerde, o mahallelere özgü çözüm önerilerini tartıştığımız toplantılar yaptık. Bütün partileri çağırdık. CHP biz sizin çözümünüzün arkasındayız, dedi. Ama mahallelerin arkasında duramadı.

Tarlabaşı'nda da benzer bir süreç yaşandı.

- Tarlabaşı'nın gerçeği başka. Orada işin başını çekenler mülk sahipleriydi. Mülk sahipleri açısından yenileme projesinde imar hakkına ve ranttan ne kadar pay alabileceğine dayanan bir süreç başladı. İktidar, rant üretmeyi mümkün kılan benim projemdir, diyor. Ben yenileme projesi yapmazsam senin binanın rantı yükselmeyecek. Rant üretebilmesi için de kendine ait sınırları var. Senin paşa keyfin bilir, diyor. Dolayısıyla iktidar orada bütün bir kentsel dönüşümüne dair duyarlılık ve imkânları arkasına alarak bir şey yapmaya çalıştı.

O yüzden de orada bir muhalefet kimliği oluşamadı. O koşullarda oluşamazdı da. Birinci, ikinci toplantıdan sonra bir fren yaptık ve oradaki mevcut dinamikler çerçevesinde geliştirdik pazarlık. Burada yaşayan, saat 16.00'ya kadar çalışan, buradaki hayatın içinde var olanın burada kalma hakkından bahsediyorsan, onun öne çıkması lazım. Bu koşullar altında mülkiyet hakkı kavgasının değil, ötekinin hayat hakkının öne çıkarılması gerekir. Tapusu olmayan yerlerdeki bilinçle, tapu, yani mülkiyeti işaret eden bir belgeye sahip olanların bulunduğu yerlerdeki bilinç ve mücadele dinamikleri aynı değil. Çünkü talepler aynı değil. Mülkiyet böylesi yerlerde kendi başına tasnif edici bir araca dönüşüyor. Ortada böylesi bir tasnif olduğunda ise hadise başka bir şekle bürünüyor. Başka bir örnek de Derbent'te yaşandı. Orada Oto Sanayi kooperatifi var. Bu kooperatif 18 yıl önce gelmiş orada hissedar olmuş. Minicik bir hisseyle. İzale-i şüyu davası açmış proje başlamadan önce. Ama mahalleli organize olup davaya girmemiş. 30 kişi bir bütçe yapsa, girse mevzuu çözecekler. Çoğunun da tapusu hisseli. O da yatırmış parayı, satın almış. 18 sene uykuya bırakmış. Şimdi çıkarmış. Çıkardığı yerde dönüp mahalleye ecr-i misil göndereceğim, dedi. Millet neye uğradığını şaşırı. Hukuk içinde düşündüğün zaman yer onun. İzale-i şüyu'ya girmemiş mi, girmiş. Ecr-i misil gönderir mi, gönderir. Tahliye kağıdı gönderir mi, gönderir. Sonra toplantılar oldu. Onlara şunu anlattık: Buradan çıkışın imkânı var. Büyükşehir ya da Sarıyer Belediyesi burayı kamulaştırsın. Bu mahallede yaşayanların burada kalmasında kamu yararı görebilir, bu kararı alabilir. Dönüp size rant amaçlı vermesin. Şerh koysun kararın altına. Sonra da burada kentsel yenileme yapsın. Bitti gitti. Bu akılları karıştırdı. Hadise hukuk yarar mı yaramaz mı meselesine geldiğinde, belediye çalıştay yaptı Derbent için. İki-üç çalıştay yapıldı. İçlerinden giden 20-30 kişi anlaştı. Büyükşehir Belediyesi mahalleden gitmeyi kabul edenlere konut verdi. Kalanlar gidemezsiniz, dediler. Gidiyor musunuz, bırakmayız. Oradaki arbedeler ondan çıktı, yıkımdan değil. Ne oldu? O mücadele bir müzakere kapısı açtı, o müzakere başka bir yere geldi. Büyükşehir Belediyesi, Sarıyer Belediyesi ve Oto Sanayi Kooperatifi orada yaşayanların yerlerinde kalmaları kaydıyla bir proje geliştirmeye çalışıyor. Biz karışmadık ona,

siz bilirsiniz, dedik. Proje gelsin, mahalle müzakere etsin. Ama bu sizin aranızda. Önemli olan tarafların birbirlerini tanımaları ve muhatap almaları. Bu koşul sağlandığında oturup konuşursunuz, bir karara bağlarsınız. Ama tabii bütün bunların yanında başka gelişmeler de oldu: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Sarıyer Belediyesi, mahalle derneği ve kooperatif bütün bu müzakare sürecine hazırlanırken, orada diyalogla mahallenin yerinde kalması koşuluyla konut sorununun çözülebileceği, konutların hukuki güvenceye kavuşturulabileceği bir çözüm pratiği mümkün müdür anlamında olumlu bir noktaya gelmişken, ekonomik amaçlı suç örgütü oluşturmaktan dolayı dernek ve kooperatif yöneticileri göz altına alındılar. Sebebi şuydu: Oto Sanyai Kooperatifi, orada daha önce de Mesa Konutları'nı yapmış olan Cemre İnşaat'la anlaşıp 30-40 haneyi mahalleyi terk etmeye ikna etmişler, mahalleli de onlar giderlerken tepki göstermişti. Buna ilişkin şikayet dilekçeleri dört ay önceden şirket avukatları tarafından yazılmıştı. O şikayet dilekçeleri çerçevesinde ifadeleri alınacaktı. Ama ne hikmetse dört aydır yürürlüğe konulmayan şikayetler, şikayetçi olunanların yerleri belli olduğu halde, bir sabah şafak operasyonuyla gözaltına alınmalarıyla sonuçlandı.

Ellerindeki son kozu oynamıyor olsalar gerek.

- Böyle bir şey niye yapılır? Sonra hepsi tahliye oldular, dava devam edecek. Bu şunu gösteriyor: Mesele rant olduğu zaman merkezci bir çizgi işe yaramıyor. O ranttan beklentisi olanların da kenardan köşeden kışkırttığı süreçler gelişebiliyor. Ertesi gün mahalleli yine doğru bir şey yaptı. AKP ve CHP Sarıyer ilçe başkanlarını davet ederek bu meseledeki tutumlarını açıklamalarını istedi. Onlar da geldiler ve burada ekonomik amaçlı suç örgütü yoktur, diye açıklama yaptılar. Mahallenin kendi içindeki siyasal, etnik, mezhebi bölünmelerin bir tarafa bırakılıp bir talep etrafında, demokratik bir erişkinlikle o talebi tarif edebilir hale gelmesinin bir sonucuydu bu. Bu sayede kapsayıcılık bir problem olmaktan çıktığı gibi, mahalleyi kriminalize etmeye yönelik hareketler de tutmuyor.

Mahalle kooperatifleri

Mahalle kooperatifinden kastın tam olarak ne? Nasıl hayata geçti bugüne kadar var olan örnekler? Bu kooperatiflerin nasıl bir işlevi olabilir?

- Bizde arsa kooperatifi eskidi, mevzuattan kalktı. Bizde kullanılabilir çeşitli mevzuat türleri vardı, aslında bütün bu dönem ve tarih boyunca bu mevzuatları bir mücadele aracına dönüştüre dönüştüre sonuna geliyoruz şimdi. Açın 775 sayılı kanuna bakın, Türkiye'nin en sosyal kanunlarından biridir. Onun içinde teknik yardımdan tut, krediye kadar her şey vardır. Üstelik de orada dar gelirlilik tanımı vardır, suiistimale kapalı tutmak için yapar bu tanımı. Teknik teminat vardır ötesine berisine dair. Kendisinin, eşinin, 18 yaşından küçük çocuğunun adına kayıtlı evi, ev yapmaya müsait arsası olmaması vesaire. Bunlar bir mücadele imkânı olarak kullanılmamış şeyler. Kooperatifler de böyle. Ama tarih kooperatifleri hep suiistimal organizasyonları olarak hatırlatır topluma kendi mazisinde. Biz Düzce ve İzmit'te kiracılarla ilk kez bir konut kooperatifi modelini denerken şunu yaptık: Bir arsa almamız gerekiyordu. Orada mevcut demokratik işleyişi bir kooperatif ana sözleşmesinin hükmü haline getirebilmek için kuruluş sürecinde yaptığımız tartışmalarda çıkan kuralları kooperatif sözleşmesine ekledik. O zaman kooperatif sözleşmelerinin tescilinden Sanayi ve Ticaret Bakanlığı sorumluydu. Tip sözleşme kullanılırsa ilde tescil ediyorlar, tip sözleşme kullanılmazsa bakanlığa gidilmesi gerekiyordu. Kooperatif temsilcileri bakanlığa gittiler. İkna olmadı bakanlık. Üç mesele vardı: Bir, bu kooperatifin ortağı mülksüz olacak. İki, depremzede olacak. Üçüncüsü, inşaatlarda haftada bir gün çalışma mecburiyeti var. Gelenlere baktı bakanlıktakiler; amca, hala, teyze. Kooperatif kanununda eşitlik ilkesi vardır. Bakanlık yetkilileri dediler ki, haftada bir gün çalışmanın eşitliğini nasıl sağlayacaksınız. Biri mühendis, biri tesisatçı. O zaman iş tanımı lazım oldu.

Peki mevcut kooperatif mevzuatı yeterli oldu mu mahalle kooperatiflerinin formüle edilmesinde?

- Mevcut mevzuatta konut kooperatifi var, işletme kooperatifi var, üretim kooperatifi var vesaire. Çeşit çeşit modeller var. Bu modeller, cumhuriyet sonrası toplumun daha modern tarzda örgütlenmesine imkân sağlayan hukuki formlar aslında. 50 kişi bir araya gelsin, konut sorunlarını halletsinler, 100 kişi iş kursun gibi. Aslında belli bir sorunu yaşayan insanların bir araya gelerek kendi sorunlarını çözmelerinin hukuki formları bunlar. Bir tüzel kişilik oluşturmak, onun yönetimi, hüviyeti; dernek ne ise, kooperatif de o. Mahallelerde kurulan dernekler hak mücadelesinde propaganda işlevi görebilirler, toplantı yapabilirler, bildiri dağıtabilirler, miting yapabilirler ama bir gayrimenkulün devrinde muhatap olamazlar. Bunun için ek enstrüman gerekiyor. Bizim hukuki güvence terminolojisiyle başladığımız sürecin varacağı yer oraydı. İyi tamam da ne istiyorsun? Mahalledeki bütün arsalar mahalleye devredilsin. Mahallenin mahalleye devri söz konusu. Ama aslında neyi kime devredeceksin? Bunu istiyorsun da, kimin kimi temsil ettiğini nereden bileceğiz? Bu noktada bir enstrüman lazım. Mahalle kooperatifinin kurulma amacı da bu, bu amacın hukuki bir metne ve kuruma dönüşebilmesi gerekiyor. Kooperatifi farklı kılan şu: Kooperatif aynı zamanda bir ticari organizasyon. O yüzden de ticari şirket gibidir muhasebesi. Ortak çıkar sahiplerinin, tarif edilmiş maddi çıkarları etrafında örgütlenebilecekleri bir formüldür. Sendikadan, dernekten ayıran ne? Sendikada o işçidir, dernekte gönüllülüğe dayalı başka bir şey vardır. Burada ise pay sahibidir, çıkar organizasyonudur kooperatif pay sahibi için. Bu arka plan bizim örneğimize şöyle yansdı: Sözleşmeye ek olarak bir de eşitliği sağlayıcı vasıflı iş tanımı yaptık, vasıfsız işin inşaatta neye tekabül ettiği tarif edildi böylece. Neticede ne oldu? Sanayi Bakanlığı'nın kooperatif departmanındakiler gerçek kooperatifçiliğin bu olduğuna ikna oldular. Çünkü kooperatifçilik soysuzlaşmış. Gidiyorsun, yönetici oluyorsun. 15 yıl boyunca hem geçiniyorsun, hem evini yapıyorsun, hem avantanı buluyorsun. Bütün kooperatif pratikleri böyle bilinir. Neden? Bilinen şeyler, kapitalizm, ideolojik koordinatlar vesaire. Orada bizim yönetim kurulu dışında temsilciler heyetimiz vardı. Onu danışma kurulu olarak tarif ettik, yüzde 20 oranında, yönetim kurulunu kuşatan bir heyet tarifi vardı. Bir ek organ tarifi. Bu da sorun oldu, tartışıldı, konuşul-

du. Geçti. Mahalle kooperatiflerinde biz bunu kullandık. Çünkü bu sözleşmenin sağladığı iki şey vardı: Bir, suiistimale kapalı olacak. Bu da esasa ilişkin, kooperatifin kuruluş amacına ilişkin tanımların belirginleştirilmesiyle oldu. Orada depremzedelik, mülksüzlüktü, burada mahallelilik oldu. Dışarıdan biri gidip o kooperatife üye olamaz. Bu tanıımı kimisi tuttu emlak beyanı, ikametgâh şartına bağladı, kimi de sadece emlak beyanıyla sınırladı. Çünkü emlak beyannamesi ilçe belediyesince, o yerdeki arsanın üzerine yaptığın bina nedeniyle verilir. Gayrimenkul sahibi olmak gibi bir şey değildir. Diğeri de ikametgâh aradı. Bu ortaklık şartı oldu. Böylece kooperatifi dışarıdan gelip girmeye kapattı. İkinci olarak da kendini o mahallenin sınırlarıyla tarif etti. Onu ayıran ada varsa, adayla tarif etti. Ada değil mahalleyse, mahalleyle tarif etti. İlave bir tedbir olarak da, bu tür örgütlenmelerdeki yabancılaşma ve antidemokratiklik yaratacak eğilimleri bertaraf etmek için danışma meclisi aracılığıyla katılım mekanizmasını genişletti. Bir kooperatiften ancak bu kadarı beklenilebilir. Bir, talebin ortak çıkarlara hizmet eder olması ve suiistimale, dışarıdan giriş anlamında kapalı olması. Buna bir de karar mekanizmalarının işleyişine ilişkin tedbirlerin sözleşme hükmü haline getirilmesini ekleyin. Ama bir sözleşmeye her şeyi de koymamak lazım. Gerisi teamül. Bu bir yere kadar yazılı olabilir. Mahalle kooperatifleri bir ihtiyaçtan doğdular en nihayetinde. O danışma kurulunun oluşabilmesi için her üyenin beş yapı sahibinden rıza belgesi alması lazım. Danışma kuruluna birini gönderdiğiniz zaman rıza belgesinde şu yazar: Yalnızca kooperatif toplantıları ve benzer süreçlerde beni temsile yetkilidir ama o toplantıdaki görüşleri bana iletmesi, benim önerilerimi de oraya götürmesi şartıyla. Bunun anlamı ne? O tutanakla gidecek, tutanakla geri dönecek. İşler ya da işlemez, ama zaten bir şeyi ülkü edininp ısrar ettikçe o devam edecektir. İnsanların hayatına bugüne kadar olmayan bir şey soktuk, ne güzel olmuş, yapalım olmuyor. Bunun tekrar tekrar denenmesi gerekiyor. Her tekrar bir öncekinin aynısı olmuyor. O tekrarı gerekli kılan başka bir soru oluyor. Öteki tekrarda da başka bir soru çıkıyor. Bu böyle böyle yolunu buluyor. Şu ana kadar dört kooperatif kuruldu, tescil edildi. Tescil süreçlerinde benzer sorunlar yaşandı. Şimdi kooperatiflerden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sorumlu. O bakanlıktakilerin ikna ol-

malaları da zaman aldı. Ama İzmit ve Düzce’de emsal kuruluşlar olduğu için ikna oldular, kuruldu. Şimdi onların mahallenin bütününün bu tür bir konut meselesini çözmek üzere enstrümanları var. Bunu tartışırken de onlarca toplantı yaptı. O yüzden altı-yedi akhevvelin tartışması olmadı. Hukuki güvence arayışı var. Bunu realize edecek talepler belli. Bu taleplerle muhatap olacak kurumlar da belli. Şimdi bu doğrultuda mücadele ederlerse, bu kapsayıcılıkta sürdürürlerse yol olur mu, olur. Etmezlerse olmaz.

Fakat bunun bir yol olabilmesi için öncelikle mahalle içinde karşılıklı bir müzakere sürecinin başlaması ve ortak bir dil kurulması gerekiyor. Bu sürecin dinamiği belli: Mahalleli kendi mahallesine müdahale etmezse, her türden müdahaleye de açık olacak. Ancak bu dinamik mahallenin kendi içindeki çatışmaları da su yüzüne çıkarabilecek bir nitelik de taşıyor. Bunun üstesinden nasıl geliniyor?

- Orada şöyle bir mesele de var: Bu adımların atılabilmesi için yüzlerce toplantı yapıldı, hiçbir kıymetsiz değil. Sorun toplantıların, mahallenin kendi gündemi ve ilgisi etrafında cereyan ediyor olması ve onun ihtiyaç duyduğu suallere karşılık bulması. Onun kendi çaresizliği, zihninde olmazlaştırdığı meselelere açıklık getirilmesi gerekir. Biçareliğin en kötü tarafı budur. O aslında muktedir olanın olmaz dediğini 30 kere aklileştirir. Başka türlüşünü düşünebilmeye, başka türlüşünün mümkün olduğunu görmeye başlayabilmesi için de daha çok bilgiye ihtiyacı var. O bilgiyle nasıl buluşacak? Okuyarak buluşmayacak. Başka bir yorum gerekiyor. Bu noktada bizim inancımız önemli. Peki bunun kaynağı ne? Bakıyor tabloya. Tamam orada İmece Evi yapmışlar. İzmit’te, Düzce’de olmuş. Dilekçeler yazılmış. Başka dertleri, tasaları var mı diye de bakıyor. Biz Davutpaşa, Ostim gibi yerlerde başka mağduriyetlerle de ilgileniyoruz. Sonuçta o da senin özgeçmişine bakıyor. Kim olduğuna, nereden geldiğine, ne yaptığına... O arada seçimler geçirmişiz. O seçimlerde de tarafsız kalmışız. Kime veriyorsan ver oyunu ama şu meselelerde fikrinin ne olduğunu sorarak ver, demişiz. Son seçimlerde seçim gazetesi çıkardılar. Ondan önce taahhütnameler gündeme geldi. Bir anda değişmiyor her şey. Yukardan gidip bir şey söylemeye gerek yok. O

toplumun kendisinde bir güç ve kudret görmesi, kendisini bir şey olarak görmesi gerekiyor... Deseniz ki nedir bu sürecin anlamı: Onun kendi yaşadığı alan üstünde, kendi yaşadığı alana ait bir sorundan yola çıkarak, kendisini var kılma çabasıdır.

Bugüne kadar hangi mahallelerde kooperatif kuruldu?

- Derbent, Pınar, Kazım Karabekir’de iki tane kuruldu, bir aşağıda bir yukarda. Reşitpaşa’da bir girişim var.

Kooperatif tarzı örgütlenmenin başlangıçta işe yaradığı kesin. Bir tüzel kişilik oluşturmaları, mahallelinin aynı sorun etrafında buluşması. Peki sonra nasıl bir yaşama biçimi örgütlüyor bu kooperatifler?

- O bir yeniden üretim meselesi. Bunu karşılayabilecek bir form geliştirebilirse orada bitmiyor. Mesela kiracı depremzedeler arsada imece usulü konut yapmak yerine, TOKİ işbirliğiyle konut yapmayı tercih ettiler, üç ay boyunca TOKİ ile toplu konutların yönetimini tartıştılar. Çünkü TOKİ’nin aklında toplu konut alanlarını bağımsız yönetim şirketlerine vermek vardı. Bir taraftan haklı. O şirketlerin denetimi daha kolay. Toplu konut yönetimi, hayatın organizasyonu, bina görevlisiyle, ısınmasıyla vs. başka bir profesyonel süreç gerektiriyor. O insanlar da senelerdir bir aradayız, gelir düzeyimiz yüksek değil, şirkete verecek paramız yok, bu alanları biz yönetmek istiyoruz, dediler. TOKİ de rezonansa girdi orada. Talepler bir AKP’li vekil aracılığıyla iletildi. Seçimlere refakat ettiler. Blok temsilcileri, yöneticileri seçildi. TOKİ onları eğitti, kendileri yapıyorlar şimdi. Merkezi ısı sistemi, istihdam, güvenlik vs. bütün bunlara kendileri karar veriyorlar. Bunun ilerlemesi ve hayatın daha dayanışmacı, daha ekolojik, çoluğun, çocuğun, kadının, erkeğin başka türlü yaşayabildiği bir evrene dönüşmesi, kendine iyi gelen; bilindik politik kavramlardan öte, kendi insanlığını başka türlü keşfedebildiği, yaşayabildiği pratiklere dönüşmesi meselesi uzun bir yolculuk. Nihayetinde bugüne kadar biriktirdiği bir hayat var. Gelecekte ne yapacağı, biriktirdiği o hayat bilincindeki değişimle ilgili bir şey. Düzce yönetiminde arsa tahsisi yapılıyor, dava açıldı, kazanıldı... Önümüzdeki aylarda bitecek. Bittiği zaman doğrudan bu modeli tartışmaya başlayacağız. Orada TOKİ

aracılığıyla yapmayacağız, kendimiz başka türlü yapmaya çalışacağız. Bütün bunların kendisi bir yolculuk zaten. Bunun nihyeti yok. Buralarda da öyle. Diyelim ki kooperatif devraldı. Şart koydular, şerh koydular, dediler ki buranın yenilenmesi lazım. Bu nasıl olacak? Ortaya çıkacak tezler. Kimi müteahhit, kimi şirket diyecek. Orada asıl mesele devamına ait bir öngöründen, ziyade bir duruşu korumak. Bütün, ayrımcı olmayan, sınıfsal ve sosyal duruma göre değil, bu tür bir eşitlikçilik içerisinde birbirine karşı bir eşdeğerlilik, o mekanizma karşısında, o eşdeğerlilik içerisinde sorunlarını çözecek. Senin düşündüğün bir çözüm zaten varsa, o çözüm daha akli olarak kapsayıcı bir şeyse karşılık bulur. Ama asıl mesele bunu bir arada düşünecek bir erişkinliğe varmaktır. Gelecek açısından keşke şöyle diyebileceğin şeyler elbette olacaktır. Ama dememek lazım. Çünkü bu onun tarihi. Onun tarihini sen yapamazsın. Akli seğırttirmemek lazım. Bazen farkında olmadan da seğırttirilebilir. Seğırttirmemek lazım. Bu çünkü başka bir şeye döner. Sen öyle yapmasını bekliyorsun ama o yapmıyor. O bir kırılmalığa yol açar. O aranızdaki başta kurduğün ilişkinin ruhuna da aykırı bir şeydir. O maneviyatta onun bir şey yapması, kendisi için yapması lazım. Yok sayılanın var sayılması, beraber karar vermesi lazım. İzmit'teki evsizlerde karar sürecinde TOKİ ilk projelerde bedelleri tespit etti. Bir anlaşma oldu sadece. Yüzde 75'i aşan çoğunlukla karar verme şartıyla bu kabul edilebilir. Kendi içlerinde bu çoğunluğa erişmek zorundalar. Yüzde 50 değil, yüzde 75'i aşmak kaydıyla. İkincisi, toplantıda el kaldırmak yetmez, oyun, verilen yazılı formları götürüp aile üyeleriyle konuşmak suretiyle beyan edilmesi lazım. TOKİ teklifi sundu, sonra toplandık. Az bir şey değil. 574 kişilik toplantı. Yüzde 75 şart. Toplantıda çıktı, yüzde 92. Ama yetmez dedik. Alın formları gidin. Herkes doldurdu, geri getirdi, tablo çıktı yüzde 95. Senin içine sinsin sinmesin. İrade böyle beyan edildi. O, onun hayatı. Derbent bunun en yakın örneği. Birlik, dirlik... Plancı, mimar iktidar namına provoke eder vesaire. Siz de kendinizi ifade edin. Bir makasa girmemek kaydıyla. Mesele o makasa girmeme erişkinliğini geliştirmekte. Bak o öyle diyor, yapmazsam beni kınayacak. Bu duyguya sahip olmamak, bu duyguyu ötelemek önemli. Kendisinin peşinden gideceği bir şey icat etmesi. Buna geçmek kolay olmuyor elbette. Bize düşen buna emek etmek. Bu emek boşa gitmez.

Neticesi ne olursa olsun boşa gitme ihtimali yok. İmece Evleri'nin olduğu yerde HES projesi var. HES'e en yakın köyler seslerini çıkarmadılar. En son etkilenecek İmece Evleri'nin yapıldığı köyler ses çıkarttılar. İmece Evleri başlattı hareketi. Yaklaşık 21 köy peşlerinden geldi. Onların beraber iş yapma kabiliyeti devreye girdi. Şunu bilmeliyiz, biz aslında bu yolculuğun bir kesitini yaşıyoruz. Bizden önce de bir tarif vardı. Biz de kendi akıl erişkinliğimizle bunun başka türlü bir şey olması için uğraşıyoruz. Önemli olan bizden sonraya dair hem o toplumun, hem bizim gibi insanların üstünde yürüyebileceği bir yordam kalmasını sağlamak. Sıfırdan başlamayan. Kesintiyle de bitmeyen. Politik muhalefetin önünde 12 Eylül diye bir gölge var. Üstünden geçmiş 32 sene. Düşünün 1970'te hiç kimse siyasal problemini II. Dünya Savaşı'na referansla tanımlamıyordu. Arada 30 sene vardı. Ama biz aradan geçmiş 30 sene hâlâ 12 Eylül'den bahsediyoruz. 12 Eylül denilen şey bu toplumun bilincinde, yüreğinde her ne yapmışsa, bu tamamlanmış bir süreç. Sürecin sonuçlarını daha toplumcu, daha eşitlikçi, dayanışmacı bir hale döndürmenin krizleriyle uğraşıyorsun. Bu da nerede olur? Hayatın içindeki çelişki ve çatışma düzeyleriyle ilişki kurarak olur. O çelişkinin onun dünyasındaki yansımalarını bilmediğin oranda, söylediğin şey sana ait bir teorik ifade olmaktan öteye geçemez. Ona ait bir şey değildir. Bizim kendi varlığımız onunla hamur olduğumuz, rezonansa girdiğimiz oranda anlamlıdır. Sözünün kıymeti de, kalbinin kıymeti de, aklının kıymeti de ancak öyle yer bulur. Sen de yer bulup bulmadığını görürsün. Bazen o yüzden mecburiyet-mağduriyet ilişkisinde söylediğin şeyin tılsımını görürsün. Onun işine yarıyor mu, yaramıyor mu? Onu oradan çıkarıp güçlü kılıyor mu, kılmıyor mu? Onun ilişkilerini daha demokratik kılıyor mu, kılmıyor mu? Ailesinde, arkadaşlarında geneli kavrayacak olan o. Orada da şunu dememelisin: E peki ne olacak? Peki sonra ne olacak? Burada farkında olmadan temsili siyaset pratiklerine alaka göstermek doğru değil. Bu konuda bir baca temizliği yapmak gerekiyor. Çünkü o zaman reel siyasetin sıkıntısını yaşamak zorunda kalmazsın. Bu anlamda rahatsın. Sağcıyla da solcuyla da oturur konuşursun. Karşılıklı çeşitli değerlere saygı zemininde birbirini işgal etmezsin. Ramazan ayında toplantıyı ne zaman yapacağını bilirsin. Öteki de senin hassasiyetini bilir. Ayrıca orada kurduğun ilişkide sen

hatırı sayılır biriysen ve onu yönetmeye çalışmaz da, onun ne yapacağını mesele edinirsen, bu ilişkide bir beis görmezsin zaten. Çünkü asıl mesele onun dile gelmesidir. Üçüncüsü, sen onu bir öznenin etrafına takmaya çalışmıyorsundur. Sen onun kendisinin bir şey olmasını istiyorsundur. Ne kadarsa o kadar...

Bu da pür siyaset yapmak demek...

- Önemli olan buradan nereye gittiğimiz. 1980 öncesinde küçük küçük pratikler vardı. Süt kooperatifi de vardı, orman kooperatifi de vardı. Bu toplum korkaklığı nedeniyle o hatıraları unutmuş değil. O tarihlerin hiçbirini kendi tarihi olarak yaşamadı. Bir devrimci sol hareketin tarihi olarak var hafızada.

Devrimci sol da bu tecrübelerin onlara ait bir tarih olmasına izin vermedi galiba...

- Mesele devrimci sol hareketin niyetiyle ilgili değil. Tedris böyle kurulu. Bu yüzden bugün ele geçebilen pratik sonuçlarla sebat etmenin kendisi önemli. Kendi aramızda konuşuyoruz. Yazsak, çizsek bunları diyoruz. Neyini yazacaksın ki bunun? Yazabilecek bir noktaya nasıl geleceksin? Ayrıca nasıl yazacaksın? Sen sana göre olanı yazmış olursun sadece. İzmit toplu konutlarına gidip yazacaktır merak edenler. Diyelim ki o tarih çıkar. O tarihin içinde sen de bir yerde bir şeysinizdir. O tarihi onlardan dinler. Senden de, senin tarihini dinleyebilir bir tek. Sen de en fazla onun içinde bir parçasaysan, seni harekete geçirenin ne olduğunu anlatabilirsin.

O da tarih değil roman olur...

- Mümkünse öyle olsun zaten. Bu meselelerde tedris böyle olunca, o kadar adanmışlıkla yaşanan hayatların kendisi boş şeyler değil ki... Bunlar yürekli ve cesur hadiseler. Ama biz orada bir şeye bakacağız. Kendi adanmışlığımıza bakmayacağız. Toplumda neyi, nereden nereye getirdik. Eğer bu insanlık öyküsüye, bu öykünün nereden nereye gittiğine bakacağız.

O zaman da senin özneliğin problemi ortaya çıkıyor. Sen orada inisiyatifi yaratan değilsin ama birikip de ifade bulamayan bir inisiyatifi ortaya çıkarıyorsun. Bir tür kazı yapıyorsun. Bütün bunların içinde sen kendine ne diyorsun? O kooperatifin dışındasın, mahallede yaşıyorsun. Sen bu mahallelerin nesi oluyorsun? Kendi hayatın adına ne yapmış oluyorsun?

- Bir birlik hali söz konusu her şeyden önce. Bir Umut Derneği etrafında oluşan bir birlik hali. Bu sadece bende oluşan bir şey değil, bende temsil olan şeyde herkesin bir katkısı var. Bu birlik ülküsünü kaybetmemek lazım. Rolün, işlevin fazla olabilir, fazla organik olabilirsin, fazla mesai sarfediyor olabilirsin. Ama mühim olan bunun bir benliğe dönüşmesine izin vermemek. Onun hep birlik olarak sürmesi, devam etmesi... Keşke şöyle şöyle olsun dediğin durumlar olsa bile birlikten vazgeçmemek. Ötekisi o yolculuk açısından çok fazla bir şey yaratmaz. En fazla kişisel efsaneler üretir. Bahsettiğimiz insanlığa ait bir ülküyse ve toplumsalsa, onda da altına çizdiğimiz dayanışma gibi daha kolektif bir meseleye yönelebiliyorsak ne âlâ. Bütün bu adaletsizliğin farkında olup bir şeyler yapmak isteyen onlarca insan vardır. Ama çeşit çeşit usüller ve biçimlerle yapıyor. Ne oluyor, hep baştan alıyoruz. Bir başka sarmala dönüşüyor. Oysa bir toplumsal ufka sahip olanların, bunu test edeceği yer yine toplumsalın kendisi. Toplumsalın kendi gerçeğini idrak etmeden, ondan bağımsız olabilecek bir şey değil. Bu da nasıl bir imkân veriyor bizim gibi insanlara? Olmasını istediğimiz şeyi bu toplumla birlikte tecrübe etme imkânı sağlıyor. Gerçekten öyle bir şey var mı? Bu bir karşılıklı öğrenme pratiği. Niceliksel bir karşılığı olmayan bir süreç. Gerçekten düşündüklerine inanıyor musun? Ama bu sorgulama zaten işin tabiatında var. Sorun bu tabiatın kireçlenmemesi. Bunun için de vazgeçme tedrisine sahip olmak gerekiyor. Her çağrıldığında gitmemek. Bütün bunlara kafa yormak, bunun onun kendi olma süreci olduğunu unutmamak. Fikrini nerede söyleyeceğini bilmek, nerede imtina edeceğini bilmek gibi hassasiyetlerden vazgeçmemek. Bu kendi içsel oluşlarımızdan bağımsız değil. Dolayısıyla öğrenme sürecinin bizim dünyamızdaki yeri, bu ülküyle kendi kişisel oluşumumuz arasındaki gerilimi de yeşertir. Bazen bir davranış biçimi başka türlü görülür ve

onu gören arkadaş söylediğinde farkeder ve düşünürsün. Kendindeki bir haldir. Kendi egona ait bir haldir. Dönüp onunla uğraşırsın. Niye? Çünkü bu senin aslında karşılıklı etkileşimde bir yandan ondan öğrenirken bir yandan da bağlı olduğun değerleri içselleştirme yolculuğundur. Dolayısıyla o seni bağlı olduğun değerlerde olgun kılar. Onu yaşamasan, oturduğun yerde nereden bileceksin, nasıl olacaksın? Bir olma haliyse, kendine, hayatına dair bir olma halidir. Özgürleşme pratiği de böyle bir şeydir. Kendi hayatına muktedir olmaktan başka bir şey değildir.

Bu özgürleşmenin daha genel geçer olandan bir farkı var. Bu galiba daha fazla bağ kurdukça ve sorumluluk aldıkça olan bir şey.

- Tabii ki öyle liberal bir durum değil.

Kendine ait bir zamanın yok.

- O zamanı kendine ait zamanın sayıyorsun. Öyle yapmazsan huzursuzlanırsın. Beraber geçirdiğin o zamanı kendine ait zaman sayarsan bu olur. Görev gibi değil. Çok uğraşınca, çok da katlanılabilir olmuyor. Bunu daha yoğun İmece Evleri'nde yaşadım. Çünkü orada sabahtan kalkıp akşama kadar dört gün birlikte çalışıyordum. Öyle olunca o hayatla senin hayatının ilişkisi de başkalaşıyor. Gittiğin yerde, dilinde, muhabbetinde, yediğinde, içtiğinde başka bir şey oluyorsun o dünyada. Biraz çoklu uğraşınca bakıyorsun, Davutpaşa'da hayatını kaybetmiş işçilerin aileleriyle yaşanan süreçle, o mahallelerde yaşanan süreç arasında çok da büyük bir fark olmuyor. Gönül ister ki daha fazla zaman olsun ayıracak. Bu sefer de hayat ona müsaade etmiyor. Yoksa beraber gerçekten vakit geçirebilir miyim diye sorarım ben. Memnuniyetle geçirebilirim. Beraber ekebilirim de, yapabilirim de, kahvede de oturabilirim. Ama bunu yaparken sen mi o oluyorsun, o mu sen oluyor sorusunun pazarlığını yapmayacaksın. Bunu yaparsan zaten fazlasıyla dışardanlık meselesinde sen aslında, bilen öğretene, o öğrenene, sen biçimlendirene, o biçimlenene, sen değiştirene o değişene vs. gibi hiyerarşiler aracılığıyla hegemonik olanı yeniden yeniden üretirsin. O da zaten bunu anlar. Samimiyet meselesini bir anda fark eder.

Kolay bir şey değil. Kooperatif kuruyorsun. Malını ver diyorsun adama. Canını ver, ortak bir cana katıl diyorsun.

- Orada şuna dönüyor. Sonra konuştuğumuz zaman Davutpaşalı'ya da, mahalleliye de sormuşumdur. Aramızdaki bağ ne? Ne oldu da birbirimizi ikna ettik? Biz bu durumda kendimizi en kaba tabiriyle vazifeli sayıyoruz. O da bir öykü anlatıyor. O öykünün içerisinde senin varsayımsal olarak onların hayatına şu lazım dediğin şeyi o fark etmiş, onu çarpan da bu olmuş. Davutpaşalı diyor ki, bizim için kıymetli olan şuydu, depremde şunu gördük: Aynı acıyı yaşayan insanların müstakil durması onlara iyi gelmiyor. Oysa aynı acıyı yaşayanlar yan yana gelince kendi acısının biricik olmadığını fark ediyor. Ortak bir dava da varsa, onun kendisinin bir özne olarak çıkması ve bütün o travmayı aşması, acıyı unutmaya bile daha kolay oluyor. Bunun yanında adalet de söz konusu. Bir araya gelmeniz esas şarttır. Ondan sonra biz hayatınızda olmayabiliriz. Bu insani olarak inandığım bir şey. Onlar adalet mücadelesi sürdürür ya da sürdürmez. Bir araya gelmeleri önemli. Bizi harekete geçiren saik neyse, o saikin bir şekilde zımnen karşılık bulduğunu, o samimiyet seviyesine erişince anlatımlarından da çıkartabiliyorsun. Mahallelerde de aynısı oluyor. Kritik bir toplantı olduğu zaman, onlar da o toplantıda olmamız lazım diyorlar. Orada anlıyor ki başka bir şey olmuş. Eşitlerin öyle bir problemi de var. Demokratikleşme dediğimiz şeyin mayası öyle kolay tutmuyor. Çünkü o hayatında hep bir otoriteyle yürümüş. Sosyal hayatında, iktisadi hayatında hep bir otoritenin dizgini altında devam etmiş. Ama birden hayatın içinde böyle bir eşitlikle karşılaşılıyor. Burada öyle bir şey yok. Bir tanesinin sesi fazla çıktığı zaman, onun o sözü söyleyebilme sürecinin emeğini vermiş olması gerekiyor. Dışardan biriyle bu daha kolay oluyor bir süre sonra. Bir süre sonra o kooperatif ve derneklerin her toplantısına gitmesi gereken kişi olmaktan çıkıyoruz. Abartmaya gerek yok. Başladığımız yerde miyiz, değiliz. Onlar başladıkları yerdeler mi, değiller. Kahvehanede, namazdan sonra camide muhabbet ederken, bundan çıkmış da bu maksatla açık toplantı yapar hale gelmişler mi, gelmişler. Periyodik yapıyorlar mı? Yapıyorlar. Orada bitiyor bizim işimiz.

Not: Bu söyleşi Nisan 2011'de yapılmıştır.

Yazarlar hakkında

Osman Balaban

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden 1996 yılında mezun oldu. Aynı üniversiteden, 2000 yılında yüksek lisans ve 2008 yılında ise doktora derecesini aldı. Japonya'da Birleşmiş Milletler Üniversitesi'ne bağlı bir enstitüde, doktora sonrası araştırmacı olarak çalıştı. Araştırma ve çalışma konuları arasında; kentsel politika analizi, yerel yönetimler, inşaat sektörü, iklim değişikliği ve çevre sorunları yer almaktadır. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Ayşe Çavdar

Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde, yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yaptı. 1992 yılından itibaren Yeni Şafak, Ülke, Yeni Yüzyıl, Nokta, Atlas, Aktüel gibi gazete ve dergilerde muhabir ve editör olarak çalıştı. Kadir Has Üniversitesi'nde ders verdi. Bir+Bir ve Express dergilerinde yazıları yayınlanıyor. Doktorasını Viadrina Üniversitesi, Kültürel Antropoloji dalında yapıyor.

Alev Erkilet

Hacettepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 1983'te mezun oldu. 1985'te yüksek lisansını, 1996'da ise doktorasını aynı bölümde tamamladı. 1983'ten 1997'ye kadar Hacettepe Üniversitesi'nde, 1997-2000 arasında Kırıkkale Üniversitesi'nde, 2006-2012 yılları arasında ise İstanbul Metropolitan Planlama Merkezi'nde çalıştı. 2012 yılında Kırklareli Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yardımcı doçent olarak göreve başlayan Erkilet'in çalışma konuları arasında; toplumsal değişme ve modernleşme, siyaset sosyolojisi, toplumsal hareketler, sosyoloji teorileri ve kent sosyolojisi bulunmaktadır.

Tolga İslam

Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü'nde doçenttir. Yüksek lisans tezi için Galata ve çevresinde soylulaştırma üzerine yoğunlaştı. Doktora çalışmalarını da İstanbul'daki devlet tarafından yönetilen soylulaştırma süreçleri üzerine sürdürüyor. "İstanbul'da Soylulaştırma: Eski Kentin Yeni Sakinleri" adlı kitabın yardımcı editörlerinden. Farklı yayınlarda soylulaştırma üzerine makaleleri yayınlandı.

Tayfun Kahraman

Mimar Sinan Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde lisansını 2004'te, yüksek lisans eğitimini ise 2010 yılında tamamladı. 2006-2010 yılları arasında 2 dönem TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi Yönetim Kurulu'nda Sekreter Üye görevinde bulundu. TMMOB Şehir Plancıları Odası'nda 2010 yılında başladığı İstanbul Şubesi Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Koruma Bölge Kurulu'nda uzman olarak görev almakta ve İstanbul Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde doktora eğitimine devam etmektedir. Ayrıca Şehircilik, Kent Planlama ve İmar Mevzuatı hakkında ders ve seminerler vermekte, kongre ve konferanslara konuşmacı olarak katılmakta, yazılı ve görsel basında demeç ve röportajları ile yer almakta ve çeşitli gazete, dergi ve haber sitelerinde yazıları yayınlanmaktadır.

Aslı Kıyak İngin

Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nü 1993'te; İ.T.Ü. Mimarlık Bölümü Yüksek Lisans Programını 1997'de; Bilgi Üniversitesi Tasarım Kültürü ve Yönetimi Sertifika Programı'nı 2003'te tamamladı. 1999'dan beri Çelik Dizayn Aydınlatma Firması bünyesinde tasarımcı ve tasarım yöneticisi olarak çalışmakta ve tasarımlarıyla İstanbul Concept Firması'nda da yer almaktadır. 2006-2009 dönemi ETMK İstanbul Şubesi Yk. Bşk. Yrd. görevini; 2008-2010 yıllarında İnsan Yerleşimleri Derneği Başkanlığı görevini yürüttü. 2006'da "Made in Şişhane" projesi, panel ve sergileriyle, tasarımın bölge kalkınması ve sosyal projelerdeki yerini gündeme getirdi. 2006'dan beri Sulukule Roman Mahallesi'nin yenilenmesinden oluşan mağduriyetlere karşı Sulukule Platformu ile bölge halkına destek vermekte ve konunun görünürlüğü, alternatif çözümleri için çalışmaktadır.

Jean-François Pérouse

1990 yılında beşeri bilimler alanında (toplumsal coğrafya) Ecole Normale Supérieure'den mezun olan Jean-François Pérouse, 1999 Eylülünden beri İstanbul'da çalışıyor ve yaşıyor. Pérouse, 2006'dan bu yana Galatasaray Üniversitesi'nde kent sosyolojisi üzerine ders veriyor. Pérouse'un akademik dergilerde İstanbul'daki kentsel dönüşüm ve Türkiye üzerine Fransızca, Türkçe, Almanca ve İngilizce olarak birçok makalesi yayımlandı. Halihazırda EJTS (European Journal of Turkish Studies, www.ejts.org) adlı hakemli derginin yayın kurulunda görev yapıyor. Yazdığı ve yayıma hazırladığı kitaplar arasında şunlar sayılabilir: *La Turquie en Marche* (La Martinière, 2004), *Villes et Risques* (Economica / anthropos, 2006), *Constantinople, 1900. Voyage photographique de T. Wild* (Kallimages, 2010) ve *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri* (İletişim, 2011).

Pelin Tan

Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'nden 1996 yılında mezun oldu. 1996-1999 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde lisansüstü programına katılan Tan, yüksek lisansını İTÜ Sanat Tarihi Bölümü'nde "Küreselleşme ve 1990 Sonrası Güncel Sanat" başlıklı teziyle aldı. Doktorasını ise kentsel alanda sosyal angajmanlı sanat pratiklerinde yerellik kavramı üzerine 2011'de tamamladı. Doktora sonrası araştırmasını "Artistic Research Methodology" konusunda yaptı (MIT, Cambridge). Sezgin Boynik ile birlikte Kamusal Alanda Güncel Sanat Tartışmaları adlı kitabın editörlüğünü üstlendi (Bilgi Üniv. Yay., 2008). ArtMargin Journal (MIT Press), NOON-Gwangju Bienali Journal, SEL Yayıncılık Kentsel dizisi yayın danışmanı, *Muhtelif* dergisinin editörüdür. Anarchitektur, Stalker, Inura ve Sulukule Platformu gibi inisiyatifler ile çalıştı. 2008'de DEPO'da kentsel dönüşümün ekonomik ve sosyal sonuçları adlı iki günlük atölyeyi mahalle dernekleri, kent aktivistleri, Osman Kavala ve Prof. Neil Brenner ile birlikte organize etti. Prof. Neil Smith'in yönettiği kentsel mekânda sosyal ve yerel çatışma atölyesine katıldı (Metropolitan Studies, Berlin, 2007). Kadir Has Üniversitesi Yeni Medya bölümünün ardından Eylül 2013'ten itibaren Mardin Artuklu Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Kitapları: "Unconditional Hospitality and Threshold Architecture" (drp - Barcelona, Eylül 2013), "Ethics of Locality: Urban Commons" (drp - Barcelona, Aralık 2013).

Cevdet Yılmaz

Lisansını Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde, yüksek lisansını Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'nda ve doktorasını da Ege Üniversitesi'nde Kurumlar Sosyolojisi alanında tamamladı. *Risk Kapıyı Kırınca* adlı kitabı 2010 yılında yayınlandı. Risk, risk toplumu, bilgi teknolojileri, yoksulluk, eğitim, kent ve kentleşme alanlarında pek çok kitap ve dergide yazıları yayınlandı. Halen Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak bulunuyor.

Erbay Yücek

1 Umud/Dayanımcı Atölye 'Kentsel Dönüşüm Mağduru Mahalle Dernek ve Kooperatifleri, 1 Umud/İş Cinayetleri, (Davutpaşa- Ostim- Esenyurt- Bedaş- Van Bayram Otel- Dizi seti davaları), Düzce ve İzmit Evsiz Depremzedeler Konut Kooperatifleri ve Depremzede Derneklerinin gönüllü hukukçularından olan Erbay Yücek, aynı zamanda HES Mağduru Köylülerin gönüllü hukuk danışmanlığını sürdürüyor.

Devlet-birey ilişkilerinin en gözle görünür alan olduğu kentte atılan bir adım, yıkılan bir bina, mahalle, park, yapılan ya da yeniden yapılandırılan her mekân bizim onunla ve birbirimizle ilişkimizi de belirlemez mi? İstanbul neden yıllardan beri dünyanın en büyük şantiyesi görünümünde, “en büyük” projeleri sevdiğimizden mi? Kentlere sahip çıkmak yalnızca burjuva bir hassasiyet ya da nostalji hevesi midir?

Bir kente müdahale, ona hayatîyet ve özgünlük kazandıran ilişkileri devlet eliyle yeniden düzenler ve yeni bir biçim kazandırır. Bu “yeni” biçimde belirleyen taraf olarak devlet, müdahale ettiği alanlarda yılların birikimiyle oluşmuş sivil dil ve ilişkiler zeminini ortadan kaldırarak kendisine yeni bir tabiyet halkası da oluşturur. Özellikle İstanbul’da deprem korkusu kullanılarak tartışılmaz kılınan “kentsel dönüşüm” projesinin temel amaç ve sonuçlarından biri rant olduğu kadar kendi bekasını da ilgilendiren bu yeni ilişkileri tanzim etmektir.

*İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali’*ndeki makaleler “kentsel dönüşüm” olgusunu, sermaye ve emeğin üretim süreçlerinin yeniden şekillendirilmesini; hukuksal çerçeveden dünya ölçeğindeki yerine, TOKİ’nin doğuşu ve bugün aldığı halden özellikle orta sınıfa pompalanan risk ve güvence eksenine, mevcut ve “yeni orta sınıf”ın site tipi yaşam deneyiminden farklı disiplinlerden bir araya gelişlerin yarattığı mücadele dinamiklerine çok yönlü olarak ele alıyor. Konunun teorik çerçevesinin yanında birbirini dışlayan, istemeyen, düşman edilen Sulukule, Tophane, Tarlabası, Bahçeşehir, Ayazma, Başakşehir, Küçükpazar sakinlerinin izini sürerek, karşı koyuş olanaklarının altını çiziyor.

ISBN: 978-975-570-636-8

16 TL

www.selyayincilik.com
[www.twitter.com/selyayincilik](https://twitter.com/selyayincilik)
www.facebook.com/SelYayincilik